

4484
**АНДРЕЙ
ГУЛЯШКИ**



том четвърти

**СКИТНИК БРОДИ
ПО СВЕТА**

Български писател

том четвърти



София 1984

4787

АНДРЕЙ ГУЛЯШКИ

том 4

огомил-
слън-
нате-

СКИТНИК БРОДИ
ПО СВЕТА

РОМАН

Издателство Български писател

НЕОДНА
ПОСЛЕДСТВИЕ



© Андрей Гуляшки, т. 4, 1984
с/о Jussator, Sofia

На ЕМА

за дните, прекарани по богомилско-катарските пътища на слънчева Окситания; и с признателност за дружбата ѝ.

В начало бе слово
и словото стана светлина,
и светлината огря над света!

(Богомилска версия на първия
стих от Йоановите евангелие)

Париж, 7 април 198. . .

Господин
професор д-р Лука Шейтанов, София

Уважаеми господин професоре,

Пише Ви това писмо Ваш французки колега, на 45 години, на коякото сте и Вие, неврохирург като Вас, но без да има честта да притежава почетната Ви титла и заслужената Ви известност. Поводът е следният:

От един бюлетин на Института по неврохирургия узнах, че ще пристигнете в Париж към края на този месец или в началото на месец май, за да изнесете лекция в отделението по невропатология и да покажете нови способности при ликвидиране на туморни образувания в областта на задната черепна ямка.

В нашия институт често биват канени опитни и знаменити хирурзи от други страни, за да демонстрират майсторството си, и аз като неврохирург винаги съм проявявал интерес към подобни гастроли. Ето че сега ще имам удоволствието да Ви видя лично и да се възхитя на Вашия талант.

Но съобщението за Вашето гостуване ме заинтересува особено, господине. Заинтересува ме особено по други причини, които стоят извън професионалните съображения. Работата е в това, че Вашето фамилно име ми е

добре познато, че то е било често, дори много често споменавано в семейството ни от покойния ми баща. Ето откъде иде особенният ми интерес. Вие сте за мен стар познайник и близък човек, макар пътищата ни в живота да не са се срещали и събирали никога и никъде.

Баща ми Раймонд Бернар, починал през 1962 година, е отварял неведнъж дума за Вашия баща: винаги с дълбоко почитание, смесено с едно чувство на вярно и неизменно приятелство, каквото може да съществува само между силни и честни мъже. Да, господине, нашите бащи са били свързани с голямо и искрено приятелство. Подобно приятелство не може да се роди сред едно дребно всекидневие, то се ражда обикновено при по-изключителни условия. Дружбата между нашите бащи се е родила около град Бургос и на река Ебро по време на Испанската гражданска война, където двамата са воювали като интербригадисти на страната на републиката. Вашият баща е бил много храбър и благороден човек, при едно критично положение на фронта около Бургос той е спасил от почти неизбежна смърт моя баща. След поражението на републиката приятелите преминават границата при Андора и спускайки се през Пиренеите, преодолявайки стръмнините и сипеите на Сен Бартеlemi, заобикаляйки Монсегюр, успяват да стигнат до Монферие, родното село на баща ми. В Монферие баща Ви гостува на нашето семейство около два месеца (тогава съм бил на 3 години). После, в началото на есента, двамата заминават за Париж да търсят работа. Монферие не може да им предложи нищо, то е старо, изостанало и бедно планинско село. Сега то е живнало малко, защото туристите, които отиват да видят Монсегюр, спират, за да отпочинат, да пренощуват понякога и да си купят някоя «окситанска» дреболия (бутафория естествено) за спомен.

Сега моля за вниманието Ви.

Монферие се намира в югозападния ъгъл на оня словен слънчев край, който някога се е наричал Окситания,

или земя на Лангдок — според древния провансалски език, на който е говорило местното население. Окситания се е славил с богатите си градове — Безие, Алби, Каркасон, Тулуза, със средиземноморските си вина и плодове и най-много — със свободолюбието на своите хора. Окситания е била свободно царство за еретизма. Тоя край се мие на югоизток от водите на Средиземно море, на изток тече река Ерол, на север река Тарн, на запад са Гарона и Ари-еж, а по средата тече река Од, която минава през Каркасон. На юг сините планини на Пиренейската верига я отделят от Испания.

Вие, господине, навярно сте чели за така наречените Албигойски войни — от 1209 г. до 1255 г. Папата, кралят и феодалите от север водят изстребителни и жестоки войни с Окситания, за да смажат катарското (бугърското) движение и да сложат ръка на богатите и цъфтящи окситански градове — Тулуза, Алби, Каркасон и Безие. Това обяснение на Албигойските войни почерпих наскоро от един справочник, предназначен за туристи, които посещават Монсегюр. А в училище ни учеха, че Албигойските войни се водели на времето само за защита на Христовата вяра от сатанинското учение на катарите.

Нашето семейство, както и много други семейства от Монферие, Монсегюр и близкото до тях Мирпуа, има дълбоки корени в миналото и както загатват родовите предания, в ония времена не ще да е било чуждо на катаризма. За това е свидетелствувала една ценна и с изключително значение реликва, която столетия поред е била предавана като семеен талисман от поколение на поколение. Било е разпространено убеждението, най-вече сред жените от рода ни, че ако, не дай си боже, реликвата изчезне, ще се затрие и родът на Бернаровците от село Монферие. Чудно нещо, господине, през 1939 година реликвата изчезва от семейството ни, а през 1961 година аз, едничкият син на Раймонд Бернар, се ожених за жена, която се оказа посетне, че страда от неизлечим стерилитет. И ето че с мене

Бернаровците от Монферие секват завинаги, мали съм последната издънка на рода Бернар. Съобщавам Ви този случай, господине, не от суеверие, разбира се, аз съм модерен човек, а просто като съвпадение на едно предание с една случайност. Аз мисля, господине, че подобни съвпадения раждат всъщност и самите предания.

Сега за реликвата. Тази реликва, господине, представляваше два старинни ръкописа, написани на старопровансалски, лангдокски език, мъчно разбираем за съвременния французин. Двата ръкописа бяха подвързани със солидни корици от сандалово дърво, обшити с червена кожа. В единия от ръкописите, по-обемистия, били описани събития, станали по средата на XIII в., а в другия — някакви истории от края на XIV или началото на XV в. Такава поне е била версията, която баща ми бил чувал от своя баща. Първият ръкопис се наричал «френски», а вторият — «италиански», може би поради това, че в този, втория ръкопис, се е разказвало за случки, станали на италианска земя.

От много години в Монферие не се намирал човек, който да помнел една чисто окситанска дума, камо ли пък такъв човек, който да можел свободно да превежда окситански текстове от XIII век. Езикът на Окситания по това време е филоложка специалност, с него се занимават медиавистите — литератори и лингвисти. Поради тази причина нито баща ми, нито дядо ми, неуми хора, са имали каквито и да били лични впечатления за съдържанието на двата ръкописа. Знаели за тях толкова, колкото ги осведомявала родовата версия, предавана от поколение на поколение. Освен че в ръкописите се разказвало за събития, случили се между XIII и XV в., и че се описвали случки, станали във Франция и Италия, версията мълвяла още, че това били еретически книги, които съдържали текстове, написани наистина в различно историческо време. На едни текстове автори били катар-българи, тоест бугри, пристигнали във Франция по случай някакъв катарски

събор от 1209 година и останали да живеят на окситанска земя. Техни или вече на синове, родени от тях в брак с окситанки, били и текстовете, описващи битката за Безие и Каркасон през 1209 година и трагедията при Монсежюр през 1244 г. Такива били най-бъбривите и волнодумни родови предания, а какво по-точно съдържали старинните текстове, никой не знаел, нито пък имал възможност да узнае. Бернаровци открай време били бедни хора, слабограмотни, пастири и дървари, нито имали време, нито им било по силите да се занимават със старинния ръкопис. Жените го държали на дъното на един дълбок дъбов сандък, където били скътани празничните ризи и фусти на Бернаровите снахи. Съприкосновението му с интимните тоалети на снахите «осигурявало» според тях продължението на Бернаровия род.

И все пак, ако разчитането на текстовете е разкривало възможности за установяване на авторството, то загадката около попадането на тази книга в дома на Бернаровци ще си остане завинаги забулена в тайна. Някаква смътна догадка се крие в обстоятелството, че Монферие се намира в непосредствена близост с катарската крепост Монсежюр, а оттук вероятността — български катари (бугри) да са се смесили с катари от Монферие и по този начин някой бугр с писателски наклонности да е попаднал в Бернаровия род. . . Всичко е възможно на тоя свят; господине!

Сега искам да Ви разкажа, господине, как е изчезнал този безценен ръкопис и каква връзка има с него Вашият почтен баща.

Както вече споменах, двамата приятели, нашите бащи интербригадисти, прекарват два месеца в дома на дядо ми. Без съмнение старинният ръкопис е бил показан на Вашия баща и той, оценявайки историческата му стойност и владеейки добре френски език, е започнал веднага да го преписва. Той го е преписвал механично, господине, само досещайки се за смисъла му, защото, ако за родения

окситанец древнопровансалският лангдок е мъчно разбираем, за чужденеца без специални познания по древнофренските наречия той е почти недостъпен.

Когато преписът бил завършен, приятелите решават да предадат този старинен ръкопис на френската Национална библиотека, първо: за да получат срещу него малко пари, колкото да им стигнат, докато всеки от тях уреди задоволително работите си; и, второ: за да стане ръкописът достояние на света и преди всичко на специалистите медиависти.

Но в Париж, господине, приятелите нямат шанс. Дълго време вашият баща не може да се свърже с хората, които му трябват, моят баща не успява да си намери работа, а някакъв експерт от Националната библиотека направо ги отчайва. Той им казва, че ръкописът не е автентичен, а е препис, направен по средата на XVI в., и че в описаните събития и случки имало много малко историческа достоверност, а много измислици. И предложил за тази безценна книга някаква съвсем нищожна цена. Много години по-късно баща ми споменаваше, когато се отваряше дума за ръкописа, че оня експерт навярно ще е бил човек на някакъв католически орден и че ще да му е било внушено да даде отрицателна оценка за книгата, тъй като тя съдържала много ужасни неща за Инквизицията и за папа Инокентий III, който вдигнал кръстоносния поход срещу Окситания.

Нашите приятели, макар и вече разколебани и с малко надежди в сърцата си, тръгнали да предлагат книгата, където случат, още повече че през тия дни били останали вече окончателно без пари. На края се намерил един книжар от Монмартр, който им предложил цена, малко по-висока от тая, която им предлагали букинистите край Сена. Понеже нямал в момента «налични», книжарят по-молил приятелите да му донесат ръкописа на другия ден. Но на другия ден ръкописът изчезнал. Ключът от стаята бил у тях, самата стая се намирала на третия етаж, за

да можел някой да проникне през прозорците, портиерът се кълнял, че никой не бил дохождал да ги търси, а чистачката на етажа била през тоя ден в седмичния си отпуск, тя изобщо не била се вестявала в хотела. Но тъй или иначе, книгата се била «изпарила». Слава богу, че преписът на баща Ви си стоял непокътнат в куфара му, между скъсаните му ризи и няколко броя испански републикански вестници. . .

До ден днешен никой не е виждал стария ръкопис и никой не е чувал нищо за него. Баща ми упорито го търсеше до края на живота си. Впрочем на него му провървя. Той постъпи на работа в една квартална работилница за ремонт на велосипеди, беше майстор в тоя занаят. Когато старият собственик на работилницата почина, баща ми я откупи и постепенно се замогна.

Малко време преди смъртта си баща ми поиска да се закълна, че ще продължа търсенето на старинния ръкопис. В младите си години обикалях букинистите, старите затънтени книжарски магазинчета в покрайнините, дори ходих да се ровя в родния си край, някогашната непокорна и горда Окситания, посетих Алби, Каркасон. . . Сетне сложих кръст на тази работа, защото се уморих и защото ме налегнаха други грижи. Да си хирург в държавна болница, и то в Париж, не мислете, че е лесно!

Като прочетох в бюлетина за предстоящото Ви гостуване в нашия институт, господине, изпитах вълнение, каквото съм безсилен да опиша с думи. Странното е, че аз Ви познавам само по име, а имам чувството, че ще се видя със свой близък родственик или с приятел, с когото сме другарували още от детските си години. Очаквам сякаш един отдавна познат и скъп човек. Хайде, колега по рязане на мозъци, още повече че сте и професор в тази работа, можете ли ми каза в коя гънка на мозъчната кора и къде по-точно се пораждат подобни чувства — нали всичко това е химия и биотокове? Аз режа мозъци от два-сет години и си мисля, че това ще е освен химия и биотоко-

ве и едно тайнство същевременно, в което никой от нас, човечите, не е проникнал и едва ли ще проникне някога.

Не се съмнявам, господине, че някой от вашите специалисти филолози е превел още по времето на баща Ви окситанските текстове. Горя от нетърпение да чуя от Вас за какво става дума в ръкописа, какви тайни крие за нашия край и какво отношение има към нашето семейство. Моят баща казваше на смях, че е възможно някой бугр или окситанец с бугърска кръв в жилите си да е автор на ръкописа, проникнал в семейството на Бернарвци чрез несъкрушимата сила на любовта. Или може би в ръкописа се загатва за митичното съкровище на катарите, изнесено скришом от Монсегюр, или за още по-митичната чаша на Граал? Аз съм прекарвал ученическите си ваканции из тези места и неведнъж съм слушал от по-стари хора от народа какви ли не предания и легенди за «златото» на Монсегюр. . . Но и версията на баща ми, макар и основана на предположения от емоционален характер, не е за изхвърляне. «Защо — казваше той — не ме измъкна от обкръжение при Бургос не друг, ами българин? В нашия батальон — казваше той — имаше немци, италианци, португалци, сърби, чехи и колкото щеш французи, но реши да жертвува живота си за мен не някой от тези иначе добри и храбри момчета, ами българин?»

Да, господине, много е възможно в изчезването на ръкописа да има пръст, както предположих вече, някоя организация от войнствуващи «во Христа» католици фанатици, такава организация, на която няма да бъде приятно документирането например на клането в град Безие.

Историята неизменно споменава за Албигойския кръстоносен поход, организиран от папа Иннокентий III срещу катарите в Окситания. И легендата разказва, че когато папските войски влезли в града, командувачият кръстоносците попитал папския легат Арнолд Амори: «Ваше светейшество, кои от жителите на Безие да избиваме?» Папският легат отговорил: «Колете хората наред, гос-

под ще познае своите!» Ако подобно «християнско» милосърдие е било документирано в ръкописа, много естествено и логично е да се предполага, че някои среди не са имали интерес този документ да се появява на бял свят, макар безумията на средновековието да са отдавна минали и заминали. Някои хора си дават отлично сметка, че историческата памет все пак струва нещо и в наши дни. Ако думите на Арнолд Амори, превърнали се вече в една «леляща» фраза, се окажат исторически верни, това би дало доста добри дивиденди за социалния прогрес и в наше време.

За съжаление, бащиният Ви препис на ръкописа е все пак само препис на изчезнал документ; всеки може да обвини преписвача, че е притурил и от себе си разни неща, а други неща е изменял, и той дори да беше още жив, не би могъл да се защити.

Що се отнася до Монсежюр, Вие, господине, трябва непременно да видите това място — и заради строгата му възлешбна красота, но най-вече за това, че там според преданията са се подвизавали и полагали усилия да променят света хора от вашето достойно за уважение племе.

Ще Ви срещнем с моята съпруга, когато пристигнете в Париж, с искрена радост!

Ваш
д-р Анри Едмонд Бернар

В долния ляв ъгъл на листа д-р Анри Едмонд Бернар беше означил адреса си, ул. «Вожирар» 17, и телефонния си номер. От тия два допълнителни реда сякаш се подаваше за здрависване една непретенциозна и приятелска ръка.

Оставих писмото на масата си, върху купчина други писма, разни съобщения и покани. Напълних лулата си и докато тъпчех тютюна и особено докато поднасях горя-

щата кибритена клечка, почувствувах пръстите си неспокойни, несигурни, склонни да трепнат и тогава изведнъж усетих да избива по челото ми студена пот. «Хубава работа! — рекох си. — Сега ли, когато ми предстои такава операция!»

Операцията беше тежка, с тежки последствия и за мене самия поради много причини. Първо — целият колегиум на нашата клиника се колебаеше по отношение на хирургическата интервенция и препоръчваше други форми на терапевтика. Защо? Защото развитието на тумора даваше възможност на пациента да живее — теоретическа вероятност, разбира се! — още около две години. А интервенцията поради близостта на тумора до жизнено важни центрове — намираше се в областта на задната черепна ямка — можеше да предизвика незабавна смърт. Това бяха, както се вижда, мъчнотии от медицинско естество. Но оттук нататък започваха мъчнотии от «човешки» характер, които бяха по-сложни от самата хирургическа интервенция. Пациентът беше художник — много известен художник. Природата не беше се скъпила, беше му дала талант с пълни шепи. Сега той рисуваше един монументален триптих в току-що издигнатия Дворец на революцията. За да завърши окончателно работата си, бяха му необходими още две години — толкова, колкото му осигуряваше теоретическата вероятност. Хирургическата интервенция можеше, при благоприятен изход, да му даде още много години живот, но можеше, също така, да угаси живота му, както гасне духната свещица. Лично на него му беше омръзнало да живее в постоянна неизвестност и с чести адски главоболия, които го правеха да прилича на разтерзан от инквизиции човек. Аз настоявах за моментална интервенция (без да подценявам нито на йота рисковия фактор), но колегиумът начело с управителя на болницата проф. д-р Марков зае в случая, меко казано — колеблива позиция. Художникът беше знаменитост, беше любимец и приятел на най-първите хора в страната. Освен това електронно-изчислителните машини, на които бяха дадени алгоритмувани медицинските и моралните съображения «за» и «против» операцията, категорично отговориха с «не». Те бяха против. Те предпочитаха художникът да живее в сферата на теоретическата «вероятност» и да завърши (евентуално) поръчания му триптих, отколкото риска да

умре незабавно на операционната маса и поръчаният триптих да остане недовършен. Електронноизчислителните машини подкрепиха мнението на колегиума и на управителя. Според мен на електронноизчислителните машини им пукаше жилетката от страданията на болния, а колегиумът и управителят просто не желаеха да поемат отговорност.

И ако на везните, които уж сляпата съдба държи в ръката си, не бяха сложени моят престиж и желанието на нещастника да бъде опериран, управителят на болницата нямаше да разреши (макар и с «особено мнение») тази деликатна операция. Моето блюдо на везните натежа, защото аз съм хирург с име, викат ме и в чужбина да правя операции и да демонстрирам някои нови способности в «занаята»; и защото аз съм измежду малкото неврохирурзи в света, които в практика от двадесет години не са имали смъртен случай на операционната маса. Всички мои оперирани не бяха оцелели, умирали бяха после, след ден, след два, но не защото моят скалпел беше рязал лошо, а защото се бяха появявали на бял свят фатални причини и последици, за които не носех (пък и нямах) пряка вина.

А защо лично аз хвърлях «ва банк» своя престиж и поемах на раменете си отговорност, каквато десет чифта професорски и доцентски яки гърбове отказваха да понесат? Познавах отскоро тоя художник, откакто сам беше дошъл една вечер при мен, за да иска съвет. Но познанството не играеше в случая никаква роля, знаейки много хора, за чийто живот не бих отишъл чак на такъв риск! Какво ме караше да играя «ва банк» за него и да поставям на една съвсем несигурна карта всичкия си престиж, спечелен не за година-две, а за цели двадесет години? Караше ме простото обстоятелство, че го обичах!

Обикнах го преди десетина години заради две негови картини. Способен съм да обикна един художник, не се чудете! Картините са мое «хоби», а живописата — любимото изкуство. Откъде такава наклонност у един доктор неврохирург, ще кажат някои. Много просто, наследих тази наклонност от баща си! За разлика от повечето днешни доктори мнозина от някогашните доктори, като баща ми, бяха поддържали постоянни и близки връзки с хората на изкуството. Баща ми например е другарувал с такъв особен художник, какъвто е бил Пенчо Георгиев, живели

са някое време в една квартира. Възрастни сега художници са били по онова време чести гости на неговия дом. Та той ме научи да обичам картините и да ги чета. Защото картината, като книжката, трябва да се «чете», за да бъде възприета и разбрана.

Съвсем противоположни по дух, двете картини на моя художник, за които става дума, бяха майсторски нарисувани, с характерните за него едри и чисти мазки. Едната картина представляваше кът от Парка на свободата — «Езерото с червените рибки», но така изоставено, каквото беше през първите години след Девети септември, и в тоя си поетично занемарен вид, който имаше някога. Беше тиха, златна есен, кротък следобед, наоколо царяха пустота и тишина. Тук-там около езерото стърчаха пожълтели брези. Скамейки, на които никой не седеше. Но гърбом към зрителя се виждаше една скамейка и на нея седяха влюбени. Мъж и жена. Те бяха така нарисувани, в такава угнетяваща поза седяха, че у зрителя не оставаше кой знае какво оптимистично чувство. Личеше си, че в любовта на двамата беше се промъкнал вече червеят на отчуждението. Но художникът явно искаше да отиде от татък своя сюжет, да каже нещо на хората. Според мен той казваше: «Този вид любов, мили хора, романтичният, колкото и да е тъжно, си отива вече! Този вид любов е като красивата, но тъжна есен. Напуска нашия свят.» Замисълът ѝ не ме вълнуваше много, в различните исторически времена нервната система на хората различно е настройвала човешкия инстинкт за продължението на рода, това е отдавна известно. Имало е вакханалии, имало е идилични времена, имало е трубадурска любов, а после — буржоазна търговия с любовта. Младото днешно поколение е склонно към рационализъм. Ще дойде време и рационализмът непременно ще му загорчи. Кой може да спре кръговратите на историята и на човешките нрави! Та подтекстът на картината не ме вълнуваше много, но сюжетът ми напомни нещо «лично преживяно». Една любов през най-младите ми години. Може ли да се забрави някога първата силна любов! Когато след смъртта на баща ми се ровех в личните му вещи, намерих в най-затуленото място на последния му портфейл избледняла снимка на момиче, едва ли имаше повече от седемнайсет. На гърба на картичката беше написано с химически молив «1914 година». Той беше участвувал в бунтове, всъ-

тания, революции, водел беше нелегален живот, скитал беше в чужди страни, но снимката на това момиче не беше загубил, споменът за първата му любов беше живял в сърцето му цял половин век!

Три дни поред ходих на тази изложба, а на четвъртия ден купих картината и тържествено я окачих в салона, над големия диван. Жена ми не хареса картината, тя по инстинкт заподозря нещо в сюжета ѝ и тозчас още ме помоли с охладнял глас «да си я окача» в моя кабинет. Косто сторих веднага и не без удоволствие. Намерих ѝ място над прозореца, срещу бюрото си, да е винаги пред очите ми. И сега понякога я съзерцавам дълго време, гмуркайки се в спомените от ония вълшебни години.

Другата картина беше една чиста фантазия, но много вълнуваше. Поне мен ме вълнуваше много. Тя представляваше едно човешко море, устремено към далечен стръмен връх, обяян зловещо от отблясъци на близки и далечни огромни пожари. След най-яростна, метежно-летяща вълна следваха други бурни вълни от хора, устремени към озарения от пламъци връх. Но към средата морето се успокояваше, вълните му напомняха на опашки от купувачи, които търпеливо очакват реда си, за да си купят някаква стока, а най на края. . . Най на края хората вървяха към оня връх с угнетяващо безразличие, както вървят чиновници, дошли да изпратят началника си до вечното му жилище. «Прогресът» — така беше кръстил художникът тази поразяваща творба.

Можех ли да не го обикна? Още тогава си казах, че ако не дай си боже някога стане нужда аз да му помагам, непременно и от сърце ще му се притека на помощ. И дяволът като че ли беше ме чул.

Предстоеше ми да решавам обществено отговорна и важна за престижа ми операция, която на всичко отгоре беше свързана и с моето собствено отношение към човека, а ето че малко време преди да взема скалпела в ръката си, пръстите ми трепнаха по най-позорен начин!

Изправих се, за да ида до прозореца, да подишам свеж въздух и да порадвам очите си с хубостта на цъфналия жасмин и разцъфтелите люляци; това без друго щеше да помогне на нервите ми. В тоя миг, ставайки от стола си, очите ми отново се спряха върху купчината писма и покани. Под писмото на д-р Бернар се подаваше крайчецът на телеграмата, с която

жена ми съобщаваше, че днес ще пристигне от Толбухин. За втори път това сиво късче хартия погълна очите и вниманието ми. Тя щеше да пристигне днес следобед, с втория самолет, който излита от Варна.

Беше седем часът, ранното слънце надничаше през ажурената желязна ограда на градината и огряваше с още хладната си светлина жасмините и бялорозовия люляк, които от ден-два бяха се натъфрили със сватбарски премени. Когато вчера зърнах жасмина, дойде ми на ум — по пътя на кой знае какви асоциации и неосъзнати чувства, — дойде ми на ум и изскочи тутакси пред очите ми «като на калейдоскоп» — както се е казвало по времето на баща ми — новата ни медицинска сестра Юлия. Тънка и същевременно пишна, слаба, но с добре закръглен бюст и по момичешки деликатен задник, с хитро изплъзващи се котешки, зеленикави очи, напръскани лукаво около гледците със златисти искрици, ето каква беше тази наша новодошла лъвица. Около нея поради ослепително бялата ѝ манта и касинката ѝ и дявол знае от какво още носеше се едно бяло сияние, седефено, досущ като млечната светлина, която излъчваше наоколо си разцъфтеният жасмин. А люлякът ми напомни — пак поради тайнствената и тъмна история на асоциациите навярно, — напомни ми мелодията на една песен, която някога, през младите години на майка ми, е била много популярна особено сред провинциалния женски свят. Понесе се в душата ми песента за белия люляк. Когато бях юноша, някои жени с преминала младост все още я пееха:

Люляк бял,
люляк снежно бял,
с моя първи блян цъфтял...

Сега жасминът и люляковият храст пак бяха пред очите ми, жасминът, обвит в седефена светлина, а люлякът — нежен и смутено усмихнат като девойче, което са целунали за пръв път. Те радваха очите ми също като вчера, но за разлика от вчера те радваха с а м о очите ми, а вътрешно не ме вълнуваха, вътрешно не чувствавах очарованието им. Съвсем очевидно беше, че бях смутен от трепването на пръстите си. Ако пръстите на неврохирурга не са абсолютно спокойни, преди да започне ед-

на деликатна и мъчна операция, той е напълно изваден от релсите; той трябва незабавно да установи къде по мрежата на нервната му система е станало «горешо», за да насочи нататък и без всякакво бавене изключващия апарат на волята си. Ако волята му не успее да изключи в едно най-късо време дразнителя или дразнителите на нервната му система — «причинителят на неспокойствието», — пациентът му без друго ще предаде богу дух още докато е на операционната маса с разтворен череп. Едно едва забележимо трепване на пръстите може да се окаже фатално за живота на пациента.

Имах право да отложа операцията, но къде беше гаранцията, че утре щях да се чувствавам по-спокоен, че след предстоящите обяснения с жена ми нервите ми щяха да заприличат на изтеглени от стомана жици? Пък и кога през живота си бях отлагал насрочена вече операция? Да отложа операцията — това означаваше да се призная публично в малодушие, а малодушието беше гряхът, който презирах най-много от всички грехове!

Трябваше да открия «причинителя на неспокойствието» и да го изтръгна от душата си, както се изтръгва трън. Но кой беше «причинителят на неспокойствието»? Външният наблюдател, да речем, особено ако беше запознат с предварителните разправи около операцията, щеше непременно да каже: «Вие се вълнувате ужасно, докторе, вие изпитвате непреодолим страх от една възможна несполука!» На такъв аз ще кажа: «Ами вярно е, милостиви гражданино, вълнувам се. Такъв съм. Вълнувам се пред всяка операция, винаги, дори когато операцията е сто пъти по-малко сложна от тази, която ми предстои. Но също така, това трябва добре да го знаете, любезни, в и н а г и съм съумявал, двацет години вече, да овладявам вълнението си и в никакъв случай да не го допускам до пръстите си; запираш съм го в съзнанието си, препречвал съм пътя му дори до сърцето си! «Страх» — казвате вие. Ах, любезни, тука пък съвсем не сте познали! Нали ви казах, че в моята двацетгодишна практика не е имало смъртен случай? Това ме кара да вярвам, че съм човек, роден под щастлива звезда, че съм човек с л е к а ръка, човек с късмет, с шанс. Такива хора не са страхливци, те имат самочувствие, което ги предпазва от страха като броня. Аз съм по-скоро самонадеян човек, който вярва прекалено в силата си — и не се чудете,

син съм на баща, който във всяко отношение — това е широко известно — имаше лъвско сърце!»

И така, нито вълнение, нито страх тревожеха пръстите ми. Тия две възможни причини за неспокойствието ми можех да пратя направо по дяволите. Оставаше една предпоследна нишка в още неразплетения докрай възел — писмото на д-р Бернар. Нима това писмо беше ме смутило? Струваше си да се смутя, разбира се, и не само вътрешно да се червя, но и външно: цели двадесет години не бях намерил сгода да прочета «Записките» на баща ми! А малко време преди да почине, той ме закле да направя достояние на учения свят преписа на старинния ръкопис! Но още докато държах в ръцете си писмото на доктор Бернар, аз сложих преграда пред смущението, което ме обземаше; обещах си още тия дни да се заема с четенето; казвах си, че времето за исторически справки сега е по-подходящо от предишното; че през изминалите бурни години сме разрешавали други задачи, по-належащи.

Така че отпаднаше и тази предпоследна причина за безпокойствието. Оставаше последната нишка от възела — телеграмата на жена ми...

Усмивнах се виновно, а може би и малко глуповато, като картоиграч, който сам е разкрил шмекерните си. Приличах през тия минути, докато стоях на прозореца, точно на такъв картоиграч. За да спечеля играта, тоест за да не открия «истинския смутител», за да отклоня вниманието си от истинската причина на смущението си, впуснах се да съчинявам всякакви причини. Защото подсъзнателно знаех, че с действителната причина на смущението си волята ми не ще може да се справи.

В мига, когато пръстите ми трепнаха и пламъчето на кибритената клечка се разлюля, още в тоя миг осъзнах истинската причина. Но побързах да я скрия или поточно — да се скрия от нея, защото според хладната преценка на разумния човек, който винаги седеше на втория балкон в тъмното, причината на смущението ми не беше от такова естество, че с по-малко или с повече усилия на волята си да я изгоня, макар и временно, по-надалече от себе си. Тоя човек, който седеше на втория балкон в тъмното, това второ мое аз рядко се обаждаше, а отвореше ли уста, действието на сцената спираше, всичко замираше в очакване на неговите думи.

Но тая игра на криеница не доведе и не можеше да доведе до никакво успокоение. В един горчив миг аз осъзнах, че телеграмата на жена ми внася смут в душата ми и че тоя смут може да ме извади от равновесие в най-неподходящия момент, че в това си неустойчиво състояние едва ли ще успея да заобиколя със скалпела си косъмчето, на което висеше животът на моя художник. По-острият от бръснач скалпел е смъртоносно оръжие в ръцете на един разстроен неврохирург. Какво значи смутен неврохирург със скалпел в ръка? Той струва толкова, колкото един внезапно ослепял и оглушал авиатор, който води през въздушния океан пътнически самолет. И в единия, и в другия случай катастрофата е неизбежна.

2

Имам за принцип да се усамотявам в кабинета си поне половин час преди да сложа ръкавиците си и да взема скалпела. През това време телефонът ми е изключен, а пред вратата на кабинета ми стои на пост портниерът на отделението, един много строг и страшен на вид бивш сержант. Вглъбявам се в себе си, постепенно потъвам в мъглата на едно абсолютно отчуждение от света. За никого не мисля и нищо не ме вълнува, дори момичешкият задник на Юла, която с походка на млада лъвица обикаля около канцеларията на отделението за реанимация. Когато ме види, златните искрици в очите ѝ светват, навярно по индукция от тока, който излъчват моите очи. Но в тоя половин час на усамотение аз не мисля дори за нея.

Нищо не ме вълнува. Не ме вълнува дори вероятната измяна на жена ми. Аз съм вън от света. Пред очите си виждам само един открит участък от човешки мозък, към който трябва да насоча с напълно уверена ръка бляскавото острие на моя скалпел. Пробивам защитните и подхранващи ципи, навлизам в мекото, като превтасало тесто светлосиво вещество. Наближавам критичното място. Резецът на скалпела ми обикаля около косъмчето, на което виси животът на болния. Едно косъмче и един наточен бръснач, който се движи около него. Мобилизирам и съсредоточавам в две-три секунди всичкото си умение, целия си досегашен опит. Пот избива по челото ми, пре-

ставам да дишам или почти едва дишам, когато започвам да изгребвам капка по капка разкрития вече тумор. . . Всичко това правя през този половин час, естествено, «науум», но студена пот действително оросява челото ми, само дето дишам равномерно и в критичния момент не спирам дъха си.

Тоя път не направих дори опит за подобна репетиция. Имаше ли смисъл да се захващам? Репетицията щеше да успее толкова, колкото наивните ми опити да избягам от истинския причинител на смущението ми. Има ли мъж на света, който да не се смути, когато му кажат, че жена му ходи с друг мъж и му изменя? Ако има такъв мъж, той положително е или скопец, или идиот.

Жена ми е агробиоложка и от шест години работи в Толбухинския институт по пшеницата. Тя е с десет години по-млада от мен, на тридесет и пет години е, бездетка е и от само себе си се разбира, че каквато е кестенява хубавица, винаги ще мъкне опашка от слухове подире си. Но слуховете са едно нещо, а сериозните и открити намеци, придружени със снимки — съвсем друго. От един месец ми се обаждат с писма различни хора (без да поставят подписите си, естествено), че жена ми е завързала интимни връзки с някой си свой колега, агроном. Преди седмица получих снимка: жена ми и един тъничък мъж с очила — подръка върху фон от някакви диви храсталаци.

Не съм философ, още по-малко социолог, за да правя предсказания за близкото или по-далечно бъдеще на семейството — една парлива тема, с която често се занимават списания, вестници и телевизия. Но каквото и да е това бъдеще, дори само едно временно съжителство, не-санкционирано от никакъв институт освен от статистиката може би, за да се избягват бракове между братя и сестри — дори в такъв случай, струва ми се, партньорите му съвсем няма да махат равнодушно с ръка и да повдигат с безразличие рамене, ако единият от тях изневерява на другия. Никога единият от партньорите няма да остане равнодушен към изневярата на другия, освен ако е идиот (идиотка). Жестоките и срамни семейни разправии, предизвикани от ревност, без друго ще изчезнат, отеловците ще станат рядкост като златни монети от антично време, но горчиви въздишки и сълзи, скрити или явни, винаги ще има. Навярно не ще липсват като асортимент

и «разбити» сърца, за по-дълго или кратко време, според това дали единият от партньорите освен физически е участвувал и духовно в любовното съжителство. Всичко ще зависи от случая, защото тия работи няма да стават по калъп, както впрочем не стават и днес. «Химия и биотокове» — казва любезният доктор Бернар. И едно «тайнство», което слага на тази проста биофизическа реакция «човешки» печат. Тайнството, любезни колега, се крие в тъмносивата кора на човешкия мозък, която ние с тебе толкова често режем и пробощаваме с нашите лъскави инструменти.

Ето че сега химия и биотокове, плюс проклетото «тайнство» са забъркали в душата ми такава каша, че се чудя как следобед ще изиграя традиционната сцена на посрещането, която до днес съм играл толкова спонтанно и въодушевено! Цели шест години. О, достойни за окайване отеловци, как посрещате съпругите си (на летището), след като незнайни типове, ваши доброжелатели, са подшушнали и в двете ви уши, че ви лъжат и ви изневеряват, и за доказателство са ви изпратили по пощата «веществен» документ — една картичка, на която се вижда как съпругата ви доверчиво се е облегнала върху ръката на «чужд» мъж, а на фона се виждат издайнически храсталаци! Как посрещате в такива случаи жените си, в чиято вярогност вече дълбоко сте се усъмнили, как ще ги погледнете в очите, предполагайки не на шега, че в гледците им здраво е заседнал образът на друг мъж, как ще ги целунете по устните, когато очаквате да усетите тъкмо там, върху устните, диханието на другия, горчивата сол на измяната? Как ще направите всичките тия неща, традиционни и неизбежни при всяко посрещане!

Колкото и да се стараех да придам на тази работа шеговит облик или съзнателно да нахлузя отгоре ѝ маската на най-обикновена, злонамерена клевета, едни остри, сякаш змийски зъби бяха ухапали сърцето ми и не се отпущаха, а все по-дълбоко навлизаха в тъканта. Жена ми беше на тридесет и пет години и в тази ѝ възраст, най-«материалистичната» и «агресивната» в битието на жената, качества, добре познати на невропатолозите и донжуаните — провокираше сама по себе си възможна изневяра. Още повече че тя живееше природно ненормалния живот на самка! Дохождаше си веднъж-два пъти в месеца, обикновено петък следобед. Но какво са едно-две

свиждания за жена, която се намира в августовския стадий на своето женско лято!

На снимката, която получих от моя анонимен доброжелател, тя се беше облегнала доверчиво върху ръката на мъж, в когото след дълго виждане разпознах един неин колега, агроном. Запознала ме беше сама Ана с него преди три години. Бях отишъл да видя как се е настанила и какво е царството ѝ. То се простираше на двајсетина декара, равни като длан и покрити с високо изкласила пшеница, а тоя екземпляр, с когото ме запозна и с когото майстореше хибридите си, беше съвсем невзрачен човек. Тънък, слаб, с високо чело, кротки гълъбови очи и чувствени устни. Едно съчетание между Исус и Казанова. Едно нищо като мъж, но «нищо», поразяващо без грешка жените, особено жените интелектуалки. Жените интелектуалки, както се изразяват на жаргон хлапациите, «си падат по такива». Хибридът «Исус-Казанова», т. е. мечтателят и сладострастникът, слети в един образ — това беше мъжът, за когото бях чувал от знатоци в любовните работи, че бил неотразимият изкусител на интелектуалките.

Снимката от анонимния ми доброжелател веднага скъсах на дребни парченца, които отново разкъсах на още по-дребни. С подобно усърдие бих отпрал и ушите му, ако го знаех кой е, защото този идиот ме беше взел за мъжа, на когото заслужено изменят — безличния човек, мижигурката, пудела. Пък аз бях — като имам пред вид приема, който ми оказваше женският свят — «неотразим», герой от някогашен уестърн-филм. Не го казвам от суетност, а само за да задам въпроса: нима на такъв изменят? Нима на такъв т р я б в а да изменят? Нима на такъв може да се изневери?

Преди да изляза от къщи, аз се огледах с критични очи в старинното огледало на майка ми, която го беше наследила на свой ред от майка си. То беше обрамчено с позлатен гипсов венец и заемаше двете трети от южната стена на нашия вестибюл. Това беше виенско огледало от най-чист кристал, майсторено на ръка и затова красиво и дълговечно. Освен дето отразяваше лицето и фигурата на човека с абсолютна яснота, то като че ли казваше някоя и друга дума и за характера му. За баща ми например казваше: «Този е цар!» — макар че баща ми беше заклет монархист и на времето беше защищавал репуб-

ликата в Испания. За майка ми сякаш тананикаше известната оперна ария «La donna e mobile», въпреки че майка ми, общо взето, уважаваше и пазеше, доколкото ѝ позволяваха силите, честта и достойнството на баща ми. Тя му беше втора жена, беше петнадесет години по-млада от него. Първата му жена беше разстреляна от фашистите през нелегалното време. Помня майка си като синеока красавица с лекомислено чипо носле, снажна, с очи, които хвърляха дълги, меко усмихнати погледи. Когато се нагласяваше пред огледалото, все ми се чинеше, че то си тананикаше онези строфи от популярната ария «La donna e mobile».

Както и да е, в това семейно огледало се погледнах и аз тази сутрин, въпреки че край него минавах обикновено транзит. Разбира се, аз не бях от категорията на пуделите, напротив! Стърчах почти два метра, върху гърба си можех да наместя шкаф, а ръцете ми — забележете, ръце на неврохирург! — приличаха на орангутанови лапи. Виждали ли сте орангутан? Ако не сте виждали, представете си в краен случай лапи на доста отдавна възмъжала мечка. Е, може ли, питам повторно, на т а к ъ в мъж да се изневерява?

Ами славата? Към славата на мъжете нито една жена не може да остане безразлична. Аз я имах, тази слава, викали ме бяха неведнъж да оперирам в чужбина, знаеха ме надалеч! Може ли, питам за трети път, жена да изневерява на такъв мъж? А то, огледалото, старото виенско огледало, което навярно още помнеше «Царицата на чардаша», снизходително ми отговори, тъй ми се стори: «Жената е загадка!» Огледалото изрече тия думи с доста двусмислен тон, при все че те бяха съвсем архибанални.

Макар да съм самоуверен по нрав, нямам навик да загърбвам истината и да крия недостатъците си. И аз си имах слабото място, въженото мостче, през което верността на жена ми опасно да залитне. Това беше лицето ми, дявол да го вземе! Не че лицето ми беше грозно, напротив, правеше приятно впечатление, но не беше лице на интелектуалец. Изобщо нищо интелектуално нямаше в него. Аз имам продълговати очи и широки скули. У нас в България, един бог само знае потеклото на човека. По бащина линия родът ми е от прочутото търновско село Арбанаси. Според някои историци през средновековието в това близко до столицата село била разквартирувана

куманска гвардия. Такава гвардия имали Асеновци, Калоян. Нима е било трудно за куманския гвардеец примерно да прелъсти или просто да изнасили една крепостна селянка? Никак не е било трудно и ето че закодираното в гените на рода ми куманско начало да е сложило столетия по-късно отпечатъка си върху моето лице. Какво ли не става по тоя свят! Затова аз приличам по лице на майстор от някоя голяма кланица. Държа едно стоманено шило в ръката си и с един тежък млат — прас в тила на говедото. Правя това с прецизна точност и то се просва мигновено, с прехапан език, върху широката кървава лента на конвейера. Такова е лицето ми, няма нищо исусовско и казановско в него.

Без друго не съм красавец, но и жена ми, и други жени не са казвали нищо лошо за лицето ми. Когато бях веднъж във Варшава, една полякиня ми каза, че на лице съм приличал на усурийския пъстър звяр, дето бил затворен за показ в зоологическата градина. Но какъв тигър съм аз, милостиви хора! До ден днешен не съм изял никого, макар кръвта ми често да е кипвала и да се е изкачвала не един път до стоте градуса на бесовете!

Хибридът с интелектуалното «исусовско-казановско» лице — него можех да натъпкам в кесийката си за дребни пари и пак да остане място. Но нали жената е «загадка», дявол да го вземе, и «мобилна» на всичко отгоре! Един път тя се влюбва лудо в Херкулеса, а друг път е готова да даде главата си за някой хилав изтърсак! Иди ѝ разбери вкуса.

Никога не бях се замислял до тоя миг за предпочитанията на жена си по отношение на мъжкия свят. Бях сигурен, че за нея съм единственият мъж на света, затова и на ум не ми е дохождало, че може да погледне друг екземпляр от моя пол с очи на жена. Къде можех да си представя, че жена, посветила се на науката като нея, амбицирала се да създава нов сорт пшеница, ще вземе да си губи времето (пък и престижа) с някакви си любовни занесии. Представих си я в лабораторията ѝ, сред колби, реторти, спиртници и микроскопи. Във въображението си я виждах каква ли не — сред пшениците, с развяна от степния вятър пола; или да спори и да се горещи на събрания; виждах я в компания с учени мъже, с нейни колеги — как разглеждат добивите от нейния участък, как мерят и претеглят зърно и класове; но никога, и дори ко-

гато съм бил с понаправена от вино глава — никога не съм си я представял върху коленете на друг мъж!

Беше невъзможно да си представя това!

Невъзможно беше, а ония змийски зъби, на съмнението ли бяха, на ревността ли, не се откопчваха от сърцето ми, забиваха се все по-надълбоко. Болеше. Дори за велико мое изумление в един миг съвсем истинска физическа болка го прободеше — сякаш едно снопче шевни игли го клъцнаха изведнъж между двете му камери. Извиках от изненада и ужас някакъв, челото ми овлажня. «Хубава работа! — рекох си, но се чувах като през девет врати. — Само една сърдечна неразбория ми липсва сега!» И тутакси мисълта за предстоящата операция блесна в съзнанието ми като внезапно запалено електрическо слънце. «Ако това бодеж се повтори в секундата — рекох си, — когато скалпелът ми се движи около онова влакънце, на което виси животът на нещастника? Тогава?»

До това ден и час сърцето ми работеше като карбуратора на един нов камион — камерите и клапите действаха безупречно, миокардът се оросяваше по младежки, на ритъма му можеше да завиждат олимпийските първенци по многобой. Сигнал за неблагополучие не беше подаван нито от една част на системата, макар да имаше основание за сигнали, защото пушех много и карах, общо взето, доста нередовен живот. Нали бях «ерген», а кой ерген в кавички и ла моите години живее «редовно»! Газех предписанията и на правилния, и на праведния живот, но издържах, дявол да го вземе! В жилите ми течеше българо-куманска кръв, същата, дето беше светила маслото на католическия император Балдуин!

Позвъних за медицинска сестра — исках да проверя кръвното си налягане, за да ми стане картинката по-ясна. Влезе Юла, тя беше дежурна тази заран. Докато напмпваше въздух в превръзката, която беше навила на лявата ми ръка, очите ми неволно се смъкнаха в деколтето ѝ, кучката беше само по комбинезон, горното копче на мантата си нарочно не беше закопчала. Гърдите ѝ, овални и бели, телеха погледа ми като магнити.

Юла каза:

— Отскочило е налягането ви доста високо. Горно — двеста, долно — сто и десет.

Отново болка парна сърцето ми, но този път беше значително по-слаба.

— Бъди любезна да закопчаеш копчето на престилката си — рекох ѝ, — защото тука е болница, а не е пазар на ябълки! Ето защо е отскочило налягането ми!

Окото ѝ не мигна. Тя повдигна равнодушно рамене и спокойно размота от ръката ми превръзката. А на мен кой знае защо изведнъж ми стана весело, макар че не виждах причини да бъда весел. Напротив!

— Крий си ябълките — рекох ѝ, — че ако повторно ги видя, ще ги оберa непременно!

Тя ме погледна и кротко се усмихна. «Че обирайте ги! — усмихваха се очите ѝ и златните искрици около гледците им святкаха. — Аз да не ви преча!»

Кучка и туйто, но настроението ми стана по-добро и затова бях ѝ благодарен в душата си.

Когато стигна до вратата, тя обърна глава, сякаш беше забравила да ми каже нещо и в момента беше се сетила. Щеше да бъде любопитно да чуя какво ѝ беше дошло наум, но телефонът развали всичко. Той извънря рязко и някак си много безцеремонно. Дяволите да го вземат! Забелязал съм, че телефонът звъни различно и много често — не навреме.

— Професор Шейтанов! — рекох намусено в слушалката.

— Бихте ли слезли за няколко минути при мен? — чух равния глас на управителя.

— Професор доктор Марков — рекох с възможно най-официалния тон, на който бях способен, — след половин час започвам операцията, за която толкова шумяхме. Не мислите ли, че не е твърде уместно да се разсейвам тъкмо през този половин час?

— Слезте! — повтори управителят. — Аз няма да ви задържа дълго!

Слагайки обратно слушалката, аз изпсувах хамалски и тутакси се стреснах, но Юла беше излязла вече.

Глътнах таблетка *dopegyt* за урегулиране на налягането, и таблетка *valium* за успокоение на нервите.

3

Когато влязох в кабинета му той не се изправи да ме поздрави, затова пък и аз не му подадох ръка.

— Съставили сте екип за операцията, без да ми до-

кладвате! — с тона на обидено величество започна моят управител. — Не сте пуснали дори докладна записка, както му е редът!

— Не ми е до формалности! — рекох. — А за екипа не берете грижа, постарал съм се да стъпя на здрав лед, да не усещам под краката си празно!

Професорът наклони глава към лявото си рамо и театрално разпери ръце, но очите му избягваха да ме погледнат.

— На какъвто и лед да сте стъпили, лед е! — рече той и в хрипкавия му бас отново прозвучаха познатите ми нотки на недружелюбие и надменност. — Лед е, може да се счупи, да пропаднете! Сам да се затриете и да навлечете неприятности на болницата.

— Сега ли намерихте време пак да ме плашите? — рекох. — Броени минути преди операцията? — Толкова ми бяха омръзнали разправииите около тази операция, че усетих как кръвта ми кипва и се качва в главата ми и бузите ми почервяват. Мушнах ръцете си под колана на престилката, за да не би да се изкуша и да цапна негодника по плешивото му теме. Какъвто беше дребен, почти скрит зад бюрото си, жълт и кисел като престаряла мома, колко му трябваше! Лапата ми щеше да навре брадичката му чак в долното чекмедже! — Изобщо — рекох — подло е да разговаряте повече на тая тема с мен!

Веждите му трепнаха, той се отдръпна малко назад, към облегалката на стола си, а в очите му изскочиха сякаш две зли и заядливи псета: не смеят да захаят, но тракат със зъби, ръмжат и се давят от злоба.

— Не сте ме изслушали докрай и не сте ме разбрали, а в устата ви велики приказки! Вие ще си счупите главата някой ден с тая ваша прибързаност. — Той помълча някое време, но псетата в очите му не се прибраха, а клекнаха в краката му и оттам ме гледаха с потъмнели от злина очи. — Аз не ви предлагам да се откажете от операцията, за такава благоразумна постъпка вече е късно. «Жребият е хвърлен» — както казва една пословица.

«Жребият е хвърлен» — тази фраза от историята употребяваше често баща ми и тя не беше никаква «пословица».

— Това са думи, казани от Юлий Цезар, преди да

премине реката Рубикон — поправих го не без удоволствие.

По лицето му премина сянка и той махна с ръка, като да пъдеше отпреде си някаква досадлива муха.

— Аз ви предлагам — продължи той — едно средно решение, което може да ви спаси от пропадане, вас лично, и да избави болницата от неудобство. Само преди 15 минути ми позвъниха от кабинета на министър-председателя: «Другарят министър-председател моли да му се обадите веднага след операцията!» Какво ще кажете?

— Че обадете се! — рекох. — Това не иска бог знае колко труд.

— Вие не разбирате за какво ви говоря! — Тънките му, почти безкръвни устни трепнаха като криле на пеперуда, която са заболи на дъска. — Дори в най-високите кръгове на правителството знаят за тази операция! Това искам да ви кажа. Интересуват се и не изглеждат безразлични към изхода от операцията.

Повдигнах рамене.

— Щяхте да ми кажете нещо? — рекох.

Той се изправи, заобиколи бюрото, дойде до мен и като се повдигна на пръсти, прошепна в ухото ми:

— Защо не започнете и свършите тази работа с една повърхностна трапанация? Това не носи никакъв риск нито за болния, нито за вас!

— Разбирам! — рекох.

— Вслушайте се в разума на колегите си, които най-искрено уважават професионалното ви майсторство и които не ви желаят злото. Вслушайте се в разума на машините, в чиято памет беше внесена оценка «отличен» за умението ви да се справяте с мозъчни тумори. Вслушайте се и не рискувайте!

— О, да! — усмихнах се аз. — Щях да се вслушам във вашите доброжелателни съвети и в още по-мъдрите съвети на машините, но само при едно предварително условие. . .

— А именно?

— . . . че бях се родил подлец! — рекох. И така го изгледах, както навярно вълкът гледа агнето, преди да го улови за шията. Гледай го ти! Няма да слушам съвета си и собствената си глава, а ще се «вслушвам» в съветите на половин дузина «благоразумници» начело с него и в нечовешката мъдрост на някакъв сандък от раз-

ни бобини и кристалчета! Може, но ако бях син на един Рачко Пръдлето, а не на осъждания на смърт Шейтан! — И изобщо — рекох — ще ме оставите ли най-после на мира да си гледам работата?

Професор Марков се завърна на мястото си с лице, изстинало и посиняло сякаш, като на опериран човек, току-що излязъл от наркоза.

— Трошете си главата! — махна той с ръка. — Правеете каквото намерите за добре. Славата толкова е замаяла главата ви, че с вас не може да се разговаря сериозно. Но знайте, че славата се печели с много труд и с дълги години, а се губи понякога за един миг!

— Това си е лично моя работа! — повдигнах рамене.

— Ще ви видя какъв ще сте наперен, ако, не дай си боже, операцията завърши лошо! — Той ме измери от петите до главата и продължи: — Не зная дали гръбнакът ви ще издържи тежестта на един такъв скандал.

— Каквото и да се случи — рекох, — гръбнакът ми няма да се превие!

— Е, хубаво! — на свой ред повдигна той рамене. — Аз съм разрешил операцията, но съм отбелязал в протокола, че съм на «особено мнение». Надявам се, че знаете. — Той помълча, после протегна вяло ръка: — Желая ви сполука!

Ръката му беше отпусната и влажно-студена, сякаш него очакваше операционната маса и на него щяха да отварят черепа!

Дребен човек!

Влязох в операционната зала, когато анестезистите вече довършваха работата си. Кардиологът д-р Палиев и главният анестезист разговаряха тихичко, вгледани в монитора, по чиито скали светваха и гаснеха разноцветни светлинки. Влязох в залата, тихо подсвирквайки си прочутия валс от операта «Евгений Онегин». Тоя валс бях запомнил от юношеските си години. Не че бях гледал операта, ами майка ми имаше цялата тази опера на плочки и най-често пущаше на домашния ни грамофон плочата с валса. Един бог знае защо толкова го харесваше, какво ѝ напомняше! Аз не съм музикален, но запаметих мелодията на валса и оттогава цял живот си я свиря, кога «мълчаливо» наум, кога тихичко с уста. Тоя път влязох в операционната, когато балът беше в разгара си,

а Онегин скучаеше и се чудеше какъв номер да измисли, за да се поразвлече.

Слагайки ръкавиците си, аз кимнах на главния си асистент:

— Моля, започвайте! — рекох. — Разкривайте зоната.

Сноп луминесцентна светлина блесна със съсредоточена сила върху обръснатото задтилие на моя болен. Около масата настъпи студена полутъмнина. Сестрата подаде на асистента бормашината. Не чух глухото съскане на свредела ѝ, нито безцеремонното стържене на триончето. Балът беше се «изпарил» вече, нямаше на тоя свят никакъв Онегин. Аз стоях над откритата зона — два квадратни сантиметра окървавено сиво вещество, с една дълбока гънка в средата. В това нищожно пространство действаха два «магически», жизнено важни центъра — на дишането и на сърдечната дейност. Трябваше да търся тумора помежду им, да го разкрия и изтегля, без да ги докосна.

— Електроскалпела! — казах. И се зарадвах силно на спокойствието, което звучеше в гласа ми.

Операцията продължи четири часа. Служех си с електрически инструменти за рязане на кръвоносните съдове и за спиране на кръвенето им. Опипах тумора милиметър по милиметър. Изгребвах го на частици, по-малки от едва видимите капчици на росата. Сърцето на болния «притихна» опасно посред операцията, наложи се да го активизираме с инжекции. Работата напредваше така бавно, че понякога ми се струваше времето спряло, а последната частица от тумора, която трябваше да изчистя, да е толкова далече, колкото например оттук до Индокитай — това разстояние трябваше да измина пеша, без да се спирам по пътя дори за минута. . .

Когато мислех, че съм пристигнал едва до границите на Лаос, оказа се, че съм вече в самия център на Ханой, и добре беше, защото сили ми бяха останали, колкото за един напръстник. Туморът беше изчистен до капка. Останалото оставих да довърши моят асистент.

С войнишка стъпка стигнах до вратата на операционната, а сетне, когато бях вече навън, изведнъж заприличах на спукан плондер, отпуснах рамене и с колене, кои-

то се прегъваха, стигнах до асансьора. Влязох в кабинета си, отпуснах се на стола и някое време седях така, със затворени очи. После се уплаших да не заспя. Извадих от заключеното си долапче шишенце с коняк и отпих няколко едри глътки. Стана ми добре, живителна топлинка се разля по жилите ми. Спомних си за моя болен, усмихнах се и рекох: «За твоё здраве! Да живееш сто години!» — и отпих още една голяма глътка.

Когато се качих в отделението за реанимация, където го бяха настанили вече, моят човек беше със система на дясната си ръка, свързали го бяха с монитора и с апарата за електрокардиограми. Доктор Палиев се взираше в лентата, а Юлия бършеше с памук, напоен със спирт, бузите и лявата ръка на болния, като вееше по намокрените места с картончето за ежедневните анамнези.

Кой знае защо тази комбинация Палиев — Юла не ми хареса много. Палиев беше нашият красавец, 35-годишен самец, с леко олисяло теме и с пухкави червени устни на сладострастник. А Юла, нали казах вече, тя беше лъвица в най-голямата си сила, такава талия и такъв момичешки задник се срещаха веднъж в живота, и то случайно. Да, в комбинацията Палиев — Юла имаше нещо отблъскващо, а защо — един дявол знае, а може би само на мен така ми се струваше.

— Още ли не е излязъл от упойката? — запитах, като избутах не съвсем деликатно Палиев от мястото му пред електрокардиографа.

Какво пък, дявол да го вземе! Аз бях триумфаторът този ден и на мен се падаше славата, и такива като Палиев сами трябваше да ми струват място. Аз натрих мутрите на «благоразумните» си колеги, а оня сандък с кристалите и релетата да си удари шамар и да си подаде оставката! Сам професор Марков дойде да ми стисне ръката и да се суче наоколо ми, а вие, двамката, как пък успяхте да се комбинирате в една смяна.

Дали от гласа ми, или присъствието ми веднага изпълни стаята със здравословни йони, клепките на моя болен трепнаха и той отвори очи. Той ме погледна, мен, разбира се, но така, както може да гледа човек, когото са извадили от гроба. И да ме убият, не мога да си обясня защо тия, дето излизат от дълбока упойка или от кома,

гледат в първите секунди недоверчиво и тъжно, като че ли съжаляват за тъмния и глух свят на нищото, където са били!

— Браво, момчето ми! — рекох. — Ти се държа като гвардеец от стрелкови полк! — Исках да кажа навярно «като стрелец от гвардейски полк», но по дяволите! — Браво, браво! — повторих. — Всичко мина екстра, следа не остана от оня дявол, дето се беше загнездил в главата ти. Сега е в кофата за боклук!

Светлинки се появиха в очите му, а по още посинелите му устни се плъзна нещо като усмивка.

— Благодаря! — прошепна едва чуто той.

— Хм, хм! — прокашлях се аз нарочно издебело, защото в гърлото ми беше започнало да смъди и една издайническа влага излизаше в очите ми. Идеше ми да му кажа: «Ех, миличък, какво ще ми благодариш! Ние и двамата се борехме един за друг: ти — за моя престиж, а аз — за твоя живот!» — но не казах нищо подобно, а само кимнах към Юлия. — На нея трябва да благодариш! — рекох. — Защото тя те галеше с памучец по бузите. Аз за такава галювност два пъти лягам на операционната маса, знаеш ли?

Той извърна очи към Юлия и наистина ѝ се усмихна с лъчезарна усмивка. Но каква усмивка беше това! Една роза, забучена в жалка глинена ваза, извадена от някой хилядовековен гроб! Но тъй или иначе, моят човек и в това си тъжно положение се оказа на художническа висота: веднага оцени, с един мимолетен поглед само, лъвската стойност на жена като Юлия! Браво, момчето ми! Аз не залагам главата си за хора от какъв да е сорт!

— Сега да се напиш хубаво — рекох, — а утре ще си разказваме вицове. Аз зная един много смешен виц.

После погледнах кардиограмата на Палиев, защото той се размърда някак неспокойно на стола си. На бялата лента личеха тук-там неприлично разкрасени «V»-та — нарушения на сърдечния ритъм, — а в частта на сектора за оросяването на миокарда повечето «V»-та бяха слезли под чертата на минимума.

— Дайте му нещо екстрено за подсилване! — рекох. — Какво е налягането?

— Ниско! — повдигна рамене Палиев.

— Е, ще се оправите, не ви е за пръв път! — рекох. А на болния кимнах весело: — До утре!

Но онова триумфално чувство вече беше се стопило в сърцето ми. Там като че ли беше се настанила една сива и глуха пустота. Причини за сериозна тревога липсваха, дори за една средна тревога нямаше причини, а защо излязох от реанимацията с празно сърце — не можех да си обясня.

4

Живеех в Лозенец, на улица «Журналист», близо до старата пивница «Под липите». Тази пивница се намираще на ъгъла на улица «Журналист» и шосето, което водеше за някогашната семинария, сега Дворец на пионерите. Тя помнеше отдавнашни времена. Поне аз я знаех от времето, когато бях ученик в отделенията. Тогава зимно време се спускахме по наклоненото ѝ платно с шейни. Движението беше слабо, автомобил я минеше през ден-два, я не. Тогава още на мода бяха файтоните. Отатък шосето започваше гъста борова гора. Аз бях от командите и понеже на ръст бях едър и висок, здраво пердахех воините от другите племена. Но след битките бързо се сдобрявах и на пострадалите от томахавката ми (един жилав боров клон) щедро раздавах стъклени топчета, капаци от цигарени кутии и печени леблебии. Бяха сиромашки следвоенни години и удоволствията ни бяха скромни.

Къщата на баща ми беше едноетажна, но масивна, с дворче откъм Витоша. В тази къща живеем и сега с жена ми. Баща ми я беше наследил от брат си, гимназиален учител, ерген. Докато да събере пари и дигне къщата, животът на чичо ми бил изтекъл, не му останали ни сили, ни време да се задоми.

Тази къща имаше три стаи, разположени в кръг около един просторен салон. За какъв дявол е бил на чичо ми такъв огромен салон? Баща ми се опитваше да обясни: щял да служи за нещо като камерна концертна зала. . . На удивлението ми той се усмихваше с усмивка, в която имаше едновременно и съчувствие, и състрадание. Човекът предполагал, че ще се ожени някога, че ще му се роди син или дъщеря, а този син или тази дъщеря щял да изучи в консерваторията за пианист или пианистка. Пианото

било мечтата му. «Ти — със слабост по живописиста, той — по музиката! — смеех се аз. — Що за отнесени хора по изкуствата сте били?» «Това иде от дядо ти» — отговаряше замислено баща ми. Той майсторял ракли и писани сандъци, свирел изкусно на кавал и стрелял с пищов изумително, като роден харамия. На 28 години заминал за Одеса, уж да си набави инструменти някакви, но се запилял в Петроград и взел участие в бунтовете през 1905 година. Заточен в Сибир, побягва и се завръща в България. Аз го помня от туй време, бил съм ученик в отделенията. В Търново е била образуванa вече социалдемократическата партия и баща ми навярно ще да е бил горещ неин поддръжник. После — защо и как — отива да се бие с илинденци срещу турците. Заточен в Анадола, пак успява да избяга — този път в Гърция. Но не се завръща в Арбанаси, а с един параход прецапва океана и слиза в Централна Америка, за да се бие с испанците. Къде оставя костите си, дали в парагвайската, уругвайската или венецуелската и прочие земя — никой не знае. Той не е бил знатен човек, не е командувал армии, за да се запишело името му в историята. Бил е обикновен, прост арбанасец със скитническа и бунтовна мая в душата си.

«Майка ми била от заможен, богатски род. Като изчакала някое време мъжа си, тя се развела с него «започно» и се омъжила за търновския окръжен инспектор по просветата. Вторият ми баща бил скоро преведен служебно в София, където довел и майка ми. Той беше тих човек, канцеларист по професия и по душа. Но прие мен и брат ми като свои. Мен изучи за доктор, брат ми завърши филология. Майка ми го надживя, почина една година преди аз да замина за Испания.

Брат ми, който дълги години събира пари за тази къща, носеше повече от чертите на майчиния ми род. Той беше кротък, пестелив и трудолюбив. Само дето фантазията му скиташе по разни мечти за «камерни» музикални салони и концерти, само по това той се родееше със скитническите пориви на нашия неспокоен баща.»

От болницата до пивницата «Под липите» и до в къщи можеше да се стигне с трамвай № 2 или с рейса, който отиваше до Двореца на пионерите. Аз имах кола, един фолксваген, който си бях купил от Германия, но обикно-

вено се връщах от болницата с трамвай. Винаги бивах толкова уморен, че не смеех просто да рискувам: току съм прегазил някого. След тежките операции рефлексите ми бяха като бинтовани. Затова и тоя път си тръгнах с трамвая, като предварително реших да сляза на спирка «Вишнева», за да се поразтъпча малко през гората.

Така и направих, но чак когато стигнах до шосето и пред очите ми се изпречи пивницата, тогава чак почувствувах, че бях слязъл на «Вишнева» и бях преминал през гората. Стреснах се, защото не можах да си спомня за какво толкова дълбоко се бях замислил, та съм слязъл от трамвая и съм пресякъл гората неусетно. Не можах да си припомня нищо.

Както обикновено, по това време пивницата беше почти безлюдна, обичайното ми място беше свободно, но аз седнах на първата маса, която се мярна отпреде ми.

— Какво сте оклюмали такъв, другарю професор? — попита ме угрижено управителят бай Сандо, който от двадесет години сам ми носеше бирата. — Да не сте имали неприятности никакви?

Изпих бирата наведнъж, обърсах устните си и кимнах с глава.

— Нищо не ми се е случило! — рекох.

Платих и си излязох.

Поръчах такси в три часа и след двадесет минути бях на летището. Самолетът пристигаше в четири и половина. За какъв дявол бях дошъл толкова рано? Изкуси ме мисълта да вляза в бюфета и да изпия нещо силно, но на прага се разколебах; от болницата можеха да ме извикат всеки момент. Бях съобщил на диспечера разписанието си.

Изпуших кой знае колко лули и обиколих чакалнята безброй пъти. Досега не бях изпитал това ужасно свойство на времето — да се движи в границите си и същевременно да се разтяга до безкрайност.

Най-после самолетът пристигна и след около пет минути тя се появи в чакалнята. Само дяволът знае навярно защо, но сега тя ми се видя по-хубава от всеки друг път. В сив костюм и бяла блузка, източена и тънка като по-вечето бездетки, с умно лице, кестеняви коси и големи кестеняви очи, тя ме привлече към себе си, както силен

магнит привлича кабарче, и аз щях да хукна насреща ѝ, ако някаква идиотска сила не беше се препречила в краката ми и не беше ме накарала да запристъпвам като инвалид. По усмихнатото ѝ лице се изписа учудване, а когато дойде до мен, учудването се смени с тревога.

Тя ме целуна по устните силно, както винаги. Дори ми се стори, че задържа устните си върху моите повече, отколкото друг път, и като че ли с желание да вдъхне дълбоко от дъха ми, както се беше случвало през първите една-две години от любовта ни. «Симулира нарочно! — рекох си тъжно наум. — Ето една първа улика, че работата не е чиста!»

— Да не си болен? — попита ме тя, като все още стоеше притисната до мен. — Краката ли те болят?

«Сърцето ме боли!» — трябваше да ѝ отговоря, но само повдигнах пренебрежително рамене.

— Тъй ти се струва! — рекох. — Нищо ми няма. И защо да ми има? — запитах на свой ред. Наведох се, взех пътната ѝ чанта и тръгнах към изхода с колкото се може по-безразличен израз на лицето си.

Тя сложи ръката си на лакътя ми и аз чувствавах, че се взира в мен, търсеше очите ми, напразно, разбира се. Гледах невъзмутимо напреде си, над главите на хората, а вътре ме ядеше отрова някаква, съзнавах, че се държа глупашки. Вместо да играя евтини номера, можех да си остана в къщи и тя на часа щеше да разбере, че съм «по следите на истината». Защо бяха тези преструвки и от моя, и от нейна страна!

«La donna e mobile» — засвирих, без да искам, с уста.

— Лука, да не си пил? — спря се тя, когато слязохме от стълбите и този път настойчиво се взря в очите ми. — Защо се държиш така странно?

— Ах, нима се държа странно? — казах театрално аз.

Тя повдигна рамене и по лицето ѝ премина сянка. Лицето ѝ беше обветрено, леко загоряло и, дявол да го вземе, толкова умно и толкова хубаво! Пред мен стоеше сякаш моята Ана отпреди десет години, а аз си позволявах да я обиждам.

— Извинявай! — рекох. Наведох се и я целунах по челото.

Тази целувка я учуди до немай-къде, тя като че ли трепна и се отдръпна крачка назад.

Какво щеше да ми каже?

Кой знае, аз бях невроХИРУРГ и от психология не разбирах. Аз бърках със скалпела си там, където се раждаше психологията, но психологическите въпроси не бяха моя специалност.

Създалото се неудобство беше временно заличено от появата на моя шофьор. Нали се бях уговорил с шофьора на таксито да ме чака.

— Мой човек — каза шофьорът, — ако знаех, че ще стърча тука повече от два часа, друг път щях да се съглася! Отдавна да съм запитал, ама дип, че съм добър! — Той измъкна пътната чанта от ръката ми, повдигна капак на багажника и ядосано я захвърли вътре.

После отвори дясната врата на купето и с престорена любезност покани жена ми:

— Заповядайте, мадам!

В купето жена ми сложи ръката си върху моята и попита с глас, в който звучеше повече учудване, отколкото нежност:

— Два часа по-рано, защо?

— Някой ми каза — рекох, — че на павилиона за чужди стоки донесли няколко пакета тютюн за лула «Дънхил», а «Дънхил» е моята слабост, ти знаеш! Побързах, дано успея да си купя поне един пакет!

— Е, купи ли си? — попита жена ми с такъв тон, с какъвто едно съвременно дете пита баба си, която му разказва приказки: «Е, качи ли се юнакът на стъклената планина?»

— Не успях да стигна навреме! — въздъхнах. — Разпродади тютюна, преди да пристигна.

— Така и предполагаш! — рече жена ми и леко ме потупа с дланта си по ръката.

— Тази заран оперирах художника на картината «Езерото с червените рибки»!

— «Езерото с червените рибки»? А, да! — Тя отдръпна ръката си.

— Операцията беше тежка, но мина сполучливо! — казах аз, макар че жена ми не беше проявила интерес към операцията. — Животът му висеше на косъм цели четири часа.

— Чий живот?

— На художника на «Езерото с червените рибки»!

— Ах, да. «Езерото с червените рибки» виси над масата ти. Спомня ти минали неща.

— Миналите неща за нас са умрели работи. Настоящите неща са важни! Настоящите.

Тя помълча няколко секунди, сетне попита:

— А кои именно неща?

— Отношенията между един мъж и една жена например.

Тя пак помълча.

— Ти си учудващо загадъчен, драги. Какво значи това «мъж и жена». Съпрузи? Любовници?

«Да речем, любовници» — щях да кажа. Но междуременно бяхме пристигнали вече.

Тя взе един душ, преоблече се и си сложи онази бяла престилка с нахъдрени рамене и коланче около талията, която тутакси превръщаше интелектуалката у нея в «чиста» жена, весталка на домашното огнище и партньорка в леглото. Ако онази змия не беше ухапала сърцето ми, аз щях жадно, зашеметяващо да я притисна до гърдите си и да ѝ взема за няколко мига дъха. Щях ликуващ да я понеса на ръце из салона, както навярно прадядо ми е отнасял своята самка преди хиляди години. Но змията не отпускате челюстите си, стягаше ги сякаш по-силно и сърцето ми — честна дума! — дори физически ме болеше: тъпа, потискаща и нестихваща болка, не кой знае колко силна, но болка в сърцето все пак.

— Защо се облече по домашному — рекох, като застанах с гръб към нея и се загледах през прозореца, — нали ще излезем, минава шест часът! Защо не си сложи нещо вечерно?

— Да излезем ли? — запита тя. — Ти държиш да излезем?

— Ще вечеряме някъде — казах. — Тук ще ти бъде скучно.

Тя помълча.

— Ако ти е скучно с мен, излез, поразходи се! — каза тя.

Аз повдигнах рамене. «Все едно ми е!» — казвах един вид.

— Пък аз съм закопняла да си остана в къщи една вечер, да ти сготвя, да те видя по домашен халат, да поседим един до друг пред прозореца, докато стане вечерята, па макар и да не си говорим, само да поседим!

— Я гледай! — усмихнах се кисело, но не се обръ-

шах. — Това го казва докторката по агробиология, старши научен сътрудник Ана Кондова-Шейтанова?

— Казва го просто Ана, жена ти.

— Е, добре! — въздъхнах и се обърнах. — Прави каквото искаш. Аз ще полегна малко в кабинета си, защото се чувствавам изморен. — Между веждите ѝ беше се появила бръчка, в очите ѝ бяха се смесили чувството на недоумение и тревога. «Дали се сеща, че подозирам нещо?» — помислих си и към мъката ми се прибавиха и няколко капки злорадство. Знаех ли до тоя миг, че злорадството толкова горчало! — Тази операция!... — махнах с ръка и тръгнах към кабинета си, но преди да отворя вратата, обърнах се и добавих: — Той е спасен!

— Авторът на «Езерото с червените рибки»?

Раменете ѝ бяха се смъкнали, очите ѝ гледаха вторачено и някак си обърнати навътре, към собствената ѝ душа.

«Тежък кръст си понесла! — помислих си и гърлото ми сякаш се сви. И така ми дожаля за нея, че в тъглчетата на очите си усетих въглени. Един човек коленичи в мене и протегна нагоре ръце. — Тежък е тоя кръст и за двама ни, какво да правим?» Нямах сили ни да обвинявам, нито да прощавам.

Опипом намерих држката на вратата, влязох и без да се събличам, грохнах на канапето.

Така стоях час, може би и повече, сякаш душата ми беше увиснала в безтегловно пространство. На края не издържах. Не зная каква страст ме повдигна на крака — желанието ми да я гледам, да усещам отблизо присъствието ѝ или проклетото ми нетърпение да науча истината и да стартирам овреме към финала. А той можеше да бъде само един — всеки от нас да нарами кръста си и да върви по своя си път.

Облякох халата си, нали беше споменала за него. Имах го отпреди шест години, когато още живеехме заедно, беше ми го подарила в деня, когато ме удостоиха с професорска титла. Беше овехтял, сивият му цвят беше станал оловен, маншетите му бяха пооръфани вече, но не ми се разделяше с него. Взех лулата си и излязох в салона.

— На какво ти мирише? — попита жена ми, която току-що затваряше подире си вратата на трапезарията. — Досещаш ли се?

Дори не направих опит да помириша въздуха.

— Загубил си усет към хубавото ядене! — каза разочаровано тя. — Готвя ти вечеря от истинско пиле — тя подчерта, — не бройлерово, а истинско, и да не усещаш! Нося това пиле чак от Толбухин!

— Нима? — усмихнах се без всякакъв ентусиазъм. — Много трогателно! Бих си помислил, че в Толбухин мислиш само за мен.

— С а м о за теб — не, разбира се! Но сигурно мисля за тебе повече, отколкото ти за мен!

— Да се сещаш за някого — това е относителна работа! — рекох дълбокомислено. — Човек се сеща например за хубаво вино, за приятен одекolon. Една жена непременно се сеща за мъжа си, макар и гузно, когато му изневерява. За какво ли не се сеща човек!

— Ако днес не си пил, то от снощи още не си изтрезнял както трябва! — помъчи се да се усмихне Ана, но не й се удаде, дори за миг се появиха две невесели бръчици около устата ѝ.

Тя се извърна и мълчаливо тръгна към трапезарията и въпреки че се владееше — личеше си, че думите ми не бяха отишли на вятъра, — походката ѝ беше нервна, тя ходеше като з а с е г н а т човек. «Една жена непременно се сеща за мъжа си, когато му изневерява!» Сетила се беше, бедната, за какво намерявам, играта с «истинското» пиле беше ударила на камък, затова бяха тия две горчиви бръчици около устата ѝ!

Седнах на канапето срещу прозореца, запалих бавно лулата си; пръстите ми бяха сигурни, кибритената клечка не трепна. Бях се подготвил за последното действие.

Свечеряваше. По билото на Витоша пълзеше заревото на залеза, а по склоновете на планината вече се стелеха гъсти, синкави сенки. Люляците и жасмините в нашата градинка потъваха бързо в здрачевината. Белите им цветове бяха на очи по най-чудноват начин, сякаш висяха на невидими клонки и вейки. Сред строгата, нагарчаща миризма на моя «Дънхил» се прокрадваха сладникави струйки на жасмина. За пръв път възненавидях тоя аромат, имах чувството, че действува разслабително на нервите ми, че размеква дори мислите ми. И ето че както седях на старото кожено канапе, останало още от времето на баща ми, овехтяло канапе, което не бих заменил с едно ново за нищо на света, ето че както седях и ругаех наум сладни-

кавия жасмин, смучейки жадно строгия си «Дънхил» — Витоша и всичките сенки и цветове изчезнаха в небитието сякаш и на тяхно място отново се появи Ана. Тя беше още стройна и още гъвкава. Не като Юла, разбира се, Юла беше десет години по-млада от нея. Днес Юла ми показва гърдите си, един вид — покана за любов. Аз щях да приема поканата естествено, но ако тя поканеше и други — нямаше да ревнувам, пет пари не щях да дам, че има и друг! А жена си ревнувах, макар че тя отиваше към края на лятото си, и за никакъв компромис не можех да мисля, дори сянка от подобна мисъл не ми се мяркаше наум. Може би защото Юла ми беше душевно безразлична, а Ана обичах? Но може ли мъж на моите години и с моя ергенски начин на живот все още да обича? Не се ли самоизмамвах, като си внушавах чувства, преживени преди много и много години?

В такъв случай откъде извираше тази остра болка в душата ми, къде беше нейният извор?

Както размишлявах, вторачен в синкавите колелца, които излитаха от лулата ми, усетих изведнъж ръцете ѝ на очите си и гъдела на косата ѝ по бузата си — беше ме прегърнала през облегалката на канапето, без да я усетя. Тя обичаше още от едно време да играе така, да ме издебва и крадешком да ме прегръща, като слагаше ръцете си на очите ми. Без да мисля, свалих ръцете ѝ и от сърце ги целунах, както правех някога. Но докато ги докосвах с устните си, една вътрешна тръпка ме разтърси; все пак това бяха ръце, които ме бяха предали, които бяха принадлежали на друг.

Тя заобиколи канапето и сядайки до мен, направи опит да ме прегърне, но аз внимателно отстраних ръката ѝ.

— Ще се изгориш от лулата — рекох.

— Имаше време, когато оставяше лулата си на масата, щом седнех до теб! — упрекна ме тя и ония невесели бръчици отново се появиха около устата ѝ.

— Има и една латинска приказка за времето, един афоризъм, спомняш ли си?

— О, да! — каза тя. — Тоя афоризъм е общоизвестен. «Tempora mutantur!»¹ За тебе, прославения професор, май всичко започва да се мени много бързо!

¹ Времената се менят — лат.

— Това се отнася и до твоя милост! — рекох грубо.

— Грешниш. Хората от нашата професия, особено ония, които се занимават със селекционерство, със създаването на нови сортове — те са по необходимост дълбоко търпеливи хора.

— Искаш да кажеш например, че някоя селекционерка, като тръгне с един мъж, все с него си ходи. Така ли?

— Това зависи преди всичко от мъжа. Но що за пример наистина ти дохожда на ум?

— Просто така. Ако мъжът на селекционерката, да речем, липсва двадесет и повече дни в месеца от брачното ѝ ложе, навярно и селекционерката ще загуби търпение. Някой ден и тя ще си каже «Tempora mutantur», нали?

Не зная с какъв израз на лицето си съм изрекъл тия думи, но много добре видях израза на нейното лице. Върху него в миг се изписа една болезнена смесица от възмущение, страх и почуда. Тя се отдръпна от мен като отблъсната от някаква невидима, но чудовищна длан и очите ѝ широко се разтвориха.

— За какво ми намекваш ти? — прозвуча тихо гласът ѝ, сякаш ми шепнеше.

— Е, не се вълнувай! — рекох. — Нали повече време прекарвам сам в тази къща, може би съм подивял. Извинявай. Исках да те запitam как вървят работите ти, нищо повече. Вървят ли?

Оттук нататък тя ми отговаряше почти насила и като че ли враждебно.

— Вървят ли? — повторих аз.

— Вървят.

— А колегите? Помагат ли?

Тя повдигна рамене.

— Нямаш ли си поне един приятел?

— Имам.

— Онзи тъничкия, с очилата?

— Той.

— Добре е една самотна жена да си има приятел!

— Добре е! — кимна тя.

— Ти не искаш да си вълчица-единачка. Хайде де!

Тя отново повдигна рамене. Погледът ѝ се губеше в жасмините и люляците, които на свой ред бяха се почти изгубили в настъпилата привечерна здрачевина.

— Значи, тъничкия. Доколкото знам, вие бяхте с него колектив?

— Ние СМЕ колектив! — подчерта тя.

— А-ха!

— Какво «А-ха»? Нима ти нямаш приятелка? Ти имаш приятелки и те не са навярно една и две!

Някакъв врящ казан избухна в гърдите ми и главата ми пламна. Скочих на крака и сигурно съм имал вид на човек, на човек-горила, който се готви да удуши някого. «Като си имаш приятел, защо не си останала при него, ами се мъкнеш при мен!» — отворих уста да изрева, но в тоя миг телефонът иззвъня ужасно. Стори ми се като писък на човек, комуто ампутират крак.

Скочих до масичката и вдигнах слушалката.

— Професор Шейтанов?

— Слушам!

— Сестра Павлова се обажда. Професор Шейтанов, вашият човек като че ли умира!

— Как така — «умира»? — подкосиха се краката ми.

— Ами губи пулс, почти не диша!

— Къде е доктор Палиев?

— В момента го няма, аз съм сама!

Хукнах към кабинета си, сваляйки халата си тичешком. Намъкнах самото си и се втурнах за фолксвагена. Нито погледнах Ана, нито ѝ казах нещо. Моят свят с всичките си тревоги и болки беше се превърнал в едно нищожно нищо.

5

Този път не се плаших, че ще прегазя някого, надувах лудо, натисках клаксона и пресичах на «червено», но нали господ помага на безумците, стигнах до болницата без произшествия.

Реанимацията беше пълна с доктори, бяха надошли всички дежурни по отделения, като на екстрено профсъбрание: ще награждават за заслуги. Само че не гледаха с любопитство и склонност за шеги, както биваше в такива случаи, а, напротив, бяха мрачни и в очите им като че ли се прокрадваше злорадство: «Казвахме ли ти? Предупреждавахме ли те? Ето го сега резултата от твое-

то упорство!» Дори някои се подсмиваха мълчешком, само дето святкаха очите им: «И това ми било хирург с европейска известност!» Но ми правеха бързо път и гледаха да не ме докоснат случайно, сякаш бях зареден със свръхчувствителен експлозив.

В стаята на моя болен заварих доктор Палиев, доцент Ванев, който ми беше асистент и ми помагаше тази сутрин, навярно го бяха алармирали по спешност, защото беше дошъл по фланелка и сако отгоре; тук бяха и двете сестри — Юла и Павлова. Павлова беше дежурна за съседната стая. За моя болен дежурството носеха Палиев и Юла.

Като влязох в стаята, всички се стъписаха встрани и картинката ми стана мигновено ясна — пред мене лежеше мъртъв човек. Той беше откачен вече от системите, от монитора. Някой му беше склопил очите.

Доближих се до леглото, улових дясната му ръка, за да напипам пулса — беше излишно, един бог знае защо го правех. Ръката му беше хладна и така неподвижна, така ужасно неподвижна, както може да бъде само ръка на мъртъв човек. Две чувства нахлуха в душата ми, като от два отприщени бента — вина и безизходица. Бях виновен и безсилен.

После чувството на вина започна постепенно да се отлива. Бях направил операцията без грешка, бяха го извели жив от операционната и в сравнително добро състояние — и налягането му, и пулсът му бяха около границата на нормалното, далеч от застрашителните зони. Какъв дявол беше причинил катастрофата, защо и кога?

— Доктор Палиев — обърнах се към кардиолога, който изглеждаше, както винаги, като изваден от моден журнал, — обяснете ми, моля, как стана това? Кога почина болният?

— Около девет часа.

— Как «около»? Часовникът е пред очите ви! — кимнах към електрическия часовник, поставен над вратата. — Не го ли погледнахте?

Той смутено се взря в часовника и устните му се размърдаха, но не чух да казва нещо.

— Доктор Палиев и сестра Юлия не бяха в стаята, когато това започна! — обади се медицинската сестра Павлова. Тя беше дребничка, гонеше 40-те години и навярно не обожаваше колежа си.

— Не са били в стаята? — настръхнах аз. — Може би сте наблюдавали болния от канцеларията, по телевизионната уредба? — обърнах се към Палиев.

— Ами! — каза Павлова и поклати глава. — В канцеларията бях аз. Тях двамата ги нямаше никакви. Частът беше девет без петнадесет. Погледнах монитора и разбрах, че става нещо със сърцето на болния. Екстрасистоли се редяха по две, по три през всеки две-три секунди. Влязох в стаята, чух го как стене. Тогава се обадох на вас, а после на доцент Ванев.

— Аз пристигнах две-три минути преди вас, професоре! — обади се Ванев. — Всичко беше свършено.

— Какво според вас се е случило? — попитах и облизах устните си, защото бяха пресъхнали.

— Инсулт или инфаркт! — повдигна Ванев рамене.

— Ако е инсулт, то ще е последица от операцията! — обади се Палиев.

Като чух това зализано конте да се обажда и най-безсрамно да хвърля камък в моята градина, оня кипящ казан отново избухна в гърдите ми и главата ми пламна. Доближих се до негодника и го попитах:

— Вие като дежурен защо сте напуснали поста си? Къде по дяволите сте се пръждосвали в минутите, когато болният е имал нужда от спешна помощ?

Той побледня. Дяволите да го вземат, мерзавците са и страхливци отгоре!

— Слязох. . . в салона на второ вътрешно, да изпуша една цигара! — заекна мръсникът.

Притъмня ми пред очите.

— Тая цигара петнадесет минути ли си я пушил, негоднико! — изревах и така го цапардосах с пестница по муцуната, че се завъртя удивено на място като пумпал, а при втората ми плесница изхвъркна от вратата.

Сега дойде ред на Юлия.

— Ами ти? — надвесих се над нея. — Ти защо си напуснала поста си, защо си оставила болния самичък?

Тя ме гледаше нахално право в очите, дори имаше и някаква усмивчица по устните ѝ. Кучката искаше да каже навярно: «Нали ти показах нещо тая заран, хайде да не се караме!»

Плеснах я немного силно по бузата, но тя все пак залитна. Излизайки от стаята, тя извърна глава и ме изглежда с очи, в които нямаше ни яд, ни омраза, а излъчваха

онова удивление, с което децата гледат за пръв път на пример кенгуру.

— Професоре! — улови ме за рамото Ванев. — Опомнете се!

Беше късно да се опомням. Пък и не бях направил нищо, заради което си струваше да се опомням. Само ме досрамя — от мъртвия.

Коленичих и благоговейно целунах захладялата му десница.

След двадесетина минути пристигна управителят, професор Марков. Затворихме се в канцеларията само двамата. Стояхме прави един срещу друг и някое време се гледахме мълчаливо. Не знай как съм изглеждал, но той имаше вид на смутен и дълбоко огорчен човек.

— Очаквах, че тази операция ще завърши печално, но че свръх всичко ще се държите хулигански — това наистина не допусках.

— Аз извърших сполучлива операция и за смъртта на нещастника не нося пряка вина! — рекох.

— *De jure*¹, това е така, но *de facto*² — той разпери ръце — вие сте виновен, разбира се!

— Виновни са дежурните, които не са стояли на поста си! — рекох. — Ако на нещастника беше оказана помощ, сега той щеше да бъде жив!

— И това е проблематично, колега. Аутопсията ще установи какъв морален дял имате от вината. Ако смъртта е последвала от инсулт — несъмнено ще тежи на вашата съвест.

— Аз го изведох от операционната жив и здрав! — повдигнах рамене. — За останалото носят отговорност други. При това обзалагам се, че е починал от инфаркт!

Той разпери ръце и не каза нищо. Помълчахме някое време.

— Във всеки случай вие сте се държали недостойно, хулигански. Как можяхте?

Как можях? Не ми идеше наум какво да му отговоря. «Заслужавах си го!» — щях да кажа, но си замълчах.

— Утре свиквам колегиума, за да обсъдим поведението ви и да предложим на министерството съответно наказание. Докато получим отговор от министерството, аз

¹ *De jure* — юридически;

² *De facto* — в действителност — лат.

ви снемам временно от поста началник на неврохирургическото отделение. Нямайте основание да ми се сърдите, нали? А дежурните, които не са стояли на поста си, и те ще си получат своето!

— Всекиму според заслугите! — направих опит да се усмихна, но не излезе нищо.

Кимнах му с глава и излязох.

Отбих се в кръчмата «Под липите» и понеже беше пълно с народ и нямаше свободна маса, застанах до тезгяха и изпих наведнъж две немски бири. Друго пиех много рядко, бирата беше моя слабост.

— Върви ли, професоре, върви ли? — запита ме дружелюбно управителят и ми се усмихна насърчително.

— Върви! — кимнах.

В къщи не заварих никого. Ана я нямаше. На масата в трапезарията беше сложен прибор за един човек. В средата — печеното пиле. Отстрани — бутилка шампанско и една чаша. До бутилката имаше бележка: «Извинявай, Лука, но ми е обидно да стоя при мъж, който ме подозира!»

«Хайде, още една невинна!» — усмихнах се, тоя път в себе си, и смачках бележката.

После взех пилето и го захвърлих в кофата за смет. Отворих шкафа, където държах за всеки случай няколко бутилки уиски и коняк. Ръката ми сама посегна към коняка; отпих пет-шест едри глътки.

Влязох в кабинета си със замаяна глава. Отпуснах се в креслото, пред масата си, и повдигнах глава към «Езерото с червените рибки». В златистата есен седяха на самотна скамейка мъж и жена, безкрайно отчуждени един от друг.

Както седях и гледах езерото и самотната скамейка, усетих онова снопче иглици пак да се забива в прекордиума ми, челото ми се ороси със студена пот. Довлякох се до войнишкото легло на баща ми и се проснах на него, както бях облечен. В главата ми шумяха ветрове, пред очите ми като че ли се носеха на тумби, на тумби рояци искрящи, златистожълти листа.

Събудих се призори отмалял, с тежест в сърдечната област и с глава, която леко се замайваше при ходене. Не ми се пушеше, но запалих лулата си и от пушека на тютюна главата ми още повече се завъртя. Облякох халата си и отново полегнах. В ушите ми загърмяха често-често вълни, които се разбиваха сякаш в един каменен вълнолом, който беше в самия мен.

Стресна ме извъняването на телефона. Учудих се, като видях, че вече е девет часът. Обаждаше се професор Марков.

— Целият колегиум се е събрал, а вас ви няма! — упрекна ме строго шефът.

— Заседавайте! — рекох. — Аз не се чувствам добре и няма да дойда.

Той не ме попита какво ми е, а помълча някое време.

— Не е редно да ви съдим във ваше отсъствие — продължи шефът, — но вие може да ми кажете по телефона това, което бихте казали, ако присъствахте на заседанието. Аз ще запиша всичко.

— Няма какво да казвам — рекох.

— Поне една дума за извинение няма ли да поднесете на хората, които снощи така грубо сте оскърбили?

— Ами. . . на доктор Палиев кажете, че му е малко болят, а на медицинската сестра Юлия кажете, че съжалявам. . .

— . . . дето сте я ударили?

— . . . дето не я плеснах и по другата бузка!

— Вие се шегувате, колега. Вие забравяте, че те могат да ви съдят!

— За да се окашмерят пред целия свят ли? Вие ме разсмивате, колега!

— Аз ви уведомих снощи за наказанието, което ще предложа, а след един час ще имаме и резултата от аутопсията. Дано бъде във ваша полза!

— Никакъв резултат не може да ме стопли, щом човекът е мъртъв! — рекох. — А що се отнася до наказанието, «мене ми пука». Но ти ще носиш позора, че държиш в клиниката си мерзавци като доктор Палиев и мръсници като онази сестра! — и треснах слушалката. «Ти»-то, с което му заговорих, и това, че под носа му треснах слу-

шалката, тия неща като да излъчиха една хубава топлинка, която се разля по цялото ми тяло.

После хапнах малко хляб, извадих от библиотеката подвързания том с дневника на баща ми, полегнах на леглото и се зачетох.

Монферие, 1. VI. 1939 г.

Тази сутрин цялото семейство Бернар замина в планината на коситба. Едмонд, сестра му с мъжа си и големият им син Луи. Дъщеря им Стефани и Анри на Едмондови *grande mère Pauline* отведе у тях. В къщи останахме само двама — жената на Едмонд Луиза и аз.

Изтягам се в горния кат на плевника, върху няколко наръча прясно окосено сено, което Луиза ми постла оня ден. Луиза е толкова добра и внимателна, че понякога ми става дори неудобно. «Ако не бяхте спасили мъжа ми, докторе, сега щях да съм вдовица, а Анри — сираче!» — каза ми онази вечер, когато ми постилаше прясното сено. Тя стоеше срещу мен с ръце на високите си хълбоци, по риза, която се мерзелееше като едно бяло петно в полумрака, и по фуста, която не се виждаше, но аз знаех, че е синя и напръскана с червени цветчета. Знаех, че е с тази фуста, защото очите ми следяха снагата ѝ и тичаха подире ѝ, когато Едмонд го нямаше наблизо. «Луиза — казах ѝ същата вечер, когато настилаше на пода прясното сено, за да ми е хубаво през нощта, — който и да беше на онова опасно място, където беше мъжът ти, щях да му се притека на помощ. Затова не си ми задължена с нищо. Никак не бива да се чувствуваш задължена!» «Може и така да е — каза Луиза, — но без вас, докторе, ние с Анри щяхме да сме сега най-самотните и нещастни хора на света!» Повече не си казахме нито дума, защото на двора излезе деверът ѝ да хвърли на кучето комат хляб. Тя завърши мълчаливо със сеното, каза ми тихо «лека нощ» и се спусна безшумно по подвижната стълба.

Виждам през пролуките на летвите, че слънцето се е вдигнало вече над овошките, но се излеждам, не ми се става. Чувам стъпките на Луиза по двора, тя снова насам, натам. Довечера ще се върнат косачите, трябва да ги посрещне и нахрани. Трябва да сложи зоб на коня, да забърка на прасетата, да издои кравата и да свари млякото.

Тя е пъргава като кошута и ще се справи с всичко, за нея не ме е грижа. Тя е жена на моя приятел Едмонд, с когото ме свързва бойно другарство и една обща мъка от загубата на войната, затова бих се презрял за цял живот, ако мислите ми се въртяха около нея нарочно.

Наближава време да напушам Монферие. Преписах старинния ръкопис, починах си от войната, вече нищо не ме задържа тук. Дори мисля да ускоря заминаването си, до ден, до два, за да не преча повече на Едмонд. Той е велосипеден техник, работил е в близкия град Фуа, но заради мен си губи времето в Монферие. Търпеливо ме изчаква да завърша преписа си, пък и навярно чувства, че ми е приятно да се излежавам на сеното, окосено по пиренейските ливади. Как вълшебно дъха само това сено, какви рояци от чувства буди в душата ми и какви мисли ме спохождат! . . . Да, час по-скоро трябва да се дигам оттук.

Гнети ме безделието, една тяга към дома напират в гърдите ми. Оня ден получих писмо от Соня. Когато тръгнах за Испания, тя се готвеше за държавен изпит. Сега ми пише, че са я назначили за стажант-лекарка в Александровата болница. Как ли изглежда в бялата си престилка, с чипото си носле и лице на момиче! Върху гърба на листа отбелязала с чертици ръката на малкия Лука. Сега е на три години, а когато го оставих, едва беше започнал да ми се усмихва. Дори изпитвам малко срам, защото личицето му е избледняло в паметта ми.

Но най-много ме гложде и тревожи обстоятелството, че съм загубил връзка с организацията, че съм си дал «ваканция», без да се обадя никому. Моите другари от батальона, излезли живи от обкръженията, навярно са пристигнали вече в София и отново са запретнали ръкави. А аз лежа на пряното сено, изтягам се като безделник и мисля за неща, от които изтръпвам и се червя.

Едмондови са сиромаси, на трапезата им нито един залък не е излишен, но ме обикнаха и зная, че ще им е тъжно, когато си замина. Дори Ерве, който е женен за сестрата на Едмонд, тоя мълчалив и груб дървар със северняшко лице, но с душа на провансалец, оня ден ми подари една чудесна лула, която сам беше издялал от черешов дънер. Провансалци са сърдечни и гостолюбиви — постоиш при тях ден-два и вече си те хен човек, стига да не си някой натрапник от «властта» — инспек-

тор, лесничей, чиновник по данъците. Ако си такъв, ще се държат с теб учтиво, но резервирано, със затворени сърца. Дори жените им, щедри на усмивки, ще те отминават надменно и със стиснати устни. Като онази непристъпна Dame Giralda от средновековна и непокорна Тулуза, която завоевателите кръстоносци удавили в един кладенец.

Да, трябва да се стягам за път. Топлите усмивки и добросърдечието разнежват душата, а аз съм войник и като си помисля какво ми предстои, виждам, че място за нежности няма. Ние сме поколение, осъдено да живее сурово — в името на нежността, чието царство ще настъпи след революцията. След революцията по всички честни лица ще грейт усмивки, каквато е усмивката на Луиза, и хората ще се състезават кой да бъде по-благороден и по-справедлив, и по-щедър спрямо своите другари. Като си помисля за това бъдещо царство, готов съм да се бия сега не в една, а в сто граждански войни.

— Лукò! — чувам гласа на Луиза под стълбата и сърцето ми подскача. — Ако си буден, покажи се!

Вместо «Лүко» за нея съм «Лукò».

Заставам примрял на отвора и най-напред виждам под себе си широко оголените рамене на Луиза. Те блесят, сякаш са изваяни от полиран алабастр, макар че слънцето още не е прехвърлило плевника и Луиза стои в сянка. «Защото гледам отгоре» — мярка се в паметта ми и изпитвам неудобство.

— Лукò, наведи се да поемеш паницата с мляко! — казва Луиза и ослепително ми се усмихва.

— Но аз ще сляза, скъпа Луиза, защо! — казвам смутено и протягам крак да стъпя на стълбата.

— О, не трябва! — нарежда ми властно Луиза и протяга нагоре паницата с мляко. — Стойте си там, аз ще ви дойда на гости!

Тук гостоприемството е закон и аз се подчинявам, дори й протягам ръка, за да я улесня и посрещна, когато тя застава на прага.

Сега виждам, че е облякла празнична риза, с надиплено окологърдие, че е пристегнала бюста си с червено елече, поради което гърдите й доста се показват навън.

— Днес си много хубава! — кимвам ѝ, защото в Прованс е обичай да се казват на жените приятни неща.

— О, благодаря! — усмихва ми се тя и руменец из-

бива по бузите ѝ. — Знаете ли, че днес няма никой в къщи и че ние сме останали съвсем сами? Хайде, седнете да си изпием млякото де, защо се бавите? — и тя първа се отпуска на сеното и ми сочи с ръка да седна досама нея.

Аз сядам досама нея, както тя ми сочи, и пия млякото си. Докато го пия, една вълна на смущение започва да ме залива така силно, че едва не се задавям. Ние, докторите, изобщо не сме от притеснителните хора и за това си има причини, а освен това аз бях поживял в Париж, когато специализирах очни болести, и не бях смятал, че трябва да се държа там като светец. Плюс всичко имах съпруга, петнадесет години по-млада от мен, тъй че натрупал бях вече един добър стаж, за да се смущавам като момче от близостта на една жена. Но ето че се смущавам и ако не изпушам паницата върху сеното и не се задавям, причината е в яките ми мускули, които бяха навикнали да се държат в някои случаи автономно. Но, така или иначе, вълната на смущение ме залива от петите до главата и аз се изчервявам, като усещам рамото ѝ да се притиска до моето. Като че ли съм в положението на Едмонд, когото франкистите бяха сгасили при едно наше отстъпление от Бургос, та трябваше с прибежки да долазя до тях и с две бомби да му отварям път. Няма кой да ми помогне. Пътната врата сигурно е залостена, както винаги, а освен това нашата къща се намираше в крайнините на селото.

Тя взима ръката ми, слага я върху малката си длан и учудено клати глава:

— И това ми било ръка на доктор! Как бъркате с такова ръчище в очите на хората? По би ѝ отивало да държи топор или секира вместо деликатен инструмент! Вашата ръка наистина е по-силна от ръката на Едмонд! Колко франкисти сте убили?

— Пет или шест — казвам. Те бяха повече, но смалявам числото им, да не помисли, че се хваля.

— Как ги убихте? С пушка?

— Не! — казвам. — С щик.

Тя мълчи някое време, а моята кръв ври. После пак ме пита:

— Нали вашата съпруга е красавица?

— Защо да е красавица?

— Ами защото вие сте хубавец! Може ли хубав мъж като вас да има грозна жена?

— Ах, Луиза — казвам, — аз съм стар и тия неща ня-

мат вече значение за мен. Аз съм прекрачил 40-те години!

— Тъкмо сте в най-силните си години! Мъжът в тия години е истински мъж. — Тя мълчи някое време, издърпва дланта си и ръката ми пада на коляното ѝ. — Вярно ли е, че сте приказвали с Едмонд за заминаване?

— Намекнах му оня ден. Време е да си вървя. Смятам утре или в друг ден да ви кажа «сбогом».

Тя въздиша и мълчи, но съвсем не отмества рамото си от моето, нито пък отстранява ръката ми от коляното си. А моята ръка лежи там като парализирана. Зная ли какво да правя, може да ме вземе за глупак, а пък нали е жена на Едмонд!

— Ние сме бедни хора — казва тя и въздиша. — Не притежаваме нищо особено, което да ви дадем, за да ви напомня за нас. Да имате спомен от нас. Аз съм ви задължена и бих искала да ме помните с хубаво. Един хубав спомен да остане у вас! Погледнете ме де!

Тя се притисна още по-силно до мен, слага ръката си върху моята и като че ли ми предлага устните си. Очите ѝ са полуотворени, дъхът ѝ ме пари като огън.

Вече не издържам. Забавя ли се секунда, две, с Едмонд е свършено. Ще посмея ли да го погледна сетне в очите?

Скачам като ужилен от оса и тя пада на сеното, синята пола с червените цветчета сама сякаш е оголила коленете ѝ.

— Как щях да забравя! — не говоря, а викам. — Ами часът приближава девет, ще изпусна пощенския куриер за Фуа! — Откачвам палтото си, което виси на един гвоздей, и продължавам със същия безумен тон: — Трябва да му предам едно много важно, много важно писмо! — И се спущам по стълбата така, че само по една случайност не си разбивам главата.

Цял ден се шурам по ливадите, из валозите. Спя, сетне гледам до втръсване небето, което тук, на юг, е наистина изумрудено и бездънно. Гладен съм като вълк. Но се връщам чак привечер, когато съм сигурен, че косачите са вече у дома.

Луиза не ме поглежда. Издебвам само веднъж очите ѝ — те не са нито обидени, нито сърдити, в тях има просто тъга.

Прочетох първата глава на «Записките» и макар да не бях в кой знае какво добро настроение поради ония идиоти от болницата, напуши ме смях, смесен с особеното чувство на снизхождение, което изпитва обикновено човек спрямо слабостите на бележити хора. Ето какъв спартанец бил баща ми! . . . Да се откаже от една провансалка, при това с високи хълбоци и гърди, почти изскочили от елечето, това не го разбирам, или все едно — не го приемам, защото е чиста проба провинциализъм, и то от времето на Балканската война. Да се откажеш от такава жена е наистина не знам какво. Все едно, когато Юла ми показваше гърдите си, аз да бях извърнал глава или да бях замижал като котарак пред паница с мляко. . .

Е, разбира се, сега Юла ще ми обърне гръб. . . Да върви по дяволите! Ако всички жени на света постъпват като Юла и изоставят един човек, който се намира в смъртна опасност, аз на всички бих въздал заслуженото като на Юла, пък нека да ми обърнат гръб! Човекът в опасност — това е лакмусът, който показва колко пари струваш. Ако изоставиш такъв човек — ти си «чрев», както едно време са казвали на червея нашите деди. И понеже у нас няма закон, който да наказва, когато един човек се превърне в «чрев», аз ще въздавам правосъдие, както си знам. Поне в моята област и докато имам възможност, сетне нека ме наказват. От такива наказания, както казах на шефа и според жаргона на хъшлаците — «ми пука»!

И така, чудех се на моя баща и му се смеех в душата си, задето беше се отказал от оная съблазнителна провансалка, и същевременно изпитвах снизхождение към слабостта му, нали всеки голям човек си има и по някакъв недостатък. Александър Велики например е бил пияница, а Наполеон според някои от биографите му е търпял Жозефина да му изменя под носа. Като си мислех така, отидох в столовата да глътна няколко капки коняк, защото междувременно беше започнало да ми се вие малко свят и пулсът ми да засича, както засичаше моят фолксваген, когато се запущваше жигльор. Взех шишето и седнах на масата, която от снощи не беше прибирана. Липсваше само печеното пиле, него бях изхвърлил в кофата за смет. Иначе картинката беше останала същата,

каквато я бях заварил снощи: един прибор, една чаша за шампанското и клюмнало клонче люляк в стъклена ваза. Страшна самота цареше върху тази маса. Като че ли беше сложена на една безлюдна планета, където предпоследният ѝ жител си беше заминал само преди няколко часа. Последният бях аз. Затова имаше един прибор за ядене и една чаша за прощалното шампанско. Затова беше оклюмнало и клончето люляк — и то беше едно.

Накратко, почувствувах се така, както оня Едмонд от Монферие би се чувствувал, ако някой му разкажеше за «подаръка», който жена му е предлагала на баща ми и ако баща ми свръх всичко не беше се отказал от тоя подарък.

О, наивни рицари от 30-те години, ако и днес ви имаше по света, «едмондовци» не биха се срещали на път и под път и аз самият не бих се чувствувал у дома си като на изоставена планета. Разбира се, струва си да се смеем, защото отказва ли се, когато една хубавица предлага любов! Пък и смехът, както има дума, е здраве! Но да ви гледаме със снизхождение — не! Аз бих казал, че заради наивността ви — не е грях да ви се смеем; но да ви сваляме шапка — за почитителността! Аз бих предложил наздравица за почитителността!

Вместо няколко капки отпих една хубава глътка. Нали вдигах наздравица. Отвлякох се до кабинета си и тъкмо щях да се захвана отново с ръкописа на баща ми, иззвъня телефонът. Този път се обаждаше секретарката на шефа. Шефът ѝ бил заръчал да ми съобщи, че според резултата от аутопсията моят художник бил починал от инфаркт на миокарда.

— Искате ли да ви прочета тази част от протокола, която се отнася до решението на колегиума? — попита ме любезно секретарката.

— По-голямо удоволствие ще изпитам, ако ми го разкажете с ваши думи! — рекох. Тя очевидно се смущаваше, нещастната, и аз я окуражих: — Вие имате приятен глас — рекох, — започвайте!

— А че... — гласът ѝ спадна, но тя се прокашля и храбро продължи: — Снемате се от длъжността началник на отделение неврохирургия за една година и ще получавате заплата според щатното разписание за начинаещите доктори.

— Чудесно! — засмях се аз.

Тя попита студено, като че ли я бях обидил:

— Кое е «чудесното», другарю професор?

— Това, че разказвате чудесно, момичето ми!

— Благодаря! — каза тя.

— А за наказанията на «потърпевшите» бихте ли ми казали няколко думи?

— Доктор Палиев се наказва със строго предупреждение, а медицинската сестра Юлия Стоянова се привежда в чин «санитарка» за три месеца. Имате ли други въпроси, другарю професор?

— Нямам! — рекох. — Желая ви приятен ден.

После седнах пред бюрото и се загледах в «Езерото с червените рибки». Беше златиста есен и златисти листа хвърчаха на рояци из въздуха и като че ли от много далече една шарманка въртеше стария шлагер:

Люляк бял,
люляк снежно бял,
с моя първи блян цъфтял. . .

Пулсът ми скачаше и прескачаше и аз си помислих: «Сега една инжекция с лидокаин би свършила добра работа!»

Сетне се дотърсах до леглото и отново взех ръкописа.

Монферие, 2. VI. 1939 г.

Подреждам педантично малкото си вещи в пътническото куфарче, което ми подари местният «манифактурист», задето бях излекувал очите на дъщеря му от възпалителен процес. До мен стои Едмонд и ме гледа с неприятно учудено лице.

— Време е да се връщам в родината — обяснявам му. — Никой не ми е дал безсрочен отпуск!

— Но нали ти си на свободна практика? — казва Едмонд и в гласа му усещам как се прокрадва една малка надежда. — Остани поне до края на месеца, докато оберем черешите. Ще ходим в планината за ягоди, Луиза ще направи мармелад и ти ще си вземеш едно бурканче за из пътя.

— Ти забравяш, че в родината ме чака семейство — казвам — и друга работа, за която не се дава отпуск.

— Е — въздиша Едмонд и повдига рамене, — щом си решил и мислиш, че трябва — върви!

— И после — продължавам — време е, Едмонд, и ти да вземеш в ръце своите си работи и да заминеш за Фуа. Като монтьор на велосипеди ще изкарваш повече, отколкото като берач на ягоди!

Едмонд се усмихна скептично и клати глава.

— За интербригадисти като мен във Фуа няма работа, приятелю! Да не мислиш, че не съм опитал? Ходих в работилницата, където 15 години бях поправял всякакви марки и хората ми стискаха с благодарност ръка. И знаеш ли какво ми каза шефът? — «Ако ми прекрачиш прага още веднъж, ще се обадя в префектурата, че ме е нападнал разбойник! Интернационалисти не ми трябва. Марш навън!» Във Фуа вече няма работа за такива като мен!

— Опитай в Тулуза! — казвам. — Добре ще е Анри да учи в градски лицей, а пък и на Луиза, както виждам, не ѝ е много присърце селският живот!

Едмонд гледа в краката си и мълчи, а пък аз привършвам с багажа си и слагам в една стара сумка от телешка кожа преписа си на стария ръкопис. Сумката ще нося на рамо, така че да няма опасност да забравя някъде ръкописа. По пътя той ще ми е най-голямата грижа. Едмонд се прокашлюва и по лицето му на добродушен провансалец, способен бързо да се въодушевява и също така бързо да изстива, се появява хитра усмивка:

— И аз ще тръгна с тебе! — казва той и ме гледа така, сякаш аз съм си мислил да го изиграя, пък той се е усетил навреме и това, че се е «усетил», го е издигнало на три боя в собствените му очи. — Ще дойда с тебе в Париж, а там, както казват — океан. Никой те не пита бил ли си на река Ебро и какво си правил там. Имат хората нужда от добър работник — наемат те и ако работиш добре — плащат ти. За останалото си троши главата сам! Сега в Париж още е на мода велото, приказва се, че по алеите на Шан-з-елизе хиляди въртят педалите.

— Надяваш се да намериш работа? — питам го учуден.

— Където хиляди въртят педалите, там има десетки работилници за ремонт. Все в някоя от тях ще се намери работа и за Едмонд!

— Хм! — клатя глава.

— Непременно ще дойда с теб! — казва решително Едмонд.

Когато провансалецът е убеден в нещо, макар и това нещо да е само една илюзия, няма смисъл да спориш с него: той брани убеждението си със зъби и нокти.

— Ами Луиза? — казвам аз.

Една сянка за миг пробягва по лицето на Едмонд, но това е само за миг.

— Тя ще ме чака тука — казва Едмонд. Скланя глава към лявото си рамо и някое време мълчи. — Тука са майка ми, сестра ми, няма да е сама!

«Те ще я надглеждат и тя не ще има възможност да си развива полите насам и натам!» — продължавам в себе си мисълта му.

— А щом си уредя положението в Париж, ще ги извикам, нея и Анри! — казва Едмонд. — Аз отдавна си мечтая Анри да учи в колеж!

«Човекът, който мисли преди всичко за «уреждане на положението си» — ето го бъдещия социалдемократ! — казвам в себе си и ми става тъжно. И не зная по-определено за какво ми става тъжно: за него, за Луиза или за самия мен!

— А с какво ще живееш в Париж, докато си намериш работа, докато ти провърви? Имаш ли нещо спестено?

— Откъде? — повдига Едмонд рамене и се чуди на ума ми. Как съм могъл да си представя, че нещо е останало от спестеното! — Почти две години ме нямаше — казва той, — каквото бях сложил настрана, през тия две години се е стопило до капка.

— И как ще караш тогава? — питам.

— Ами ти?

— Аз имам другари в Париж, които ще ме препратят веднага за България.

— Ще взема старата книга и ще я продам на някой антиктар. Все ще получа за нея някой и друг франк, колкото да преживея една седмица. А до една седмица може би щастието ще ми се усмине.

— Но нали тази книга представлява един талисман за семейството Бернар?

— Аз съм подсигурил вече семейството Бернар с един Анри.

— Тази книга трябва да продадеш само на Националната библиотека! — казвам твърдо. — Само на Националната библиотека! Тя е автентичен документ от средновековието и има голяма историческа цена!

— Дано да има голяма цена и във франкове! — усмихва се мечтателно Едмонд.

Не знам защо ставам нервен и отново се захващам с куфарчето си, макар че в него всичко е подредено с аптекарска прецизност.

— Все едно — казвам. — Утре заранта аз ще тръгна, нямам време за губене!

— До утре заранта Луиза и майка ми ще ни приготвят нещо за из път.

— Но ти не си говорил още с Луиза, не си се посъветвал с нея!

— Ах! — маха с ръка Едмонд. — Луиза мечтае за Париж, откакто се е родила! Тя ще ме насърчи повече от всеки друг!

Монферие, 3. VI. 1939 г.

Прощавам се със семейство Бернар. Ерве, страшият, ми подарява кожена кесия, натъпкана с ароматен южен тютюн. Grande mère Pauline ме благославя и окачва на врата ми някакво никелирано медальонче, надялото на тънък ланец. Луиза се докосва плахо, едва-едва, до устните ми, но очите ни открадват секунда-две от общоприетото време за раздяла на омъжена жена с тужд мъж: очите ѝ са влажни и в тях се мярка вчерашната тъга.

В раницата на Едмонд и в мушамения му куфар семейството е скъпало за двама ни три килограма козе сирене, наръсено с пипер, една дузина подковни говежда луканка и шише бистра ракия от смокини. Парите, които имаме общо, стигат за път, за хляб и за една седмица престой в евтин хотел.

Нанускам Монферие и Бернаровци със свито сърце.

В автобуса свалям медальона на grande mère Pauline. На едната му страна е изобразен някакъв средновековен герб, а на другата — рицар на кон и надпис на лангдок-

ски език, който почти не се чете. Питам Едмонд кой е изобразеният рицар.

— Това е сувенирна работа, продават ги навсякъде из нашия край, купуват ги туристите. Рицарят е Раймонд-Роже Тренкавел, а гербът е на фамилията Тренкавел. Този Раймонд-Роже Тренкавел е бил някога сеньорът на голяма част от окситанската земя. Той е покровителствувал еретиците. Това знам за него.

Кротвам сувенирчето в портфейла си и си мисля: Какъв ли странен човек ще да е бил този Тренкавел! Да владее богатата, лазурна Окситания и в същото време да покровителствува еретиците! . . . И си казвам също: дано това да е талисманът ми!

Тези редове пиша на гарата в Тулуза, докато чакаме влака.

Париж, 20. VI. 1939 г.

Описвам накратко нашите приключения от деня на пристигането ни до навечерието на голямата демонстрация на Народния фронт:

Настанихме се в Evry, предградие с бъдеще, на около 30 километра западно от града. Наехме стая в един нов хотел, който носеше романтичното име «Марго». Най-напред помислих, че хотелът е кръстен на името на Маргарита Наварска, съпруга на крал Анри IV, наричана от простолюдието просто «кralица Марго». Същата, която през кървавата Вартоломеева нощ дала подслон в спалнята си на един подгонен и ранен протестант и която три столетия по-късно вдъхновила Ал. Дюма да напише «едноименен» роман. Сетне научих, че името на хотела не било свързано пряко с Маргарита Наварска. «Марго» — това означавало, че хотелът е собственост на акционерно дружество «Марго» — търговия с дамски принадлежности и накити.

Наехме стая на третия етаж, понеже нагоре нямаше други. Макар и роден в предградие, «Марго» беше чист и удобен, дори на нашия етаж всяка стая имаше по един бокс за вземане на душ (и за пране според практическия усет на Едмонд). А прозорците ни гледаха, за щастие, точно върху автобусната спирка. Buss A6 отиваше до Issy за 40 минути. Оттам други автобуси взимаха раз-

стоянието до Триумфалната арка за около 40—50 минути. Така човек можеше да стигне от Evry до сърцето на Париж за около час и половина — за по-добра сгода хората с нашето положение не можеха дори да мечтаят!

След като пристигнахме и се пооправихме — възможностите не бяха кой знае какви, но се обръснахме и облякохме бели ризи, — хукнахме за Националната библиотека, на улица Ришельо, близо до прочутите с витрините си улици Риволи и Рю дьо ла Пе. Прие ни един началник на отдел с кръгло лице и заоблен корем. Той се втрени с голям интерес в нашата старинна книга, попрочете тук и там по нещо; после ни помоли да го почакаме, за да се посъветва със специалистите меднавиисти. Дълго чакахме, повече от час. Вече се облизвахме; след толкова чакане, мислехме си, ще излезем оттук богати. Но когато нашият началник се появи отново, надеждите ни поехнаха. С едно «Елате след два дена, господа!» той ни изпрати по живо, по здраво да си вървим.

Два дни бяхме само на луканка и на по няколко глътки от смокиновата ракия. «Наздраве, Луиза!» — казвах си наум всеки път, като вдигах шишето с ракията. Но гледах Едмонд открито, нищо не смущаваше съвестта ми.

Най-напред отидох в градския комитет на фронта да разпитам за някой познат антифашист от България. Там ме попитаха дали бих замествал някое време инструктора Феликс от първа секция, когото полицията беше прибрала на една демонстрация и още го държеше. С охота се съгласих, дори се зарадвах. Към първа секция бяха причислени заводите «Рено» и «Ситроен», за да осигуряват охрана на демонстрациите, които се провеждаха в центъра на града.

Следобедите ми бяха свободни. Ходих в музея на импресионистите и в галерията на модерното изкуство, до Трокадеро. Имах чувството, че след импресионистите попадам от една изтънчена цивилизация в някакъв свят на людоеди, в джунглите на остров Самоа.

На третия ден отидохме с Едмонд отново в Националната библиотека при нашия началник със заобленото коремче. Тоя път той имаше вид на човек, комуто досаждат.

— Господа, вашият ръкопис не е автентичен, както вие твърдите — започна той без всякакви заобикалки. — Вашият ръкопис е един препис, правен през XVI в. А

може би е препис от друг препис. Изобщо никой не знае и не може да знае доколко преписите отговарят на оригинала от XIII в. Ето защо това нещо, което вие ми носите, почти няма историческа стойност.

— И колко възнамерявате да ни дадете за него, господине? — избърза нетърпеливият Едмонд.

— Не повече от стотина франка, господине!

Бузите на Едмонд почервениях, очите му светнаха.

— Вие се подигравате с нас, господине!

Той си беше южняк, и туйто! Можеше да вдигне ръка или да изригне проклетие, което да разтърси изоснови великата сграда!

— Остави, Едмонд! — стиснах го за лакътя. — Те не искат нашия ръкопис, не виждаш ли? Да си вървим!

Не знай как са се чувствували издокараните дами и господи по Рю дьо ла Пе от псувните му, които той сипеше с окситанска ярост наляво и надясно, но аз го разбирах — бяха засегнали семейната му чест. Толкова столетия снахите Бернар бяха къттали в сандъците си ръкописа, та родът Бернар да прекрачи прага на XX век, и ето че един чиновник даваше за него някакви си сто франка, колкото струваха например едни чепици по тезгяхите на народните «при-зюник»!

И аз недоумях: дори да беше препис от XVI в., ръкописът пак имаше огромна историческа стойност — и като исторически, и като филоложки документ! Озадачаваше ме недружелюбното отношение, което беше проявил към него такъв национален институт като Френската национална библиотека! Дали пък в лицето на този закръглен началник ръкописът не беше срещнал един свой изконен неприятел? Раймонд-Роже Тренкавел имаше навярно и в днешно време свои противници.

Тъй или иначе, този удар беше неочакван.

През следващите два дни предлагаме ръкописа по букинисти и книжари, но навсякъде вдигаха хладно рамене. Най-после един книжар на Рю де Батиньоа склоних да ни даде за него 250 франка. Може би тази щедрост се дължеше на сянката, която романтичният Монмартр хвърляше отгоре. Понеже този книжар нямаше в момента «налични», предложи ни да донесем ръкописа следващия ден.

Оставихме ръкописа «в къщи», обядвахме суджук, пийнахме смокиновка и излязохме — всеки по своя си път.

Когато вечерта се прибрахме, ръкописът беше изчезнал.

Никой не беше дохождал, никой не беше ни търсил, камериерката тоя следобед не беше се вестявала — имаше почивен ден.

Портиерът вдигаше безучастно рамене. Той беше учтив човек, с формена традиционна фуражка, с традиционни мустаци и традиционна усмивка.

— Съжалявам, господа! . . . Сигурни ли сте, че книгата не е забравена някъде?

Слава богу, до моя препис не беше се докосвал никой: лежеше си непоктнат в дъното на малкия ми куфар.

Едмонд преживя това печално събитие бурно. Блъска възглавницата си с юмруци, свали покривката на пода, занича под леглото, под масичката и на края, отчаян и съсипан, седя дълго време облакътен на масата с втрънчени и немиждащи нищо очи.

На края, когато бурята беше отминала вече, той удари с юмрук по масата и поклати глава:

— Няма да се дам.

— Какво имаш пред вид, Едмонд?

— Няма да се върна на село!

— Е, добре, няма да се връщаш. После?

— Ако трябва, ще мина лазешком през Париж от изток на запад и от север на юг, но пак ще си намеря работа!

— Няма «дано»! Трябва!

— Добре, трябва!

— Монферие е втръснало на Луиза! Онази нощ, преди да заминем, до сутринта плака! Измъчва се!

Не му отговорих.

Той се изправи.

— Довиждане!

— На добър час! — изпратих го с усмивка.

Положението ставаше критично. След една седмица нямаше да сме в състояние да си платим хотела.

До пет часа обикалях из Лувъра.

После тръгнах напосоки по Рю дьо ла Пе, като без-

целно се вглеждах в разкошните витрини и старите, посивели фасади на къщите. До един солиден двукрилен вход прочетох върху черна мраморна плочка надпис, изписан със златни букви: «Частна клиника по очни болести д-р Морис Бруйя». Отминах, но както се казва, «внезапна мисъл ме осени» и бързо се върнах назад.

На портиера, който ми отвори, предадох една овехтяла визитна картичка от времето, когато специализирах при доктор Жак Марто.

През летните ваканционни месеци много клиники в Париж се задъхват от недостиг на медицински персонал — докторите излизат в летния си годишен отпуск и бягат от Париж, едни към Алпите, други към слънчевите средиземноморски плажове. Така беше на времето и в клиниката на доктор Жак Марто — макар и стажуващ лекар, колко тежки операции трябваше да правя, за да не бъдат връщани богатите клиенти!

Доктор Морис Бруйя, възрастен човек с уморено лице и тъжни очи, които някога са имали чист гълъбов цвят, попита най-напред дали мога да удостоверя с някакъв документ, че съм бил специализант при клиниката на неговия колега Жак Марто. Показах му атестационното свидетелство.

— А какво ви е подгонило в Париж по това време?

— Сантиментални причини! — усмихнах се и въздъхнах. — Една връзка от ония времена!

Когато става дума за «връзка», всеки възрастен французин с «положение» си спомня с тъга за «галантите» времена на своята младост.

— Тъй. . . тъй! — поклати съпричастно глава доктор Бруйя. — Разбирам ви! — И с една наивна усмивка, която той напразно се мъчеше да направи хитра, допълни: — Допреди две-три години и аз прескачах всяка Коледа до един град *sur le côte d'Azur*!

Докато водехме тоя мъжки разговор, телефонът звъня на няколко пъти, но доктор Бруйя не благоволит да вдигне слушалката. Влезе медицинска сестра, млада и хубавичка, и ни прекъсна:

— Обажда се господин Клод Арбен, манифактура на едро, от вилата си във Версай — оса или пчела ухапала

дъщеря му Бета по лявото око. Моли за спешна помощ, ще доведе дъщеря си с кола.

Доктор Бруйя мълча някое време, после разпери ръце и каза, че днес е уморен и че за днес му стига и че доктор Венсан, който бил останал един в клиниката, по обяд си бил отишъл, защото жена му щяла да ражда.

— В най-неподходящо време! — поклати глава господин Бруйя.

После изведнъж като че ли се сети за мен:

— Ето ви случай, господине, да покажете на какво сте способен. . . Хващате ли се? Ако покажете сръчност, ще ви задържа до края на месеца. Аванс от 500 франка може да получите още днес!

Купих си спортен пепитен костюм, риза на сини райета и нашарена с червени цветчета папийонка. Останаха ми сто франка.

Ето че най-после ми провървя! На Рю дьо ла Пе, бивша Наполеон.

«Утре ще купя две рози, за да ги поднеса на хубавичката сестра — мислех си в автобуса. — Тя всъщност ми доведе първия клиент!»

Париж, 21. VI. 1939 г.

Портиерът ми подава писмо, получено вчера след обяд с «Бърза поща». Бланка на «Частна клиника по очни болести «Д-р Морис Бруйя».

«Уважаеми господине,

За извършени от вас операции при клиниката ни следва да получите хонорар. Касата изплаща хонорари на 21-во и 7-мо число, от 11 до 13 часа.

С уважение

Главен счетоводител. . . »

. . . еди-кой си. Кланям ви се, господин Еди-кой си! Никога никое писмо в живота ми не е идвало по-навреме от вашето!

Трия щастливо ръце.

Портиерът ме пита:

— Навярно добро известие, господин докторе?

— О, господине! — усмихвам му се. — Днес ще полу-

чите от мен сто грама първокачествен тютюн «Дънхил»! Нали ние с вас сме колеги по лула?

— Да, господине, често съм ви виждал с лула!

— Точно тъй! Затова, господине, довечера ще получите от мен скромен подарък — сто грама първокачествен «Дънхил» в желязна кутия!

Утрото ми се струва по-светло и светът красив. Колко навреме пристигна това писмо! Останал съм с няколко франка. От Едмонд не мога да искам, защото той не е получавал дори аванс срещу заплатата си. Храни се на кредит в гостилничката, съседна на работилницата, където са го ангажирали за механик.

Като се сецам за Едмонд, изведнъж ми става чоглаво. Снощи му казвам:

— Едмонд, утре вечер ще има голяма демонстрация срещу мюнхенци, фашизма и Хитлер. Нали ще дойдеш? Той ме гледа намръщено и повдига рамене:

— Ако ми кажеш: «Едмонд, утре вечер ще се води битка с капитала на живот и на смърт, ето ти пушка и патрони, дохождаш ли?» — ще ти кажа веднага: «Дохождам!» Ама да ходя на демонстрации, от които не излиза нищо, да ме бият жандармеристите и да си изгубя работата, а след това да ме интернират на село — мерси! Няма да дойда!

— Както искаш! — казвам. И повече не му проговарям.

Сега съм повече от сигурен, че този човек все някога ще стане собственик на работилница за ремонт на вело.

Пристигам в секцията на Народния фронт за съпротива срещу фашизма, като преди това закузвам в насрещното бистро със сандвич и кафе. Останали са ми пари за пакет тютюн, за вестници и за чашка коняк.

В секцията вече ме чакат секретарите на три нови антифашистки комитета. Започвам работа.

Точно по обяд влизам в кабинета на касиера и малко небрежно свалям шапка.

— Има да получавам нещо! — казвам. И със същата небрежност му подавам писмото на главния счетоводител.

Той прочита писмото със съсредоточено лице, слага го в една папка, а от друга папка изважда разписка и ми я подава.

— Това има да получавате! — казва той. — Разпишете се!

Пред очите ми се мяркат цифри. Поглеждам тази цифра, дето е изписана най-отдолу — и дъхът ми спира: 500 франка! Толкова, колкото бях получил в аванс. Сега само ще се разпиша и няма да получа сантим. . . Дявол да го вземе! . . . Ами пари за онази желязна кутия «Дънхил», дето бях обещал прибързано на портiera?

Касиерът поглежда разписката, която току-що съм разписал, наgrabва няколко пачки банкноти от касата, брой ги, после слага пачките отпреде ми, на гишето.

— Но какво ми давате вие? — гледам го изумено.

— Давам ви толкова, за колкото сте се разписали, господине!

Взирам се в цифрите и се мъча да не изглеждам идиот. Да, наистина, пред 500-те е изскочила, дявол знае как, една с е д м и ц а! Готов съм да се обзаложа срещу докторската си чест, че одева я нямаше тази седмица!

Касиерът, който се мъчи да не излиза от кожата си, сочи с пръст върху разписката и ми обяснява, че три операции по 2500 франка едната правят 7500 франка.

— Да, да! — кимам. — Толкова. Извинявайте, моля!

— Моля! — спира ме касиерът, преди да съм излязъл. — Има още нещо за вас. — Той ми подава един плик. — Заповядайте!

Отварям плика. Вътре — три банкноти по хиляда франка и визитната картичка на Клод Албен, манифактура на едро. «Почерпете се за здравето на моята дъщеря Бета, чието око така чудесно оперирахте!»

— Струва ли си да взема това? — казвам, като тупам пренебрежително по банкнотите.

— Вземете ги! — кима ми насърчително касиерът. — Той ви ги изпраща с благодарност и от сърце. — И маха с ръка: — Впрочем това за него е нищо!

Излизам навън и макар времето да е вълшебно, главата ми като че ли малко се върти. Десет хиляди и петстотин, та аз съм почти милионер! Милионер, като се има пред вид, че една средна заплата тук не надхвърля 700 франка!

И смятам: 5000 франка ще внесе във фонда на Народния фронт за съпротива срещу фашизма. С останалите ще купя подарък на жена ми, картина от някоя изложба

и ще се върна през Италия, да видя музея Uffici във Firenze.

В улисии около новите комитети не ми остава време да вложа парите си в някоя спестовна каса.

Наближава седем часът и аз тръгвам към Плас Конкорд, където ще се състои митингът. Предвидено е след митинга да се проведе демонстрация по Шан-з-елизе. Влизам в огромния площад, той вече кипи от развълнуван народ. Пробивам си път към градините на Тюйлери — пред входа на парка ще говорят ораторите. Най-после се добирам до стъпалата на входа — пред очите ми се е разляло безкрайно море от народ — чак до Триумфалната арка в далечината. И изведнъж се разнасят бурни ръкопляскания, сякаш вълни на истинско море се разбиват в гигантски вълнолом. Ораторът, председателят на Фронта, стъпил върху гърбовете на яки мъже, започва да говори. През ехтежа на честите ръкопляскания дочувам:

«Граждани! Отецеството е в опасност!... Демокрацията е в опасност!... Над родината ни са надвиснали черните облаци на фашизма... Не на Хитлер!... Не...»

Наблизо изтрещяват изстрели — стрелят цивилни полицаи. Напоследък това често се случва — едва е започнал митингът, и предварително дислоцираната полиция се нахвърля бясно и на хайки срещу демонстрантите. Така става и сега.

— Долу фашизмът, долу! — реват хиляди гърла под статуите на Съгласието. Море от юмруци се надига:

— Долу!

Вече нахълтват полицейски коли, които се задават откъм Шан-з-елизе, гърмят мотоциклети откъм Арк Карусел, чаткат копитата на коне — конен ескадрон си пробива път откъм Риволи.

Отвсякъде сме обградени. Закипява обичайният бой: юмруци срещу палки, човещи срещу настървени коне, извадени саби святкат под меките лъчи на току-що запалените фенери. Невъобразима каша от гняв, удари, псувни, рев. В човешкото море са се ввели реки от отровни униформи, а то не ги приема, иска да ги изхвърли, но е безпомощно, гугмените палки и тъпото на сабите побеждават.

Отправлям се бързешком към Риволи, доколкото може да се бърза сред това множество, гонено и блъскано от

всички страни. На ъгъла с оградата на Тюйлери двама полицаи са уловили за китките една млада жена по летен, виолетов костюм, а тя се мята в ръцете им, върти глава и безпомощно се оглежда. Като ме вижда наблизко, надава вик на давец се човек!

— Другарю, помогнете!

Каква мъка и надежда в този вик!

Не мисля нищо, няма време за мислене. Една сляпа сила ме извърща, друга сляпа сила ме хвърля срещу полицанте. Замахвам по челюстта на единия, другият протяга ръка за кобура си, но аз го ритам по корема и той се просва на паважа при другаря си. После хващам за ръка жената, тичешком притичваме през платното на Риволи, открило се е малко пространство пред нас, и ето ни на другия тротоар. Насреща ни бляска витрината на бижутериен магазин, отварям вратата и пропускам жената пред себе си. Масивен мъж застава насреща ни, с ръка в десния си джоб. Навярно вардиянинът.

— Не може човек да купи едно бижу на жена си! — възмуствам се на висок глас. — Докога наистина властта ще търпи тия безредици!

— Вие за покупка ли сте дошли, господине? — пита ме вардиянинът, като ме проучва от главата до петите.

— Нима мислите, че съм дошъл да разговарям за времето и за Хитлер, господине?

— Не, моля ви. . . Какво по-специално ви интересува, вас и мадам?

— Ами. . . Днес е рожден ден на жена ми, нали разбирате?

— Заповядайте в съседното отделение! Там са накитите, а тук показваме часовници и канцеларски работи.

Оглеждам се за миг и скришом и деликатно стискам пръстите на жената. Намираме се в едно преддверие на Вааловия храм, където благородно сияе цветът на златото. В съседното отделение е истинският храм. Пристъпваме напред, като си даваме и двамата вид на хора, които не се учудват от никакво злато и от никакви диаманти.

И сърцето ми трепва като подплашена птица: оттатък, зад нас, масивният мъж вика на някого, който е отворил вратата на магазина и наднича вътре:

— Моля, затворете! Не смущавайте клиентелата ни, най-после! . . . Фиш!

Кой знае защо и двамата въздишаме от облекчение.

И двамата се усмихваме едновременно. Двете продавачки в ослепително бели престилки мислят, че се усмихваме на тях, и ни отговарят с усмивки, ослепителни като престилките им:

— Заповядайте, мадам, господине!

— Мадам и господинът се интересуват от накити! — чуваме от преддверието гласа на масивния мъж.

Любезното «заповядайте» се слива умопомрачително с блясъка на скъпоценните камъни, за които съм чел само в книгите. Но все пак разпознавам нещо.

Показват на «мадам» огърлици, колиета. Лампите така са поставени на тавана, че светлината, която иде от тях, запалва огърлиците и колиетата и те горят, искрят, излъчват разноцветни сияния като в приказки от «Хиляда и една нощ».

— Понеже мадам е синеока, това колие ще ѝ отива отлично! — мило чурулика една от продавачките. — Харесва ли ви, мадам? Червено и синьо.

Колието е от три реда млечносинкави опали, оцветени в отпуснатата им част с мънички, като капки на роса рубини.

— Харесва ли ви, мадам?

— О! — лицето на «мадам» изведнъж е станало тъжно. Тя гледа опалите и рубините и тъжно се усмихва. Така човек би се усмихнал, ако някой му каже: «Искаш ли да купиш и да имаш завинаги тази чудесна лунна нощ?» Така се усмихва «мадам». И аз откривам изведнъж, че е хубава и че прилича малко на жена ми. — О! — повтаря «мадам».

Сърцето ми се свива от това тъжно-замечтано «О!»

— Добре! — казвам. — Щом като колието ти харесва, ще го купя с удоволствие. Колко франка струва това колие, госпожице? — обръщам се към продавачката.

— Десет хиляди и петстотин франка, господине!

За миг потъвам в някакво небитие, където няма ни звук, ни светлинка. Като в кома. Но комата продължава, слава богу, само миг-два. Все пак не струва колкото една лунна нощ или колкото усмивката на «мадам»!

— Десет хиляди бих дал! — казвам.

— Бъдете любезен, господине, да почакате един момент! — кимва ми продавачката. — Ще попитам управителя дали може да ви се направи една такава отстъпка.

Докато тя се бави, «моята» жена се обръща с пре-

бледняло лице към мен и шепне съвсем, съвсем тихо:
— Вие сте луд! Опомнете се!

Аз повдигам рамене и разсеяно гледам блещукащите накити под дебелия кристално стъкло на витрината.

Продавачката се връща и казва, че шефът бил съгласен да направи тази отстъпка само защото мадам имала днес рожден ден. После тя ни кани да поседнем в един кът, докато огърлицата бъде опакована и докато счетоводството изготви фактурата. Едно тъничко девойче ни поднася в две кристални чашки златист коняк и от името на господин управителя пожелава на мадам много щастие. Когато оставаме сами, «мадам» пак повтаря: «Вие сте луд, луд!», но предишната бледност се е отдръпнала от лицето ѝ. Дори една чудна розовина е избила по бузите ѝ и на мен ми се струва, че тя съвсем започва да прилича на жена ми.

— Хайде — вдигам чашката си. — Как се казваш?

— Мари.

— Хайде, Мари, да носиш със здраве огърлицата! Изпивам коняка на един дъх. Той е малко, но е дяволски силен, веднага го усещам в главата си.

Мари едва докосва устните си до коняка.

— Къде работиш, Мари?

— Продавачка съм в «Лафайет». Ако не бяхте ме избавили от ония там, веднага щяха да ме уволнят! Но защо ви трябваше да правите тази глупост? Да не би да харчите чужди пари?

— Не ви ли се струва, че ме обиждате, Мари?

— Боже мой, но богаташи не идват на такива демонстрации, богаташи не се бият с жандармеристи заради някакво си момиче!

— Вие сте хубава, Мари, не се подценявайте!

Тя ме поглежда тревожно, но в тоя миг пристига продавачката. Моли ме да отида при касиера. Плащам. Давам на Мари кутията с колието и благодаря на продавачката.

В преддверието масивният мъж ме спира:

— За бога, господине! Не бива мадам да носи открито такава скъпа вещ! Има всякакви хора!

Завиваме бързо по първата успоредна на Риволи, за да се махнем час по-скоро от опасния Плас Конкорд. За щастие, насреща ни се задава едно празно такси и аз го спирам.

— Къде живееш, Мари?

— Защо? — пита тревожно Мари и по лицето ѝ като че ли минава сянка.

Отворил съм вратичката на таксито и тя влиза вътре.

— Защото искам да вечеряме някъде в същата посочка, където живееш! — казвам.

— Към гара Сен Лазар! — кимва тя на шофьора.

— Над станцията Трините, под Пигал има хубав ресторант-бар — казва услужливо шофьорът.

— Добре, карайте за този ресторант-бар! — съгласявам се и си мисля за сянката, която мина по лицето на Мари, когато я запитах къде живее. «Навярно е сметнала, че си правя устата да спя с нея!» — минава ми през ум. И се усмихвам, защото за спане беше помислила първо тя. Аз изобщо не бях помислял за никакво спане, когато я попитах къде живее.

Ресторант-барът е първокласен и портиерът се двоуми дали да ме пусне вътре с моя спортен, пепитен костюм, но аз му мушкам в ръката една десетфранкова банкнота и той престава да се колебае.

— Да ви кажа откровено, нямам никаква охота за вечеря! — въздиша Мари. Тя е смутена и говори с тона на виновно дете.

— Тогава ще слезем направо в бара и ще си поръчаме закуски — казвам. — Това ще е дори по-приятно!

Сядаме на маса по-близо до оркестъра. Оркестърът е струнен, свири танга и валсове от класици. Поръчвам на келнера малко уиски за Мари, ракия от смокини за мен и бутилка шампанско. И повече закуски. Някое време седим мълчаливо. Оркестърът изпълнява «Les patineurs»¹ от Емил Валдтойфел, така пише в листата-офис. Тоя сесесион бях чул за първи път през зимата на 1932 година, когато отивахме на разходка в Борисовата градина с първата ми жена Юлия. Валеше сняг, на езерото Ариана стотици кълкьори се пързалиха под звуците на «Les patineurs».

Келнерът донесе закуски, сред които и козе сирене, поръсено с черен пипер, което ми напомни Монферие. Монферие, плевника и Луиза по бяла риза и червена фуста, напръскана със сини цветчета.

Наливам си от смокинената ракия, слагам лед в уис-

¹ Пързалиящите се на леда. Валс. — фр.

кито на Мари и се усмихвам — навярно на спомена си за Юлия, защото оркестърът свиреше «Les patineurs».

— Наздраве, Мари! — докосвам чашката си до чашката на Мари.

— Няма да пийна и глътка, нито ще вкуся дори хап-ка, преди да сте ми разказали за себе си и откъде имате тия пари!

Изпивам ракията си и с малко думи ѝ разказвам: че съм доктор, че се връщам от Испания и че «тия» пари съм спечелил лесно от няколко инцидентни операции в частната клиника на доктор Морис Бруйя. Казах ѝ, че през следващите една-две седмици се надявам да спечеля още, тъй че да не се опечалява заради тия «някакви» десет хиляди.

— И най-важното, Мари — завършвам, — ти страшно приличаш на жена ми. Сякаш си нейна сестра.

— Така ли? — казва Мари и се усмихва с някаква неопределена усмивка.

Оркестърът свири аржентинско танго.

— Хайде да потанцуваме! — изправям се, преди да съм я попитал дали желае.

Но тя изглежда, че желае. Извеждам я на дансинга, танцуваме и деликатно се старая да не я усещам много до себе си. Но тя, почувствувала старанието ми, иска да ми благодари и доверчиво сама се притиска.

Преди да излезем от заведението, се сещам за моя портнер и моля келнера да ми донесе една желязна кутия «Дънхил». «Сега всичко е в ред» — мисля си и когато излизаме на улицата, питам Мари къде живее. Тя споменава улица «Сен Лазар» и пак усещам в гласа ѝ тревога.

— Близко е, ще те изпратя! — казвам ѝ и я улавям подръка. — Не бива да се връщаш в никакъв случай сама!

Тя мълчи. Разбира се, че не е удобно да се връща сама в този късен час. Пред входа на сградата тя ме пита аз къде живея. Като чува думата Evry, извиква от изне-нада.

— Но това е на края на света!

Обяснявам ѝ, че не е чак на края на света и че се надявам да срещна такси, но тя клати глава.

— Наближава полунощ, а вие трябва да спите. Представете си, че утре ви извикат за операция, как ще оперирате недоспал?

— Все някак ще се справя! — казвам. — В Испания свикнах на безсъние.

— Слушайте — усмива се смутено тя, — аз имам една кухничка до стаята си. Ако ми обещаете, че ще се държите почтено, елате, ще се премъчите някак до утре сутринта! В кухничката има твърдо легло.

— Допускаш ли, че няма да се държа почтено? — казвам и се смея от сърце и на глас.

Ето как се намерих на миндера ѝ. Съвсем почтено ѝ пожелав «лека нощ», а тя затвори вратата. Лежа и чувствам как умората притиска очите ми. В просънницата чувам мелодията на «Les patineurs», тя като че ли долита от много, много далеч.

Не се е разсъмнало, както трябва, но усещам стъпките ѝ, тя шета боса наоколо, за да не ме събуди. Поглеждам я крадешком — по халат е, налива спирт в нисък тринोजен спиртник. Протягам се леко и я улавям за ръка:

— Добро утро, Мари! Наспа ли се добре!

Тя се смуцава, изчервява се силно, издава се неволно, че не е спала добре. И за да скрие смущението си, започва да ми разправя, че искала да ми приготви закуска, преди да се събуди. И изведнъж ме пита, ни в клин, ни в ръкав, дали наистина прилича на съпругата ми.

— Както си приличат две капки вода! — уверявам я. Пресилено е, но думите като че ли сами изхвърчат от устата ми.

— А вие обичате ли я много?

— Разбира се! — Съзнавам, че много лесно и бързо се съгласявам, че пак пресилвам донякъде думите, с които ѝ отговарям. Имам чувството, че се плъзгам по някакво нанадолнище, което води направо за ада.

След като е чула, че обичам съпругата си, с която си приличали като две капки вода, тя сяда на миндера, навежда се и ме целува. Огнена вълна ме залива, волята ми се топи. Отвърщам на целувката ѝ и леко дърпам единия край на шнура, с който е превързала халата си.

Готови сме да излизаме. Подавам ѝ кутията с колието.

— Сложи го за миг на шията си, да видя как ти отива! Тя се изчервява, дори още по-силно, отколкото одева.

— В никакъв случай! — Протяга ръка и отблъсква кутията, сякаш вътре има хлебарка, а не колие. — В никакъв случай! — повтаря тя. — Аз и без туй нямаше да взема това, но сега. . . Но сега — никога!

«Дали пък не ми разиграва сцена на прекалена почтеност» — минава нещо като сянка през душата ми.

— Добре! — вдигам рамене. — Сега вземи колието, пък после прави с него каквото щеш! Можеш да го върнеш на бижутера например. Продай го за десет хиляди, но му се порадвай някой и друг ден!

— Вземи си обратно това и да тръгваме! — започна да се ядосва Мари.

— Продай го на бижутера за десет хиляди! — настоявам и смътно чувствавам, че съм прекрачил някаква граница. — Внеси във фонда за съпротивата пет хиляди. . . Приемливо е, нали?

— За бога, не ме обиждайте повече! — проплаква Мари.

В очите ѝ наистина се появяват сълзи.

Прибирам си кутията. Имам вече две кутии — другата с «Дъхил» е на моя портнер. Той няма да се откаже, повече от сигурен съм, но от това на сърцето ми не става по-топло.

Сърцето ми изстина жестоко, когато загубихме от Франко в Испания, облъхна го студ, когато се разделях със семейство Бернар в Монферие; отново го лъхна студ сега, когато Мари ме гледа с обидени и просълзени очи. Като че ли над сърцето ми веят ветрове на зимен сезон.

Хубаво казано, макар и малко романтично — «ветрове на зимен сезон»! Ах, рицари на 30-те години! . . . Сърцето на баща ми изстинало жестоко, когато републиканците в Испания загубили битката срещу Франко — това го разбирам, нали е бил интербригадист. Но да го лъхне студ заради една Луиза и друг студ за една Мари, че не му взела подаръка — е, това ми се вижда прекалено. Виж ти какви били тия рицари от 30-те години! Бият се като лъвовے край Толедо, Сарагоса, Бургос, Валядолид, а бягат като последни страхливци пред една Луиза и на-

сълзените (уж) очи на някоя си Мари ги хвърлят в обятията на мирова скръб. . . О, рицари на отминала епоха, времето, което ни разделя, изглежда отдалечено от нашето на астрономическо разстояние, а то се измерваше, доколкото си спомням, с някакви си невъобразими парсеци!

Оставих ръкописа на леглото си и рекох да се поразходя из салона. Направих едно кръгче, две, но ми доскуча, къщата ми се стори като напусната, затова излязох на двора, макар да усещах краката си несигурни. Седнах на скамейката точно срещу люляците. Едно време седяхме тук с Ана, преди тя да замине за Толбухин, обикновено привечер, когато се завръщахме от работа. Тя ми разказваше за грижите си и за разни случки в Института по селекция, за планове и разработки, а аз пушех лулата си и слушах. Понякога и аз ѝ разказвах нещо, но повече обичах да слушам. Случваше се да се заплесна в свои мисли, а тя говореше, говореше, докато забележеше, че духом не съм при нея. Тогава млъкваше и аз се сепвах. Целувах я, за да изкупя вината си, а тя не отвърщаше на целувките ми. Цупеше се. Е, оставях я да се цупи. На жените е позволено да се глезят, когато са на 29 години, а мъжът на 39. Мъжът на 39 години има винаги някакви свои проблеми, които не са интересни за съпругата; затова и улисията му е оправдана. Пък тя, ако не разбира тия неща, по дяволите!

Седях така и си мислех в тоя привечерен час как ли ще се е държал баща ми, когато майка ми, седнала до него на същата скамейка, му е гукала за какво ли не? Навярно ще да я е целувал от време на време по ръцете или над лакътя, ако е била по къси ръкави, внимавайки да не изпусне една-едничка нейна дума! Ах, това ми изглежда като някогашна илюстрирана картичка от времето около Първата световна война: едно сърце, а в него — влюбени, допрели главите си един до друг, усмихнати и щастливи!

Спомням си сега, че по онова време тия люляци бяха млади, в най-голямата си сила. Жена ми ставаше понякога от скамейката и отиваше да завре главата си сред вейките им, дори ги прегръщаше, опивайки се сякаш от сладкия им мирис. Аз не бях завирал никога главата си сред вейките им, не ми беше дохождало на ум и в тоя час си рекох, как ли пък миришат съвсем отблизо тия цвето-

не? Станах и предпазливо пристъпих, сякаш бях в чужда градина и се готвех да кърша клони от чуждо дърво. Предпазливо пристъпих, мушнах глава сред вейките и дълбоко вдъхнах сладкия аромат. Концентратът от люлякова миризма замая тутакси главата ми. Изпитах желание да си отхапя един цвят или да се мушна цял в храс-та. Какво ли не изпитва човек в замаяно състояние!

Не направих, разбира се, нито едното, нито другото. Върнах се гузно на скамейката и поседях в сгъстения се здрач още някое време. Имах чувството, че съм извършил нещо недостойно за зрял човек, и се утешавах, че никой не беше ме видял все пак. А люляковият мирис, дявол го взел, като да беше заседнал в душата ми и аз реших да го пропъдя с една лула хубав тютюн.

Влязох си отново в къщи и запалих всичките лампи, за да е много светло и да не изглежда къщата пуста. Аз бях до оня ден сам, но това идиотско чувство за пустота ме спхождаше сега за пръв път. Може би то извираше от неуредиците около сърцето ми, от неравния ми пулс, който ту зачестяваше, ту отслабваше като лошо центриран мотор.

Обиколих салона няколко пъти и очите ми бяха все в телефона. Като че ли очаквах някой да позвъни всеки момент. Но никой не звънеше. Телефонът мълчеше като умрял. Дигнах и свалих слушалката няколко пъти — не беше умрял, издаваше на равни интервали своя безучастен сигнал. Ту-ту-у! Ту-ту-у!

Имах толкова приятели в клиниката. Един от тях да знаеше — мислех си, — че ме е налегнало идиотското чувство за самота, непременно щеше да ми се обади. Та с един либях пил бира в кръчмата «Под липите»? Но кой ли можеше да подозира? Смятаха ме навярно за болен и нали бяха доктори, знаеха, че са ми необходими спокойствие и тишина.

Отчупих си няколко залька хляб, повече не ми се ядеше, и побързах да се измъкна от трапезарията. Неразтребената маса ми напомняше за оня последен жител на напуснатата планета.

Загасих лампите, прибрах се в кабинета си и се заех отново с ръкописа. Колко по-ведър изглеждаше животът на баща ми!

София, есента, 1939 г.

Не водя редовни записки. Има какво да отбелязвам, но събитията не са весели и не ми се иска да ги преживявам втори път. И ако все пак взимам молива понякога, правя го или за закалка на нервите си, или за да остана насаме със себе си и да помисля спокойно за някои неща. Не е весело наистина. Ни в къщи, ни навън. Навън фашизмът се е развилнял открито, грубо, но нашенски. С особена стръв и ярост преследва, разбира се, комунистите. През няколкото месеца, откакто съм тук, военните съдилища са осъдили на разстрел десетки войници и цивилни, гражданските съдилища са изпратили на бесило други десетки млади хора, хиляди са под следствие и под затворите. Животът поскъпва всеки ден, със стажантската заплата на жена ми едва свързваме двата края. Аз не печеля нищо, защото за своеволно «отлъчване» в чужбина съм осъден условно на една година затвор и лишаване от професионални права. Пък и в отношенията ни със Соня нещо скърца, не върви.

Но за да не нарушавам принципа за последователност и за да не върви разказът ми съвсем в галоп и схематично, ще продължа записките си с едно кратко връщане към парижките времена:

След като се разделихме с Мари и си дадохме дума повече да не се срещаме, аз се отбих в бижутерийния магазин и там приеха обратно колието си, но с един отбив от две хиляди франка. Помолих ги да се задоволят с хиляда, но управителят на магазина отказа: за «вреди и загуби», дето връщам «стоката», фирмата губела дори повече от две хиляди! . . . Волю-неволю, съгласих се. Продадох колието на бившите му собственици за осем хиляди.

Преди да взема автобуса за Еугу, отбих се в Централния комитет на Фронта за борба срещу фашизма и внесох 5000 франка. Седемдесетгодишният Пол Робен, един от секретарите, просълзен, ме разцелува и каза, че жестът ми е достоен за името на моя съотечественик, великия антифашист Георги Димитров.

Парите, които ми останаха, не бяха много, като имах пред вид пътя до България, който си бях избрал. Но да се завърна от дългото си странствуване, без да занеса на жена си поне един скромнен «сувенир» — ако го бях на-

правил, щях да падна в собствените си очи и като човек, и като мъж. Затова се отбих отново в «моя» бижутерен магазин на улица Риволи. Защо избрах пак този магазин — не бих могъл ясно да отговоря никому, дори на себе си. Може би защото вчера бях се спасил в него от жандармеристите, може би поради спомена си за Мари. Има запознанства случайни и кратковременни, но човек ги носи в душата си цял живот. . .

Когато влязох отново в магазина, пазачът ме изгледа озадачено и същевременно тревожно, а двете продавачки, красиви като рекламни картинки, ахнаха на глас: «О, господинът! Пак господинът!»

Бях в добро настроение и рекох весело:

— Този път искам накит за истинската си жена, но да не е по-скъп от 700—800 франка!

— Чудесно! — плесна с ръце «моята» продавачка. — За истинската жена избирате подарък за 700—800 франка, а за малката, за приятелката, купувате, без много да му мислите, за 10 000!

— Вчерашната госпожица не ми беше дори приятелка! — махнах с ръка. — Срещнах я случайно на улицата!

— Тъй ли? Но тогава да изляза аз на улицата и вие да ме срещнете случайно? Ще ми купите ли бижу за 10 000?

— О, госпожице! — засмях се и казах съвсем искрено: — С удоволствие бих ви подарил бижу за 10 000, но ми се свършиха парите. Сега разполагам само със 700—800 франка и мисля, че ще е честно, ако с тях купя нещо за действителната си жена!

В магазина стана весело, междувременно бяха дошли и други клиенти: една млада двойка и възрастен, елегантно облечен господин с посивели, мопасановски мустаци. Всички се засмяха с оня млад, закачлив и безгрижен френски смях от края на щастливите предвоенни години. В тия тревожни времена подобен смях можеше още да се чуе в увеселителните заведения от типа на Moulin rouge и, разбира се, в богаташките магазини по Шан-з-елизе и улица Риволи, и в старите кафенета на Латинския квартал.

— Това е в реда на нещата! — каза господинът с мопасановските мустаци, като ме изгледа дружелюбно. — За съпругата — винаги акт на внимание от по 700—800 франка, а за приятелката, господи! В мое време не се

скъпиях да хвърлят с лека ръка и по 50 000! Това бяха елегантни времена. Дамата с камелиите, господине!

— Обзалагам се, че ще купите нещо за 700—800 франка, господине! — подхвърлих закачливо.

— Недейте, господине, ще загубите! — отвърна с достойнство старият господин.

Показаха ми една брошка: някаква перла, украсена с аквамарини. Дадох си вид, че съм вещ познавач на тия камъни, и я взех. Соня беше руса и имаше сини очи.

Когато се върнах най-после в Евгу, портниерът прие с резервирана любезност моя подарък. Той ми връчи един плик с клеймо «Районна префектура». Даваха ми срок до 4 часа същия ден да се явя при началника на префектурата.

Отидох при началника един час по-рано, за да не си губя следобеда. Той ме нарече с истинското ми име и аз не се учудих, в полицията човек не трябва да се учудва на нищо. Каза ми още, че съм минал нелегално испано-френската граница и че от доста време живея в Париж с фалшив паспорт; че съм работел доста време в един-кой си район на Фронта за съпротива срещу фашизма, а това означавало, че съм се бъркал във френските вътрешни работи, което не било позволено за един чужденец. Поиска паспорта ми и сложи, където трябва, печата «Прекъсва се пребиваването му в страната. Краен срок за напускане. . . Граничен пункт. . .»

Казах му учтиво «Довиждане, господине» и в коридора прочетох: «Срок за напускане — 23 юни 1939 г.»

Оставаше ми ден и половина — да си осигуря билет за италианския експрес, да предам работата си в комитетата, да посетя за последен път музея на импресионистите и довечера — да хвърля от Монмартр прощален поглед на Айфеловата кула и на Нотр Дам. . .

Довиждане, Париж! Тъжно е, че днешните господари на деня ми сочат вратата, но търпение! Твоите улици и булеварди, площади и мостове са посрещали и изпращали и лоши, и добри дни; сигурен съм, че в близко време ще дочакаш най-хубавите си времена! А аз ще те помня с Плас Конкорд, с твоето «долу» на фашизма; и естествено, с твоята Мари!

Отлично, татко, шест (6)!

Имам следните бележки. Сега у нас много е на мода глаголът «утвърждавам». Утвърждавам в смисъл «заякчавам», «задълбавам» в положителния смисъл на думата. Например: «Утвърждавам получените високи добиви с нови, още по-високи добиви.» Думата ми е за следното. Ако аз бях на твое място, любезни татко, щях да у т в ъ р д я първоначалния си успех при чудната Мари с още едно преспиване на нейния миндер. По такъв начин аз щях да заякча постигнатия вече успех. Виж го оня тип с мустаци ала Мопасан! Тръгнал да купува, дъртият му пръч, скъпи накити за «дами с камелии», а ти се врече да се не срещаш повече с своята «камелия», която не ти искаше нищо, която дори ти отказа подарък от 10 000! Ах, казвали се «сбогом завинаги» на такава чудна жена!

Това са бележките ми. (Всичко останало е за отличен (6).

Оставих ръкописа и се замислих. Тази Мари не ми излизаше от главата. Навярно не беше такава зеленоока хубавица като Юла, жена в бюста и момиче в задника. Но пък Юла не би излязла никога на една демонстрация, която да ѝ коства службата, нито пък би се отказала от подарък дори за левче, камо ли за 10 000! Юла беше нашенска «камелия», във всяка страна «камелиите» са с различна боя...

Отдавна беше настъпила нощ. Имах чувството, че тъмнината напирала на къщата от всички страни, че натиска със страшна сила стените ѝ, покрива ѝ, прозорците. Струваше ми се, че всеки миг може да рухне под напора ѝ било някоя стена или пък да издрънчат стъклата на прозорците и през пробойните им да нахлуят гъсти реки, черни като катран.

После се съвземах и си казвах, че ми се привиждат глупости, че никакви стъкла не могат да дрънчат, тъй като прозорците са отворени и през тях не нахлува нищо друго освен смесената нежна миризма на люляк и жасмин.

Сякаш някакво голямо и тежко копито беше стъпило на гърдите ми и навремени натискаше. Когато натиснеш по-силно, въздухът от дробовете ми изскачаше със

свистене и на очите ми започваше да луги. През цялото време, докато копитото тежеше на гърдите ми, аз се питах на какво ли пък животното принадлежи. Не можех да видя животното поради тъмнината и защото беше се извисило круто над мен.

После пак си казвах, че това са глупави представи. Какво копито? Просто ме боляха гърдите, стяхах ме. Доста бях преуморявал сърцето си напоследък. Вместо да се разхождам из гората, засядах в кръчмата «Под липите». Когато бивах с приятел, пиех бира по малко, залисвах се в приказки. Но когато бях сам, мислех си за какво ли не, мълчах и се наливах. А немската бира е силна.

Така ме налитаха разни видения, може би бяха кадри от болезнени сънища, но аз съзнавах от време на време, че това е болката ми, превърнала се ту в мрак, ту в някакво копито.

Докато по едно време не дочух съвсем ясно стъпките на Ана в двора. Невъзможно беше да е слухова халюцинация, тъй като можех да разпозная с абсолютна сигурност нейните стъпки сред хиляди други. Малка беше крачката ѝ, но чевръста, напрегната и токчетата ѝ потропваха като чукчета по паважа. Не, това не беше нито мракът, нито копитото, това бяха, разбира се, нейните стъпки. По това време тя можеше да пристигне само с влака. Бързият влак, навярно, беше много закъснял.

Ето че ключът се превърта в ключалката, тя влезе в салона и запали лампата. От леглото си видях ясно жълтата черта, която блесна силно под вратата на моя кабинет. Той беше потънал в тъмнина, затова жълтата черта над прага изглеждаше като златна.

Тя захвърли пътническата си чанта на пода, в която вероятно пак носеше някое «истинско» пиле («Толкова много мисля за теб!»), и нахълта стремително в кабинета ми, сякаш изстреляна с ракета направо от Толбухин. Тя донесе със себе си странни миризми — на претъпкан влак, на мръсно такси (евтини цигари плюс лош бензин) и на люляк, съвсем скоро разцъфтял. (Откога е започнала да употребява парфюм «люляк»?)

Какво става в такива случаи, когато съпругата пристига експресно при болния си съпруг (с когото още не се е развела и все още не знае дали изобщо ще пожелае да се разведе!), тя коленичи до леглото и отчаяно ме прегърна. (Тоя фатален кръстопът, до който беше стигнала,

будеше отчаяние. Не всяка жена може да носи лесно тежкия кръст на измяната. Юла би го носила сигурно като перце!)

— Защо мълчиш, защо не ми се обади, че си болен? Какъв човек си ти?

— Човек като всеки човек, наказан с понижение в длъжност за една година; плюс един умрял пациент, който беше за него повече от приятел; плюс една жена, която мъчно носи кръста си и не иска да признае слабостта си. Човек с много багаж.

— Още ли ще продължаваш с намеците си? И когато си на легло?

— Ако леглото прашаше чувствата по дяволите, аз не бих станал от него, мила! Щях да си лежа щастлив цял ден и цяла нощ!

— Боже мой, а не ти ли минава на ум, че ме обиждаш?

— А не ти ли минава на ум, че това «Боже мой» е съвсем неуместно вече?

— В е ч е?

— В е ч е означава: свършено е! Consummatum est! Така казваме, когато пред някой наш пациент няма бъдеще.

Тя въздъхна дълбоко и въздишката ѝ изглеждаше причинена повече от възмущение, отколкото от обида.

Стояхме така, вслушани в ужасното мълчание на къщата, в мъртвата ѝ тишина.

После тя сложи ръката си върху сърцето ми и дланта разля прохладна, майчина ласка, която премина през цялото ми тяло. Толкова добре ми стана, дявол да го вземе! Макар че проклетото в е ч е беше знало между нас като дълбока яма.

Ласката на дланта ѝ ме е унесла и аз съм заспал.

Събудих се захлупен от мрак и тишина. Мракът и тишината се смесваха със самота и тая каша лежеше отгоре ми като море.

Лежах на морското дъно и си казвах с горчивина, че дланта ѝ не е била истинска, че всичко е било само илюзия, бълнуване и един напразен вик на сърцето.

София, есента на 1939 г.

И тъй, оставих Париж със спомена за голямата юнска демонстрация срещу Хитлер и фашизма, със спомена за френските другари от районния комитет на Фронта и възпоминанията си за Мари, разбира се, която премина през живота ми мигновено, като светъл лъч. Оставих Франция с незабравимите си спомени за лазурна Окситания, за Едмонд и неговото честно семейство, за Лунза. . . Дали Едмонд още търси изчезналия ръкопис? От все сърце му желая успех! Може би от него няма да излезе последователен борец срещу фашизма, но съм сигурен, че в критични времена няма да стои със скръстени ръце. Завинаги ще остане в сърцето ми Париж и кипналият като разбунено море Плас Конкорд!

А тук, в София, нещата вървят по своя суров път. Познати и приятели ме посрещнаха с възторжена радост, като възкръснал из мъртвите, но някои по-ръководящи другари са намусени сериозно поради моето закъснение, сърдити са, дето «самоволно» съм пребивавал в чужда страна. «Ние се печем тук на два огъня — казваха те, — разстрелват ни, бесят ни, инквизират ни с ток, а ти се излежаваш през това време в Монферие и се развличаш в Париж.» На забележката ми, че в Париж не съм се излежавал, а съм работил къртовски в районния комитет на Фронта, те отговориха: «А кой ти е разрешил? Пита ли някого?» «Кого да питам, като нашият човек отсъствуваше?» — отговарях. «Хайде, не извъртай! — повдигаха рамене. — Дисциплината си е дисциплина! Дори на Марс да отидеш, пак трябва да я спазваш! Един ден в повече не можеш да останеш там, ако от Земята не ти разрешат!»

На свой ред повдигах рамене и млъквах. Става ли дума за такива неща като дисциплината — мълчи и не разсъждавай! Ако всеки вземе да разсъждава, какво ще стане с единоначалието?

А без единоначалие революцията ще успее «друг път»!

В очакване да се реши моят «въпрос» — какво наказание да ми се наложи и с каква работа да бъда натоварен — скитах безцелно из града или по алеите на Борисовата градина, понякога се отбивах в кръчмата «Дивите петли» на ул. «Раковски». Там се събираха привечер известни антифашисти — доктори, художници, дохождаха

и адвокати, които безнадеждно защитаваха подсъдими по страшния ЗЗД. Разговаряхме тихо пред чаша вино или юзче ракия. Наоколо слушаха и бдяха, разбира се, полицейски агенти.

Една дъждовна вечер дойде в кръчмата и седна при нас младият талантлив художник Н., който за две-три години беше спечелил симпатиите и обичта на софийската прогресивна публика. Преди някое време беше открил първата си самостоятелна художествена изложба, зрителите се тълпяха в галерията, затова полицията я закри на втория ден. Той седна при нас, но нямаше настроение за приказки, мълчаливо пушеше и гледаше вторачено пред себе си.

— Какво си оклюмнал? — попитах го. — На твоите години — такава популярност! Какво повече можеш да искаш от съдбата?

— Пари! — каза Н. — Пари, за да си платя наема. Не съм плащал наем за три месеца, хазяинът е извадил изпълнителен лист и утре ще ме изхвърли навън. Продавам популярност за пари!

— И това го приказва един художник! — разпери ръце моят съсед по маса, адвокатът Измирлиев. — Че сега тъкмо художниците са на мода бе! — Той поръча за мен и за Н. по едно юзче ракия, ние бяхме безпаричните на масата, и продължи: — Тая заран ме срещна бившият количкар, дето разнасяше зарзават с количката си по нашата улица. Облечен, натъкмен с костюм от английски плат. Но костюмът му стои — може да си представите как! Като на каруцар, когато се жени. «Бре, Наско! — викам му. — Какво става с теб, не мога да те позная!» «Сега не съм Наско, а господин Атанас! — отговаря ми с просташко високомерие бившият ни зарзаватчия. — Сега съм търговец, купувам плодове и зеленчук от две околии и ги изнасям за Германия чрез един ангросист. Оня, предишният Наско е бил и вече го няма, господин адвокате!»

«Я виж ти!» — цъкам с език. И се чудя на учудването си. Такива като Наско се навъдиха напоследък колкото щеш! Ангросисти им дават пари назаем, те хукват по околии и обират реколтите на безценица. Ангросистът печели милиони, а те — десетки хиляди. Може и стотици хиляди да печелят. Такива новобогаташови днес — с

лопата да ги ринеш. Стои, значи, Наско пред мен и пренебрежително ми казва:

«Ако имаш нещо нужда от пари, да ти заема, а? Имам ти доверие, хе, хе!»

«Благодаря ти — викам, — Наско, тоест господин Атанас. Имам си малко пари, нямам нужда от повече.»

«Тогава — вика Наско — да ми дадеш един съвет. Ще ти заплатя за съвета. Разправят, че парите може да си загубят някой ден силата, демек — сто лева да станат равни на един лев примерно. Затуй много хора днес ги превръщат на стока, която не си губи никога цената.»

«Има такова нещо!» — казвам.

«Такава стока са примерно, разправят, картините и кожените манта. Аз накупих на жената половин дузина кожени манта. Сега искам картини. Ама картини, дето за сто години да не им мръдне цената. Картини от такъв художник искам да ми препоръчаш и да ми кажеш къде да го намеря. Само че, хе, хе. . . да не са от твоите де, не се обиждай, знам ти политическата боя. Да е истински художник де, това искам да ти кажа! И с т и н с к и!»

Ето какъв разговор водихме тая заран с Наско, тоест с господин Атанас. Ти знаеш ли, приятелю — обърна се той към Н., — че днес има художници, червиви от пари? Че при разни щъркеловци и гешевци трябва да чакаш ред?

— Нищо общо нямам с тази марка! — въздъхна Н.

— Затова ще бъдеш изхвърлен от ателието си я! — поклати глава Измирлиев. — Ами да видим можем ли направим нещо. . .

Вали тихо, ниско над града е легнало оловено небе. Изпращам Соня до болницата, връщам се пеша. Колко думи си казахме по пътя? Май че пет-шест думи или десет, не си спомням вече. Мълчим, всеки е с мислите си, а помежду ни в и д и м о не се е случило нищо. Нито сме се карали, нито сме спорили, та всеки да е останал с раздразнението си, с неудовлетворението си, че не е успял да убеди другия. Единственото нещо, което се е случило в семейния ни живот — това е моето завръщане. Обстоятелството, че съм жив. Със завръщането ми тя е станала жена на политически неблагонадежден човек, на доктор, уволнен от работа по политически причини. Такава жена благоразумните хора гледат подозрително, стараят се да

не се пречкат на пътя ѝ. Началството търси и най-малкия повод, за да ѝ посочи вратата.

Може би затова Соня е потисната и мълчалива. Не е лесно да си жена на интербригадист. А може би има друга причина, която аз не зная. Не съм бил в къщи почти две години.

Вали тихо, все вали. Добре, че имам тоя непромокаем тренчкот на гърба си, купил го бях в Париж, когато специализирах в клиниката на доктор Жак Марто. Той ме пази от влагата и ми държитопло. Не защото е от Париж, та ми държи топло, а защото съм го купил с майчини пари, с пари на майка ми, които тя е добила от продажба на наследствена арбанаска земя. През тоя тренчкот аз усещам родната арбанаска земя, земята на баща ми, на скитника Танас.

По улица «Мария Луиза» гърмят високоговорители, търговците на грамофони рекламират стоката си.

Ето и булевард «Дондуков», прочут с блестящите витрини на книжарниците си и с млекарниците си, където човек може да намери по всяко време топло мляко, каймак, варено пиле и бюрек — стига да има малко пари. Стига да имам малко пари, щях непременно да взема бюрек за малкия Лука. . .

Излизам на «Цар Освободител» — красив с безлюдното си, с кестените си, с Военния си клуб и със старите си богаташки къщи в стил късен барок и сецесион от началото на века. Когато бях студент, по жълтия му паваж още се кипреха на коне дамите и господата от легациите, отиваха на разходка към Ловния парк. На обяд стари ергени с «положение» и солидни господа пиеха пивото си в Прошековата градина. Там свиреше вечер струнен оркестър. Колко пъти съм заставал до рехавата желязна ограда, за да слушам вълшебните валсове на Виена!

Тихо ръми. С ръце в джобовите на тренчкота си вървя по смълчания булевард и нали не съм бил тука две години, радвам му се като на стар и мил приятел. И как да му се не радвам, като с него е свързана младостта ми — от безгрижното абитуриентско време до хабилитирането ми за доктор!

Хладно и сумрачно есенно утро е, ръми; едно небе като мокър брезент е надвиснало над кестените, а до мен върви момиче с бяла жарсена рокля, розово коланче стяга талията ѝ, толкова тънка, че дори се чудиш как

може да поддържа бюст с вече доста понаедрели гърди. Руси кърди се подават изпод широкополата ѝ сламена шапка и аз трябва да избързам половин крачка напред, за да погледна в бистрите ѝ сини очи. Ние говорим, а за какво, бог знае. Пък има ли значение? Аз съм абсолюент, вече «свободен» гражданин, а тя ще бъде догодина абитуриентка. Дели ни една година. Но какво значение има една година? Да е вечност, пак няма значение, камо ли една година!

За какво говорим ли? За безнадеждни неща. Нашата обич няма бъдеще, затова е безкрайно красива. Хризантемата е тъжна, но има ли по-красиво цвете от хризантемата? И карамфилът е красив, и розата, но красотата им е като мелодията на Щраусови валсове, а хризантемата — хубостта на хризантемата напомня, да речем, музиката на един Моцарт или Шопен. Не знаей дали през ония абсолюентски времена съм правел такива високопарни сравнения, но сега, като си мисля за момичето с бялата рокля и за нашите взаимни чувства, на ум ми иде хубостта на хризантемите.

Ето го Орловия мост, с фенерите. Каква дяволска промяна е настъпила! Няма го ослепителното слънце на юни, вали сняг, чист, пухкав сняг е оплел с мрежите си целия свят. От замръзналото езеро през огромната фуния на един грамофон се сипе мелодията на валса:

Сашко мой, мирно стой!
Една целувка ще ти дам,
сал не пипай тук и там!

На леда се пързаят множество хора, мъжете са с бомбетата си и изглеждат смешни, но жените са като танцуващи цветя, с бели пуловери и дълги поли, нашарени с цветни ивици. Когато една девойка разпери ръце и започне да се върти около себе си, да прави нещо като пирует на леда, полата ѝ се издува като чадър и открива краката ѝ до над коленете, една твърде приятна гледка за зяпачите, които са застанали на брега.

Аз не се вирам дълго, за да я разпозная, веднага я забелязвам, а и тя ме забелязва по някакъв магически начин тутакси. Правейки кръгчета и осморки, весело ми маха с ръка.

После ние вървим по бялата алея, която води към Езе-

рото с червените рибки. Безлюдно е, глухо, снежинките падат по раменете ни, по очите. Ние се спираме, разкопчаваме палтата си, за да не ни пречат, и се прегръщаме — това е прегръдка без бъдеще, тъжна. Нейните къдри, по които има сняг, мокрят лицето ми, дъхът ѝ ме зашеметява; защо времето не спре за минута, за две! . . . Сантиментална история, но по онова време кой на деветнадесет години не е бил поне малко сантиментален?

Може би затова в ония години и любовта беше красива. Защото красотата, в която няма бариери за преодоляване и тъжен размисъл за щастието, не е изобщо красотата. Веселата любов прилича на оперетна музика. Докато слушаш — забавно ти е, а сетне забравяш. Толкова години са изминали, а чертите на момичето с бялата рокля така дълбоко са се врязали в паметта ми, че ще ги нося навярно в душата си, докато съм жив. И други «с бели рокли» са минавали през живота ми, и с тях ми е било весело, но съм ги забравил и може би тъкмо за това, че ми е било весело с тях.

Сега аленте са мокри от дъжда и наоколо е черно от голите клони на дърветата. Минавам покрай паметника на Яворов. Тука наблизно се срещнахме за последен път с първата ми жена, която по това време беше преминала в нелегалност. Един час по-късно полицаи я застреляха при сградата на Патриаршията. Бяхме съпрузи около девет месеца. Да съм изпитвал към нея някакви особени чувства — едва ли, просто ни беше сближила общата работа.

Вървя и си мисля, как ли щяхме да живеем с онова момиче, ако любовта ни имаше бъдеще? Дълго не бихме живели заедно, тъй ми се струва. Ние бяхме от два различни свята. Пък и животът показва, че осъществената любов умира по-бързо от неосъществената. Идва ми на ум такава еретична мисъл: когато мечтата на един човек се превърне в действителност, той човек обеднява. Най-беден човек е тоя, чиито мечти са се превърнали до една в действителност. Човек без мечти — това е човек сиромас.

Когато в тоя мъчен и суров живот човек не може да задоволи елементарните си потребности, мечтата е като онова слънце, което грее в далечината, но не топли. Аз знам, че ще настъпи някога време, и то скоро може би, когато човек ще живее без страхове за утрешния ден и когато човек за човека ще бъде брат и другар; тази вяра

в бъдещето е като онова слънце, което грее в далечините. На него може да се любуваме, да се радваме, от светлината му можем да черпим вдъхновение, но то не е в състояние да замени въглищата за през зимата, които изглеждат недостъпни, защото кесията ни е празна, нито може да замени зимните дрешки, от които се нуждае малкият Лука.

Но добре е, че го има това слънце в далечините! Когато зъзнем от студ, ние ще му се усмихваме. И ще се чувствуваме навярно по-щастливи от тях, които не зъзнат, но няма на кого и на какво да се усмихнат. Хората в бъдещото време няма да зъзнат, а малките Лука ще имат топли дрешки, в това съм повече от сигурен. А за другото — историята ще има думата, да не пророкуваме каква салата ядат хората на Марс.

Ето го и Езерото с червените рибки. Листа на водни лилии са покрили голяма част от водата, в чистите пространства се оглежда сивото, прогизнало небе. Пусто е, голите брези и мокрите скамейки правят мястото самотно и тъжно. Чел съм някъде, че тия водни лилии са били за Моне един неизчерпаем свят за съзерцание и сюжети. Мен ме отегчават и потискат, предпочитам чистата вода, в която има облаци и небесна синева.

Връщам се по обратния път, решил съм да споходя в университета брата на Соня, доцента по романска филология Август Владимиров. Вчера ми се обади по телефона, че е превел вече една част от средновековния ръкопис. Ще взема каквото е превел, защото умирам от любопитство, и ще го помоля да ми изпраща студенти, на които да преподавам френски, ще ги подготвям за семестриалния изпит. Все ще припечелвам по някой лев.

Както мислех за Владимиров, сетих се за Соня и като че ли късче от прогизналото небе се промъкна в душата ми.

Откакто съм се върнал, тя се държи с мен особено, понякога с подчертана отчужденост, а друг път с някаква отчаяна сърдечност, която ме кара вътрешно да настръхвам. И това започна още от нашата първа вечер. Когато ѝ дадох брошката от Париж, тя побледня най-напред и дори се отдръпна назад, като че ли брошката можеше да ѝ ухапе. После се изчерви, един бог знае защо. На края взе брошката, но когато я закачи на блузата си, ръцете ѝ трепереха. Същата чудноватост в поведението ѝ почувствувах, когато дойде време да лягаме. Тя ту се

изчервяваше, ту бледнееше, после се разплака, свлече се на килима и прегърна краката ми. Беше трогателно и тъжно едновременно. Изглежда, че животът ѝ не е бил лек през двете «вдовишки» години! Сама жена с дете сред тоя вълчи свят. . . Щях да забравя сцената, ако през следващите дни не щом от атмосферата ѝ не беше започнало да се повтаря. Соня беше същата, каквато я знаех, и не беше същата. Отчуждеността ѝ се редуваше с болезнени пристъпи на близост; изобщо «нещо» взе да скърца между нас. . .

С брата на Соня, доцента, си говорим на «ви».

— Ако съществуваше оригиналът — казва той, — вашият препис щеше да има огромно историческо значение. Той просто щеше да произведе фурор в историческата наука. Щеше да докаже, че българската еретическа мисъл стои в дъното на така наричаните Албигойски войни; че еретическа България почти цял век е вдъхновявала Западна Европа в борбата ѝ срещу католицизма и феодализма. . . Но сега зад вашия препис не стои за съжаление никакъв документ, разбирате ли — документ. Затова той може да се таксува като чиста фантазия, изфабрикувана в днешно време.

— Сигурен съм, че оригиналът не е изчезнал случайно! — казвам.

— Това е една мистерия! — повдига рамене доцентът.

Той е хубав, снажен мъж, очите му са светлосини като на Соня, но гледат хладно; устните му са тънки и в съчетание с очите правят лицето му затворено, студено, разговарящо с всекиго на «ви», недостъпно за по-близко общуване.

— Но вашият ръкопис има филологическа стойност, драги докторе. Аз ще боравя непременно с него в кандидатдокторския си изпит.

Използвам случая, за да го помоля да ми изпрати няколко души студенти, които имат нужда от частни уроци по френски език.

— Ще ви изпратя! — кима той и ме гледа с укоряващи очи. — Макар това да не е ваша работа, да преподавате частни уроци по френски език. Аз съм по-млад от вас, струва ми се, с една-две години, но позволете ми да ви изкажа и огорчението си, и учудването си, задето — известен доктор по очни болести — се занимавате с политика! Науката стои над политиката, любезни родствен-

ко! Ако бяхте написали например един труд за хигиена на очите, щяхте да допринесете много по-голяма полза за хората, от няколкото бомби, които сте хвърлили срещу франкистите! Оставете обикновените редови хора да хвърлят бомби и да се занимават с политика, а вие лекувайте болните и създавайте наука! Политиката е преходна, идва и си отива, а науката е вечна, делата ѝ остават!

Взимам преведените страници от ръкописа и излизам. В устата ми горчи. Винаги излизам потиснат от кабинета на моя шурей и изпитвам непреодолимо желание да изгълтам тутакси някакъв алкохол.

Ръми, ръми. . . Една моя братовчедка се занимава през деня с малкия Лука. Нека да го наглежда, а аз ще ида в «Дивите петли». Сгъвам грижливо преведената част от ръкописа; като се върна в къщи, ще я прикрепя към записките си. И по-нататък, каквито части ще превежда моят шурей, и тях ще включвам в дневника. Това няма да бъде трудно, тъй като моят дневник — това са записки, водени на отделни листа.

А сега. . . Сега дано намеря в «Дивите петли» някой подранил познат, който да ме почерпи с шишенце ракия!

10

Дявол да го вземе, не е било леко на баща ми, а пък аз си мислех, че животът му ще да е бил по-весел от моя. Пък и майчицата ми. . . Вечна ѝ памет, аз я обичах такава, каквато беше. На баща си се възхищавах повече, разбира се. Но той е бил романтик, а аз съм реалист, на мене тия номера — «сълзи, а сетне — целувки» — не минават!

Ала нощем, когато не владеех волята си, изпадах в разни романтични унеси. Ту мракът притискаше къщата, ту дохождаше ненадейно Ана и слагаше ръка на сърцето ми. . . Нейната ръка притежаваше наистина магическа способност да успокоява, да приспива и унася. Когато живеехме заедно, някога, беше ме налегнало упорито безсъние, напразно взимах какви ли не сънотворни. Но сложеше ли тя ръката си на челото ми, тутакси се унасях, потъвах в някакви зеленикави мъгли, сред които святкаха тук-там капчици лъскав живак. Понасях се сред тоя зе-

леникаво-сребърен свят като в безтегловно пространство и сънят неусетно ме настигаше.

Отворих стайното си барче, отпих няколко едри глътки уиски, сетне се търколих на леглото и отново разтворих записките на баща ми — на онова място, където беше впаднал преведените страници от старинния ръкопис.

Наближаваше пладне.

Беше излязъл ветрец, пълнеше стаята със сладникави аромати. Дявол да ги вземе! Лъхаше размекващо на люляк.

Люляк бял,
люляк снежно бял. . .

Лято 1258-о, месец VI, Монферие, в дома на Бернарови.

Благословете и ни пощадете! Амин.

Милостиви люде, които ще четете това животоописание, ако то оцелее по волята на всеблагия бог и не изчезне поради злината на дявола, властелин (или зъл дух?) на земния свят, благословете!

Благословете и пощадете грешния Лукан Бугра или Българина, син на Рельо. И простете, че е забравил вече името на онова село, от което беше баща му Рельо и в което село сам той беше се родил. Когато ме взеха в плен латинците, навършвах юношеската си възраст и годината беше 1204. След това съм живял 40 години на окситанска земя, цветуща като райска градина, и 14 години в равната и щедра земя на Ломбардия. Ето защо, поради дългото време, което изтрива възпоминанията от жалката памет на човека, аз грешният, съм забравил името на селото, в което съм се родил. Както съм почти забравил родния си български език, на който са говорили майка ми и моят баща. Думите на тоя език се мяркат в паметта ми едва доловими, както изглеждат на полето хора и животни в гъста, много гъста мъгла. Или както звуци дохождат до ухото от незрима далечина. Не можеш да разбереш дете ли плаче, или крещи птица, вълци ли надават вой, или вият зимни ветрове. Отдавна съм започнал да мисля на лангдокски език, дори в Ломбардия мислех на тоя език. Само в сънищата ми понякога, в по-раншно време, дохождаха видения, които ми говореха на български. Когато се събуждах, не си спомнях вече нито дума, само

знаех, че съм приказвал в съновиденията си на езика, който съм чул да звучи в ушите ми за пръв път. Тъй бива, когато човек се откъсне за дълго от родната си земя, от племето си, от близките си. Други сокове почват да текат в жилите му и тия сокове извираат от земята, на която се е преселил. Те се смесват със соковете, които са у него от дедите му, затова той не е предишният, какъвто е бил, нито пък заприличва напълно на хората, с които се е смесил. Ето как дяволът обърква човешката съдба, когато човек престане, па макар и за миг да се уповава на бога. Тоя миг може да е нищо, едно зрънце пясък в необятната пясъчна пустиня, но за дявола е достатъчен, за да обърне съдбата на човека по друг път.

Но ако аз, окаяният, не си спомням вече името на родното си село, помня отлично, че се намираше близо до големия и укрепен град Филипополис, прочут както с богатство и многолюдие, така и с безпътство и с крамоли между жителите си, българи и предани на дявола византийци. Моят баща беше ме водил на няколко пъти в този град и от видено и чуто, макар и невръстен още, добил бях някои представи за него. Дори веднъж дяволът ме съблазни и аз отидох да видя градското позорище, което се намираше във византийската част на града. За това си прегрешение получих от баща си справедливо наказание — остави ме два дни само на вода, като всеки три часа ми напомняше или ме ръгаше в ребрата, ако бях заспал, да чета светлата молитва «Отче наш». Види се, още тогава светлината и тъмнината бяха започнали да водят битка за душата ми, защото, когато четях молитвата «Отче наш», аз искрено се разкайвах за сторения грях, но затворех ли очи върху сламата, която ми служеше за постилка, онова, дето бях видял на позорището, отново изскачаше като живо отпреде ми и аз му се радвах и, разбира се, радвал съм и дявола, без да съзнавам.

Сега в Ломбардия мислят другояче, не са склонни да анатемосват всяка земна радост за грях и да смятат всички земни работи и разпоредби за сътворени само от Сатанал. Те виждат в някои земни радости, каквато е например любовта между мъжа и жената, не грехопадение, а милостта на бога. Защото, казват, ако я няма любовта, ще се свърши и родът човечески и тогава над земята ще зацарува Нищото. Не ще има Апокалипсис и Словото-Исус не ще слезе на земята, за да въздава правосъдие, да

окове Сатанаил, задето е заблуждавал човеците, и да го запрати в чревата адово да гори във вечния огън. Защото към Нищото са еднакво безразлични и Доброто, и Злото и Словото-Исус, и дяволът-Сатанаил. По същия начин ломбардците приемат войната, когато чрез война трябва да защищават собствения си град или село срещу нашественици от друга вяра или нашественици, нахлули от чужда страна.

О, справедливи боже! Пощадете и благословете, милостиви люде!

Пощадете и благословете!

Аз постъпвам като оня, дето стягал каруцата си да ходи за репи или за тикви, но впрягал каруцата пред коня и всеки път оставал гладен. Нашето семейство беше богомилско, богомили бяха повечето от нашите съселани. Малко бяха ония, които държаха за православната християнска черква. Те бяха малко, но се отнасяха към нас недружелюбно, дори враждебно, дяволът беше замаял главите им с надменност, макар че и те бяха сиромаси, голи и боси като нас. Баща ми беше строг човек, ядеше само постно, караше ни с майка ми да четем по четири пъти «Отче наш» през деня и по два пъти през нощта, а той сам четеше молитвата двойно повече и през деня, и през нощта. Слушал бях да се готви да ни изостави с майка ми и да приеме кръщение за «свършен». Поради това си намерение той не работеше почти нищо, само се молеше на бога и беседваше със селяните, които не бяха богомили, спореше с тях и ги убеждаваше в нашите истини. За прехраната ни се грижеше майка ми и ако моят баща не я затрудняваше никак, защото не ядеше хляба, а кълвеше трохите му, аз не бях лесен, тъй като имах на височина повече от шест лакътя, по-висок нямаше от мене на село, а и в гърба бях широк. Майка ми скришом ми даваше в добавък хляб и сирене, яйченца, дори някоя мръвка, която изпросваше от православните, и аз позасицах вълчия си глад, а тя, за да изкупи греха си, дето ми даваше в добавък, прекарваше на вода и хляб. Откъде взимаше туй допълнително ядене за моя стомах, никога не проумях. Но растях и заяквах като млад змей.

В града като отивах, обръщаха се и ми се дивяха. Веднъж един човек, който се представи за началник на

позорището, каза на баща ми: «Защо не ни дадеш туй момче? Ние ще го храним и ще му плащаме по два перпера на ден!» Баща ми се стъписа, като да се пазеше оня да не го докосне, и извика: «Махни се от пътя ми, Сатана!» «Ама ти си бил богомил бе!» — изкриви лице началникът на позорището. «Богу мил, а на дявола немил!» — отговори баща ми. «Почакай! — каза оня. — Сега ще видиш не един, а сто дявола наведнъж. Богохулник такъв!» — И се запъти да ни посочи на двама стражници, които се шляеха наоколо. Ония дойдоха при нас. Единият от двамата запита баща ми: «Човече, вярно ли е, че си богомил?» Баща ми отговори кротко: «Добри хора, аз се боря за тържеството на Духа свети над Сатаната!» «Ти ни нарече «добри хора» — усмихна се лукаво същият, като започна за разкопчава широкия си военен колан. — Откъде знаеш, че сме добри?» «Всички хора, дето не служат пряко на дявола, са добри!» — отговори спокойно баща ми. «А севастократорът и служителите му какви хора са според тебе?» «Севастът и служителите му са слуги на дявола!» — каза твърдо баща ми.

Наоколо се беше събрала голяма тълпа. Някои се хилеха, някои насърчаваха баща ми, но имаше и такива, които подстрекаваха стражниците. Един поп с прошарена къдрава брада каза на стражниците: «Този е антихрист, бунтува православните християни срещу църквата и държавата!» «Аз надуших тоя злодей, дядо попе, още щом го зърнах!» — каза стражникът, дето си разпасваше военния колан.

Другият стражник не взимаше участие в тази разпра, дори изглеждаше на вид съвсем безразличен.

— На този антихрист трябва да се даде тозчас заслуженото! — каза попът, като си подръпваше сърдито брадата. — А сетне да се затвори и предаде на съд!

По лицето на оня, дето си беше свалил вече воспния колан, се изписа изражение на зло куче, което са настъпили по опашката. Той, стори ми се, като че ли изджафка и сетне завъртя колана с все сила и започна да налага баща ми, където завърне — по главата, през лицето, по ръцете, които той напразно вдигаше, за да се заварди. От носа му шурна кръв.

Тогава пред очите ми притъмня, или по-скоро — причервена, и един огън ме опари отвътре. Сkochих отгоре на стражника и му измъкнах колана. Па като захванах да

го млатя, него и попа, а коланът свистеше в ръката ми като разлютен смок. Здравата ги налагах. Едни от тълпата викаха: «Ха така, момче, ха така!» А други се обръщаха към стражника, дето си стоеше безучастен: «Ти що гледаш бре, улови туй вълче за гушата!» Но стражникът се правеше, че не ги чува.

Как щеше да завърши тази разпрания, дето бях започнал, не ми идеше наум, защото дяволът беше затъмнил разсъдъка ми. Сега си мисля, по ломбардски, че не дяволът, а бог ме беше подтикнал към тази работа, за да накажа дявола, който беше се вселил в образите на стражника и попа.

Както трепех двамата и фучах, ето че от крепостите, дето обграждаха трите хълма, екнаха бойни тръби, стражата биеше тревога. Тогава тълпата мигновено се юрна кой на където му видят очите. Никой вече не гледаше ни мен, ни баща ми, нито попа и стражника, дето млатех. А пък и аз забравих тия двамата и като улових баща ми за ръка, без да изпускам колана с другата, викнах в ушите му: «Да бягаме, тате, докле не са затворили портите!»

На южната порта гонеха селяните, дето бяха дошли на пазар. Към тях се присъединихме и ние. Като излязохме на полето и си поотдъгнахме, един от множеството обясни: «Стражите забелязали от кулите, че препускат към града латински конници. Не били много, но могло да се предполага, че подире им напредвала латинска войска!»

Когато стигнахме в къщи, баща ми се начумери, мълча някое време, после ми каза:

— Ти, синко, лесно се поддаваш на дяволските внушения! Не друг, а дяволът ти внуши да скочиш на онюгова стражника, да му измъкнеш кайша и да вдигнеш разлютена ръка над него и над попа! А Исус, според евангелието на Йоан, е казал: «Ако някой те удари по една-та буза, обърни се да удари и другата!» Ти постъпи днес като сляп дяволски слуга, и заради дявола повече, отколкото може да стори това един заблуден православен християнин. Твоят дух лесно се пали и затова се боя, че няма да премине през райските врати, когато се освободи от грешната си плът! Затова те наказвам, задето вдигна ръка над ония заблудени люде, да стоиш затворен в собата само на вода, без залче хляб. И да четеш «Отче наш» всеки три часа, през деня и нощта!»

Влязох в собата, тръгнах се на сламата и усетих, че

в очите ми напират сълзи. Тогава се изправих на колене и зачех: «Татко наш, който си на небето. . .», но не довърших. Заедно със сълзите от очите ми изпариха се от главата ми и думите на светата молитва. Пак полегнах на сламата и си помислих: «Гледай го какъв човек е баща ми! Спасих го от ония зверове, а той да ме гълчи и наказва! Ами ако не го бях отървал, нали щяха да го вържат на стъгдата и да го бият с пръчки, докато кожата му така се напука, че да се бялнат кокалите му! Нали веднъж гледахме с него как става тази работа и през цялото време шепнехме «Отче наш»! Но човекът не се повдигна, умрял беше под пръчките, та го извлякоха с въже до Хеброс и там го изритаха във водата като мърша. Разказвах, че в Берое и други градове, че дори и в Царевград Търнов не гонели богомилите, цар Калоян, дето не изпускал меча си деня и нощя, бил милостив с тях. Но във Филипополис ги гонеха. Като ходехме във Филипополис, ние събличахме калугерските раса и ако православните попове и стражници все пак ни разпознаваха под конопените ризи и кожусите, то беше заради приказките, които нашите не се стърпяваха да изприкажат по всеки повод. Ето че и баща ми се разприказва и щеше да се нареди, ако не ми беше причервенияло пред очите, та го отървах. А той да ме гълчи и наказва!

Отново ме засърбяха очите, но влезе майка ми с комат ръжен хляб и половин ряпа. Хляба и ряпата извади изпод престилката си, като се усмихваше, както винаги, гузно и виновно.

— Може до довечера и малко сиренце да ти намеря! — въздъхна тя. — Гледай само баща ти да не те види!

— Не знам дали баща ми е прав! — рекох да ѝ се оплача, като заръфах лакомо хляба и ряпата. — Ако не бях дигнал ръка, ония щяха да му отпорят кожата! Нали с него гледахме веднъж как отпориха кожата на едного наш!

Тя ме гледаше тъжно и не продума.

— Нали, мале, не е прав!

— Той е винаги прав, сине. — Тя ме погали с очи и въздъхна. — Хайде да се помолиш, после си легни да спиш. Като се стъмни, пак ще ти донеса каквото мога. То, селото, сега е възбунено като кошерище. Латинците били нападнали Филипополис.

Аз се ококорих и хлябът преседна на гърлото ми.

— Ами ако нападнат и нас, мале?

Тя повдигна рамене и замълча. После тихичко си излезе.

На здрачаване мина баща ми:

— Молиш ли се, сине?

— Моля се, татко.

— Тъй. Моли се от сърце, защото грехът ти е голям

— Ами ако ни нападнат латинците, татко?

Баща ми склопи ръце за молитва:

— Благословете и ни пощадете! Отче наш...

Направих и аз същото. Като свършихме с молитвата, пак го запитах:

— Ами ако латинците ни нападнат?

— Ти си стой в къщи, чети «Отче наш» и недей да мислиш за латинците. Като се върне тази вечер Учителя, той ще ни каже какво да правим. Той ни е учил да не вдигаме ръка въз никого.

Учителя беше нашият «свършен», свят човек.

Баща ми си излезе, а аз взех да мисля все повече за латинците и дори ми мина наум дали да не наточа за всеки случай брадвата.

Тия неща станаха през годината 1204, а месецът беше петият от началото. Всичко помня каквото тогава се случи, само че сега си го спомням на лангдокски език. На този език сега разговарям в паметта си с баща си, с майка ми, с всички тогавашни люде, а пък нито баща ми, нито майка ми, нито който и да било от тогавашните люде не подозираха, че на света има такъв език. Ето какво нещо е естеството на времето. Събитията възкръсват в паметта ми, и хората, и приказките на хората, само че сега приказките на хората слушам на лангдокски език и разговарям с тях на същия език.

Беше настъпила нощ. Баща ми спеше на двора, а ние с майка ми — в собата, когато дочух покрай плетището много гласове и един мъж да вика силно: «Ставайте бе, Филипополис гори!»

Изскочих навън и понеже беше тъмно, а множеството — голямо, загубих от очи родителите си, а не можех и да ги чуя, защото хорската глъч беше голяма. Накрай селото, откъм западната му страна, имаше едно възвишение, покрито с морави и шубраци, там пасяхме козите си. Нататък се юрнахме всички. Като стигнахме хълма, някои се

заплетоха из шубраците, но аз познавах тука всяка тревичка и стигнах бързо до билото. Неколцина бяха ме изпреварили, в тъмнината не можах да ги позная от нашите ли бяха, или от православните. Не ми беше и до разпознаване, защото гледката, дето се изпречи пред очите ми по посока на Филипополис, ми взе дъха. Между трите хълма се въземаше към небето едно огнено зарево. Из това зарево подскачаха от време на време огнени езици, извити като смоци, кога се готвят да скочат връз някого. Според заревото можеше да се предполага, че целият Филипополис е обхванат от огън.

— Утре и ние ще горим така! — обади се един мъж и аз познах, че този глас е на Никодим, старейшината на нашето село.

— Дяволът си няма работа! — отговори му един от нашите. — В този дяволски свят по-хубаво може ли да се случи?

— Щом е дяволски, да върви по дяволите, нека палят туй наше село, да изгори до сламка!

— А преди да изгори, знаеш ли какво ще се случи? — запита тогава старейшината. — Иде ли ти наум?

— Че какво толкоз ще се случи? Ще ни изтрепят!

— Но преди да прережат гръкляна ти, въшко такава — наежи се старейшината, — ще опозорят пред очите ти жена ти и двете ти дъщери! Да гледаш и да се ненагледаш! Туй нещо не ти ли иде наум?

Оня не отговори. Настъпи голяма тишина. Всички гледаха как Филипополис гори и мълчаха.

— Хайде де, защо не приказвате! — изведнъж кипна сърдито старейшината. Той беше служил в Калояновата войска доскоро и си го биваше, можеше теле да понесе на гърба си, а пък какви мустаци имаше! Дълги по една педя и не ги сучеше, а ги държеше по краищата разперени, като ястребови криле. Като го видех, не можех да му се нагледам, а пък баща ми казваше, че главата му е една хралупа, пълна с дяволи.

— Какво да приказваме! — обади се този път баща ми. — Няма го нашия Учител и ние не знаем как да постъпим. Ние сме против проливането на кръв, макар че мнозина наши помагаха на Асеня срещу византийците.

— А бе твоята е лесна! — засмя се подигравателно старейшината. — Твоята жена е само кожа и кости, нея могат да отминат, но на вашия Васил и булката, и двете му щерки ловят окото. Тях няма да отминат. Тях ще ги

позорят пред него, докато очите му изхвъркнат. А после него и жена му ще заколят, а двете му щерки ще вземат със себе си, та и други рицари от войската им да ги опитат!

— У бре! — изписка една жена. — Устата ти да онемее!

Това беше Василица, жената на Васил.

— Силни сте в приказките, мърши такива! — продължи старейшината. — Ама като дойде време честта на жените и дъщерите си да вардите, добитъка и колибите си да опазите — никакви ви няма!

— Ние сме против клането и войната! — обади се баща ми. — Ние искаме всички хора да живеят като братя и в мир. Ние казваме, че който вади нож — прави го, защото слуша дявола. «Който вади нож, от нож умира!» — е казано в евангелието. Убийството ражда убийство, мъстта ражда мъст. Но понеже франките са по-страстни служители на дявола от византийците и понеже са дошли от далечни земи само за да вършат пъклено дело, аз казвам — всеки да се държи срещу латинците, както намери за добре, според това — накъде ще го насочи душата му. В отсъствието на Учителя туй мога да кажа. Да постъпва тъй, както е постъпвал по времето на Асен — той не ни гонеше, а гонеше византийците и ние му помагахме. Но който извади нож — да знае, че после го чака велико изкупление!

— То сега да оживеем! — каза старейшината. — А после, после ще мислим!

— Аз ще се бия рамо до рамо с мъжете! — провикна се Василица.

— Ти нямаш ум мари! — смъмра я мъжът ѝ.

— Ти със своя си ум да си стоиш в къщи! — отяде се жена му.

После всички мъже се събраха на съвет около старейшината и се реши така:

Православните да се укрепят върху насипа, който от незапомнени времена обикаляше селото откъм северозапад. А богомилите да вардят южната и югоизточната страна, защото бяха по-многобройни. Веднага изтичах за в къщи да грабна секирата и люто се корях, дето през деня не бях я наточил, както ми беше минало наум. Когато стигнах в къщи и докопах манарата, удивих се, че майка ми беше се завърнала преди мен. Сигур знаеше някоя стара пътечка, която водеше пряко за нашия дом. Тя ме

повика в собата и взе, че ме препаса през рамо с две ярешки кожи: едната — да пазела от стрели гърдите ми, а другата — гърба. Откъде знаеше майка ми тия предпазни мерки? Светлината, която хвърляше наоколо вошеницата, беше слаба и аз не можех да видя лицето ѝ как изглежда, като ме провождаше на война. Запасах се с военния колан, дето бях взел от стражника, та да заприличам поне от малко на истински войник.

Тръгнах и тя тръгна подире ми, и тогава я попитах: — Ами ти, мале, накъде?

— Мигар си мислиш, че като вие двамата сте там, аз ще си стоя в къщи? — засрещна ме незлобиво тя.

Навън дори вонещица не гореше, а светлината, дето

— Мигар си мислиш, че като вие двамата сте там, аз е си стоя в къщи? — засрещна ме незлобиво тя.

Навън дори вошеница не гореше, а светлината, дето идеше от звездите, не стигаше, за да видя лицето ѝ, като ми говореше тия думи.

Било ми писано да я запомня такава, каквато я видях през деня, когато за последен път ми донесе тайно комат хляб и половин ряпа. Туй свято възпоминание и сега нося в душата си.

Благословете и пощадете!

Оная част на отбраната, дето се намираще оттатък селото и на срещуположната страна на насипа, командуваше баща ми, той заместваше Учителя, а Учителя го нямаше никакъв.

Не беше се подала зората, беше още голямата нощ, звездите примигваха над главите ни и някоя току се отронваше — ние стояхме и мълчахме, бяхме петдесетина мъже и сигур още толкова жени

— Вадете колците от плетищата на дворовете и градините си — нареждаше баща ми — и ги носете заедно с прътите тук. На това място ще изплетем плет, който да се източи от Варошевия дол, та до хълмчето, дето бяхме одеде и гледахме как гори Филипополис. Който има кола или талига, веднага да впряга и да оставя колата си или талигата си на двадесет крачки от мястото, дето ще бъде плетът. Ей там — баща ми отмери двадесетина крачки от мястото, където беше застанал. — Тук ще ги нареждате така: със стърчишката към Варошевия дол, а с ярема —

към хълмчето, дето бяхме. Ако латинците ни отблъснат от плетището, ние ще застанем зад колите и талигите. И ще се опираме кой с каквото има — мотики, секири, коси, колци, — докато ни държат краката. Като се поразвидели, жените да събират камъни и да ги редят на купчини зад плетището и колите. — Той помълча и на края каза: — И никой да се не бои от смъртта, защото смъртта, както знаете, освобождава душата на човека от това проклето тяло, което дяволът е направил от кал и по подобие свое. Бог ще приеме праведните души и ще ги утеши, а на съгрешилите ще посочи пътя на изкуплението.

Не знам защо, това място не ми беше по сърце. Пле тища, талиги, някаква неразбория ми се мяркаше в ума и сред нея не можех да намеря мястото си. Къде ще въртя манарчето си? Само да го размахам, и ще закача я някоя талига, я някой плет!

Измъкнах се тихомълком, кой ще ме види в тъмнината! До някое време усещах майка ми да се навърта около мен, но когато баща ми спомена за камъните, тя отиде при другите жени и се скупчи с тях. Прокрадناх се по посока на насипа, най-напред уж на шега, а сетне, като разбрах, че никой не иска да знае за къде съм се запътил, ускорих крачките. Изкачих насипа и налетях право на старейшината.

— Ти, богомилско семе, какво дириш тук? — учуди се до немай-къде старейшината. Разбира се, той не ме позна в тъмнината по лице, а по боя ми, нали стърчах над него с една глава, а пък той беше най-високият в село след мен.

— Дошел съм да се бия на туй място, при талигите и плетищата не ми харесва!

— Какви талиги и плетища са те патили?

Обясних му.

— Я гледай! — поклати глава старейшината. — Освен да брътви «Отче наш» и да разправя невреди-некипели за дявола и за силата му, той разбирал и от война!

Сега мисля, като се потапям в отдавна минали години и си спомням ония събития, че дяволът нарочно ще да ме е извел на оня насип, за да стигна до кладата на Монсежюр, а оттам — до ломбардските крушения на вярата ми, които жарят тоя час душата ми по-силно от монсежюрските пламъци. Той чака да чуе от мене, окаянния, разкаяние, горко разкаяние, за да грабне завинаги душата ми в своя власт!

Благословете и пощадете!

— Та дошел си при нас да се биеш, а? — засмя се старейшината с един глас, който беше толкова изпълнен с презрение, че ме срязва като нож. — Ами ти си още дете бре, я къш при полата на майка си! Остави ни таз секира и да те няма!

— Секирата си не давам никому! — настръхнах аз като куче, дето е срещнало на пътя си по-силно куче. — Нека да посмее някой да я вземе!

И стиснах държальята така, че дясното ми рамо изпука.

— Я го виж, палето му с пале! — засмя се пак старейшината, но тоя път в смеха му нямаше лошавината, с която ме посрещна.

— Посочи ми едно място, чичо Никодиме — подмазних му се, — и аз ще го браня от латинците със зъби и нокти!

Не знам дали го зарадвах, като му рекох «чичо», защото той дълго време сумтя и пристъпва от крак на крак. Православните не ни обичаха, а от старейшината добра дума не бяхме чули. Той не биеше и никого от нашите не беше изпратил във Филипополис на съд, но ругаеше яко и ни наричаше какви ли не.

— Като се инатиш и си решил да мреш доброволно, аз ще ти покажа място. Място има колкото щеш, войници няма!

Той ме улови за ръка и ме поведе по билото на насипа. Така стигнахме една падинка, там билото хлътваше малко, та се образуваше нещо като продълговата яма.

— Като викна «лягай», ще легнеш. Няма да шаваш, докато чуеш, че някой лази нагоре. — Старейшината ме натисна по рамото и аз усетих, че ръката му тежи като желязо. — Тогава ще се понадигнеш на лакът, за да разбереш откъде иде разбойникът. Ще го изчакаш да се доближи, пък тогава ще го фраснеш със секирата. И гледай да не е по кратуната, защото кратуните им са завардени с железни шлемове, ами между врата и рамото! Като свършиш работа, пак залегни. Разбра ли?

— Разбрах! — кимнах с глава, а кръвта бучи в ушите ми.

— Сега легни да си поспиш, тия свини няма да дойдат до съмнало!

Опънах се на тревата, но сън не ме хваща. Обърнах се

на гръб, отгоре мигат звезди, някоя се отрони и се стопи в мрака. А щурците свирят, свирят и като че ли на света няма латинци. И изведнъж ми идва наум: ами утре кой ще изкара козите? Ние имаме две кози и те са ни всичко.

Събудих се призори, погледнах към равнината — нищо, като всеки път. Над Филипополис се стеле пушек, сякаш е под мъгла. Един старец носи хляб и чупи всеки му по комат.

Като изядох хляба, се огледах и видях, че съседите от двете ми страни са по на десетина крачки. Всеки от нас изглеждаше някак много сам. Място имаше за още сто души, а ние бяхме около трийсетина. Под насипа стояха десетина души по-възрастни, сред тях и старейшината. Разговаряхме. Не знам защо, сърцето ми се сви. «Няма да я бъде нашата! — помислих си. — Колко сме? А ония ще са цяла войска!»

Слънцето беше се вдигнало високо, когато ги съгледахме. Като че ли Хеброс идеше срещу нас, ама разлят, разлят, какъвто е наесен, и така святкаше на слънцето, че очите да те заболят.

— Облечени са в желязо, и те, и конете им, затуй святкат така, не бойте се! — извика старейшината и за голямо мое удивление така се разсмя, че ме побиха тръпки.

— Такива — с колец по главата! — извика моят съсед отляво. — На желязото дохак иде колецът!

— А бе ще ги брулим здраво, докато не ни смелят! — пак се разсмя старейшината и тоя път ми стана добре от смеха му. Сетне лицето му се опъна и той извика страшно: — Лягай! И никой да не шава, както сме си говорили!

Смъкнах се на тревата, но се подпрях с лакът, така че равнината да не изчезне от очите ми. Латинската войска се движеше равно и стройно, като по конец. Над редиците се развяваха сини, жълти, зелени знамена. Имаше и икони, извисени на високи пръти. Конниците не бяха помалко от петстотин. Като стигнаха до средата на полето, една част от тях се отдели и все така стройно и като по конец тръгнаха да обхождат селото откъм гърба ни, където бяха нашите.

А онези насреща ни продължиха да напредват. Сега можеше да се види добре, че всички бяха с шлемове, с

ризници, а от шиите на конете им се спущаха някакви къси престилки.

Така стигнаха на хвърлей камък до насипа. Тогава някой изджафка, види се, началникът им, и всички като един скочиха от конете. Она пак изджафка и тогава войската тръгна пеш, подредена в три равни редици срещу нас. От първата редица се отделиха неколцина и с много бързи крачки, изпреварвайки другите, взеха да се катерят по насипа с извадени мечове.

— Сега му е времето да ги зачешем с прашки, ама нямаме! — въздъхна старейшината, който беше залегнал няколко стъпки зад мен. — Тия, първите, са изпратени да научат колко сме и какви сме!

Сърцето ми така лудо заблъска, че задишах на пресекулки: точно насреща си чувах да пълзи един от «тия, първите»! Най-напред до ушите ми достигна съскането на сухата трева и пращането на дребните камъчета под ботушите му, после в ушите ми плисна замореното му дишане. Ох, боже, още малко и ще скочи отгоре ми!

Но изчаках миг, два, докато усетя, че главата му, аха, ще се покаже над отсрещния край. Тогава скочих и докато вдигах секирата нагоре, зърнах точно онова място между рамото и шията. Толкова силно съм ударил, че секирата, разполовила го, се заби до половина в пръстта. Трябваше да натискам държалята напред и назад, за да я измъкна. Кръв и пръст бяха се смесили по лъскавото желязо, та ми се повдигна.

— Отлично, момче! Веднага лягай! — извика ми старейшината, но гласът му дойде до ушите ми като че ли от другия край на селото. Проснах се на тревата и поех дълбоко въздух. В ушите ми бучеше.

— Виждаш ли, Луканчо, не е чак толкова страшно!

Това «Луканчо» така ми подеждуваше, сякаш бях глътнал от кратунка студена вода. Като че ли ръката на майка ми ме погали. Изведнъж се разсветли пред очите ми и сърцето ми започна да бие по-равно.

— Сега, Луканчо, се пресегни — обади се отново старейшината — и измъкни от ръката на оновова мечата му. Трябва да ми го дадеш!

Изпълзях малко напред, достраша ме от мъртвия, но се пресегнах и напипах ръката му. Тя беше влажна, пръстите му още стискаха дръжката на мечата, как съм го из-

мъкнал, не ми иде наум, обля ме пот. Върнах се заднишком.

— Туй е друго нещо! — изскимтя ли, изръмжа ли старейшината от удоволствие, като пое меча откъм острието, не помня. Над билото се беше възцарила такава тишина, че дори се стреснах.

От тия, дето бяха се втурнали напред, не шаваше нито един. Всички, изглежда, бяха пребити отведнъж.

Но тая страшна тишина не продължи кой знае колко. Един тропот се зададе, сякаш голяма-голяма черда волове бързешката отиваше на водопой. Надигнах се на лакът и това, дето видях пред очите си, не ме уплаши, а ме изуми. Три дълги редици от святкащо на слънцето желязо настъпваше срещу нас! Развяваха се знамена, люшкаха се икони, чуваше се песнопение, като на гробище, когато погребваха някой православен поп.

— Дано за главите си да пеете! — изръмжа зад мен старейшината.

Някой беше допълзъл до него и го чух да казва:

— Срещу тая сила, чичо Никодиме, с нашите тояги не можем се пребори, ами да просим милост, докато е време!

— Млък, куче! — изсъска старейшината и по това, че оня изохка и се строполи на земята, разбрах какво се беше случило.

А долу първата редица беше тръгнала вече срещу насипа, следвана на десетина разкрача от втората, сетне от третата редица, на същото разстояние. Всички държаха в дясната си ръка меч, а в лявата — щит.

— Ще станете, когато ви кажа! — викна старейшината. — И ще млатите, докато душата ви излезе! Който отстъпи, ще му разцепя тиквата, тъй да знаете!

После на билото закипя такава каша, каквато сигур може да ври само в дяволския казан. Ония възлазяха нагоре, а аз ги трепех, преди да са стъпили на равно, удрях ги с тъпото на секирата така, че от шлемовете им хвърчаха искри. Те се олюляваха и падаха тежко на земята. Железариите им и нашите удари по тях така кънтяха, сякаш насипът се беше превърнал на една огромна ковачница, където трийсет души ковачи яко и често често налагаха желязото с големи чукове.

Първите латинци, дето най бързаха, изпокапаха в нозете ми и телата им налягаха едно въз друго. Който пък се промъкваше, биваше тутакси съсичан от старейшина-

та, той работеше зад мен — неговият меч викаше «хс-хс!», като че ли изсъскваха сто змии наведнъж, или пък гърмеше страховито, ако латинецът се беше завардил от удара му с щита си.

Но скоро ония започнаха да надделяват, вклиняваха се помежду ни, защото ние стояхме нарядко, а пък те бяха много. Въртах се наляво-надясно със секирата си, размахвах я, без да гледам по кого, блъсках, сечах и кръв плискаше, като по Коледа, когато православните колежа шопарите си. В миговете, когато около мене ставаше по-празно, бършех потта, която ручеше от лицето ми, и се оглеждах. Само тук-там някой от нашите още се държеше, млатеше с колец или секира, а наоколо му ония скачаха като вълкодави, прикриваха се с щитовете си и гледаха да го ударят с мечовете си или да го прободат. Веднъж, както бях се извърнал към полето, зърнах втората редица на латинците, тя стоеше по средата на насипа, на място, още не беше получила заповед да влезе в боя. «Боже!» — проплака нещо в мене и краката ми премаляха. Тогавачух старейшината да ми вика:

— Луканчо, ти пази гърба ми, аз ще пазя твоя. И не бой се! Не е страшно, веднъж се мре!

Той беше дограбил един щит, прикриваше се с него. Лицето му беше напръскано с кръв, само зъбите и очите му лъщяха.

Около нас обръчът на ония се стягаше, сякаш бяхме останали сами. И сигур бяхме останали само ние. В тоя миг боят като че ли секна. От множеството на латинците изскочи един, ама какъв мъж! Великан беше. Той изляз нещо на старейшината, а нашият подскочи и се втурна на среща му. Видях как мечовете им се срещнаха, изтрещаха и как мечът на старейшината изхвъркна от ръката му, и как оня замахна със своя и го стовари на главата му.

Причерня ми, ревах с глас. И както ревах, стиснах секирата и тръгнах към великана. А той се смее и ми маха с ръка, демек — недей! Разбрах ли го, не го ли разбрах, помътил ли се беше разсъдъкът ми — вървах на среща му и ревах. Тогаватой викна нещо на хората си и те се спуснаха отгоре ми, ама не с мечовете си, а с щитовете си, като да ме смачкат. Вдигнах секирата си да замахна, но някой ме чукна отзад по главата с плоското на мечаси и светлината пред очите ми угасна.

Вече припадаше здрач — и като че ли по-тъмен от обикновено. Някое време до слуха ми стигаше ужасна шумотевица, звънтяха мечове, мъже в кожуси и с рунтави калпаци размахваха с отчаяна ярост секири и колци, а на среща им налитаха с копия и мечове облечени в желязо рицари, върху чиито шлемове се развяваха страшни гриви и пера. . .

Погледнах навън — беше започнало бързо да притъмнява. И изведнъж ми дойде на ум, че настъпва трета вечер, откакто се бях разболял, и че през това време никому не бях се обадил, никой не беше ме потърсил и с никого не бях разговарял освен със секретарката на шефа. Като си спомних за секретарката, досмеша ме. Представих си я, каквато беше тъничка и деликатна, чете протокола за наказанието ми и ръцете ѝ треперят, но се държи храбро и с достоинство, като дребно фокстериерче пред някой овчарски вълкодав. Можех да я взема под мишницата си и както я държа, да играя билиард. Стана ли на крака, помислих си, ще ѝ занеса букетче цветя. Тя ще се изплаши най-напред, както впрочем се плашат всички в нашата болница, които ненадейно ме срещнат на пътя си, а после бузките ѝ ще порозовеят. Каква картинка! Вълкодав поднася цветя на едно фокстериерче в рокличка.

Засмях се, макар да не ми беше до смях. Фокстериерче в рокличка, ха-ха!

Имах толкова познати и приятели, как пък никой не се сети да ми позвъни! Поне една дузина бяха тия, които по един или по двама сядаха всяка вечер на масата ми в кръчмата «Под липите». Поне една дузина бяха докторите, които ми асистираха при операции и които учех как да шарят около косъмчето на живота със скалпелите си, без да го прережат. Вярно е, че всички бяха по-дребни риби от мен и в буквалния, и в преносния смисъл, та сега може би се чувствуваха изравнени, равни с равен — нека да не си виря нос! Когато бях силен, началник на клиниката, сваляха ми шапка, любезничеха. Имаше един, доктор Манев, способен хирург, бях го взел веднъж да ми асистира в Прага, колко пъти ме е питал дали да изпрати жена си в къщи, да сложела «ред» в ергенското ми домакинство! А жена му беше млада и пухкавичка, до-

бродушна, от тоя тип, дето бързо-бързо скланят. Защо сега, идиотът му с идиот, не ме попита по телефона дали да ми изпрати жена си? Мълчи като риба, мръсникът, защото си мисли, че след като съм паднал веднъж, няма скоро да се изправя.

Дори диспечерът от болницата не беше благоволил да ми съобщи кои са дните на дежурствата ми — нали вече не бях началник на клиниката, следваше да давам дежурства като всички обикновени доктори! Или там още не можеха да ме възприемат като «обикновен»? Ако свалят на лъва генералските пагони, разните хиени и чакали ще ли го потупат т у т а к с и по гърба и да му смигнат: «Как си, приятелю, ще играем ли на жмичка?»

А може би им беше по-добре без мен. Кой друг ще поставя под съмнение прогнозите на уж безпогрешните машини? Кой ще предизвиква съдбата с предложенията си за «безумни» операции? Кой ще се присмива на така наречения «здрав разум»? Кой друг ще прищипва колектива към рискове, рискуващи премиалните на колектива? Рискът, това е хазарт, а кой е прокопсал от хазарта?

Аз пък обичам хазарта. Ако хвърля дюшеш, печеля срещу безносата с черния плащ. При всички останали положения печели тя.

Ето, това е игра!

Но диспечерът не се обажда и целият свят дяволски мълчи. Може би хората са останали без глави, може би в главите им няма вече грешка? Тогава за какво съм аз? Или трябва да изуча нов занаят, или да замина за страна, където по нервите на обикновените хора маршируват с генералски ботуши разни хунти, както например е в Латинска Америка. Там имат нужда от опитни играчи. Сядай, безноса, на масата! Хвърлям дюшеш за душата на окаяния «венсеремос», контузен тежко в главата от генералски снаряд. Ако спечеля, ще навра свинска опашка в задника ти, ако загубя — ще метна бутилка със запалителна смес в прозореца на генерала людоед. Или ще сграбча секирата като моя едноименник Лукан от живоописанието и ще сека, ще сека униформени с еполети, докато зямта наоколо ми заприлича на червен генералски мундир.

Погледнах часовника си, нямаше още седем часа, но беше започнало да притъмнява, идеше дъжд. Във въздуха се носеше ручене на далечни гръмотевици, излезлият вец навя в стаята ми прохлада и миризма на мокра земя.

нина. Стана и в главата ми по-ясно, изчезнаха червените генералски мундири, стопи се и раздразнението ми от обидното мълчание на телефона. Да вървят по дявола приятелите! Толкова е било истинско приятелството им! Щом като Ана, жена ми, може да си замине, без да ме дочака, какво исках от другите. . .

Седях на леглото, слушах тътнежа на гръмотевиците и мислите ми отново се завъртяха около Ана. Щом друг мъж беше влязъл в живота ѝ, е, добре, да спи с този идиот, като ѝ харесва, да се омъжи за него, ако глупакът се върже. Но защо да захвърля като изхабена носна кърпа 15-годишното си приятелство с мен? Освен ако това приятелство е било за нея просто стъклария, шарени мъниста, каквито продават по сергиите.

На дявола само беше ясно как стояха нещата с нейните чувства, но аз знам с положителност, че истинското приятелство не може никога да се превърне на чупливо стъкло. «Ще ѝ пиша да не се притеснява от брачните ни връзки! — реших. — Ще ѝ напомня, че онази вечер тя ги унищожи de facto и че нямам нищо против да свърши тази работа de jure, ако пожелае!»

Изобщо нещата трябваше да се сложат в ред. Тя не биваше да си мисли, че съм се трогнал кой знае колко от историята ѝ, та съм се чак поболял. Нито пък ония мекотели в болницата бива да си въобразяват, че са ме настъпили по опашката. Да вървят по дяволите! Въпреки «здравия разум» аз им извъртях една такава операция, че да не смеят да ме погледнат в очите една година поне! За инфаркта, който погуби човека, аз имам толкова вина, колкото има вина султанът на Занзибар. Тъй че да не ме мислят там за оклюмнал или толкова съкрушен, та ме е заболяло чак сърцето!

Изправих се да ида до телефона. Имаше един доктор Пенчев, кардиолог, син на татков приятел, беше дохождал някога у нас. Него се наках да извикам.

И както се надигнах, в ушите ми писнаха пишялките на сто локомотива, кръвта се дръпна от главата ми и светът изчезна. Понесох се по стръмни спирали нанякъде и единственото усещане, което изпитвах, беше прегръдката на някаква невъобразима лекота. Железни вериги бяха се изведнъж изхлузили от краката ми и аз летях като перушилка и потъвах, потъвах и летях. . .

Над мен се беше надвесила Юла. Котешките ѝ зеле никави очи тоя път не святкаха лукаво. Кучката беше изгасила искриците им и те едва се забелязваха като далечни, почти невидими звезди. Погледът ѝ беше разтревожен и замислен, ласкаво-тъжен, лъстивата кокотка беше се превърнала на каеща се Магдалена. Както друг път, очите ми, без да искат, зашариха по деколтето ѝ, но останалата измамни, едно лъскаво копче го държеше затворено.

— Откога започна да спущаш кепеници над стоката си? — опитах да се пошегувам, но не бях сигурен дали изрекох тия думи на глас.

Тя не ми отговори, изглежда, че не ги бях изрекъл на глас, а може би се правеше, че не ме е чула. Нали ми беше сърдита заради оня шамар.

— Знаеш ли какъв човек си отиде заради твоите любовчийства! — ѝ рекох. Или си помислих, че ѝ рекох нещо подобно.

Тя продължаваше да ме гледа със замислени очи и да си въобразява кой знае какво, моите приказки очевидно не стигаха до съзнанието ѝ. Аз се огорчих, но си казах: «Какво ли пък съзнанието ѝ има тя!»

В тоя миг пристъп на шемет ме завърта и аз се почувствувах като в лодка, люшкана насам и натам от мъртво вълнение. После шеметът изведнъж секна и една завеса като да се разтвори отпреде ми, сякаш излизах от мъгла. Вместо слънце над главата ми меко светеше глобусът на електрическата лампа. На леглото ми седеше Юла и когато очите ни се срещнаха, една боязлива сянка премина през лицето ѝ и бузите ѝ почервенияха. Тя беше облечена в бяла блузка, акуратно закопчана до гушата с брошка от изкуствен седеф.

— Кога си дошла? — запитах я, а в главата ми — бъркотия, не мога да си спомня нищо.

— Тихо, моля ви се! — сложи Юла пръст на устата си, както се прави в криминален филм. — Не се вълнувайте, не говорете!

Челото и косите ми бяха мокри, възглавницата около главата ми беше също мокра. «Поливала ме е с вода!» — помислих си. И едно нарастващо безпокойство ме сграбчи:

— Как си могла да влезеш? — попитах. — Откъде пръкна тук? Да си се прекачила през прозореца, едва ли. . . Освен ако някой негодник ти е подложил гръб!

Беше естествено да свържа авантурата ѝ с някой негодник.

— Я мълчете! — набърчи неочаквано вежди Юла и лицето ѝ за миг се изостри и стана зло. — Как не ви е съвестно да говорите така! . . . И изобщо защо говорите? Нали ви казах да мълчите и да не се вълнувате? Ей сега ще дойде докторът, потърпете малко!

— Какъв доктор? — настръхнах. Има си хас да беше повикала някого от о н и я в болницата!

— Повиках доктор от «Бърза помощ»! — повдигна тя рамене. Злината от лицето ѝ беше изчезнала, сменила я беше една строгост, която не ѝ подходеше мно̀го.

— Зная, че нямаш основание да си деликатна с мен — рекох ѝ, — но също така навярно знаеш, че и аз не съм от деликатните. Затова искам веднага да ми обясниш по какъв начин си влязла в къщи и кой ти е позволил да ви-каш доктор? — Щях да ѝ кажа още нещо, но дробовете ми изведнъж останаха без въздух, усетих как сърцето ми се свива и разпуска сякаш насила, само дето не скърца-ше, а по челото ми изби мигновено студена пот. Пред очите ми започна да подскача живак.

— Боже мой, нали ви казах! — чух да изохква Юла. Тя се беше превърнала на едно бяло петно пред очите ми, а гласът ѝ като че ли идеше от салона. — Какъв сте такъв човек, необуздан!

Вместо да злорадствува заради позорната слабост, в която бях изпаднал, тя охкаше и това ми се виждаше едновременно и смешно, и чудно. После ми мина през ум, че може би се преструва. Добрата самарянка, каеща се Магдалена, така ли беше? Такива като нея бяха способни на всичко, можеха лесно да си надяват всякакви маски.

Исках да ѝ кажа да върви по дяволите, само че думите не излизаха от устата ми, стояха си неподвижни в съзнанието ми, някой им беше отрязал краката. Тогава усетих ръката ѝ върху сърцето си, хладната ѝ нежна длан се стопи и разля в душата ми като майчина ласка. И тогава се извърши чудо в душата ми: изчезнаха подозренията ми, сякаш не са били, и жената, чиято ръка се разля като топлина и милост в кръвта ми, видях като слязла от някоя икона Богородица: коленичила в краката на умиращия си син. Безкрайна жалост изпълни сърцето ми, изпитах непреодолимо желание да сложа ръката си върху косите ѝ, украсени със златен нимб на светица. Но ръката ми бе-

ше загубила силата си, не можеше да се помръдне, нали беше ръка на умирация син.

Какви ли глупости не се мяркат в съзнанието на човек, чието сърце страда от недостиг на кислород!

Появата на доктора и сестрата от «Бърза помощ» разби това съновидение на късчета, превърна го в една безумна мозайка. Лицето на Юла се разхвърча като от взрив, после парчетата се събраха отново, но това приличаше вече на картина от художник кубист, повлиян от най-съвременен абстракционизъм. В средата имаше едно око, окото на Юла, разбира се, само че предизвикателно и безсрамно, както го помнех от болницата. Около него се виждаха, наредени в дяволски безпорядък, уши, устни, нос, къдрици от коса и през целия невъобразим хаос се извиваше един Млечен път, нейният нимб на светица.

Тази идиотска мозайка започна бавно да бледнее и да чезне от очите ми веднага след като ми биха първата инжекция. Тогава видях ясно лицето на сестрата, която бършеше челото ми с мокър памук. Лицето ѝ беше кръгло като месечина и бездушно.

— Как сте се оставили да стигнете до това положение, колега? — чух гласа на доктора, който държеше лявата ми ръка и следеше пулса. Той беше нисичък, тантурест човек и като че ли беше брат на сестрата, толкова ѝ приличаше на лице. — Такава знаменитост в медицинския свят, какъвто сте вие, да не разберете, хм. . . — Той поклати глава и погледна сърдито към Юла: — Сам ли живее професорът?

Юла кимна.

— А откога започна това? — обърна се той към мен.

С очи помолих Юла да отговори. Такава тъпа досада ме обхвана, че изпитах безумно желание да се обърна към стената, да кажа на всички: «Махайте се по дявола!» — и да потъна тутакси в непробуден сън, па ако ще да бъде и мъртвешки.

Но не ме оставяха на мира. Направиха ми втора инжекция, този път венозна. Колкото и да изглежда смешно и парадоксално за мен, хирурга, аз изпитвах и психическа, и физическа непоносимост към тия ужасни убождания. И ако не беше Юла да стисне ръката ми, като ме видя да ококорвам очи, щях навярно да припадна и да стана за смях. Нейните пръсти като че ли попиха болката от пробождането на вената, а очите ѝ ми се усмихваха, както

едно време се усмихваше майка ми за кураж, когато дохождаше срокът да ми бият инжекция против дифтерит. Тази усмивка отвличе вниманието ми от болката и същевременно предизвика някакъв неясен смут в душата ми. Имах чувството, че усмивката ѝ е погрешно адресирана към мен, че по погрешка ме насърчава, че най-малко от нея трябва да очаквам съчувствие и милост. Изпитах угризение на съвестта, като човек, комуто незаслужено връчват награда.

После докторът ми каза загрижено, че състоянието ми изисквало «хоспитализирано» лечение, и предложи да ме откара още тази вечер с линейката си до правителствената болница, на което аз му отговорих да си гледа работата и че ако реша да постъпя в болница, ще намеря начин да стигна дотам и без неговата линейка. Той повдигна смутено рамене и каза, че няма да спори с мен, тъй като аз съм негов старши колега, но бил длъжен да изкаже мнението си. Да остана сам в това състояние било повече от рисковано, според него трябвало да стои при мен неотлъчно една медицинска сестра, поне за четири-пет дена, за да ми бие съответните инжекции и да ми дава съответните лекарства. Аз го помолих да ми напише «съответна» рецепта, а що се отнася до сестрата, рекох, бог ми е изпратил вече една.

Сестрата от «Бърза помощ» измери Юла с недружелюбен поглед, за пръв път по лицето ѝ се записа някакво чувство. Колкото до Юла, тя посрещна храбро погледа ѝ и дори се усмихна малко.

След като от «Бърза помощ» си отидоха, между нас с Юла се възцари такова неудобство, че дори въздухът закиселя, макар през отворените прозорци да нахлуваха поетични миризми. И понеже неудобствата не са ми по вкуса, казах на Юла:

— Сега ми обясни най-сетне как и защо си дошла. А след това бъди добра да се изпариш!

Тя ме изгледа с една смесица от предизвикателство и съжаление и насмешливо повдигна рамене.

Не понасях да ме съжаляват, а предизвикателството беше в душата ми неандерталски чувства.

— Слушай — рекох, — когато нощем един мъж и една жена останат сами, не ти ли иде на ум, че с жената може да се случат разни неща?

— Аз ще ида до дежурната аптека — каза тя, като взе

рецептата от масата и си даде вид, че не беше чула думите ми. — А вие стойте мирно и не ставайте от леглото. Знаете ли какво ми каза докторът на излизане?

— Зная! — рекох. — Досещам се!

— Докторът каза да не ставате от леглото, за да не си докарате някой тежък инфаркт!

— Чудесен съвет! — рекох. — Вместо аз да ставам от леглото, за предпочитане ще бъде да легнеш в него ти!

Юла сви устни за усмивка ли, за насмешка ли, не разбрах. Запъти се с пренебрежителна походка към вратата и аз се възхитих за кой ли път на момичешкия ѝ задник и на талията ѝ, която можех спокойно да обхвана в двете си шепи.

После се унесох в сън. Навярно от «Бърза помощ» бяха ме заредили с добра доза сънотворни. Стори ми се, че сестрата с гипсираното лице забиваше иглата на спринцовката право в сърцето ми, и аз търсех ръката на Юла за помощ, но на мястото на Юла стоеше старейшината от разказа на моя едноименник Лукан: огромен и страшен, в конопена риза и с меч в окървавената си ръка. «Виждаш ли, Луканчо, не е чак толкова страшно! — казва ми той и ми се усмива бащински насърчително. Бузите, завитите му мустаци и брадата му също са напръскани изобилно с кръв.

Дали се въодушевих от усмивката му, дали от галювното му «Луканчо», но аз ставам безумно смел, вдигам секирата и стремглаво се спущам от рида. Насреща ми святкат на слънцето лъскавите шлемове и брони на рицарската войска. «Ей сега ще стигна до първите редици и ще ги науча!» — заканвам се наум и размахвам секирата. Тичам, а рицарската войска си остава все така надалече. Тичам, а разстоянието помежду ни не намалява. «Каква е тази дяволска магия!» — казвам си и се задъхвам. Нямам въздух в гърдите си, а пред очите ми подскачат безброй слънца.

Отворих очи и някое време шурах погледа си по тавана, където сияеше електрическият глобус. Имах чувството, че там ще съзря рицарската войска. После дойдох на себе си и видях Юла. Тя седеше на стола до възглавницата ми и леко прекарваше по челото ми дланта си, намокрена със студена вода.

— Тежко ли ви е? — попита ме тя.

Чувах гласа ѝ отдалече, навярно оттам, където стоеше наредена в редици рицарската войска.

— Много ли ви е тежко? — повтори тя.

Гласът ѝ беше плах и загрижен и една предателска искрица на жалост премина в душата ми. В края на краищата нали никой не може да надскочи боя си? Към моя художник беше се отнесла безсърдечно, а при мене, дето я бях напляскал, седеше като осъдена и се вълнуваше един бог знае защо. Хайде, колега Анри от Париж, отгатнете как става това!

— Колко е часът? — попитах.

— Девет.

— Каж ми как пръкна тук и какво те накара да дойдеш — рекох. — А след това си обирай крушите. — И като си спомних, че беше ходила за лекарство, допълних: — Парите за лекарствата вземи от самото ми, ей го де е захвърлено на канапето!

Тя помълча една минута, навярно се силеше да преодолее не много любезния ми тон, после каза:

— Влязох в къщата ви лесно. . . Външната врата беше, слава богу, отключена. Сигурно сте забравили да я заключите. Или може би ви е прилошало и затова не сте имали възможност да я затворите. . . А защо дойдох. . . Ами по молба на жена ви! Тя се обади по телефона в болницата, беше някъде около два часа. Звъняла тук — никой не вдигал слушалката. Помоли ме много настойчиво да ви открия къде сте, да ви поздравя от нейно име и да ви кажа, че работите ѝ навлизали в най-решителния. . .

— . . . етап.

— Щяла да ви позвъни тази вечер пак, около десет часа. . . Спомних си, че оня ден преди операцията вие не бяхте никак добре с налягането. Една тревога ме обхвана. Или страх. Нали всички знаем, че живеете самичък. Или може би предчувствувах нещо, знаей ли! . . . Когато дойдох и звънях и вие не отваряхте, помислих, че не чувате звънеца. Тогава натиснах дръжката на вратата. . . Вие лежахте на леглото като. . .

— . . . умрял.

— Как се стреснах, аз си знаех. . . и какво изпитвах, докато да проверя пулса ви. . . После извиках «Бърза помощ!». Това е.

Сега аз се умълчах, на свой ред. Че Ана ме е търсила

и че пак ще звъни — подействува ми угнетяващо. Какво можех да ѝ кажа? Че ми няма нищо? Не върви! Ще ме потърси утре или в други ден в болницата и ще разбере. Ако ѝ кажа, че съм болен, ще се домъкне още утре, та с един куршум да удари два заека — да разсее съмненията ми и да ми докаже, че от двамата ни тя е по-добрата, по-благородната част. . . А как ще се гледаме, как ще си говорим, като помежду ни ще стои сянката на друг човек!

— Извинявам се, дето си ме заварила «неглиже» — рекох на Юла. — Ако съм знаел, че ще дойдеш, щях да взема мерки поне малко да съм във форма. . . Ама като не върви на човек, не върви! . . Е, благодаря ти! — рекох и затворих очи. Стаята започна бавно да се обръща, да се накланя и онова копито от снощи отново ме натисна по гърдите.

След нитроглицерина, който ми даде, нещата заста-наха на местата си, стаята престана да се клати и копитото се запиля нанякъде.

— Хайде, върви си — рекох ѝ. — Време е. И за мен, и за теб е време да си вървиш!

— Е, добре! — каза Юла. — Ще си ида, като не щете да ме търпите. Но кой ще ви направи инжекцията в десет часа? Кой ще ви даде лекарствата в дванайсет?

— Ще мина и без проклетата ти инжекция, а лекарствата ще си взема сам!

Тя ме гледаше в лицето и ми се усмихваше добродушно-сниходително. Така майка ми се усмихваше едно време, когато ѝ разправях, че ще си направя въздушен балон и ще литна с него за остров Самоа.

— Ако имате близък човек, който да ме замести, аз веднага ще си ида! — каза Юла.

Казах ѝ, че ако бях здрав, нямаше да я сменям срещу никакъв близък човек.

— Дори и срещу жена си? — попита ме тя.

Аз помълчах някое време, после махнах с ръка.

— Това са различни неща! — рекох. — Но за една нощ непременно бих те задържал!

Тя нацупи устни и набърчи носле, както правят децата, преди да ревнат. После поклати глава и каза с достойнство:

— Ако бяхте здрав, щяхте да имате много здраве да съм тук!

— Е, добре! — казах. — Хайде да не се сърдим. Иди си с миром!

Тя стоя някое време изправена и мълчалива, сякаш се послушваше в себе си, после най-безцеремонно ме запита къде ми е пижамата, за да се преоблека.

Така започна нашата първа нощ.

Повечето време от нощта прекарах в полусъзнание. Не съм чул разговора на Юла с Ана. Когато дохождах на себе си и отварях очи, виждах Юла — седеше полуизлегната в креслото, завила коленете си с един шал на Ана. Като че ли само до колене ми беше тая нощ!

Призори, с настъпването на утрото, започна да ми става по-добре. Онова копито ме остави най-сетне на мира, дишах по-леко. Тогава чак Юла притвори очи и се унесе в лек сън.

След като взе душ и сложи в ред тоалета си, тя стана някак по-хубава, макар че беше същата, каквато я знаех от болницата. Към хубостта ѝ се беше прибавило нещо ново и то се излъчваше от очите ѝ — една мека светлина беше заместила предизвикателния им блясък, сега те приличаха повече на очи на мадона, отколкото на куртизанка. Щях да се пошегувам, дето бяхме спали заедно, но шегата си остана на устата ми, неизречена. Грубите намеци изглеждаха не на място пред чистата светлина, която се лъчеше от лицето ѝ.

Тя донесе кифлички и мляко от сладкарницата, закусихме, а сетне сложи една престилка на Ана и захвана да бърше праха и да шета из къщата. Когато завърши с почистването, натопи няколко люлякови клонки във вазата, свали престилката си и седна на обичайното си място на среща ми.

Два въпроса се мотаеха в главата ми още от минутата, когато се събудих и дойдох на себе си, и все търсех подходящо време да ги задам.

— Слушай, любезна — рекох, — за тебе няма ли служебна работа и дежурство? Или си решила да играеш ролята на «добрата самарянка»? Тази роля е благородна, момичето ми, но за да я играеш, без да си счупиш главата, трябва да притежаваш или едно графство зад гърба си, или един петцифрен влог по банковата си сметка. Как мислиш, че ще завърши всичко това?

— Ох, защо се тревожите за моите работи! — въздъхна Юла. Тя помълча някое време. — Аз си взех годишната отпуска — каза тя — и мога да правя каквото си искам!

— Честна дума?

— Нима не ми вярвате, не заслужавам ли доверие, та трябва да ви давам честна дума?

— Добре! — рекох. — Дано да е така! Аз искам да ти вярвам, макар че на жените по принцип не трябва да се вярва кой знае колко!

Тя се изчерви, но не пророни нито дума.

— Сега имам друг въпрос, който засяга само мен: какво си приказвахте снощи с жена ми? Обади ли ѝ, че съм болен?

— Разбира се!

— И какво ѝ каза?

— Истината: че имате сърдечна криза. И че съществува опасност от инфаркт.

— Хм. . . Е, и какво?

— Каза да се държите и да стискате зъби. Тя щяла да дойде непременно след няколко дена. Сега прилагала някакъв нов препарат спрямо експерименталните си пшеници и не могла да се откъсне от блока си нито за час. Изпраща ви много поздрави.

— Благодаря! — рекох.

Духаше лек ветрец и пълнеше стаята със сладка миризма на люляк и жасмин.

— Какво ви стана? — наведе се Юла над мен. — Пак ли ви заболя?

— Не! — помъчих се да се усмихна. — Ами онова копито. . . Отново иска да стъпи на гърдите ми!

След нитроглицерина копитото се пръждоса по дяволите. Тогава попитах Юла дали знае онази някогашна песен за люляка. «Люляк бял. . .»

— Ах, да! — засмя се снизходително Юла. — Слушала съм я от майка си. Стара песен, сантиментална! — И като се облегна на креслото, придръпвайки грижливо полата над коленете си, тя запя:

Люляк бял. . .

Когато завърши песента, ние мълчахме някое време. После ѝ казах:

— Ето, Юла, на масата има дебел ръкопис. В него се

описват мои приключения и приключения на баща ми отпреди много години. Би ли ми почела малко, като започнеш от страницата, която съм означил?

— О! — с готовност повдигна Юла рамене.

И започна да ми чете.

Лято 1258-о, месец VI, Монферие, в дома на Бернарови.

Благословете и пощадете! Амин.

И така, някой ме цапна с плоската страна на меча си, и аз пропаднах в тъмнина.

Събудих се в една волска талига. Над мене синееше дълбоко синьо небе и както талигата ме подрусваше и бях още замаян, стори ми се, че се люшкам някъде във висинето. Но това измамно усещане беше кратко. Щом се опомних, разбрах тутакси, че лежа с вързани ръце върху купчина сено, между ритлите на една волска кола, която ми се стори дори позната. Кола с такива високи и остри пръти имаше нашият съсед. Ако не бяха ми вързани ръцете, щях да си помисля, че съседът ме е поканил да се повозя на талигата му и че се прибираме на село.

До ушите ми стигаше скърцане на много коли и говор на мъже, които ломотеха на неразбран език. От време на време чувах гръцка реч, сигур, мислех си, между коларите франки имаше и гърци. Не се искаше много досетливост, за да ми стане ясно, че проклетите франки са ме вързали горе, на рида, и че като са си свършили работата със селото, метнали са ме в една от плячкосаните коли, която се случила на съседите, и че сега ме водят с кертана си бог знае накъде. Бях станал роб на омразни чужденци и в мига, когато си помислих това, доплака ми се, дето бях останал жив, а не бях съсечен с нашите там, на рида. Съселяните си, които се кланяха на кръста и враждуваха с нас, и често ни замерваха с камъни, и ни наричаха «не честивци», сега мислех за «наши», ето колко много се беше променил светът! Домъчня ми за майка, за баща и близки, за селото, отчаяние сви сърцето ми, като си помислих за тъжното бъдеще, което ме чакаше, и по бузите ми потекоха сълзи. Ах, да можех да стисна за гушата тоз дявол, дето беше ме наредил така!

И през момчешкия ми ум премина дръзка мисъл: «Какъв си, боже! Защо остави дяволът да ме погуби? Аз ли не съм ти драг, или с дявола не пощя да се скараш?» Умът ми беше момчешки, затуй дръзвах да задавам въпроси на бога. И тъй като въпросът ми не стигаше до него или пък той не искаше да ми отговори, аз оставах без утешение и сълзите течеха по бузите ми. И както беше горчиво на душата ми, обхвана ме изведнъж ярост: «Веднъж да развържат ръцете ми — стиснах до болка премалелите си пръсти, — със зъби ще прегриза гърлото на оногова, латинския севаст, дето уби старейшината, а мене взе в робство!» Дори си представих как мръсната му кръв пълни устата ми и сърцето ми замря от доволство. «Ламята му с ламя! — закахих му се наум. — Рано или късно ще сторя туй!»

От умора и мъка заспал съм отново, а когато се събудих, небето над главата ми беше потъмняло и гук-там се виждаше по някоя подранила звезда. Всички звезди ми се сториха познати, като че ли ги гледах от баира на нашето село, когато привечер се връщах в къщи с двете си кози. Но кой знае де беше останал зад гърба ми оня баир! . . . Бяхме се спрели на почивка, ветрецът, дето духаше, миришеше на морава и на дим от съчки, коларите бяха запалили тъдява огън.

Макар да лежах на сено, гърбът и главата ме боляха, бях се схванал целият, навремени ме побиваха тръпки. Направих усилие да се обърна на рамо, но ме стрелна болешка в тила и изстенах глухо. Тогава двама мъже се приближиха до ритлите на талигата, така че да ги виждам, и се опулиха в мене, както се гледа вързана мечка. Някое време се зяпахме мълчаливо и аз си давах вид, че малко ме е еня кои са и за какво са дошли. Нека тия разбойници да не си мислят, че имат работа със страхливец! Единият беше облечен в червена риза и носеше отгоре синьо елече, а другият беше натъкмен, както ходеха гърците търговци във Филипополис — в кафтан до коленете и разни блузи отдоле, с накъдрени яки. Той имаше важен и надменен израз и носеше калпак от лъскава кожа с ниско дъно.

След като ми се нагледаха, той с кафтана ми рече на български:

— Ей, варварин, било ти писано да доцакаш жив края на деня!

«Ромеец! — рекох си наум. — Най-верният слуга на дявола е ромеецът!» — спомних си думите на баща ми.

— Защо мълциш?

Не му отговорих, но другият, с червената риза, проломти нещо на франкския си език и гъркът рече:

— Да знаеш, варварско куче, че си роб на барон Людовик, помощник на маркграфа Бонифаций, нацалника и господаря на Солун, и че ако наум ти мине да бягаш, той сте те опеце жив! И да знаеш още, куче такова, че аз съм негов слуга и че ми е възложил да направя от тебе човек!

«Барон Людовик! — повторих си наум. — Него ще пречукам, само да ми падне, пък сетне да ме опекат жив!»

Оня с червената риза пак проломти нещо и проклетият византиец рече:

— А този е рицарят Алберт, нацалник на обоза. Той е милостив към теб и ти разрешава да слезеш за малко от колата и да се поразтърпещ из поляната. Кажи му: «Благодаря, ваша светлост!» — и слизай.

Аз стиснах още по-силно устни, къде ще благодаря на този разбойник! Но се надигнах, колкото и да ме болеше главата и да ми се виеше свят. Изправих се и като погледнах надолу, ония ми се видяха като мишки. «Да измъкна ритлата, че като ги зачеша!» — мина ми през ум. И както ми се мярна в душата тази съблазън, така и отлетя: докъдето ми стигаше погледът, бяха се източили коли, наоколо сновяха стотици хора, огньове димяха чак в далечината. Къде ще бягаш!

Слязох кротко, като се облегнах върху задницата на вола, дето беше откъм моята страна. Той махна с опашка, сякаш беше познал по ръката ми, че съм му свой. Домиля ми и го прегърнах през врата. Па като ме напуши една мъка! Притиснах главата си до широкото му твърдо чело, сякаш се гуших до роден брат, че като ревнах! А той сумти в лицето ми, натиска си главата в ръцете ми, само дето не ми е казал: «Хайде, братко, води ме в къщи, нали е време за прибиране!»

Но аз ревах само със сълзи, а глас не издавах. Нито проклетникът византиец, нито разбойникът франк трябваше да ме чуят, че рева!

Изведпъж усетих някой да ме дърпа за косите. Волъ

се сечна от ръцете ми и изфуча. Гледам — ромеецът, за-
канва ми се.

— Не се лигави, куце!

Че като побеснях! Протегнах ръце да го сграбча, но
той предвидливо приклезна и ръцете ми се склещиха във
въздуха.

— Да не си ме докоснал, че кокалите ти смачквам! —
изревах. — Врата ти ще извия, змия ромейска!

Както беше клекнал, той се търкулна на земята, с
ръце над главата си, да се пази.

— Помощ, ваша милост! — викна умолително той към
рицаря Алберт. — Спасете ме от туй чудовище! Ще ме
убие!

Рицарят Алберт сложи ръце на хълбоци и започна
гръмко да се смее. Помислих си дали да хвана него за гу-
шата, но той беше едър мъжага като нашия старейшина
и изглеждаше много як. Освен това към нас започнаха да
прихождат и други мъже и всеки държеше по един дебел
остен.

Ромеецът, дето щеше да ме сторва «човек», се изправи,
изтръпи прахоляка от кафтана си и ми се закани с юмрук:

— Аз, куце такова, сте те оправя! Сте видиш ти как
се посяга на сеньорски служител!

Не знаех до тоя час какво е това «сеньорски служи-
тел», но тутакси го проумях: донесоха отнякъде желязна
верига и по заповед на рицаря Алберт оковаха в една от
халките ѝ десния ми крак. Преди някое време ромеите
бяха още по земята ни, дойдоха войници и оковаха във
вериги предишния ни Съвършен. Тогава за пръв път ви-
дах туй желязо и се уплаших. Нашият Съвършен беше
слаб човек, защото се хранеше само веднъж на ден с ня-
коя и друга овошка или с малко зеленина. Той беше на-
метнал свободния край на веригата върху рамото си и се
прегъваше от тежестта ѝ, а по лицето му се беше изписало
такова страдание, сякаш в слабините му бяха забили шиш.
Ето че сега на мен се беше паднала тази горчива участ,
дето не бях дори посветен в нашата вяра. Но аз не се пре-
гърбих, нито показах с лице, че ми има нещо, и не за туй,
че веригата не ми тежеше, а за да видят разбойниците,
франки и проклетият ромеец, че дори да съм роб, аз съм
пак оня същият Лукан, син на Рельо, дето горе, на рида,
сечеше рицарите като тикви.

Поразтърках се наоколо, па отново се върнах при мои-

те побратими, воловете. Бяха им нахвърлили по един наръч сено, но аз взех от постилката си и им дадох още. Сега те ми бяха единичките близки на тоя свят. На мене донесоха голяма порязаница хляб с половин овнешка плешка отгоре, току-що обжарена. Когато изяхдох всичко, а бях изгладнял като вълк през люта зима, дойде ромеецът и ми рече:

— Виждаш ли, ти си куце, а те храним като цовека!

— Пръждосвай се, гадино, да не те халосам с веригата! — рекох му. И раздрънках страшно железата.

— Не ръмзи и не тракай със зъби, варварско куце! Не виздаш ли, че си самичък под небето и че няма кой да се застъпи за тебе! Твоите баща и майка и цялото ти въшливо село — всичко мина под нож. А после франките изгориха къстите и нисто не остана. Само добитъка взеха, засто да стане зян! Сега там е празно място, където до вчера е било твоето село. Затуй да мируваш. Стом баронът иска да те правя цовек, знаци, има несто добро на ум!

— Не му ща доброто! — изсъсках.

— Тогаз той сте те изпрати в галерите да гребеш, докато оците ти изхвърчат. Или сте те изпрати в рудниците под земята да копаяш руда! И сте те бият с камшици, и сте ходиш все с тази верига, до гроб!

Замълчах. Тогава не знаех що е галера, ни що е това «руда». Но да ходя все с тия железа, видя ми се по-страшно от смърт.

— Ох, защо не си намерих смъртта горе, ами останах жив! — заплаках и прегърнах през шията единия от воловете.

— Поплаци си, поплаци си! — поклати глава ромеецът. — Тъй сте ти мине по-лесно. Само едно да си имаш на ум, варварско момце: да си забравил завинаги думите богомилство и богомил! Тез думи да не си ги изговорил никога и никъде! Споменеш ли ги, сте те изгорят жив. И никой няма да ти е крив. Ромейците може да се смеят над тебе, но франките — никога!

Като останах сам, аз се сгуших с изтръпнало сърце до вола, който беше се изтегнал кротко на земята. Воловете и златните звезди, дето мигаха над главата ми — друго познато и близко не беше ми останало на тоя свят.

След два дни наближихме Солун. Удивих се на високите му бели стени и кръгли кули, каквито нямаше дори крепостта на Филипополис. Преди да влезем в града, керванът ни се раздели на много части. С още пет-шест коли минахме през градските порти и аз се изненадах до немай-къде, като съзрях морето. То нямаше свършек. Удивих се и на многото морски съдове, които почиваха на едно широко място, оградено със стени откъм сушата. После научих, че туй място се казвало «пристанище». Най-сетне стигнахме високото място, където се издигаше сред просторни градини един чертог. Той беше заварден също с високи стени и кули. Ромеецът, чието име беше Исак, узнах го по пътя, посочи чертога и рече:

— Тук живее твоят господар, барон Людовик, помощникът на маркграфа Бонифаций. Внимавай с него, дръзко момче! Колкото барон Людовик е великодушен в спокойствието си, толкова е страшен в гнева си! Кланяй му се до земята и се пази да не споменеш ония две думи. Стане ли някъде приказка за богомилство, прави се, че не знаеш нисто. Нито си цувал за тази ерес, нито си виздал еретик!

Влязохме в чертога по един чуден мост. Половината на моста се изтегляше с железни вериги към крепостта и затуляше входа ѝ. Тогава се откриваше надолу дълбок ров, пълен с вода. После научих, че тази вода дохождала в рова чак от морето. Ето как човек нито можеше да влезе, нито да излезе, ако мостът не биваше спуснат. Всичко туй гледах да запомня, защото съвсем не бях се примирил в душата си с робството, в което бях изпаднал, надявах се някой ден да си духна на петите. «Ако не убия барона Людовик, ще избягам — мислех си. — Ако не избягам, непременно ще го убия!»

С такива мисли влязох в крепостта. А самата тази крепост беше разделена на два двора, един външен, а другият — вътрешен. Във външния двор се намираха конюшните на барона, кучкарницата му, разни работилници, хамбари и сайванти. Една височка стена отделяше този двор от вътрешния, където се намираше чертогът и се простираха градините.

Мен ме оставиха във външния двор, като ме затвориха в една килия от камък, до самата кучкарница. Гнила слама на пода и дупка в стената, за да влиза малко светлина, това беше всичко в тази килия. Като заключиха подире ми вратата, рекох си: «Сбогом, мои побратими

волове, сбогом, широко поле и синьо небе, ще съм жив ли да ви видя някога пак!» Легнах на сламата, която мирисеше на гнилоч, и някое време се вслушвах в ръмженето и джафкането в кучкарницата. После мъката и умората ме надвиха и съм заспал.

Стресна ме скърцането на тежката желязна врата. През дупката на стената влизаше бистра светлина, отворът на входа беше препречен от двама едри мъже, толкова угоени, че приличаха на два втасали за клане шопара. Те бяха облечени в женски ризи, само че бяха препасани с кожени пояси. В поясите им беше затыкнат по един дебел кожен камшик. Гледах ги уплашен и не ставах. Навярно бяха дошли да ме налагат с камшиците си, помислих. Какво можех да сторя, като бях окован?

Тия два шопара ми се хилеха и ми даваха знаци с ръце да ставам, но аз не се помръдвах от сламата. Не бях от тия, дето доброволно лягат, за да бъдат шибани. Тогава те се разстъпиха и помежду им цъфна моят ромеец. И за неговата шия бяха ме сърбели ръцете толкова пъти, но като го видях, една усмивка изскочи на устните ми и аз се размърдах. Все пак в самотията ми той ми беше някак по-свой.

— Хайде, Лукан, варварско момце, сто не ставаш? Наближава време за уцилите, а ти спиш осте, овцар такъв!

Тръгнах подире им, а крачката ми спъната и веригата страшно дрънчи. Франките, войници и цивилни, ме гледаха учудени, но никой не ми посочи юмрук и не ми се закани с глава. И аз не им се озъбих. Туй не беше бойно поле, а двор на чертог, царуваше мир и всеки си гледаше работата.

Въведоха ме в едно помещение от камък, широко, горещо, изпълнено с пара. Светлина влизаше отгоре, от тавана. Наоколо зидани от камък корита, пълни с вода, димят. «Ще ме щавят ли, или ще ме давят?» — мина ми през ум. А ромеецът рече от вратата:

— Тук сте те изкъпят, момце, да заприлицаш на цовек. Ти се не бой от тези хора, те са евнуси, скопци. Сте те измият, да светнеш, а след това сте ти дадат нови дрехи, да хвърлиш тия парцали.

Той си излезе, а шопарите налетяха отгоре ми и ме разсъблякоха, преди да си поема дъх. Когато си поех дъх и реших да ги млата, те изсипаха отгоре ми две ведра горе-

ща вода. Аз не бях се къпал никога с гореща вода. Къпех се в реката, а там водата не е гореща дори през лятото.

После ме заметнаха с един чаршаф и ме заведоха в друга постройка, просторна и светла, където дузина жени шиеха дрехи от какви ли не платове и с какви ли не цветове — толкова пъстри и ярки, че очите ми се облешиха, като ги гледах. Тук довтаса и моят ромейски настойник. По негова заповед ония двамата свалиха чаршафа от гърба ми и аз, като се видях гол, както ме е майка родила, пред толкова ми ти жени, примрях от срам, свих се и затворих очи. Беше по-страшно, отколкото пред барона, когато пристъпвах насреща му със секирата, а той се смееше. Като ме изгледаха такъв свит, всичките жени започнаха да се кискат и да се провикват весело, някои изпискаха — и аз не знам защо. Тогава излязох от кожата си, защото да ме бият — по щях да търпя, ама да ми се смеят — все едно да се оставя вълци да ме давят. Да вземех да ги трепя — не идеше, бяха жени. Тогаз им се изплезих, подскочих и ревах като мечка — а те като изпищяха, като се зашмугаха под масите, коя както може и както свари! Дойде ред аз да се смея, но не се засмях, защото в сърцето ми беше залегнала буца лед.

Мъчно ме облякоха, защото всичко, каквото слагаха на мен, излизаше или късо, или тясно. Дошиваха, разшиваха и на края ме накараха да се погледна в едно излъскано огледало от сребро. Само дето не примрях! Един чужд човек ме гледаше от дълбочината на огледалото! В къдрави блузки, зелени гащи до коленете, жълти чорапи и червени чепици. На гърба си носех червено кафтанче, което ми стигаше до кръста.

От тоя миг нататък през целия си живот като че ли все се оглеждам в някакво огледало и все ми се струва, че не съм тоя, дето се знаа. Изпитвам онова чувство на човек, дето е тръгнал по един път, а все му се струва, че това не е точно оня път, по който трябва да върви. Нося едни дрехи на гърба си, а знаа, че не са точно дрехите, които ми прилягат и които трябва да нося. . .

Но да не впрягам колата пред воловете, както си имам навик, а да изложи събитията, както са били във времето, пък нека тия, които ще четат — да съдят и да молят милост от бога за бедната ми душа.

След като подстригаха и вчесаха косата ми, която не беше виждала ножици кой знае откога, аз видях в огледалото, че тя е къдрава и че завитите ѝ кичури стигат до раменете ми. Туй ми се стори нагласено малко по женски, но никой не ме питаше какво ми е по сърце и как аз бих искал да бъде.

Облечен, излъскан, сресан, двамата скопци ме заведоха при моя ромеец. Той плесна с ръце, като ме видя, и рече:

— Сега вече никой не може да каже, че си варварско момче!

Дойде един навъсен човек, облечен от горе до долу в червено, извади ключ от една връвчица с ключове и отключи веригата ми. Раздвижих крака си напред-назад, сгънах го в коляното и отново се почувствувах в силата си.

— Сега, момче, да си опицаш ума, застото сте те водя при сенбора. Като те въведем при него, да паднеш на колене и да не ставаш. Цуваш? А като те пита несто, ти сте му отговаряш тъй: «Да, васе благородие!» Винаги сте му казваш «Васе благородие!» Ако забравиш, после сте има бой с пръчки! Цуваш?

— Чувам! — рекох и почувствувах как кръвта нахлуна бежешком в главата ми. Ах, да имаше откъде да взема един нож, че да го скрия в пазвата си!

Влязохме през една желязна врата във вътрешния двор. Вратата се пазеше от двама рицари, облечени в желязо. Като им видях шлемовете и броните, сърцето ми се разигра — с такива се бях млатил горе, на рида, сякъл ги бях, а после те бяха изклали цялото ни село.

Омраза и ярост кипяха в кръвта ми, затуй не обърнах много внимание на хубостите, дето се пречкаха пред очите ми. А тези хубости бяха като в приказка. Морави, изпъстрени с цветя, каквито не бях виждал, малки езера — едни сини, други златни, според плочките, дето покриваха дъното им. Горички се редуваха с поляни, а сред поляните — чудни къщички! Само от един покрив, а покривът се поддържа от колонки, обвити в зеленина. Просторно, светло, а в далечината, в ниското, се вижда морето, лъщи и се разлива до онова място, където небето заглупва земята.

Обиколиха ни рицари без брони, а само с мечове и така ни въведоха в едно обширно помещение с продълговати

прозорци, с мраморен под и мраморни колони. На едно повдигнато място стоеше баронът, когото едва познах, по-скоро по великанския му ръст, отколкото по лицето; тогава, по време на боя, лицето му беше наполовина закрито от гривестия му шлем. Толкова години са изминали от онова време, но и сега си спомням лицето на тоя човек: широко чело, скулесто, със заострена брадичка, с големи, тъмни, непроницаеми очи. Това беше лице на суров господар, надарен с желязна воля и ум. Но в оння години поради младостта си аз не умеех да разчитам чертите на характера според израза на очите, свиването на устата или формата на челото. За мене баронът беше човек на дявола, убиец на баща ми и майка ми, разсипник на родното ми село, омразен чужденец, който ми беше отнел свободата и ме беше направил роб.

Ето защо, като го наближих на няколко крачки, аз не паднах на колене, както стори това моят ромеец. Нито ми мигна окото, като го чух да ми подвиква отдолу: «Падни на колене, куче!» Стоях си изправен и изведнъж забелязах да стои до барона една миловидна жена, синеока и руса, в бяла бухната рокля, чиито краища се разстилаха като сняг върху червения килим. Тя беше много хубава и като срещнах очите ѝ, стори ми се, че ми се усмихва. «Същинска царица!» — рекох си наум, макар, че никога не бях виждал царица.

— Падай на колене, куче! — отчаяно викаше отдолу моят ромеец.

Аз повдигнах рамене. Дори воденичен камък да сложеха на шията ми, пак нямаше да коленича пред тия разбойници! Тогава един от рицарите не се стърпя. Той и другите рицари бяха коленичили на едно коляно за разлика от ромееца, който беше коленичил на двете си колена. Тоя рицар не се стърпя, а се изправи и като дойде до мен, улови ме за косите и ме натисна надолу. По-късно научих, че у франките било обичай да падат на едно коляно, колчем се появи пред очите им било «дамата» на сеньора, било някоя друга «дама». Като съм стоял прав пред дамата на сеньора, аз съм я бил обиждал на чест! Та тоя рицар, за да защити честта на сеньорската дама, взе че ме улови за косите и ме натисна да клекна.

Ох, как ми кипна кръвта! Стори ми се, че изхвърчаха искри от очите ми! Че като се извърнах и улових тоя разбойник изпод мишниците, повдигнах го като яре нагоре

и колкото ми сила държеше, друснах го на мраморния под. После скочих върху него да му извадя меча и трябва да се похваля, че сторих това, макар отгоре ми да се бяха скупчили не знам колко мъже. Навярно щяха да ме удушат или да ме разчекнат, един дявол знае, а може би щях да се отърся от тях и да ги погна с меча си, и това можеше да се случи.

Според старата ни богомилска вяра дяволът навярно ще да е казал на бога: «Душата му е моя, аз ще я взема, защото той извади нож!» Според новата богомилска вяра, ломбардската, бог ще да е казал: «Туй е вярно, че извади нож. Но той извади нож за добро, да накаже злото, затуй душата му е моя и аз ти забранявам да я पिш!»

Така навярно са спорили на небето сатаната и бог, а долу, на земята, в чертога на барон Людовик, рицарите се тъпчеха един друг, за да се докопат до гушата ми, а аз пък тръсках рамене и ги ръгах с лакти, за да си отворя място за меча. Така вървяха работите, докато в залата екна гласът на барона: гласът му звучеше като бойна тръба. Като го чуха, рицарите мигом ме оставиха на мира, застанаха прави и никои не смееше да помръдне. Тогава баронът изломоти втори път някаква команда и проклетниците до един заеха предишните си места. Между мен и барона се отвори празно място. Баронът поиска от рицаря, дето беше най-близко до него, меча му и оня му го поднесе на две ръце, кланяйки му се най-достопочтено. Ромеецът, дето беше се превил доземи, поизправи глава. Баронът рече нещо и той преведе:

— Негово благородие пита какво искаш, куче такова, да правис с този меч?

— Искам да го убия! — рекох.

Той се поизкашля и сигурно преведе думите ми, както ги бях изрекъл, защото баронът се усмихна и погледна жената, която беше до него (и която после научих, че му е съпруга), но тази жена не се усмихна, само дето трепнаха устните ѝ. Баронът кимна и пак рече нещо на ромеца и тоя подлец отново ми преведе:

— Негово благородие казва, че няма нисто против да го убиеш, стига да мозеш! — И прошепна по-тихо: — Падай на колене и искай милост!

Баронът слезе от повдигнатото място и така ние застанахме наравно, един срещу друг.

— Куче такова! — рекох. — Убиец! Дето закла баща ми и майка ми и подпали и затри цялото село!

Но ромеецът мълчеше, не щеше да преведе нито дума.

Тогава аз вдигнах меча, скочих срещу оногова и замахнах — въздухът изпищя. Баронът повдигна като на шега своя меч и моят удар се разби като в скала. Изхвърчаха искри. Пак повторих — същото. Потретих — моят меч все срещаше неговия, хвърчаха искри. Тогава отстъпих, за да се засиля, и отново налетях. Видях как и той направи крачка напред и замахна за пръв път. Мечовете ни се срещнаха във въздуха и там като че ли някаква страшна и погубваща сила издърпа меча ми от ръката и го запрати чак на другия край на залата, където той иззвънтя така, че въздухът се разтрепера.

Стоях без оръжие срещу тоя човек и наведох глава така, че да може по-лесно да я отсече.

Баронът отиде на мястото си и попита нещо жената. Тя ме погледна и за втори път една лека усмивка пропълзя като светлинка по начервените ѝ устни. Той кимна и също се усмихна така, както се беше усмихнал оня ден горе, на рида. Той проговори нещо и моят ромеец преведе с глас, който трепереше и се тресеше от страх:

— Негово благородие казва, че почитената и милостива сеньора се застъпила за живота ти, пък и сам негово благородие казва, че не изпитвал удоволствие да убива дете в двубой. Цуваш? Сега върви, падни на колене пред сеньората и целуни ръката ѝ, задето ти подари живота!

Аз стоях с наведена глава и сърцето ме болеше, задето дяволът не ми позволи да си отмъстя.

Тогава проклетият ромеец се изправи, улови ме за ръка и ме помъкна към мястото, където стоеше сеньората. Като дойдох до нея, мръсният му ромеец се укиши на ръката ми, за да падна на колене, но аз си стоях прав и ако не бях погледнал тая жена в очите, никаква земна сила нямаше да ме застави да ѝ се преклоня. В нейните бистри очи като че ли видях очите на майка ми, толкова милост и доброта имаше в тях! Какво ми стана, не знам, но изхълцах, коленичих и по лицето ми потекоха сълзи. Тя сама подаде ръката си и аз благоговейно целунах крайчетата на пръстите ѝ. Сякаш сам дяволът ме беше накарал. Истината е, че аз целувах за пръв път в живота си ръка на жена. . .

Юла остави ръкописа, погледа ме някое време замислено, после се засмя:

— Значи — каза тя, — и като младеж сте били така дързък и невъздържан, какъвто сте и сега!

— Какво да се прави! — рекох. — Човек не може да излезе от кожата си я!

— Но Лукан не е толкова груб, колкото сте вие! — каза Юла. — И после. . . той е някак по-чувствителен. Дори е малко сантиментален. Изобщо. . . по-мил е от вас!

— Никога не съм бил чувствителен, а сантиментален — бог да ме пази!

— Жалко! — въздъхна Юла. — Жалко — повтори тя, — че не сте чувствителен като Лукан и малко сантиментален като него!

— Твоите любовници все такива ли са били — чувствителни и сантиментални?

— Боже мой! Аз питам ли ви дали вашите любовници са били все такива дръзки и необуздани?

Моите любовници. . . Ако ѝ кажех, че освен едно момиче и жена си други любовници — любовници в истинския смисъл на думата — не съм имал, навярно щеше да помисли, че се шегувам. Жени за «по ден-два» съм имал не една и две, но това си е чиста необходимост, не е никаква любов. До Ана аз бих любил истински само веднъж. Възлюбената ми специализираше педиатрия и освен мен обичаше още и един мой колега, комсомолски деятел. Кого от нас двама ни обичаше повече — не знам, всеки от нас си мислеше, че е «номер едно» за сърцето ѝ и че тя ще се омъжи именно за него. Това беше голяма любов. Аз я водех на изложби, а моят съперник, комсомолският деятел — на конференции и разни пленуми. Понякога я водех до Езерото с червените рибки и там си мечтаехме. Уверявах я, че ще стана световен хирург, обещавах ѝ световни пътешествия. Моят съперник се обзалагаше, че ще бъде назначен за министър на народното здраве и че ще я въведе във «висшето общество». Веднъж я водих на аборт при познат гинеколог, а дали моят съперник я е водил при свой познат — не знам. По тези въпроси жените си мълчат.

Един есенен следобед, както седяхме пред Езерото с

червените рибки и аз ѝ разправях как ще се разхождаме по Шан-з-елизе (в Париж изобщо не бях стъпвал дотогава), тя изведнъж ме прегърна отчаяно, целуна ме още по-отчаяно, почти безнадеждно, и през сълзи и хълцания ми призна, че през следващата неделя щяла да се омъжи за друг човек.

— За она, зализания ли? За бъдещия министър?

— Не позна! — рече тя, избърса сълзите си и се усмихна снизходително.

Повече не я разпитвах. Беше късна есен, между линиите на езерото се оглеждаше навъсено, сиво небе. Канеше се да вали.

Беше се случило така, че тоя сърцераздирателен финал на нашата любов моят художник беше изобразил на картината, която висеше насреща ми, между двата прозореца. Погледнах я и се засмях. Картината беше тъжна, но се засмях. Моята любима се омъжи наистина същата седмица за един журналист от телевизията. И двамата напреднаха в живота. Той води сега външните предавания, а тя, тя е заместник-министър на народното здраве.

Друга любовница освен жена си не съм имал. Но ако ѝ кажа истината, няма да повярва!

— Не избирах любовниците си! — рекох. — Имало е всякакви — и дръзки и необуздани, и мекошави и романтични. Не съм си водил записки и съм забравил!

— Прекрасно! — каза мрачно Юла.

— Но тебе непременно ще запомня! — рекох.

— Я не приказвайте повече! — рече строго Юла. — Ето че не ви стига въздух, задъхвате се!

— Как ще ми стига въздух! — свих устни, за да се усмихна. — Като си ми дошла сама на крак!

После падна мъгла и Езерото с червените рибки изчезна. Изчезнах и аз, останаха само някакви усещания — че ме отвиват, че ми слагат инжекция, че ме залюляват в люлка, която се извисява до облаците. А там въздухът е разреден и аз се чудя защо ме залюляват толкова нависоко, току съм литнал над облаците и съм се превърнал на въздушна синева. Очите ме болят и аз си казвам, че това е от синевата. «Дяволите да ви вземат! — казвам. — Няма ли кой да ме свали на земята?» «Няма! — казва един познат глас. — Стом сте такъв дързък цовек, сте си стоите там!»

Със следобедната поща получих две писма. И двете носеха щемпел «Бързо!». Едното писмо беше от болницата, другото — от Министерството на народното здраве. От болницата ми напомняха, че съм отсъствувал от работа четири дена, без да съм имал разрешение да ползувам отпуска. Уведомяваха ме, че според еди-кой си член от Кодекса на труда щял съм да бъда считан за «доброполно напуснал», ако през следващите няколко дена не се явя на работа или не поискам разрешение да не се явявам на работа. Писмото носеше подписа на управителя на болницата професор Марков. «Върви по дяволите» — рекох гласно и захвърлих писмото. Юла прибра писмото на масата, но забелязах, че лицето ѝ беше сконфузено, а в очите ѝ имаше тревога. Глупачката, беше ѝ станало неудобно заради мен! Не се притеснявай заради мен, миличка, ония там са идиоти и бюрократи, и мръсни завистници! Създадох им слава, на бездарниците, а те ще ми напомнят Кодекса на труда! Плюй!

Отворих второто писмо, от министерството. То беше препис на протокола, с който ме наказваха със снемане от длъжност. На левия горен ъгъл имаше резолюция, написана със зелено мастило: «Одобрявам!» Под това категорично и безусловно «одобрявам» с удивителен знак четеше се подпис: «Министерство на народното здраве. Зам.-министър: Людмила Цветкова.» Печат.

Изтръпнах, а после ме заля гореща вълна. Думата «одобрявам» беше написана от същата ръка, която някога ме галеше. . . и «любеше» според съвременния лексикон. Беше написана от жената, за която току-що си бях спомнил. Езерото с червените рибки. . .

— Юла — рекох, — пиле мое! Помогни ми да стана и да ида до телефона. Много те моля. Като оздравея, ще те подрусам на коленете си и ще ти попея «Нани на!»

— Не бива! — поклати глава Юла. — Не бива да ходите толкова надалеч! А над всичко отгоре — и да се вълнувате. Не бива!

— Бива, бива! — рекох. Отметнах одеялото и се изправих на лакът. — И без петел ще съмне, пилето ми!

— Боже мой! — проплака Юла, но не разбрах дали беше от яд, или от страх. — Необуздан човек, боже мой! — Тя се хвърли към леглото ми и ме подхвана под мишниците. После прехвърли дясната ми ръка около шията си и ми помогна да се повдигна.

— Ячка си! — засмях се, макар че не ми се смееше. — Доста енергийка трябва да натрупам, за да те надвия! Не ми беше до нея изобщо, защото в тая минута си мислех за други неща.

Като се подпирах на ръката ѝ, влачейки крака, стигнах до телефона, седнах на един стол и набрах номера на министерството. Помолих да ме свържат със секретарката на помощник-министъра Цветкова.

— Кой търси другарката Цветкова? — обади се сухо секретарката. Един камък щеше да изглежда по-топъл от тоя глас.

— Търси я професор доктор Лука Шейтанов! — отговорих колкото се може по-твърдо.

Имаше две-три секунди колебание, после чух плътния, алтов глас на моята бивша любима:

— Моля!

Личеше си, че секретарката не беше я уведомила за името ми.

— Лука Шейтанов се обажда, гълъбчето ми!

— О! — В тоя звук бяха събрани най-малко една дузина чувства: изненада, радост, негодувание, страх и кой знае още колко подобни.

— Лука се обажда! — повторих по-меко.

— Какво искаш. . . искате? — плахо трепна гласът ѝ.

— Ами прочетох резолюцията ти, миличка. И си спомних, дявол да го вземе, че някога сме спали с теб заедно. Може би си забравила, не съм бил аз единственият, та рекох да ти напомня. И на аборт съм те водил, не си ли спомняш?

Гласът ѝ изсъска някаква дума, но не разбрах точно каква.

А аз се засмях и толкова се смях, че в сърцето ми отново се забодоха игли. Не можех да си поема дъх.

Как ме е отвела Юла до леглото — не знам. Събудих се посред нощ или може би съм дошъл в съзнание посред нощ. Тя седеше насреща ми в креслото и не свалише очи от лицето ми. Като ме видя във форма, тя така ми се усмихна, че веднага си спомних жената на барон Людовик — навярно тя беше се усмихнала по същия начин на Лукан. . .

София, 31 декември 1939 г.

Довечера е Нова година. Имам в кесията си 20 лв. и излизам на пазар. Взех ги назаем от адвоката Измирлиев. Да съм му ги поискал — не съм, сам ги мушна в палтото ми.

— Като почнеш работа и те навали клиентелата, ще ми ги върнеш с лихвите! — рече ми на шега оня ден в «Дивите петли», като ме гледаше омърлушен и без настроение.

Не знаей как щях да изкарам тия два-три месеца след завръщането си, ако не беше компанията в «Дивите петли». Изваден от партийна работа поради анкетата, която се водеше около моето «закъснение», лишен от право да упражнявам професията си, угнетен от домашни неуредици и потиснат от събитията — вътрешни и външни, — имаше опасност да стана ипохондрик или кандидат-шизофреник. Сега, благодарение на Измирлиев, който имаше връзки с някои хора от левията на «Звено», положението се оправя донякъде — властта е снела предсрочно «забраната», от Нова година ми се разрешава да приемам болни и да лекувам. Да бъда назначен на държавна служба в някоя болница беше изключено. Кой ще приеме на служба бивш интербригадист! Разбира се, намирането на кабинет и обзавеждането му не е какъв да е проблем, но се надявам на заем от някоя популярна банка, компанията от «Дивите петли» е готова да ми поръчителствува на драго сърце!

Но възможността да работя е всъщност единичката светлинка в сумрака. Нищо весело не се мярка ни за сърцето ми, ни за идеалите ми. У нас — бесилки, терор, една нова търговска класа, просташка и безскрупулна, се е втурнала да плячкосва по байганьовски. Скъпотия, безработица, черна борса, накратко — див и просташки фашизъм. В чужбина: Полша и Чехословакия са окупирани, Албания е прегазена, иде ред на Югославия, на Белгия, лаваловци с удоволствие ще пуснат Хитлер в Париж. Семафорът на Мюнхен сочи към СССР. Задава се грозна буря, само глухите не чуват тътнежа ѝ. . .

Какво са моите домашни неразбории сред тия събития, които засягат съдбата на света и бъдещето на човечеството! Бих казал образно, че са капка тъга сред море от скръб, като пламъче на клечка кибрит сред пожара на

една огромна сграда. Ето какво представляват моите интимни неуредици. И ако споменавам за тях, то е, за да не изглеждам прекалено «обществен» дори в собствените си очи. Защото имам познати, които са си внушили, че са нещо като «екстракт» от обществения живот, и поради това или са забравили, или се мъчат да забравят, че природата им е дала и сърца освен ум.

Загатнах още с първите си бележки след завръщането си, че в поведението на Соня бият на очи неща, които ме смущават. Моменти на отчуждение се редуват с моменти на отчаяна близост. След студ идва зной, а след зноя — отново студ. Ако студът и зноят се проявяваха само физически, щях да махна с ръка — физиологически работи! Но когато тя странеше физически от мен, странеше и душевно и видимо страдеше. Когато се възвръщаше, правеше го с някаква отчаяна страст и плачеше без каквато и да било видима причина. Напоследък лягаме като осъдени и мълчим, тя избягва да се докосне до мен, сякаш ще я удари ток. Преди няколко нощи се събуждам — чувам я тихо да плаче, захапала е единия край на възглавницата, за да сподавя хълцанията си.

Погалих я леко по косите, после станах, преместих на мястото си малкия Лука, който спеше на свое креватче, а аз отидох в кабинета си. Там имам войнишки креват от времето, когато ме демобилизираха, в 18-а година. Завих се с войнишкото си одеяло и все се надявах до съмнало Соня да дойде, но тя не си показва дори носа на вратата. Сутринта закусихме и като че ли нищо не беше се случило — приказвахме за какво ли не, само не и за това, че тази нощ бяхме се мълчаливо споразумели да заживеем отделно един от друг. Във всеки случай една нова тема се появи в нашия разговор — решението ѝ да се премести на всяка цена в друга болница. На въпроса ми защо иска да се мести на друго място, след като вече е свикнала със сегашното, тя каза безгрижно: «Ей тъй!» Само че това безгрижно «Ей тъй!» беше съпроводено с една болезнена усмивка, сетне бузите ѝ почервеняха съвсем без причина. Не знам защо, но залъкът заседна на гърлото ми и чаят ми остана недопит.

Вече няколко дена спим отделно, като брат и сестра, а сутрин говорим за времето и за шансовете ѝ да постъпи на работа в друга болница. Минават ми на ум всякакви неща за нашите отношения, но гледам да не мисля много-

много за тях. Времето ще покаже къде сме, за къде сме се виждали и докъде ще стигнем. Нямам сърце да ѝ намека на това или онова или пък да ударя с тежкия си юмрук по масата и да извикам грозно: казвай! С нищо не съм направил живота ѝ по-лек, за да имам някакви претенции, напротив, усложнил съм го и съм го умъчил до немай-къде и тя никога не е отваряла дума да се оплаква от участта си. Д р у г о т о е човешко, илтимно и ако в тия неща са възникнали конфликти, те ще се решат равно или късно от само себе си.

Сега вървя сред празнично настроени тълпи с 20-те си лева и се чудя какво да купя. От площад «Света Неделя» до Львовия мост са наредени два шпалира от тезгяхи, натрупани със сергийни стоки: цветни картички, украшения за елхи, пръчици бенгалски огън, детски играчки, дамски украшения: фъстъци, халва, ментови бонбони дори захарни петленца. . . Над тълпите гърмят оглушително високоговорители, търговските магазини рекламират радиоапарати «Орион» и «Филипс», грамофоните си и новите си плочи с аржентински танга и новия модерна танц «Хорсей».

Студено е, прехвърча ситен сняг. Купувам на Лука железничка с две вагончета. Останалите пари харча за буталка вино, пликче фъстъци и пакет тютюн за луда. Занасям «стоката» в къщи и понеже е още рано, ядизам, за да направя традиционната си новогодишна разходка.

Още от младежките си години ходя по един и същ маршрут — по бул. «Цар Освободител» до павилиончето-кафене пред Борисовата градина. Там пия кафе, разпалвам лулата си и тръгвам по главната алея. Стигам до средата, между Ариана и Езерото с червените рибки, отбявам се при паметника на Яворов, там разпалвам втора лула, стоя някое време, сетне се връщам обратно по същия път. Маршрутът ми не е случаен: повтарям — отначало съзнателно, а после по навик — последната ми разходка с моята първа любима, момичето, с което ме свързваше опомнатата вече безперспективна любов. Снежана. Много отдавна съм загубил следите на това момиче, то се омъжи за един дипломат и замина с него за Берлин. Чертите му са избледнели в съзнанието ми, но ония чувства помня, сякаш е било вчера.

Пред всяка Нова година се разхождам по тоя път.

Дохождат ни на гости Измирлиев с жена си, добродушна и симпатична жена на средна възраст. Приспиваме Лука, Измирлиев ни раздава по пет лева в стотинки, играем на «31». Аз губя и последната си стотинка, Соня печели. После пеем тихичко стари романси и революционни песни. Пълним чашите с вино, в дванайсет часа ставаме и се целуваме. Целуваме се със Соня едва-едва, но ръцете ни кой знае защо се събират и като че ли не искат да се разделят. . .

Лято 1258-о, месец VII, Монферие, в дома на Бернарови.

Благословете и ни пощадете! Амин.

Тази сутрин Бернарови заминаха на коситба: двамата му синове с жените си и дъщеря му с мъжа си. В къщи останали са внучетата, баба Софи, дядо Жералд и аз. Баба Софи се захвана с внучетата си, а дядо Жералд изведе катъра и взе да го впряга в каручката с високите колелета. Аз бях по-стар от дядо Жералд с пет години. Той беше още държелив и як, по жътва стягаше снопи от ръкойките на пожънатия ечемик. Преди 15 години, по време на Монсегюрската война, той се прокрадваше нощем с чувалче сухари на гръб чак до крепостта. Как се катереше по тайните и непристъпни пътеки, само той си знае, навярно го е напътствувал ангел божи. До крепостта горе, във висините, имаше повече от хиляда и петстотин мъжки стъпки. Та дядо Жералд ми рече:

— Братко Лукан, искаш ли да те поразходя до Монсегюр?

Старото ми сърце трепна. Сякаш ледено дишане се спусна от върха на Сен Бартеlemi, обвинен вечно с мъгли, и премина през него. Това дишане мигновено разлюти една стара рана, която никога не зарастваше. С нея се запихах в Ломбардия с надежда да завехне от времето. Къде ти! Зараства ли жива рана? Чуя ли името Монсегюр, от раната се вземат нагоре пламъци, съскат и пращят и сред тях се мятат и извиват в мъки образи на скъпи хора. Най-скъпият на сърцето ми образ излиза напред и ту прави усилия да изскочи от пламъците и да ме докосне, ту се връща отново безнадеждно назад. . .

Дядо Жералд рече:

— Аз ще ида до селцето да взема от едни хора малко сол назаем, че сме я привършили, а тебе ще оставя на о н о в а място да постоиш и се помолиш. Четиринайсет години не си минавал нататък, нали, братко Лукан?

— Четиринайсет. — Можех ли да кажа друго на дядо Жералд и щеше ли да ме разбере? Щеше ли да повярва, че четиринайсет години вече ония пламъци бушуват в сърцето ми през ден, през два?

— Ти ще седиш в каручката, а аз ще водя катъра, защото на някои места пътят се е сринал съвсем!

Само поклатих глава в знак на съгласие, гласът ми беше секнал, за да му кажа: «Благодаря ти, братко Жералд! Благодаря!»

От Монферие до Монсегюр се стига най-много за час. Пътят се изкачва все нагоре, нагоре, докато стигне до една рътлина, откъдето се открива изведнъж изглед към планината. Тази планина израства пред очите на човек като привидение. То е близо, привидението, може да го докоснеш с ръка. Но какво привидение, господи! Една синьозелена планина с гигантска кръгла основа стръмно се извисява нагоре, към облаците, като на върха ѝ едва видимо се мерзелее, издигнат на отвесна скала, приказен, навремени святкаш на слънцето замък. По снагата на планината тук-там пълзят също такива като нея синьозеленикави мъгли. Само върхът ѝ, когато го обгърне мъгла, изглежда седефенобял. После пътят слиза надолу и заобикаля планината.

Спуснахме се от рътлината и скоро стигнахме до една просторна поляна. Откъм стръмнината поляната беше обградена с гъсти храсталаци и лещак, а настреща ѝ тъмнееше гора.

Дядо Жералд спря катъра и ми помогна да се смъкна от каручката. Тя беше височка, направена беше да се движи из неравни и изровени пътища.

Останах сам.

Когато каручката се изгуби от погледа ми, аз се повлиякох към издигнатата част на поляната и след двайсетина стъпки замрях. Пред краката ми се пречна рядък нисък храсталак, из който се виеше жилава полуизсъхнала трева и бодлив къпинак. Тук-там из тревата и коренищата на къпинака се мяркаха човешки черепи и кости. Те имаха тъмен, жълтеникавосивкав цвят.

Някое време ми се струваше, че земята ту се издига, ту се спуска под краката ми. После скръстих за молитва ръце и с треперещ глас запях: «*Veni creator spiritus.*»¹ Когато свърших тази молитва, изрекох обредното слово:

Благословете ни, пощадете ни!
Амин!
Да бъде нам според Словото ти.
Отец, син и свети Дух
да опрости всичките ви грехове!

И като няхах повече сили да стоя на краката си, седнах и захлупих лице в шепите си. Раменете ми се затресоха, но от очите ми не капна сълза. Когато и това мина, загледах се неволно в един от многото черепи, дето се белееха пред очите ми, и си рекох: «Може би това е Есклармонд?» И чувството на страшна вина така се стовари отгоре ми, сякаш целият Монсегюр легна на плещите ми. Къде беше истината и кое беше правда, и откъде започваше грехът? Моя бедна Есклармонд, праведно ли живяхме, или животът ни мина в заблуда?

След някое време чух гласа на Жералд. Той ме викаше от пътя.

Въпросът ми, дали праведно сме живели, или животът ни е минал в заблуда, остана като глас в пустиня. Ни бог проговори, ни Сатанаил продума. Само ветрецът, който се спущаше от стръмните скатове на Монсегюр, шепнеше нещо на купищата бялнали се сред храстите кости. Може би в тоя шепот беше отговорът на моя въпрос, но кой смъртен разбира езика на природата? Разбрали ли са го грешниците от Содом до Гомор, за да се покаят миг преди смъртта си, или безчетните жертви на потопа, които са могли да размишляват доста време, преди да ги погълне безмилостната вода? А нима окаеният аз го разбирам, дето имам седемдесет години зад гърба си? Време предостатъчно, за да се науча да деля истината от заблудата? Или на човек е съдено да си заминие от тоя свят, без да разбере къде свършва истината и откъде започва заблудата?

¹ «*Veni creator spiritus*» — Ела, създателю Дух! — Богомилско-катарска молитва — лат.

Ето че на прага пред небитието аз не съм вече така убеден в истинността на някои неща, както бях преди четиринайсет години, когато стоях на тази клада и чаках смъртта си сред пламъците, пеейки «Отче наш. . .».

Праведно ли живяхме, моя бедна Есклармонд, или животът ни мина в заблуда? И тъй като ни бог проговаря, ни Сатанаил обелва дума, аз ще описвам нещата такива, каквито са били, пък нека тия, които ще четат, те да стигнат до извода — къде свършва истината и откъде започва заблудата. И нека милостивите се помолят за окаяната ми душа. Благословете ни, пощадете ни! Амин.

Описах пътуването ми до Солун и срещата ми с барона подробно не от любов към подробностите, а за да се види, че не на един дъх и съвсем не без сътресения преминах от един начин на живот към друг начин, който нямаше нищо общо с предишния, както денят няма никакво вземане-даване с нощта.

До тоя ден живях в къща, плетена от пръти и мазана с кал, покрита със сламен навес. Спях на глинен под върху наръч слама, завивах се с кълчищна черга. Светлинка влизаше през една дупка в стената, която през студено време затуляхме с валмо кълчища. Палехме огън в оджак и понеже около селото нямаше големи гори, за да сечем, поддържахме огъня със сушени волски лайна, смесени със слама, треволяк и съчки. Носех конопена риза, обувях шаячни гащи, а зиме обличах агнешки кожух и навличах гащи от рунтави агнешки кожи. Ние, богомилските семейства, бяхме повече на мляко и сирене, облажвахме се и с риба понякога, когато се случваше да бием път до реката. Някои, дето въдеха кокошки, хапваха и кокоше месце от време на време, но другите, дето нямаха птици, не гледаха тия хора с добро око. Майка ми заради мен беше обрекла душата си на дявола — носеше ми сегиз-тогиз по някоя мръвка или комат от бяла пита. Гледаше ме да раста нагоре, като бука, и сърце ѝ не даваше да ме храни само с ръжен хляб и червен лук.

Така карах и бях доволен, пасях козите си, шурах се на воля, правех си пищялки, бях започнал да се уча да свири на дудук. Зиме мяхах снежни топки въз връстниците си, лете търсехме из барите по-дълбошки вирове, за да се къпем. Тъй вървеше животът ми. Един ден щях да

приема богомилското кръщение и тогава животът ми щеше да стане къде-къде по-суров и строг, но затова пък нямаше да служа на дявола и щях да подготвя душата си за вечно блаженство при бога.

Бог насити по-сетне живота ми с много промени и какви ли съблазни дяволът не ми предложи! Бях живял в богати замъци, бях носил облекло от кадифета и коприни, бях насищал стомаха си и глезил гърлото си с какви ли не меса и сладкиши! Бях въртял изкусно меч, бях вкусвал от неизмеримата сладост на победата, бях целувал с греховна страст красиви жени. Но ако бог ми кажеше сега към кой живот искам да ме възвърне, без да се колебая нито за миг, ще му река: «Искам, боже, да ме възвърнеш към оня праведен и прост живот, когато не съм знаел, че на света има кадифета и коприни, и богати замъци, и красиви жени, лъхащи на благовонни масла; когато не съм познавал меч, а едничкото ми оръжие е било овчарската гега; когато не съм знаел вкуса на победата и най-красивите неща за душата ми са били слънцето и звездите. Към оня живот, боже, те моля да ме възвърнеш!»

Но тъй като познавам вече съблазните, дяволът не е пестил усилия, за да ми открие света на греховете и да ме преведе през него, възвръщането ми към овчарската гега и сламената постилка би било за мене едно безполезно страдание приживе, а след смъртта ми — без значение за грешната ми душа.

Вкусил от ябълката на греха и познал земното блаженство, окаеният човек няма никога да си възвърне рая на простия живот!

Благословете и пощадете!

Но освен изгубения рай на простия живот струва ми се, че има един друг рай, който човек още не е загубил — това е раят на обичта. О, боже! Дано поне туй блаженство не се окаже призрачно! Дано човек да намери в обичта своята ОБЕТОВАНА ЗЕМЯ! Кой знае...

Колкото до мен, аз бих се обрекъл на сто години мъки в ада само да ми възвърнеш, боже, оня единствен ден — първия ден, в който видях Есклармонд!

Благословете и пощадете!

И тъй, след като жената на Людовик ми подари живота и аз по съвета на дявола целунах нейните тънки пръсти, ромеецът Исак веднага ме заведе на мястото, където ми

беше отредено да живея. То се намираше в една кула на срещуположния край на сеньорския замък, отделена от него с няколко широки поляни и една горичка от палми, сред която протичаше бистър ручей. Моята стая беше просторна, бяла като сняг, продълговат прозорец чак до пода ми откриваше гледката към морето. Вътре имаше креват, маса и долап за дрехи — неща, каквито виждах за пръв път през живота си. На масата святаха с обковките си две дебели книги, каквито имаше в къщи си нашият Съвършен. И неговите книги бяха такива дебели, но обковките им бяха къде-къде по-сиромашки. Аз отворих предпазливо едната книга и веднага в очите ми се набиha красиво изписани, но непознати букви. Нашият Съвършен ме беше учил на четмо зимно време, когато не извеждах козите, та разпознавах буквите, но такива букви не бях виждал досега. Сигур това бяха буквите, с които си служеше народът на франките, а защо книгите бяха сложени на масата ми — недоумявах и не знам защо дори ме хвана малко страх. . .

По-късно научих, че двете книги бяха евангелието и библията, преведени и написани на латински език. Евангелието, което имаше нашият Съвършен, беше написано на наш език, по това евангелие се научих да сричам, а ето че евангелието на франките не беше написано на франкски език, а на латински език, който беше бог знае какъв, защото ромеецът Исак ми каза, че на него не говорел нито един народ.

Така започна, от тази стая, животът ми при чужди хора.

Няма да описвам в подробности новото ми житие, ще спомена за най-главното: как се подготвих и какво се случи, та съдбата ми отреди да взема по-сетне участие в живота на чужди народи и да скитам по непознати страни. Защото, макар и да мисля и да говоря на франкски език и с ломбардците да съм като ломбардец, и да превеждам отлично на латински, аз никога не съм забравял, че произхождам от българското племе и че в жилите ми тече българска кръв.

От следващия ден ромеецът Исак започна да ме учи да говоря и да пиша на франкски език. Но преди да започнем уроците, дохождаха ония двама гиганти-евнуси, измъкваха ме от леглото и ме подгонваха към едно малко

езеро, на стотина крачки от кулата. Караха ме да скачам във водата, да плувам, да се гмуркам, като с дългите си камшици не ме оставяха на мира нито за миг: шибах ме, както се случи и където им падне. Защо не ги улавях за шииите и не изтръгвах проклетите камшици от ръцете им?

Още същия ден, когато проклетият ромеец ме заведе в кулата, рече ми, преди да си тръгне: «Ако си послусен, варварско момче, благородният сеньор Людовик няма да зигоса рамото ти с назезено зелязо, та да се знае, че си роб. Благородният сеньор Людовик сте те остави да бъдес свободен цовек, ако си послусен и изпълнявас всицко, каквото той позелае! Той иска да направи от тебе сивилизовано състество!»

За да не ми жигосат рамото с робския знак, скърцах със зъби, но се подчинявах. «Ще дойде ден и ще си духна на петите!» — мислех си. Тъй беше в началото, през първите месеци. А сетне престанах да мисля изобщо за бягство. Не само защото беше трудно да се избяга. Колкото и да е позорно, трябва да си призная: хареса ми животът в замъка. Дяволът ме съблазни и ме направи свой човек.

Като излизах от езерото, както бях гол, ония волове ме подгонваха с камшиците си да го обикалям. И аз го обикалях бегом, докато оставах без душа. После ме обличаха и ме водеха на закуска. Даваха ми току-що опечена едра мръвка овнешко, покрито с лук, и голям комат пресен пшеничен хляб. Ох, как лапах, само дето едни искри не изхвърчаха от очите ми!

И слънцето изгряваше. Излизаше от морето като призрачно нажежено кълбо. Тогава дохождаше омразният ромеец и ме водеше в едно тясно дворче, току под прозореца на моята стая. Там в присъствието на двама франки, въоръжени с мечове и копия, ромеецът започваше своя урок. Отначало ме учеше да повтарям думи и да пиша на въсьчни таблички. После започнах да чета евангелието и да пиша с перо върху тънки пергаментни листа. Като се уморявах, ромеецът прекъсваше четмото и писмото и захващаше да ме учи на възпитание. Всъщност туй беше учение как да превивам гръбнака си пред мъжкия и женския сеньорски свят, с какви думи да приветствувам господарите и господарките и как да отговарям, с какви думи, ако някой или някоя благоволят да ме запитат за нещо.

Защо стърчаха ония двама въоръжени франки? Мръс-

ният ромеец ми нямаше доверие: току съм го хванал за гушата, нали бях «варварско момце»?

След досадния урок по възпитание настъпваха най-прекрасните часове в моята учебна програма: уроците по езда, двубой с мечове и стрелба с лък. Ох, това беше вече истински живот! В ездата ме учеха как да се държа на коня по време на разходка и в сражение, как да муша с копие и да сека с меч. В боя с мечове се оказах първоначално толкова сведущ, колкото бях например в латинския език, а лък бях много самоуверен и имах високо мнение за възможностите си. И в тази работа най-важното нещо не беше силата, а изкуството да въртиш меча и да заемаш по време на боя положение, удобно и за отбрана, и за нападение. В стрелбата с лък и в мятането на копие показвах още в самото начало успехи, които смаяха учителите ми. С копие улучвах гръкляна на чучело от тридесет крачки разстояние, а с лък — същото място, но много по-отдалече.

На обяд ме хранеха богато, а в следобедите се повтаряше сутрешната програма. Неделен ден дохождаше едно кюре да ме учи на вероучение и катехизис. Мръсният ромеец ме предупреди: «Споменес ли, ще родителите ти са били богомили и ще знаес несто за тази проклета ерес, кюрето сте те наклевети на епископа, а епископът сте заповяда на барона да те изгори жив!»

— Баронът е добър човек, няма да ме даде! — рекох.

— Не бъди глупав, момче! — поклати глава ромеецът. — У франките епископът е по-важен от барона, туй да не ти излиза от ума!

Така, преди да видя още туй подло кюре, аз бях го намразил вече.

Но когато дойде на втората неделя след пристигането ми в замъка — какво ти пристигане, то си беше живо заробване! — туй кюре не ми се видя толкова страшно. Ниско, тантуресто, румено, щом ме зърна още, започна да ми се хили мазно. Настръхнах вътрешно, като при вида на една змия, която се развива пред очите ми. Догади ми се, но не изпитах страх. Кюрето ме запита и ромеецът преведе:

— Каква ти е вярата, момко?

— Добър християнин съм! — рекох.

— Добър християнин — туй значи «богомил».

— Туй го казваш ти! — рекох.

— Баща ти и майка ти богомили ли бяха?

Като чух за баща си и майка си, които франките бяха заклали, в гърдите ми сякаш бухна огън и лицето ми пламна. Грабнах стола, на който седях, скръцнах със зъби и се надвесих грозно над тази гад.

— Слушай! — рекох. — Ти да ме учиш ли си дошъл, или да ме разпитваш? Ако си дошъл да ме разпитваш, аз ще ти ступя главата, ще я размажа като яйце! Тъй да знаеш.

Когато ромеецът преведе думите ми, кюрето запита:

— Ти луд ли си?

Озъбих се на ромееца:

— Кажй му, че съм луд! — И размахах тежкия стол над главата му.

Румените бузи на кюрето изведнъж преbledняха. Подлецът отстъпи заднишком към вратата и преди да излезе, рече на ромееца:

— Ще наредя тоз дивак да се затвори в лудницата! Туй е дявол в човешки образ!

— А-ха! — скочих аз подире му и го докопах за пеша на расото му. — Значи тъй, а? Заплашваш ме с дявола? Ще кажа аз на барон Людовик, няма да забравя! — Бях видял във Филипополис как едного биеха, дето беше заплашвал с дявола, затуй ми дойдоха тия думи наум.

Ромеецът не прихна от смях, а преведе думите ми сигурно още по-заплашително и кюрето съвсем преbledня, дори посиня.

Когато се пръждоса, ние се спогледахме с моя учител и някое време и двамата се двоумяхме дали да се смеем, или да се молим богу за милост. Продължихме урока по латински: «Fero, tuli, latum, ferre»¹ — и все поглеждахме към вратата дали няма да се появят войници.

Следващата неделя дойде друг учител по вероучение — беловлас калугер, който не ме попита ни за вярата ми, ни какви са били родителите ми. Той направо започна урока си със «Сътворението на света».

В замъка на барон Людовик живях четири години. В края на четвъртата година можех да говоря свободно на франкски език и да превеждам добре на латински. Знаех, че на тоя свят са живели поетът Омир и философът Аристотел. Мъчно можеше да ме надвие някой с меч, а в стрелба с лък и мятане на копие бях безспорен първенец. Учех

¹ Нося — лат.

безупречно да целувам ръка на знатните дами, да им помагам деликатно да се качват на кон и да слизат по време на езда, да хваля с малко и подбрани думи хубостта им и да се възхищавам съдържано от празничното им облекло.

Научих се да пея и две «кансони», като си пригласях с китара. Едната кансона се казваше «Песен за превратностите в любовта», а другата «Песен за това, как в любовта настъпи зима». Първата песен повече ми харесваше, втората беше тъжна и ме навеждаше на тъжни размисли.

През първата година все търсех сгоден случай да се измъкна от замъка, но щастие не ми се усмихна нито веднъж. Разрешаваше ми се да ходя само до палмовата горичка, а да мина през нея и да продължа по-нататък, където се намираха двете врати на крепостта — вътрешната и външната, — не ми позволяваха, предупредили ме бяха, че ще ме хвърлят на кучетата, ако направя опит да премина отвъд. Стражи с копия, мечове и със сигнални рогове през раменете си сновяха денонощно от единия край на крепостта до другия. Не оставаше пролука за бягство. Дори да се откриеше такава пролука и да беше нощ или да имаше гъста мъгла — кучетата щяха да ме подушат и погнат. Тия псета бяха едри като телета, зли, давеха човека и го разкъсваха като нищо.

През втората година все по-рядко се сещах за бягство, а когато мисъл за бягство се мернеше в главата ми, вътрешно съвсем не бях уверен, че ще се реша да направя опит. Ездата, бойните упражнения, ситият и безгрижен живот — тия неща бяха взели своето от душата ми, тя не се измъчваше особено за света, който бях изгубил. Към края на третата година ми разрешиха да посещавам празничните увеселения в сеньорския замък. Там се запознах с дъщерята на барона — Инесса. Баронът ме провъзгласи за паж на Инесса, аз се влюбих в нея и вече дори насън не мислех за бягство; изгубеният свят избледня в душата ми. Когато знатните младежи от замъка отиваха «на любов» в някои нарочни квартири, взимаха в града и мен. И аз винаги се завръщах с тях.

Междувременно нещата не вървяха толкова гладко и безбурно. През четвъртия месец на 1205 година, втората от моето пленничество, сеньорът се завърна от война с тежки рани и душевно съсипан — нашият цар Калоян

беше надвил франките при Одрин и беше пленил самия император Балдуин. Макар и попретръпнал за загубения си свят, аз толкова се зарадвах на тая победа, че когато научих за нея, метнах на рамо проклетия ромеец, когото не мразех вече, и така, с тоя товар на рамото си, тичах по брега на езерото като луд, докато прехапах от умора език. На следващата 1206 година нашият цар Калоян надви франките под самите стени на крепостта и уби в битката маркграфа Бонифаций. Тогава моят сеньор Людовик зае неговото място и стана главен началник на града. Аз не се зарадвах много на тая победа, научих, че през нощта светецът Димитър пробол с копие нашия цар. Пробол го, както си спал кротко в палатката. Да ми беше паднал тогава тоя светец, щях непременно да го удуша. Дълго време, чуех ли името на тогова светец, нещо като да ме убощадаше по сърцето.

И така, барон Людовик стана господар на Солун, а аз — паж на Инесса.

Инесса беше на осемнайсет години. Тя имаше тъмни, бляскави очи, коси, черни като угаснал въглен, и снага толкова тънка, че когато при езда ѝ помагах да слезе от коня, боях се да не се пречупи, затуй не ѝ подавах ръка, ами ѝ подлагах рамото си. Говореше ли, сякаш дрозд чуруликаше утринната си песен, а затичваше ли се из поляните — премалявах, една жажда започваше да ме изгаря от петите до главата. По-късно, претеглях ли тия си чувства, аз снизходително махах с ръка — туй ще да е било, разбира се, първото ми младежко греховно увлечение: нещо като плътска любов. Не, разбира се, като оная любов, която получавахме в избраните солунски квартири и си заплащахме със сребърни драхми или нумизми, но нещо близко до нея. И причината за туй странно на пръв поглед сходство беше у Инесса, защото тя сама и като че ли съзнателно разпалваше любовния пожар в гърдите ми. Поглеждаше ли ме, в очите ѝ лумваха пламъци, слизаше ли от коня, придръпваше роклята си високо над глезените си и уж без да иска, отъркваше гърдта си о рамото ми. А каква гърд беше нейната! Навярно всичките дяволи от преизподнята бяха се трудили ден и нощ, за да я измайсторят толкова прекрасна! Така примамлива беше за очите ми, че ми се завиваше свят!

Накратко, тя сама разпалваше огъня в душата ми, а когато усещаше, че пламъците ще ми замъглят разсъдъ-

ка, обръщаше ми гръб или ставаше студена като камък. Нещо повече — дохождаше в замъка едно зализано графско синче и тя пред очите ми се глезотеше с него, натискаше му се и го мъknеше на разходка в палмовата горичка. А мене ме разкарваше с някоя поръчка, каквато ѝ дохождаше случайно на ум.

Освен тая страст започвах да измъчват душата ми и други неща. Религията, чиито догми зубрех наизуст, не ми изглеждаше лоша, особено ме трогваше Исусовата саможертва. И се чудех защо родителите ми хулеха тази религия така, както я хулеха всички ония, които наричаха себе си «добри християни», богомилите. Какво грешно намираха в тази религия и защо, като се бореха с нея, бяха готови дори в огъня да изгорят?

Веднъж, като отивах с младежи от замъка в ония квартири, завардени нарочно за «знатни» посетители, минах през една уличка близо до пристанището и изведнъж до слуха ми стигна българска реч. Спрях се и като че ли слънчев лъч премина през сърцето ми, а бризът, дето идеше откъм морето, довя до обонянието ми не миризма на сол и водорасли, а лъх на мащерка и разцъфнал бъз. Говореха си трима души в конопени ризи, боси, единият по-възрастен, другите около трийсетгодишни. По-възрастният се взря смаяно в лицето ми, измери ме с очи и зацъка с език.

— Гледай ти! — клатеше глава и се чудеше. — Ако не бях видял с очите си как го фраснаха по главата, щях да мисля, че е възкръснал от мъртвите, макар таквощо никога да не е ставало на тоя свят! Прилича си с Рельовия син, както си приличат две капки вода!

— Аз съм Рельовият син! — рекох и усетих с мъка в душата си колко трудно превърта езика ми българските думи. Боже мили, бях отвикнал вече от бащиния си говор!

— Рельовият син беше сиромашко момче, а ти си велможа! — рече възрастният. — Такива велможи като тебе не разговарят с такива бедни люде като нас!

— Какви ги дрънкаш! — взех да се ядосвам. — Мене ме взеха пленник, аз съм пленник в двора на барона!

— Какъв си такъв пленник, като ходиш свободно из града! — рече с велико презрение възрастният. И като се извърна гърбом, рече на своите: — Ако Рельо узнае, че син му служи на дявола при франките, ще се обърне три

пъти в гроба си и в деня на Страшния съд няма да стане, защото ще го е срам да гледа хората в очите!

— Дрънкаш ги врели-некипели! — рекох. — Ами я ми кажи де да те намеря, като сляза друг път в града? Възрастният се усмихна лукаво и рече:

— Ще питаш из пристанището де живее морякът Танас. Той е българин и ще ти обясни де живеят в Солун нищите люде българин!

Тая среща с моите събратя едноплеменници много ме огорчи, буца лед заседна в гърдите ми.

А в пристанището цареше голямо оживление, кораби пристигаха, набързо товареха и си отиваха. Франките си заминаваха: семейство след семейство, рицар след рицар. . . Ромеите взимаха връх във войната, превземаха град след град. Де ще ме завее вятърът, мислех си, като нямам сили да откъсна Инесса от сърцето си? В коя страна? И защо? Инесса няма никога да ми принадлежи, тя е баронеса, а аз съм син на овчар. В нейния си ум тя се вижда дъщеря на горда империя, а мене гледа като син на овчарски народ. . .

На другия ден баронът, семейството и свитата му посетихме хиподрома, където щяха да бъдат тържествено изгорени петима богомили: трима гърци и двама арменци. Кладата беше издигната в средата на хиподрома. Когато влязохме в ложата, специално отредена за барона, петимата нещастници бяха вече вързани за коловете. Баронът, жена му и братът на барона, който командуваше рицарската гвардия, седнаха на първата редица столове, а ние с Инесса, братовчедката й Розали и зализаното графско синче седнахме на втората редица. Аз избутах нарочно графското синче да седне до Розали, Инесса направи кисело лице, но си замълча. Добре, че не се обади, защото в душата ми кипяха бесове. Да можех, щях да блъскам с юмруци до кръв всичкия този натруфен народ, дето беше дошъл да гледа как ще загинат от най-жестоката смърт петима човеци.

Преди да запалят кладата, калугер някакъв с иконата на света Богородица на гърдите взе да се катери по цепениците и на два пъти се спъна и търколи: смях се така силно, че Инесса на два пъти ме сръга с лакът. Калугерът предложи на всеки от осъдените да целуне иконата.

— Който целуне иконата, сте бъде помилван! — прошепна в ухото ми моят наставник.

Нито един от осъдените не пожела да целуне иконата.

— Тия хора са. . .

Не успях да изрека думата храбреци, защото проклетият ромеец скочи като ужилен от мястото си и мигом запуши устата ми с шепа.

— Мълци! — прошепна в ухото ми. — Тебе ли искао да опека?

Запалиха натрупаните съчки, вдигна се пушилка, вятърът носеше пушилката към нас. После димът се разнесе, заизвиваха се пламъци и със стръв се понесоха към мъчениците.

— Да сте проклет и навеки, доминикански дяволи! — извика на франкски език богомилът, дето беше най-отляво.

— Душите ви да не изскочат от пълкото! — ревна той до него.

— Барон Людовико! — провикна се с ясен и мъжествен глас крайният отдясно. — Да изгори семето ти в огъня, а ти никога да не видиш родна земя!

— Тоя е грък! — пак прошепна в ухото ми Исак.

Най-напред пламнаха брадите и косите им, после ризите, те се заизвиваха и загърчиха, но никой не издаде стон.

Инесса се изправи и с безумни очи и широко разтворени ноздри започна жадно да вдишва въздуха, който вече понамирисваше гадно на печено месо.

— Какво си надула ноздри, кучко бясна! — ревах и с все сила я дръпнах да седне.

Тя изписка страшно, сякаш беше седнала на въглени, после ревна:

— Как смееш? Варварин!

— Какво става? — обърна се баронът към нас. Лицето му беше потъмняло, сякаш него печеха на огън.

— Нарече ме «кучка бясна»! — каза Инесса.

Баронът извърна глава към брат си:

— Двайсет тояги по голо, а после го доведете да ми обясни лично защо е изрекъл тия обидни думи!

— Преди боя с тояги този варварин трябва да излезе на двубой с мен! — обади се с пресипнал глас зализаното графско синче.

— Лайно! — рекох. — С такива полумъже като тебе аз не си мърся ръцете!

— Още десет тояги! — каза мрачно баронът.

Кладата фучеше и съскаше, беше се превърнала в едно малко огнено езеро, където играеха лудото си хоро всичките дяволи, наизлезли от пъклото.

София, юни 1940 г.

С мъка взимам перото и се чудя какво да запиша — нещата не вървят и не вървят. . . Един здрач е припаднал над душата ми и се сгъстява сякаш всеки ден и всеки час. Никаква радост, ни повод за усмивка даже!

Вчера хитлеристите влязоха в Париж. Като си представя сивозелените нацистки униформи да се пъчат тъпо и надутото по бул. «Монпарнас», завива ми се свят. Е, разбира се, истинският Париж няма да посрещне завоевателите с приветливото си «Soyez les bien venus!» Истинският Париж ще им види сметката някой ден, както ще види сметката на мюнхенци, дето го предадоха без бой.

Какво ли прави моята бедна Мари?

От три месеца имам лекарски кабинет, намира се на улица «Гладстон», близо до «Витошка». Обзаведох го с пари, взети назаем от една популярна банка. Както се бях надявал, поръчителствуваха ми приятелите от «Дивите петли». Отначало бях песимист, боях се, че няма да изкарам пари да си платя наема — улицата не беше «челна», пък и кой ли помнеше вече името ми на специалист! Но се излъгах — имаше и такива, които си спомняха името ми, но дохождаха и други, дочули за мен някоя и друга похвална дума от групата в «Дивите петли».

Другарите от районния комитет не харесваха улицата, кварталът им се виждаше прекалено буржоазен, което беше истина: този район на София беше свърталище на «кървавия» професор и неговите хора. Но от «по-горе» харесаха мястото — кабинетът беше близо до казармите на Шести пехотен полк, можеше да служи за база на анти-военна дейност в полка, за явка, за временна квартира на подгонени войници. Имаше и стратегически преимущества поради черния си вход — той водеше за съседния

двор, откъдето през други дворове можеше да се излезе откъм улиците «Ангел Кънчев» и «Солунска».

За да се сложат нещата в ред, решили най-после да уредят положението ми: бях наказан със «строго мъмрене». Прехвърлиха ме във Военния отдел и ми възложиха срочна задача — да образувам антивоенна група в една от дружините на полка. Ставаше дума за трета дружина, която досега беше се оказвала непристъпна за антивоенна дейност. Нали съм имал опит от Първата световна и от гражданската в Испания — действуй, другарю, това е твой терен!

Мисля си, че е направена грешка с включването ми в оперативната работа на Военния отдел. Как ще нося две дини под една мишница — да съм явка и квартира на нелегални и в същото време — оперативен работник. Освен това аз не падах от небето, като бивш интербригадист и емигрант навярно мъкнех «опашка» подире си. Токувиж... Изказах съображенията си, но ми отговориха, че в днешно време да се работи само с «чисти» било непостижим лукс.

Подчинявам се, но в душата ми има смут.

И все пак!

Ако бях верующ, щях да кажа: «Благодаря ти, боже! Благодаря ти, че отново ме върна в строя, в редиците на тия, които искат с цената на живота си да свалят «царството небесно» на земята. За какъв дявол ми е животът, ако не тичам подир такава цел? Ако не тичам подир такава цел, той ще се превърне като нещо «Бира, скара и тютюн на дребно».

Жалки отрепки са тия, за които животът се затваря в кръга «Бира, скара и тютюн на дребно»! Дори да разширим кръга и да прибавим вътре и други неща като «жени, зарове и тютюн на едро», хората, дето ще харесват такъв живот, пак ще са духовни отрепки. Всъщност такива хора не живеят, а съществуват: ядат, пият, множат се и като нямат други идеали, приличат на четвероногите си събрата.

Като гледам на своя живот, мисля си, че съм бил най-щастлив в ония малко часове, когато мечтата ми да сваля «царството небесно» на земята е тържествувала било в душата ми, било навън, в света. Такива часове преживях например, когато тръгнахме от фронта да гоним монарха и да правим република; когато през 23-та година, току-

що завършил медицина, препусках до Враца с колело, за да занеса поръчение на Военния съвет, и в Испания — в началните дни на войната, когато биехме франкистите.

Това са часове на Голямото щастие. Събрани заедно, те не правят дори един месец. А какво е един месец в дългата редица на годините!

Нищо не е. Но те са като най-светлите звезди на небето. През Първата световна война, а сетне и в Испанската, често ми се беше случвало да прекарам не една нощ под открито небе. Познавам добре изгледа на небето нощно време, затова мога да кажа без преувеличение, че ако не блестяха на свода трийсетината големи звезди, то би приличало на една скучна пустиня от святкащи песъчинки, равнодушно премигващи в бездънния му купол. Но ето че няколко планети и големите звезди от десетина съзвездия превръщат скучната пустиня във вълшебна градина. Какво би било нощното небе без Венера, Юпитер и Марс, без Вега, Сириус и златните слънца на Орион, без Арктур и Алгол? Малко са тия светили, но те създават голямата красота на небето.

Така е и в живота. Малко са дните на Голямото щастие, но без тях човешкото битие би изглеждало като пустиня от едва трепкащи, незабележимо премигващи звездици.

Мисля така и чувствавам, че съвестта ми се обаждат: сгрешил съм, като търся щастieto си само в ония преживявания, които са свързани с обществени събития. «Защо загърбваш часовете на интимното си щастие? — сърди се съвестта ми. — Нима липсват в живота ти такива часове?»

Е, разбира се, не липсват. Има ги в живота ми и съвсем не съм аз тоя прекален светец, дето ще се реши да ги зачеркне. И защо изобщо да ги зачертавам? Обичахме се някога с едно момиче, да го наречем Снежанка, и любовта ни нямаше бъдеще, но се целувахме тъжно и с болка и това беше хубаво. Когато Соня се остави за пръв път в прегръдките ми, също беше красиво. А нима не беше хубава нощта, прекарана с Мари в Париж?

Нима тия часове на щастие не блестят в живота ми като златните слънца от съзвездieto Орион?

Не мисля, че блестят точно като тия слънца. Те са други. Те са от другото полушарие. От друго небе.

След усилия, които с право бих нарекъл «героични»,

Соня успя най-после да се премести на работа в Софийската градска болница. За да стигне до тази болница, тя трябваше да пресича комай цяла София от север на юг, като се качва и прекачва на няколко трамвая и автобуса. Ще ѝ бъде трудно, особено зиме, но не се оплаква. Доброто ѝ настроение като че ли се възвърна. Една вечер, седмица след преместването си, тя се промъкна тихо в стаята ми и се мушна до мен. Дишаше като изплашена, не знам какъв прием очакваше, но аз я погалих по косите и приятелски я целунах.

На другата вечер тя се надяваше навярно, че ще се прибера в общата ни спалня, но аз си останах в моя кабинет. Трогнах се дълбоко, когато около полунощ я чух да влиза в стаята ми и като прокудено дете да се примъква към мен.

Имах ли право да я върна и щеше ли да бъде справедливо?

Така заживяхме.

Счупило се е нещо в душите ни, но и в живота се чупят и сричат главоломни толкова сигурни и уж непоклатими неща!

13

Течеше петият ден от моето разболяване, беше вторник, приближаваше обяд. Втора нощ Юла беше дежурила до леглото ми, а от девет часа, след като си отиде професорът от правителствената болница, все ми четеше.

Рано сутринта Юла се беше обадила по някакъв външен телефон в правителствената болница и към осем и половина довтаса професор Н. — специалист-кардиолог при болницата, — придружен от една хубавичка сестра и от една санитарка, нея също си я биваше, тя носеше обемиста чанта с лекарства и преносим кардиограф. Както очаквах, професорът, след като прегледа кардиограмата, настоя тутакси да ме вземат с линейка в болницата, но аз му казах, че в къщи ми е добре и че не ми е до никаква линейка, и че с тази линейка, ако му е по вкуса, може той да се завърне в болницата. Професорът навярно беше слушал за нрава ми, затова не се впусна в спорове, а ми остави лекарства и инжекции и написа върху гърба на една рецепта кое лекарство кога да взимам и по кое

време да ми се бият инжекции. Като им видях гърба, аз се заканих на Юла, че ще ѝ дърпам ушите, задето беше се обаждала без мое позволение, а сетне я помолих да ми чете.

Топъл вятър появяваше през разтворените прозорци и стаята се пълнеше с миризма на люляк. Ярко слънце шареше по стените, лежах със затворени очи и гласът на Юла ту ме унасяше надалеч във времето, на стадиона, където Людовик изгаряше петима богомили, а Лукан викаше на Инесса, че е кучка, ту ме приближаваше до поблиски времена и една и съща картина се мярна на няколко пъти пред очите ми. Здрач, заснежена алея; сипе се кротък сняг, две сенки се губят в диплите му. Зная, че това са баща ми и неговата Снежана, но, кой знае защо, имам чувството, че съм всъщност аз, а жената, която върви до мене, е Ана.

Когато Юла прочете последната глава, за бягството на баща ми в кабинета си, в стаята, където аз лежах сега, и за унижението на майка ми да дохожда неканена при него, тъгата, която се носеше в душата ми, премина в болка, дори усетих, че сърцето ми истински, физически ме заболя.

Юла затвори ръкописа.

— Ето, това е ч о в е к! — възкликна тя по адрес на баща ми. После остави ръкописа върху бюрото ми внимателно, сякаш беше от стъкло. — Благороден мъж, деликатен и с какво сърце! — възхищаваше се тя, замечтано загледала отгатък прозореца, в люляците.

— Хм, да! — въздъхнах аз. И една с нищо непредизвикана злоба кипна изведнъж в кръвта ми. — Но такива благородни и деликатни мъже — рекох — най-често ходят с рога до тавана.

— Засрами се! — зачервиха се бузите на Юла. — Как можеш да говориш за баща си така!

Тя ми говореше вече на «ти»! А през двете нощи, които прекарахме заедно, не беше се случило нищо помежду ни, за да бъде «ти»-то дошло по естествен път!

— Какво ще се засрамвам! — рекох. — Всички кучки по света си приличат по това, че спрямо мъжете имат еднакъв вкус: да са деликатни, благородни и да си носят безропотно рогите!

— Боже мой! — каза Юла. Възропта ли, проплакала ли, не можах да разбера.

Тя смъкна от раменете си престилката на жена ми и с ярък жест я захвърли на креслото.

— Лекарствата ти са на стола! — каза тя, без да ме гледа. — Разписанието е написано върху гърба на рецептата.

Гласът ѝ беше студено трагичен, стойката ѝ — театрална, това не ѝ отиваше и аз се засмях.

— Не ставай смешна! — ѝ рекох. — Може да си идеш и без да разиграваш сцени. И защо се цупиш изобщо? Щом си в отпуска, прекарвай времето си, както трябва, както ти подобава, ходи на кино, прави любов! Какво си се залепила за мен? Аз съм болен и от мене няма какво да чакаш. Аз съм, за съжаление, едно физическо количество без стойност, както казват французите. *Quantité négligeable*¹ Затуй си обирай крушите, а за двата дни и двете нощи, които прекара при мен като медицинска сестра, ще ти платя по най-високата тарифа. И за благодарност ще ти целуна ръка. Поне това мога да направя. «Целувам ти ръка, мадам!» — имаше някога една джазова песенчица. Пееше я майка ми, когато бях дете.

— Твоят едноименник Лукан от стария ръкопис е един ангел в сравнение с теб! — каза тя, като обличаше припряно жакетчето от костюма си.

— И аз бях като него в младите си години! — рекох. Бях един невинен ангел със златни крилца!

Тя се усмихна с тъжно недоверчива усмивка и поклати глава.

— Сбогом! — каза тя, без да ме погледне.

Чевръстото потропване на остриите ѝ токчета заглъхна в двора.

И в моята слънчева стая, изпълнена с дъх на люляци и жасмин, изведнъж настъпи ужасна тишина. Такава тишина някои хора наричат «гробовна», макар нито един човек да не е излязъл от гроба си, за да знае каква е. При условия нормални за настроението и за здравето ми тишината в стаята ми се съпровождаше от шумове, с които бях навикнал: от булеварда се носеше скрибуцането на трамваите, които завиваха по «Колелото»; от сладкарницата, която е срещу трамвайната спирка, един магнетофон упорито тъпчеше квартала с дискомузика, чиито физиологични тръпки стигаха и до моя прозорец; по шосето

¹ Количество без стойност — фр.

за Пионерския дворец препускаха ден и нощ безброй коли и свистенето на гумите им допълзваше до ушите ми така, сякаш едно разлютено котило от змии съскаше наблизо. Такава биваше обикновено тишината в стаята ми, бях привикнал с шумовете, не можех да си я представя «чиста» или «девствена», както се изразяват литераторите.

Сега, когато Юла си отиде, в стаята настъпи пъклена тишина, сякаш бях попаднал в батискаф в най-дълбоките бездни на морето. Тя ме попи в себе си или аз я попих с кожата си, или взаимно се проникнахме, един бог знае.

Постепенно в душата ми започна да се промъква един лепкав страх, примесен кой знае защо с чувство на вина. А пък каква вина имах? Просто не ми вървеше! Спасих за живота моя художник, а той взе, че умря; наплясках Юла а тя ми отвърна с милосърдие; Ана искаше да стопли душата ми с «истинско» пиле, а пък аз сглупих, та издадох съмненията си в съпружеската ѝ вярност и тя се разсърди. Ето че и с Юла се получи нещо подобно. Посъветвах я да не си губи времето с мен, а тя изфуча като някоя обидена невинност и се изпари. На всичко отгоре ония негодници от болницата, вместо да ме похвалят за майсторската операция, намериха сгода да ми сложат крак. Капак на всичко беше онова «одобрявам» на заместник-министърката, с която някога бяхме спали не една и не две нощи заедно. Тя ли беше се превърнала на едно началническо бездушие и сърцето ѝ беше започнало за помпа боза вместо кръв, или пък аз бях наследил от баща си порока на една закъсняла романтика, та отдавах прекалено значение на «прежните» си любовни връзки?

В коя гънка, в кой мозъчен център се ражда подобна мръсотия? Човъркам човешки мозъци от толкова години, а по този въпрос съм в състояние да кажа само едно — че съм абсолютен невежа. Нали уж всичко е химия и биотокове, откъде пръкват тогава доброто и злото? Или доброто и злото са изначално предопределени за всеки човек? И в последна сметка какво изчадие бях аз — добро или лошо?

Голяма беше тишината, затова такива безполезна мисли се мяркаха в съзнанието ми. За какви ли глупости не мисли един болен човек, заплашен от инфаркт на миокарда, когато остане сам, а пролетен ветрец пъха ли, пъха в стаята му разни сладниково-сентиментални миризми!

Моите велики мисли излетяха през отворения прозорец, настъпи най-после обичайната за ушите ми тишина. Измерих пулса си — беше тихичко в най-долния регистър на петолиннето. Трябваше да го подсиля с една таблетка isoket, но не ми се протягаше ръка до стола, където Юла беше оставила лекарствата. Домързя ли ме, или мозъкът ми беше изтървал властта си над мускулите ми — не разбрах. Започнах да се унасям в нещо като сън и се усмихнах или помислих, че се усмихвам, което не беше все едно, разбира се, но не изпитвах желание да се занимавам повече с душевни разбори и затворих очи. Постепенно започнах да потъвам в една белезникава мъгла, която все повече се сгъстяваше и ставаше сива, дори мрачно сива, каквито са ноемврийските мъгли. Навярно моят сън ме беше понесъл в друго царство, защото у нас през април грее лъчезарно слънце и мъгла има само в главата на моята заместник-министърка. Такава гъста мъгла, че беше скрила от съвестта ѝ Езерото с червените рибки, където някога толкова се целувахме и говорехме за възвишени неща!

Изведе ме от царството на мъглите ядосаното звънтене на телефона. «Провинция!» — мярна се в съзнанието ми. Отхвърлих одеялото, прекрачих леглото и тутакси се намерих на пода. Стигнах на четири крака до бюрото си, улових се за перваза му и успях да се изправя.

— Ало, ало! — чух от далечините мекия глас на Ана. — Ти ли си, Лука?

— Сигурно съм аз! — рекох. — Защо?

— Ами не се обаждаш. Къде си бил?

— На слънчице, в двора.

— На слънчице ли? — учуди се Ана. — Пак се шегуваш, Лука!

Наистина стаята тънеше вече в здрач.

— Има ли значение! — казах.

— Как си с кризата? Защо не лежиш?

— Не ме свърта в къщи, мила. Оздравях!

— Оздравял си, а едва говориш!

— То е от вълнение, любезна!

— Лука, бъди разумен! Моля те! След няколко дена ще се видим. Сега правим последната профилактика на посевите. Няма да продължи дълго.

— Гледай си профилактиките! — рекох. — Това е много важно!

— Дори е свръхважно, Лука! После ще ти обясня. При мене е моят съавтор на експеримента. Той те поздравява и ти желае скорошно оздравяване!

— Кой съавтор?

— Колегата, с когото работим заедно. Доцент Ангелов. Ти го познаваш!

— Оня, с очилата?

— Той.

— Е... Благодаря. Целуни го от мое име!

— Какво?

— Казвам: целуни го, щом ти е подръка. Няма да се целувате с него само из храсталаците я!

Появи се пауза, през която сякаш чувах смутеното ѝ дишане. После тя тресна рязко слушалката и нашият разговор приключи.

Дотърках се до леглото и ритнах силно стола, на който Юла беше натъкмила лекарствата. Столът се обърна и лекарствата се разпиляха на пода.

Зави ми се свят, не легнах, а просто се сринах на кревата. Отново ме настъпи онова копито, но в тоя миг тежестта му сякаш беше се удесеторила. Не можех да си поема дъх.

Сетне пред очите ми блесна светкавица, стана светло, а и аз като че ли заплувах в някакво весело сияние. Беше весело, защото чух над главата си гласа на Юла:

— Какво ти е? Боже мой, какво си направил?

Гласът ѝ идеше отдалече, чувах го като през слушалката на моя проклет телефон.

Лято 1258-о, месец VIII, Монферие. В къщата на Бернарови.

Благословете ни и ни пощадете! Амин.

Макар помилването ми от 1244 година да е записано в Каркасонските книжа на Инквизицията, забелязах, че пребиваването ми в Бернаровия дом, пък и в Монферие не се гледа с добро око от доминиканците. Един монах от Фуа надрънkal разни работи на стария Жералд и човекът ми се вижда от някое време смутен и замислен. Като го поразпитах, узнах, че оня монах му рекъл: «Този

бугър Люкан е наистина помилван, но понеже е извършил много прегрешения и спрямо Христовата вяра, и спрямо реда на страната, наредено му е било да напусне Окситания и вече кракът му да не стъпва на лангдокска земя.» Добрият Жералд се опитал да смекчи работата: «Ами че той е в напреднали години — рекъл, — каква пакост може да стори на страната един старец?» Монахът поклатил глава: «Той може да е стар, но дяволът, който е у него, не остарява! Дяволът, ако му хрумне, ще го подтикне към нови престъпления и тогава над твоя дом ще надвисне голяма беда. Ние всички знаем, че Бернаровци още от едно време са били приятели на бугрите!»

Затова старият Жералд ми се виждаше замислен.

Аз му рекох:

— Брате, не бой се! Кажу ми на доминиканеца, че аз ще постоя в Монферие малко време, а сетне, ако имам още дни, ще се върна пак в Милано при сина си. И му кажи още — че синът ми е голям приятел на миланския херцог и че ако Инквизицията намисли да стори някаква пакост било на мен, било на твоята къща, миланският херцог няма да одобри подобна работа и ще повдигне въпрос чак пред французкия крал!

Добрият Бернар-Жералд много се въодушеви от тия ми думи и още същия ден замина за Фуа да търси доминиканците и да ги предупреди, че аз съм бил човек на миланския херцог. Как са приели това съобщение инквизиторите, не знам, но лошото му настроение се подобри само наполовина. Затова, като го гледах угрижен, казах му да не се плаши, защото аз ще замина за Лавенале, едно село, което беше само на час и половина път от Монферие. Там имах някога приятели, които бяха ме укривали неведнъж от инквизиторите. Щях да замина наистина за Лавенале или за друго някое селище, не ми се щеше да пострада Бернаровият дом заради мен и ако се задържах все още в Монферие, причината беше в близостта му до Монсегюр. Струваше ми се, че само в строгата сянка на Монсегюр ще мога отново да извървя пътищата, по които бях скитал и търсил една сянка цял живот.

И така, след като от петимата богомили останаха вързани за коловете пет скелета с димящи по тях тук-таме овъглени меса, на солунския стадион започна втората

част от представлението — боен турнир между изтъкнати със силата и майсторството си рицари. Рицарите в този турнир щяха да се състезават за диамантената брошка на Атала Людовик — съпругата на барона, най-прекрасната от прекрасните дами на Солун. Тя щеше да свали от гърдите си тази брошка, за да окичи с нея щастливия победител. Двойките на състезателите бяха три, този от шестимата, който останеше прав върху седлото на коня си, щеше да стане притежател на скъпоценния накит. Сред състезателите беше Гийом де Борн, граф от Нормандия, колос, на лице ангел и по душа звяр. Любимото му удоволствие беше да стреля с лък от петдесет крачки по деца на осъдени богомили. Войници подхвърляха детето във въздуха и той стреляше по него. Рядко се случваше стрелата му да не попадне в целта. За тоя галантен рицар и благородник се носеше слух, че обикалял около Дамата, съпругата на Людовик, но никой не знаеше с положителност колко истина имаше в тоя слух.

Гръмнаха тръби, забиха барабани, шестимата кандидати за брошката на Атала (а навярно и кандидати за сърцето ѝ) препуснаха околоръст по хиподрома в брони, с шлемове, с мечове и дълги копия, които държаха изправени, така че острите им върхове блесяха като позлатени в лъчите на полегналото към заходжане слънце. Като дойдоха до трибуната, където седяха Людовик и съпругата му, те се наредиха във фронт, наведоха копията си към земята и направиха дълбок поклон. На поклона им отговори Атала: тя се изправи от мястото си, кимна им засмяна и им подхвърли една роза, която кой знае как падна точно пред краката на Гийомовия кон. Гийом забодя розата с копието си, свали ръкавицата си и закичи с разкошното цвете шлема си, където черната грива се съединяваше с надчелната му плочка. Хиподромът гръмна от възторжени викове, само Людовик и Инесса останаха безмълвни.

Което очаквах, това и стана — Гийом смете противниците си на бърза ръка, без особено усилие. Боят се водеше така: двамата съперници обикаляха хиподрома, после единият от тях се устремяваше срещу другия, наведен към гривата на коня си и с насочено копие. Който не успяваше да избегне удара или да го отрази с щита си, падаше подкосен на тревата. Аз забелязах, че в тази смъртоносна игра Гийом прибегваше все до една и съща хитрост. Той

препускаше из хиподрома насам и натам, като все гледаше да изведе противника си срещу слънцето. Тогава се спускаше мигновено отгоре му и го поваляше. По този начин той свали съперниците си, а последния захвърли копието си и предложи да се бият с мечове. Този двубой от турнира продължи по-дълго, защото двамата непрекъснатоменяха местата си и когато се счепкваха, слънцето блестеше ту в очите на единия, ту в очите на другия. На края страшната сила на Гийом реши спора за брошката — неговият меч така прасна шлема на противника му, че оня се свлече от коня си мигновено, сякаш не беше жив човек, а закрепен за седлото труп.

Хиподромът се люшна и загърмя от бесен възторг. Хиляди хора ревяха, викаха до прегракване, тропаха с ръце и крака.

Гийом де Борн свали шлема си и като караше коня си да играе под него, бавно и тържествено започна да се приближава до трибуната, където седяха Атала и Людовик. Атала се изправи.

Тогава ме обзе диво безумие. Изправих се на мястото си и викнах, колкото ми държеше сила:

— Не! Тоя негодник шмекерува! Искам да се бия с него!

Всички, които седяха наоколо, се извърнаха към мен, а Инесса започна лудешката да ме дърпа за краищата на кадифената ми блуза.

— Ти не си с ума си! — кряскаше не на себе си тя и продължаваше да ме дърпа.

— Тоя негодник шмекерува, искам да се бия с него! — настоявах аз. — Дайте ми кон и меч и вие ще видите как ще го нареда!

Постепенно започна да се възцарява тишина.

Тогава се изправи Людовик и рече:

— Рицарю Гийом, този момък те нарича негодник и твърди, че си шмекерувал в боя. Той е от свитата ми и аз съм го удостоил с ранг, който му позволява да излезе на двубой с който и да било рицар от моята войска!

Гийом де Борн ме изглежда презрително и снизходително се усмихна.

— Ако хлапакът е решил да мре — рече надменно той, — нямам нищо против да му извадя душата!

— Обзалагам се, че аз ще извадя твоята! — рекох. — И то без особен труд!

— На какво се обзалагаш, глупако? — попита Гийом. — На кадифената си дрешка ли? — И безочливо се засмя.

Людовик протегна дясната си ръка, извади тежкия си златен пръстен и рече:

— Ще го дам на тоя от вас, който победи!

— Съгласен съм! — кимна Гийом.

— В такъв случай — обърна се Людовик към адютанта си — дай му моя кон и моя меч. — А на Гийом рече: — Предполагам, че ще свалиш бронята си, за да се биете при равни условия, нали?

По-нататък двубоят се разви така. Обиколихме с Гийом хиподрома, всеки от противоположната страна. Сетне застанахме един срещу друг, на петдесетина крачки разстояние, извадихме мечове и пришпорихме конете. В мига, когато да се срещнем и ударим, аз дръпнах юздата на моя кон и се отклоних встрани. Направих полукръг, устремих се към него и пак в мига, когато да се ударим, се отклоних встрани.

От трибуните започнаха да свиркат и дюдюкат, но от тази врява малко ме беше еня, продължавах си играта, а оня започна да губи търпение, взе да ме гони, за да ме удари в гръб. Така се гонехме някое време, а от трибуните продължаваха да свиркат и крещят. Като издебнах миг, когато душата ми извика «сега!», аз рязко обърнах коня и замахнах така, че въздухът изпищя. Мечът ми се заби в рамото му и като че ли го разполови. Той остана прав на седлото си някое време, гледаше ме заслепен, защото последните лъчи на слънцето блестяха в очите му, после изпусна меча си и се търколи на земята. Конят му се изправи на задните си крака, после хукна нанякъде като луд.

Така получих брошката на Атала и пръстена на Людовик.

Като излизахме от хиподрома, аз свърнах незабелязано в най-близката уличка, после си духнах на петите и поех за пристанището. Из къщурките около кея щях да търся моряка Танас.

Но едва бях изминал стотина крачки, и улицата зад гърба ми затрещя от чатканията на множество препускащи коне. Скоро бях обграден от конната стража на барон

Людовик. Бяха десетина души. Аз извадих меча си, но началникът на групата, когото познавах и който също ме познаваше, рече:

— Няма смисъл, Люкан! Ние сме много и на коне, а ти си един! Освен това ние не те гоним, за да ти причиним зло. Ние просто те настигнахме, за да ти предадем заповедта на барон Людовик. Негова светлост те очаква в замъка.

— А ако не искам да ида при барона? — рекох.

— Съжалявам, Люкан. В такъв случай ще трябва да те заведем насила!

С десет души въоръжени конници в шлемове и с железни плочи на гърдите си беше безсмислено да се бя.

— Шегувам се! — рекох. — Може ли моят сеньор да желае едно и аз да не го изпълня! Нали затова нося пръстена му на ръката си!

Стражите ме заобиколиха плътно, тръгнахме и макар конете да се движеха ходом, трябваше да подтичвам, за да не ми духат с муцуните си във врата. Жалех яката на кадифената си блузка, която беше от бяла дантела, не исках да се показвам пред очите на Инесса мръсен като коняр.

Връщах се в замъка със свито сърце. Откакто ония носачи ме бяха заговорили на родния ми език и петимата богомили бяха изгорели живи пред очите ми, аз не бях като че ли на себе си, едно страшно смущение беше се промъкнало в душата ми и ме правеше да се чувствам ту бесен, ту като пиян. Бесен бях, когато предизвиках на двубой рицаря Гийом, а пиян, когато се изшмугнах от кортежа на сеньора и свих зад товарния кей да търся моряка Танас. Не бях наясно защо ми беше притрябвал този човек, но имах чувството, че една дузина коне ме теглят неудържимо нататък.

Като подтичвах сред конните стражи на път за укрепения хълм, на няколко пъти се помъчих да отгатна защо ли ме вика баронът, за добро ли, или за зло. Аз бях се отлъчвал и друг път от замъка, например когато ходех с други младежи при платени любовници, но сеньорът не ми беше направил нито веднъж бележка. Как пък щеше да ми се сърди сега, когато го бях отървал от един опасен съперник!

Но едва бях влязъл в двора, глутница стражи се навърлиха като бесни отгоре ми и додето да се опомня и

посегна към меча си, усетих ръцете си извити на гърба и вързани яко с дебели въжета. Все пак успях да ритна здраво неколцина, а на едного едва не прехапах гръкляна.

Заведоха ме при сенъора, който ме очакваше в караул-пата на лявата кула. Беше се свечерило вече и вътрешността на това просторно и пусто каменно помещение се осветляваше слабо от една насмолена димяща факла. Саждивата ѝ светлина хвърляше тъмни сенки наоколо и може би затова лицето на сенъора ми се видя мрачно и студено като потъмнелия камък на стените.

Сенъорът махна с ръка, стражите излязоха навън и ние останахме насаме един срещу друг. Това, че стоях вързан пред тоя човек след великолепната си победа над непобедимия граф Гийом де Борн, изпълваше душата ми с непоносима болка. Носеше се слух в двора, че графът бил любимец на папа Инокентий III и че бил съперник на барона не само за сърцето на Атала, но и за титлата му на солунски господар. Аз бях освободил барона от тоя негов двоен съперник и сега, вместо да ми благодари, той ме държеше вързан като разбойник!

Разбира се, аз не излязох срещу Гийом заради барона. Макар да беше добронамерен към мен и да бях се примирил с положението си — свикнал бях с удобствата на благородническият живот, — дълбоко в душата си не бях забравил, че същият тоя човек беше убиец на баща ми и майка ми, че беше разсипал селото ми и че беше враг на моя народ.

Но каквито и да бяха подбудите ми, Гийом го нямаше вече между живите, от тази работа печелеше баронът, ето защо не беше справедливо да ме държи с вързани ръце. Затова предишният Лукан пак настръхна в кръвта ми:

— Така ли ми се отплащате, дето рискувах главата ви заради вас! — рекох с глас, който се огъваше от негодувание и гняв.

— Не дрънкай лъжи! — изгледа ме едновременно сурово и неприязнено баронът. — Ти излезе срещу Гийом не за мен, а за да се покажеш голям герой пред Инесса!

— Както и да е било, не е графът вече на тоя свят!

— За старанието си ти получи един златен пръстен и една скъпоценна брошка. Така че по въпроса за Гийом сме квит!

— Щом сме квит, за какъв дявол сте ме вързали?

— За да си изтърпиш наказанието, говедо! Аз те нака-

зах с два̀йсет и пет то̀яги на голо, а ти хукна да бягаш, прес̀тъпи за̀поведта ми!

— Вие горите от желание да ме опозорите като благодарност, задето спасих честта ви, така ли?

— Ако отвориш още веднъж дума за честта ми, ще заповядам да те намажат със смола и да те запалят жив! — стисна юмруци насреща ми Людовик.

Аз се усмихнах. Изглежда, че го бях убол там, дето най го болеше.

Той се обърна на петите си и зашари бързо-бързо из помещението, за да поутихне гневът му. После застана в най-отдалечения ъ̀гъл, дето светлината на факела почти не стигаше, и оттам ми заговори:

— Само един бог знае защо на времето проявих милост към тебе. . . Ти беше едно вълче, а аз, наивникът, се надявах да те облагородя! . . . Направих те паж на Инесса, а ти взе да я ревнуваш, безумцо! Утре ще убиеш мъжа ѝ, това е повече от сигурно. . . В гърдите ти няма душа, а вие вълк! Такива сте всички вие, дето сте се излюпили от еретическо семе!

— Защо го усуквате! — рекох. — Вие искате да се подмажете на папа Инокентий III, като му съобщите, че сте наказали жестоко уби́еца на неговия любимец!

— Още пет то̀яги за безчестните ти думи! — каза сурово баронът.

— Предпочитам да умра от меч, вместо да бъда позорен с то̀яги!

— От трийсет то̀яги може да умреш, а може и да не умреш, защото ти си як като вол. А мечът ще вземе душата ти дори да си един Голиат!

Той се умълча някое време, после продължи:

— Да те държа в замъка си значи да държа в пазвата си змия! Мерси! Туй няма да стане. Върви, накъдето ти видят очите, иди там, за където беше тръгнал, само насреща ми да не се мяркаш! . . . За да видиш, че не ти желая злото, макар да си един безумец, ето, написал съм писмо, в което заявявам, че си бивш служител в моя двор и че по свое благоволение съм ти подарил собствения си пръстен.

Той дойде до мен, разкопча блузата ми и пхна в пазвата ми пергаментовия лист. Сетне отново ме закопча.

— Това писмо ще те покровителствува поне докато си

в Солун — рече той. — При положение, разбира се, че излезеш от наказанието жив!

Аз се засмях.

— В Негови ръце е животът на всички ни! — въздъхна баронът. Той погледна нагоре, в тъмното, и кой знае защо разпери ръце.

— Имам една-едничка молба — рекох. — Каквото остане от мен, живо или мъртво, да се занесе и остави на пристанището, при товарния кей.

Баронът кимна и плесна с ръце.

Влезе началникът на караула, следван от двама войници.

— Да му се ударят трийсет тояги. Одеве бях заповядал двайсет и пет, сега ги увеличавам на трийсет. Като изтърпи наказанието, да се занесе жив или мъртъв на товарния кей и там да се остави. Отведете го!

Излязохме. Над света беше се спуснала безлунна, черна нощ.

Лято 1258-о, месец IX, Монферие, в къщата на Бернарови.

Благословете и ни пощадете!

Вчера ме споходи доминиканският монах от Фуа. Той е член на Каркасонската инквизиция, има висок йерархически сан и отговаря за района на град Фуа, в който влизат Монферие и Монсегюр. Изглежда на около петдесет години, лицето му е продълговато и сухо, сивосинкавите му очи гледат студено и твърдо, заплашително твърдо: издават инквизитора, готов да прати в огъня всеки, който не споделя убежденията му, та дори и собственения си брат.

Седнахме навън, под сянката на Бернаровата лозница. Той се намести чак на другия край на скамейката, сякаш се боеше да се не допре до мен, да се не изцапа от власеницата ми, макар че беше бяла и чиста като сняг. Старата Бернаровица я переше през ден.

Като гледаше смръщено пред себе си, този ужасен човек рече:

— В заповедта за помилването ти, еретико, от 1244 година е казано, че ти се нарежда в срок от три дни да напуснеш лангдокския край. Защо си отново тук?

— Споменава ли се в тая заповед думата «завинаги»? — попитах.

— Не се споменава, но се подразбира!

— Заповедите не подлежат на тълкуване! — рекох.

— Подлежат, подлежат! — поклати глава доминиканецът и за пръв път ме изгледа, откакто бяхме седнали. В очите му показваха зъби два овчарски песа, готови всеки миг да се хвърлят отгоре ми.

— Значи, ти твърдиш, че заповедите могат да се тълкуват?

Той повдигна рамене.

— И десетте заповеди на Мойсей? Ти си склонен и тях да тълкуваш?

— Не съм казвал подобно нещо, дяволско изчадие! — Той почервения от смущение и побърза да се прекръсти. — Освен това десетте заповеди не са измислени от Мойсей, еретико, дадени са на Мойсея от бога! А всичко, що иде от бога, не се тълкува. То се изпълнява!

Проклетият доминиканец отново почервения от гняв, злите псета в очите му като че ли извиха гърбове и скочиха отгоре ми:

— Който не изпълнява божите заповеди, ние го пращаме в огъня! Ти си имал възможност да се увериш, да изпиташ на кожата си, че ние не се церемоним, нали?

— В деня на Апокалипсиса всеки ще си получи заслуженото! — рекох. — В евангелието е казано, че тоя, който вади нож, от нож умира. Тоя, дето изпраща в огън себеподобните си, на вечен огън обрича душата си. Според евангелието в деня на Апокалипсиса всички вие, от Инквизицията, ще бъдете изпратени за вечни времена в огньовете на ада.

На мястото на псетата изскочиха вълци, те насочиха пламнали очи в лицето ми и от мордите им потекоха лиги.

— Ние изпращаме в огъня враговете Христови, еретиците, затова в деня на Апокалипсиса ще бъдем възхвалени от бога и най-добрите места от рая ще бъдат отредени за нас!

— Напразно се надявате! — рекох. — Нито един от евангелистите не е посочил кое убийство е праведно и кое е грешно. Христос е порицавал насилието, никога и никъде не го е поощрявал. Кой ви е дал право да убивате хората за възгледите им?

— За възгледи не убиваме, богохулнико! Имай си

възглед, но си дръж устата затворена! Не бунтувай хората! А вие ги бунтувате: да не работят на църквата и князете, да не плащат данъци на държавата, да не ходят на война!

— Че защо трябва да се работи на църквата? Христос да не е имал крепостни селяни? Я виж какви здрави ръце имаш, запретни ръкави и работи, а не чакай наготово! Ако всички хора по света се трудят и всеки изкарва прехраната си с честен труд, и никой не посяга за хляба на ближния си, няма да има нужда от князе; а като няма да господарствуват князе, няма да има и войни. Защото войните не се правят от орачите и сеячите, а от князете и епископите!

— Напразно, еретико, Юг де з'Арси те е помилвал на времето! По думите ти личи, че през тия 14 години, откакто не си бил на лангдокска земя, дяволът не е напуснал душата ти дори за миг! Но аз те предупреждавам: ако макар и само една от думите, които изрече тук, изскочи навън от този двор, кладата този път няма да те размине! На огъня му е все едно с кого си има работа — с млад еретик или със стар богохулник и бунтар. . . А на Миланския херцог не се надявай! Нашият светейши баща и папир, папата, и кралят на Франция скоро, много скоро ще му потърсят сметка за покровителството и помощта, които той оказва на еретиците. Тъй че. . . — той се изправи и вълците в очите му недоволно се дръпнаха назад — . . . почнат ли да капят листата, да те няма вече на окситанска земя! Останеш ли, ще те приберем в Инквизицията, а приятеля ти Жералд и семейството му ще изселим през девет села в десето!

Като чух за Бернарови — доминиканците само чакаха повод, за да разсипят това семейство, — налегна ме мъка. Не ми се искаше в самия край на живота си да причинявам зло, особено на приятелите си. Достатъчно злини бях извършил през изминалите години.

«Почнат ли да капят листата — рекох си, — ще се върна обратно в Милано. . . Дано дотогава свърша тоя ръкопис!»

— Дойдох да се поклоня на Монсегюр! — рекох. — Ще си тръгна, преди да оголее гората.

— А в Кверибус ще ходиш ли да се кланяш? Там вашите подвиха опашки!

— Да тежат на съвестта ви! — рекох. — В деня на Апокалипсиса и за тях ще отговаряте!

— Кверибус беше последната ви крепост. Сега над Окситания владее мир и ние няма да позволим на такива дърти негодници като тебе отново да разпалват бунтове и вражди!

— Такива като мене не са нужни вече никому. Каквото е имало да върша, аз съм го свършил през силните си години — посял съм семе, което ще кълни и ще дава плодове и тогава, когато над тебе, доминиканецо, ще расте трева. Всяка година да правите по един Монсежюр и по един Кверибус, пак няма да задушите това семе. А думата си ще удържа. Вземат ли да се ронят листата, аз ще напусна Окситания, тази чудесна страна, която обикнах като втора родина.

— Ако не я напуснеш, понеже толкова си я обикнал, може да те заровим и жив в нея! — закани ми се доминиканецът със зловеща усмивка и с припрени и забързани стъпки излезе от двора на Бернар.

Понеже до листопада не остава много време, трябва да бързам с житието си. Всъщност какво житие е моето! Аз не съм нито християнски църковник, нито кандидат за християнски светец, за да пиша «житие» в смисъла, възприет от християнските книжници. Аз съм само един грешен човек. По произход съм от България, по убеждение съм бугър, катар, което значи на български «богомил». Богомилите в Окситания наричат «катари», а в Ломбардия «патарени». Аз съм по убеждение богомил, тоест катар, но не съм покръстен в богомилската вяра. Аз изповядвам десетилетия вече тази вяра с не по-малка сила от един богомилски «свършен». И ако не съм покръстен за богомил, ако не ми бъде въздадено у т е ш е н и е като на другите богомили, то не е, защото не съм искал или не искам, бог ми е свидетел! А защото, преди още да стъпя на окситанска земя, българският богомилски епископ ми възложи задачи, които по същество бяха несъвместими с богомилската вяра. По-сетне в Окситания катарският епископ ми заповяда да пазя според възможностите си катарските първенци, така наречените «свършени», от палачите на християнската инквизиция и ми нареди освен това да помагам и да съм в услуга на сеньорите, които

покровителствуват бугрите и им дават подслон. Греховете ми са тежки и са много и навярно е късно, за да бъда първа кръшаван. Но епископите и «съвършените», които покровителствувах и пазех, всички те ми обещаваха застъпничеството си пред бога в деня на моята смърт или в деня на Страшния съд. Те ще да свидетелствуват пред бога, че приживе съм бил в душата си добър човек, праведник, истински богомил, готов да иде на драго сърце в огъня заради убежденията си и че не по своя воля, а за защита на катарските духовни първенци и на техните сеньори-покровители съм изпълнявал войнишки задачи и проливал кръв. . .

Благословете и ни пощадете!

Аз не зная дали бог ще вземе под внимание застъпничеството на праведниците, заради които съм проливал кръв; дали ще се вслуша в думите им. И не съм сигурен дали моите наставници ще са около бога, когато душата ми застане пред него: раят е толкова просторен, че щом на единия му край припада нощ, на другия му край изгрява ден! А в деня на Страшния съд неразборията ще е толкова голяма, че къде ще търся моите хора и дали те ще ме открият, и ако ме открият — дали ще си спомнят за мен?

Благословете и ни пощадете!

Надявам се само на Есклармонд. Сигурен съм, че тя единствена не ме е забравила и че тя единичка ще ме търси, за да чуе от устата ми онази съкровена дума, която там, на монсегюрската клада, не успях да ѝ прошепна в ухото!

Това мое «житие» е последното ми пътуване по света. Като извървя отново пътищата, по които съм вървял, и стигна края, сам ще разбера къде ще ида след смъртта си — в ада или в рая. И ако мястото ми ще да е в рая, умра ли, ще полетя над хаоса като птица, за да търся Есклармонд. . .

А сега да се върнем отново в годината 1209, когато барон Людовик изгори на Солунския стадион петима богомили и аз убих в турнирен двубой рицаря Гийом де Борн. Да се върнем към тоя злополучен ден, когато Лю-

довик заповяда да ми ударят двајсет и пет тояги, задето бях обидил дъщеря му Инесса и бъдещия му зет, и после беше увеличил наказанието ми с още пет тояги, понеже бях намекнал нещо за семейната му чест във връзка с поменатия рицар Гийом.

Запомнил съм как се разви тази история докъм двадесетия удар. По-нататък съм загубил съзнание. Между петнадесетия и двадесетия удар чух тоя от палачите, който ме биеше откъм дясната ми страна, да казва на другия палач, който ме налагаше откъм лявата:

— Ей, Пейре, както се силиш, ще ми ступиш костите бе!

— Тъй му се пада на мръсника!

— Защо бе, Пейре?

— Той уби Гийом, а Гийом всяка Коледа черпеше хората от нашата дружина с по кана провансалско вино!

— Ех и ти!

След двадесетия удар, който ми нанесе ощетеният от мене Пейре, загубих свят.

Когато отворих очи, беше ден, видях се да лежа по корем върху купчина слама. Стаята, доколкото можех да я огледам, представляваше едно кирпичено копторче, което много ми напомняше сиромашкия ми бащин дом. Дори някое време, докато нещата се нагласяваха в главата ми, изпитвах чувството, че съм у дома и че ей сега вратата ще скръцне и на прага ще се покаже мама. Комай от две години не бях се сещал за родния си дом, ни за родителите си и ето че сега изведнъж всичко ми дойде на ум.

Но това видение, което едва не извика сълзи в очите ми, изчезна бързо. Станчката беше друга, а и самият аз бях друг. Наоколо ми миришеше ужасно на лук, а шавнех ли, сецваха ме страшни болки от раменете, та чак до свивките на краката. Личеше си, че оня Пейре беше яко по-работил.

Скоро разбрах откъде идеше противната миризма. Гърбът ми до кръста беше обложен с дебел слой кълцан лук. Тази каша беше стегната с рунтава овча кожа, чиито краища бяха вързани на гърдите ми. Догади ми се, бях отвикнал от тия неща. Къде в замъка на Людовик можех да видя прясно одрани овчи кожи и да мириша кълцан лук! Тия неща ги имаше сигурно, но в готварниците, които се намираха в дъното на външния двор. През четирите години, докато бях в замъка, кракът ми не беше стъпвал там.

Като преодолях отвращението си, взех да обръщам глава насам-нататък, за да огледам по-добре мястото, където бяха ме прибрали. На отсрещната страна имаше също такава купчина слама, покрита с кълчишна черга като моята. В ъгъла бяха накамарени свитки дебели въжета и няколко самара с кожени превръзки за носене на товари. Бяха ме прибрали в някоя от къщурките на пристанищните носачи. Стана ми чоглаво от сиромашията, бях я забравил вече; оброних глава и тогава зърнах до самото възглаве, положени върху чиста бяла кърпа, комат черен хляб и няколко сушени смокини.

Какви ли лакомства не ми даваха в замъка за закуска, но нито веднъж душата ми не беше се затрогвала така, както пред вида на тази сиромашка храна! Гърлото ми сякаш се сви и в очите ми започнаха да парят сълзи. О, да бъде благословена добрата ръка, предложила ми тоя комат хляб! Да бъде благословено сърцето, решило да ме зарадва с шепата смокини! Притиснах лице към сламената възглавница и заплаках.

От дете не бях плакал. Ето че в света имаше освен изроди като Пейре и истински човеци! Плачех и благодарях на бога, че не ми беше отнел вярата в доброто. После, когато сълзите ми секнаха, в душата ми като че ли повя леден вятър и аз се запитах откъде идеше злото в моя живот. Какви грехове бях сторил, с какви свои деяния бях нарушил светата правда, с какво бях разгневил бога. Какви святи закони бях престъпил, за да ме изтръгне бог от родното ми място, да умъртви без време родителите ми и близките ми и да ме подложи сега на такъв позор, какъвто търпят най-долните люде, крадците и насилниците. Нали окото на бога вижда всичко, нали божието ухо лови всеки звук, всяка дума — как е могъл тогава всевишният да се припознае и да ме вземе за окаян грешник?

Невъзможно беше бог да греши.

Тогава ми мина през ум: да не би пък аз да съм грешил несъзнателно?

Припомних си десетте божии заповеди. Никога никого не бях лъгал, нито мамил. Едно копче не бях откраднал. Името божие съм споменавал от дъжд на вятър. Вярно е, убивал бях, когато ни нападнаха латинците, но аз не започнах пръв, те започнаха. Те скочиха отгоре ни, а аз само се вардех. Да вардиш от разбойници себе си, близките си и земята, на която си се родил — това не е грях. Нима

Давид е извършил грях, като е утрепал Голиат? Не съм и прелюбодействувал. Ходех при момичета, но нито аз бях женен, нито те бяха омъжени. Нито една божа заповед не бях престъпил. Защо тогава ме наказваше господ? Защо ми изпращаше зло?

Изведнъж се сетих за графа Гийом де Борн. Очистил го бях, вярно, но това стана на турнирен двубой, честно, по правилата; самият латински епископ на Солун беше благословил този турнир!

14

Юла прочете последните изречения на Лукановото житие с все по-затихващ от умора глас и с клепки, които явно натежаваха над очите ѝ от непреодолима нужда за сън. Какви ли таласъми не бяха се боричкали нощеска в сърцето ми и ако миокардът ми беше устоял въпреки всичко, заслугата се падаше не на волската ми сила, а на нейната малка и доброжелателна, ласкава и милостива ръка. Може би не е уместно да казвам това, като човек на медицинската наука, но ето че тази идиотска нощ установих нещо много поучително: ръчицата на моята гледачка, поставена на сърцето ми, действуваше на неговия нарушен ритъм и на недостатъчното му оросяване по-«ефективно» от всичките ланитопи, изокети и обсидани, които гълтах според предписанието на моя почтен професор-кардиолог.

Рекох ѝ:

— Поспри да четеш, момичето ми, ще ми се да подремна малко! — и престорено затворих очи.

Когато погледнах след минута-две, тя спеше вече. Една кротка усмивка като разкошна пеперуда, отмаряща се на някой цвят, беше полегнала леко на притворените ѝ устни.

Лято 1258-о, месец, IX, в къщата на Бернарови.

Благословете и ни пощадете! Амин.

. . . И понеже не ми идеше на ум в какво бях съгрешил и откъде идеше злото в моя живот, почувствувах се като човек, изпаднал в непрогледна мъгла — не знаей откъде

изгрява слънцето и в каква посока захожда; дали се движа към дома си, или се отдалечавам безнадеждно от него. Човек в мъгла, без дом и близки, ето какво окаяно същество представлявах в тоя час. Дожаля ми силно за самия мен, страх започна да се промъква в душата ми; губех зрение и за настоящето си, а за онова, което идеше насреща ми, бях напълно ослепял.

Изправих се с мъка и залитайки, сякаш бях препил силно вино, излязох навън. Пред къщата имаше дървена пейка, огряна от слънце, примъкнах се до нея. На петдесетина крачки напред зеленееше и святкаше морето с безброй сребърни отблясъци, а от двете ми страни се виждаха други къшурки от плет и глина, наклеявали по песъчливия бряг. Рибарски лодки, зареяли се в далечината и обвити в беззвучната омара на деня, приличаха на някакви въздушни призрци, а в дъното на залива полюшваха платна големи и малки кораби и сред тях сновяха дребни ладийки, едва видими за очите, като чертици. Гребците им не се забелязваха, само пръските от веслата им проблясваха от време на време като цветни мъниста, избликували внезапно от водата.

Пристанището и товарният кей бяха далече, шумотевицата им не стигаше до ушите ми, наоколо ми царяха тишина и покой, само топлият бриз, който повяваше откъм морето, шумолеше кротко в сламените стрехи на колибите.

Вслушвах се в тишината и се чудех на превратностите, с които беше изпълнен досегашният ми живот. На ръката ми блестеше огромният златен пръстен на Людовик, в пазвата си усещах скъпоценната брошка на Атала и коравия пергамент на Людовиковото свидетелство и в същото време бях един пребит човек, смазан от позорен бой с тояги. Босоногого някогашно козарче, каквото бях, беше живяло в княжески замък, сред доволства, каквито даже насън не биха могли да му се мярнат, научило беше до съвършенство франкския език и можеше безупречно да превежда на латински. Сега същият този човек береше душа в глинената хижа, достойна за най-окаения сиромас. Бог ме издигаше във висините, а сетне ме захвърляше в калта. Като че ли в сърцето на всевишния веднъж избуяваше безкрайна доброта, а друг път — ожесточение, което не познаваше прошка. Но нали бог беше олицетворение на милостта и доброто, на правдата, която не до-

пуска грешка; така бях учил в учебниците по закон божи и катехизис, така вярвах; тогава как можеше същият този бог да избухва в жесток гняв и да наказва човека, без този да е съгрешил?

Това бяха мъчни въпроси, те надхвърляха далече моите познания, поставяха на изпитание учението, което бях усвоил в Людовиковия двор. Те внасяха смут в душата ми и като че ли ме изправяха до самия ръб на някаква страшна бездна. Затворих очи и се унесох в мъката си в безмълвието, което се ширеше наоколо. И ми се стори, че морето се надига, приижда бавно и се разлива над мен. Но не беше същото това море, дето се плискаше ласкаво в краката ми, а друго море, от синя светлина; и се сетих: небето беше слязло на земята и аз се гмурках и пропадах в прозрачните му дълбочини.

Около пладне дойдоха при мен мъж и жена. Мъжът носеше конопена риза до коленете си и платнени гащи, беше препасан на кръста с широк, но силно похабен кожен колан. Имаше вид на 40-годишен, едър, здравеняк. Жената беше гърбава, накуцваше, по лицето ѝ се съзираха почти изтрити вече следи на някогашна хубавица. Очите ѝ бяха светли, от тях лъчеше мека светлина. Беше облечена в синя, овехтяла манта, препасана на сецнатия ѝ кръст с тънко въженце. Мъжа познах тутакси — това беше оня мой съплеменник, когото срещнах наскоро в една уличка близо до пристанището. Той разговаряше с други двама мои съплеменници и когато чух речта им, нещо като да се обърна в душата ми. Изведнъж ми се беше сторило, че наоколо ми не мирише на осолена риба и насмолени корабни въжета, а ме лъха повеи на мащерка и бъз. Тоя човек не беше се държал любезно с мен, отровните му думи бяха останали в паметта ми: «Ако Рельо узнае, че син му служи на дявола, при франките, ще се обърне три пъти в гроба си и в деня на Страшния съд няма да стане, защото ще го е срам да гледа хората в очите!» В тия отровни думи бях почувствувал една безпощадна истина за себе си, нали бях се превърнал в доброволен пленник на Людовик — иначе, бог ми е свидетел, макар да ми беше съплеменник, за подобни приказки щях непременно да го изпратя на оня свят! Та и сега, като видях тоя човек, една горчилка се надигна в душата ми, не че имах нещо против него, а

защото извикваше у мен един парещ вътрешен срам. Право или криво, аз бях наистина един недостоен син на баща си: сам бях се примирил да живея под един покрив с палача му и да служа на палача му, като бях приел доброволно да стана паж на неговата дъщеря.

Затова само кимнах на тоя човек и се умълчах. От вълнение, от що ли, а може би от раните пред очите ми взе да притъмнява и аз отворих жадно уста за глътка въздух като риба, изхвърлена на суша. Тогава гърбавата жена закуцука за собата, изнесе оттам пръстен кърчаг и взе да мокри с вода челото и лицето ми. Дали от водата, или от добрината, която се лееше от очите ѝ, стана ми по-добре.

— Ти, Лукане, да не беше ставал, а да си беше лежал на хладина в собата! — каза ми мъжът. — По-добре ще е да си лежиш в собата, докато ти помине! — продължи той. — И раните ти ще зараснат по-бързо, и на опасност няма да се излагаш, защото дяволът си няма работа!

— Каква опасност може да ме грози? — рекох. — На тоя бряг, сред тия сиромашки колиби и толкова далече от пристанището?

— Франките знаят, кюретата им най-вече, че сред нас има богомили, и често изпращат свои хора, натъкмени, както ходим ние, като рибари или скитници, да ни подлъгват с приказки, за да се издадем. Такъв човек може да те види и понеже си облечен по сеньорски, веднага да се сети кой си и да обади на Людовиковите хора.

— Не бой се! — въздъхнах тихичко и пак оня срам отвътре ме опари по сърцето. — Аз не съм беглец.

— Не си ли? — ококори моят събеседник очи в мене и в гласа му ясно отекна чувство на съжаление. — Белким някои ромеи са те наредили така?

Ромеите бяха врагове на франките, беше в реда на нещата да ме «наредят» като човек на омразния им барон.

— Никакви ромеи не са ме закачали! — поклатих глава. — Ами баронът заповяда да мебият с тояги, а сетне да ме захвърлят някъде около товарния кей. Аз сам го бях помолил да ме изхвърлят след боя някъде около товарния кей на пристанището. Нали ми беше споменал, когато разговаряхме с тебе оня ден, че около тоя кей живее българинът, морякът Танас? Щеше ми се, ако издъхна от тоягите, да ме погребат свои, а остана ли жив. . . знам ли какво! — повдигнах рамене.

Докато ние разговаряхме, гърбавата беше стъкнала огън от сухи водорасли, сварила беше в едно малко пахарче някаква зеленикава отвара и с блага усмивка ми показваше, че трябва незабавно да я изпия. Изсърбах туй питие, то беше отвратително на вкус, но още докато го сърбах, почувствувах кръвта ми да се стопля и в жилите ми да се налива сила. И понеже мойт съплеменник все ме гледаше учудено и недоверчиво, взех, та му разказах цялата си солунска история от начало до край, тоест до оня миг, когато сърдитият Пейре ми нанесе с тоягата си двајсетия удар по гърба.

Като свърших разказа си, мойт хазяин дълго мълча, а после взе да ми разправя своите патила. Викали го Никола, бил от моето село, но живял в колибата на дядо си, която се намирала отатък оня хълм, дето пасях козите си, затова не съм го знаел добре. С баща ми бил от една богомилска вяра, каквато изповядвали повечето хора от селото ни. Деня, когато латинците изстребиха селото ни, него и други трима мъже оставили живи, за да слугуват в обоза им. «Видяхме им се най-яки за такъв работа, затуй не ни заклаха!» — усмихна се някак виновно Никола. Като пристигнали в Солун, продали ги на пристанищния откупчик, да му служат за носачи. Давал им на ден по един хляб и по една сушена риба и всеки месец в добавка — по една сребърна нумизма. Животът му бил кучешки, но праведен, защото не угаждал на тялото си, което било творение на дявола. Да угажда човек на тялото си значело да радва дявола и да огорчава духа си. Тази гърбава и куца жена, дето се въртяла тъдява, била някога блудница. Пияни моряци я изхвърлили една сутрин от втория етаж на публичния дом и той я прибрал от улицата почти умряла. Лекували я дълго време той и приятелите му, дето живеят из тия къщурки наоколо, и тя оживяла, но останала завинаги гърбава и саката. Ходела из околностите на града, близки и по-далечни, да събира лечебни билки и да ги продава за комат хляб или за някой и друг перпер. Но и тя не се оплаквала богу, защото била прозряла вече истината за праведния и за греховния живот.

— Колкото до тебе — повдигна рамене Никола, — аз нямам пръст в твоето спасение. Тебе те е намерил късно снощи морякът Танас, излизайки от кръчма с неколцина свои другари. Познал те, защото бил вчера на хипдро-

ма, когато си съсякъл оня звяр Гийом. Познал те, но щял да си отмине по пътя, защото какво му влизат в работа разправията между франки и ромей. И тъкмо се канел да си тръгне, когато ти си изохкал, както си бил в несвояст: «Мамо, мамо, къде си, помогни ми!» Тогава Танас се чукнал по челото и рекъл: «Бе туй юначе е наш човек, българче!» Вдигнали те на ръце и към полунощ те донесли тук. Варвара, гърбавата, рекла: «Аз туй момче ще го поживя, само ми дайте прясно одрана ярешка кожа и едно кошче лук!» Танас на часа се разпоредил и скоро Варвара наложила съдраната ти кожа с лукова каша и някакви други билки, които помагат на рани. Танас и другарите му са хора от кол и въже, дето се казва, нямат нищо свято, но като те познаха, не пипнаха нито пръстена ти, нито брошката и пергамента, дето са в пазвата ти. Танас рече да те гледаме и вардим като свой син и рече, че ще ни платиш за разноските, на което ние се обидихме и му отговорихме, че всеки страдащ човек е наш брат, още повече че този е от нашата, българска кръв.

Ето как протекли работите, след като Пейре ми стовари двайсетата тояга.

Докато Никола разказваше, когото в паметта си веднага нарекох «чичо Никола», както беше обичайно по нашия край, на няколко пъти ми се зави свят въпреки освежителното питие на «стрина Варвара». Взех да въртя очи и да клюмам и тогава двамата ме уловиха под мишниците, главно чичо Никола, който нанстина беше як човек; гърбавата женица едва стигаше до пояса ми. Въведоха ме в собата и ми помогнаха да се просна на кълчищната черга. Преди да затворя очи, погледът ми се срещна с Варвариния; стори ми се, че той погали сърцето ми като грижовна и милостива майчина ръка.

Когато се събудих, вече свечеряваше. Гъстата синкава здрачевина бавно отстъпваше място на приниждащия мрак. През отворената врата на собата леко нахлуваше дим на огън, запален от сухи водорасли. В тоя дим се прокрадваше миризма на гозба, в която вряха непознати за мен коренчета и треволяци. Нямах никаква охота за ядене и от тази миризма ми се догади. Излязох навън. Бай Никола седеше на пейката и проверяваше дупките на една рибарска мрежа. Като ме видя, кимна ми да седна до него и рече:

— Утре сутринта ще изляза в морето и ако рогатият

не ми попречи, ще ти наловя малко риба. Ние ядем риба рядко, защото и тя е едно изкушение за душата. Караме повече на зеленина, на хляб и лучец, хапваме сегиз-тогиз и сиренце, а понякога и по някоя маслинка. Маслините наливат якост в жилите, а пък моята работа е хамалска, трябва ми сила. Но за тебе ще наловя малко риба. Рибата, когато се яде малко по-сурова, вдига бързо болния на крак. Варвара прави добра чорба от скумрии, а умее да ги пече и на камък.

— Не си прави труд! — рекох. — Благодаря ти, но не ми се яде нищо. Не искам нищо.

— Как тъй не искаш? Мигар не щеш да стъпиш по-бързо на краката си?

— Защо ми е? — повдигнах рамене.

Гледах как тъмнината ляга тихо над морето, една измрудена лента, обточена около хоризонта, отделяше небесния купол от водата. Защо ми беше да оздравявам? За да служа на някой нов сеньор или да се главявам за хамалин в пристанището? За да има сетне кого да бият в тояги? По-добре беше раните ми да не заздравяват, та като се явя пред бога, да му посоча съдраната си кожа и да му кажа: «Такава ли е, боже, твоята правда?» И в същия миг, като се мярнаха тия думи в главата ми, аз изтръпнах. «Ето — рекох си, — ти се усъмни в божията правда и с това стори най-големия грях за един смъртен! Сега вече си н а и с т и н а осъден!»

— Чичо Никола — рекох, — ти си добър човек и аз съм ти признателен за милостта. Но ми се чини, че се застоях много в твоята колиба, затова съм решил утре да кажа на теб и Варвара сбогом. А за доброто, с което ме почетохте, ще ви оставя за спомен скъпоценната брошка, дето е скътана сега в пазвата ми. Тя е на Атала и аз я спечелих честно в честен турнирен двубой.

— Какви ги приказваш! — учуди се неприятно чичо Никола. — Къде ще се денеш такъв изтрепан? Докъде ще стигнеш, като си без сили?

— Не бери грижа! — рекох. — Все ще ми стигне сила, за да се добера до морето.

— Мигар там ще те чака някой?

— А защо някой трябва да ме чака?

Добросърдечният чичо Никола ме гледаше изумен и донякъде недоверчиво, защото не можеше напълно да повярва, че говоря сериозно. Варвара ни донесе чорба в

един обемист пахар, сложи го на средата на пейката, даде ни по една дървена лъжица и ни покани да ядем. Чичо Никола се изправи и както правеше някога баща ми, прочете три пъти молитвата «Отче наш». Варвара, която не знаеше български, шепнеше думите на молитвата на своя си език.

За да не обидя добрите хора, куснах си няколко пъти от чорбата, която беше на вкус горчиво-кисела и смъртно-носно лютива. Приготвена беше от отровно лютиви чушки, коприва и кой знае от какви още коренчета и тревя. Изсърбах няколко лъжици, избърсах потта от челото си и от повече се отказах.

— Белким туй ти е яденето? — облеци се чичо Никола.

Поклатих утвърдително глава.

— Туй за едно дете не стига, а ти си на ръст по-голям от ламя! Бива ли?

Досади ми неговите доброжелателни укори, затова си замълчах. Втрених поглед в морето, което чезнеше вече в сгъстения се мрак.

«Само да остана утре сам, само да разсъмне веднъж!» — заканвах се за нещо в ума си. Какво по-точно възнамерявах да правя на разсъмване, не ми беше ясно, но все пак, в общ смисъл, имах нещо пред вид. Една преситеност от всичко така ме разяждаше отвътре, че още в тоя миг ми идеше да се затирия бежешком към морето, да нагазя във водата и да вървя, да вървя, докато потъна толкова надълбоко, че да не ме стига вече никаква светлина, никаква мисъл и никаква човешка реч. Защо ми беше светлината? За да гледам един свят, изпълнен с неправди? За какво ми е мисълта? За да се усъмня в правдата божия? А речта? За да слушам глумите на Инесса, назидаанията на Людовик и откровенията на Пейре! По-добре беше да не стига никога до ушите ми такава реч!

— Нещо не си в ред, момче! — въздъхна чичо Никола. — Ако ти е жал, задето са те изпъдили от замъка, да знаеш, че тази жал е от дявола, да не ѝ се поддаваш!

— Не ми е жал за нищо! — рекох.

Истина беше, че не бих се върнал в замъка дори Людовик сам да ме канеше и да ми предлагаше втори пръстен. Но това, дето рекох, че не жалия за нищо, не беше истина, изкривил си бях душата. Мъчно ми беше и за бялата ми стая, от която се виждаше морето, и за мекото ми легло,

постлано с бели чаршафи, и за Инесса, която понякога ми се натискаше и ме изгаряше с дъха си; мъчно ми беше и за книжката с трубадурски песни, някои от които вече пеех, и за китарата, с която си акомпанирах. За всичко това ми беше мъчно. Но най-голяма мъка изпитвах за оръжието си, за меча си, с който се разделях само нощем и когато излизах в града. Още не ми беше дадено званieto «Кавалер» и затова нямах право да излизам от замъка въоръжен. Как ми беше мъчно за верния ми и предан меч! Ако трябваше да слеза в дълбините на морето, за да се скрия от светлината, от думите, от разколебаната си вяра в справедливостта и милостта на бога, непременно щях да го препаша на кръста си, за да ми бъде другар в тъмнините.

— Момче, ти постой тука или си полегни в собата — рече чичо Никола и се изправи ненадейно като човек, осенен внезапно от голяма мисъл. — Пък аз ще ида да ти доведа най-големия праведник в тоя град. Той е българин и с него ще можеш да споделиш мъката си, защото аз виждам, че нещо те върти и гложде душата ти!

Рече и се запъти нанякъде в мрака. Пред гаснещия огнен седеше гърбавата, неподвижна и няма. Над света цареше тишина. Само морето си приказваше. Навярно разговаряше с рибите; и с удавниците, които беше приело и успокоило завинаги в широкото си и бездънно царство.

Лято 1258-о, краят на месец IX, Монферне, в дома на Бернарови.

Благословете и ни пощадете! Амин.

...Едничката светлина в тоя нощен час беше светлината на звездите. Тя беше съвсем слаба, за да видя човека, който застана пред мен. Той ми приличаше на сянка, както и аз навярно съм приличал на сянка в неговите очи.

Чух чичо Никола да казва зад гърба ми:

— Този е човекът, Учителю!

Аз се изправих, но Учителя сложи ръка на рамото ми, ръката му беше лека, като птица, и със слаб, но мек и топъл глас ми рече:

— Седи си, чедо. Не съм достоен, нито съм заслужил с нещо, за да ми стоиш на крак.

Струваше ми се, че пред мене е застанал човек слаб, с една глава по-нисък, но с такава вътрешна сила, че самият аз се усещах дребен, малък пред него и безпомощен като дете.

Този човек помълча някое време, сетне, като ме изчака да седна, скръсти ръце и наведе смирено глава.

— Благословете и ни пощадете! Амин — прошепна молитвено той. Пак помълча и продължи с благия си и тих глас: — Да бъде нам според Словото ти. Отец, Син и Свети дух да опрости всичките ви грехове. Да се помолим на Отца, на Сина и на Светия дух. Трижди!

И той три пъти коленичи и се изправи, а после прочете молитвата «Отче наш», но ми се стори, че не съвсем тъй, както я знаех аз:

— «Отче наш, който си на небесата, да се свети името ти, да дойде царството ти, да бъде волята ти както на небето, така и на земята. Хляба наш насъщен дай ни и днес. И остави дълговете ни, както и ние оставяме на нашите длъжници. И не ни въвеждай в изкушение, но ни избави от злото. Защото твое е царството и силата, и славата во веки. Амин.»

После помълча и продължи:

— Благодатта на нашия господ Исуса Христа да бъде с всички нас! Благословете и ни пощадете! Отец, Син и Светият дух да опрости всичките ви грехове!

Той пак се поклони и изправи три пъти и чак тогава седна до мен. И аз се смутих, защото изпитах чувството, че до мен сяда не обикновен човек, а по-скоро дух някакъв, възприел временно човешки образ. Беше тъмно, само далечната, слаба светлина на звездите стигаше до нас.

— Аз зная кой си, чедо — започна кротко Учителя и благият му тих глас тутакси ми напомни къдравите пеещи вълни, които прииждаха от морето и ласкаво заливаха крайбрежния пясък. — Зная и причината, поради която си тук — продължи той. — А аз, недостойният, се казвам Йосиф и съм твой съплеменник от България. Българин съм и съм добър християнин, каквито добри християни са били баща ти и майка ти и повечето хора от твоето някогашно село. Аз съм твой приятел и брат. Каж ми какво мъчи душата ти, чедо, и аз ще ти подам ръка, за да излезеш на светлина.

Като чух думите му, спомних си живота на село и как

стояха работите там — че едни бяха за църквата и почитаха поповете и хората на болярина, а другите, сред тях баща ми и майка ми, наричаха себе си «богомили» и «истински християни», ненавиждаха църквата, а поповете и людетe на болярина наричаха «слуги на дявола.» Сред нашите богомили имаше един пръв човек, когото баща ми и майка ми и всички смятаха за «пречист», «свършен», слушаха го и почитателно му викаха «Учителю». Сега чичо Никола ми беше довел такъв «пречист». Оня ден видях петима «пречисти», запалени на хиподрома по волята на Людовик и неговия епископ. Като ги гледах да горят, в кръвта ми навярно са заговорили баща ми и майка ми и всички ония, с които те се събираха и дружеха, богомили, какъвто сигурно щях и аз да стана, ако не бяха ме пленили латинците. Пламъците ми напомниха тия неща и ето откъде изскочи в душата ми оня бяс срещу Инесса и рицаря Гийом. Аз бях заченат като боготомил, боготомството беше дошло по наследство в душата ми. Но аз не познавах боготомската вяра, когато беше наближило времето да я усвоявам, моите похитители, латинците, започнаха да тъпчат главата ми със своите верски убеждения. Макар че догмите им, сега мога да кажа това на висок глас, никога не са ми били присърце и никога не са ми били ясни.

Като се изшмулих от мислите си, както едно време се изшмулях от храсталаците, когато дирех козите си, рекох на учителя:

— Аз съм на кръстопът, учителю, и туй ми е мъката. Знам, че бог е справедлив и милостив, а чувствавам в съдбата си и усещам посредством кожата си, че към мен е бил несправедлив и жесток. И се питам: с какво съм заслужил недоверието му? С какво съм предизвикал гнева му? Повтарям и преповтарям десетте заповеди, които бог е дал на хората чрез Мойсея, и нито една от тях не виждам да съм престъпил или нарушил. И затова се питам къде е истината: ако бог е справедлив, защо ме наказва без причина? Ако той е милостив, защо ме подхвърля на кучешко изтезание?... Премислям живота на баща си и майка си, сравнявам постъпките им с божите заповеди и виждам, че нито баща ми ги е нарушавал, нито майка ми. Баща ми правеше път на буболечката, лоша дума не произнасяше, месо не вкусваше. Той живееше като светец. И майка ми беше като него, имаше само един

грях: мамеше го! Мамеше го, като ми носеше от време на време по някой комат бял хляб или по някоя мръвка, а той строго ми запрещавахе да вкусвам такива неща. Така че майка ми нарушаваше една от божите заповеди, оная, дето запрещава на хората да лъжат. Тя лъжеше мъжа си. Но не го правеше за себе си, а заради мен, от милост. Каква лъжа е туй? Ако аз разбирам тази работа с човешкото си сърце, бог ли не можеше да я проумее, чието сърце е самата милост? Но щом е тъй, щом и двамата ми родители водеха праведен живот, според предписанията божи, дадени на хората чрез Мойсея, защо бог ги остави да загинат от ножовете на латинците?

— Твоите съмнения в божията милост и в божията справедливост имат основание, чедо! — рече учителят с такава увереност, че тръпки ме побиха. — Имаш основания да се съмняваш в бога, но само при едно у с л о в и е.

— Какво е това у с л о в и е? — запитах като човек, който се търкаля по нанадолнище и търси със сетни сили спасителния клон, за който да се залови.

— Аз ще ти кажа, чедо, за да се успокои разумът ти и за да се смири сърцето ти. Но по-напред нека се помолим!

Той се поклони три пъти като оде, пак прочете молитвата «Отче наш» и отново повтори поклоните си. После седна на пейката и като помълча някое време, започна:

— Твоите съмнения, чедо, в божията правда и в божията милост имат основание, но само при едно условие — че се отнасят към един НЕИСТИНСКИ бог, към един фалшив бог, към един бог на Злото. Той няма нищо общо с ИСТИНСКИЯ, справедливия и всемилостивия бог на Доброто. Тоя бог, към когото се отнасят съмненията ти, е измислен от дявола и тази зловеща измислица е втъпена на хората от Мойсея, който е пръв слуга на дявола. Десетте заповеди не са дело на истинския бог, а са пъклено дело на дявола.

— Как тъй да са дело на дявола, какво лошо има в тях? — изтръпнах.

— Те са вълчи ями за хората, чедо, и аз ще ти обясня защо. Защото всичкият видим свят и всичките видими предмети, в това число и тялото на човека, са дело на дявола. Дело на дявола е и всичкият порядък в света, църковен, болярски и царски. Как тъй човек няма например да прелюбодействува, като дяволът е вложил плътски

ненаситни страсти в тялото човешко? Как тъй няма да чревоугодничи, като е направил стомаха му ненаситен за вкусни ястия и вино? Как няма да краде, да мами, лъже и понякога да убива, като е създал в света един порядък, изпълнен с лъжа, измами и всякакъв вид насилия? От гърба на бедния селянин църквата съдира десет кожи за църковни данъци и повинности. От гърба на същия този селянин или на градския бедняк болярите и царят съдират още десет кожи за болярски и царски данъци и повинности. За да не умрат от глад те самите и дечицата им, същите тия сиромаси се принуждават да си служат, където може, с измама и лъжа. За да приучи народа на покорство, църквата го заблуждава, че бедността, както и богатството били от бога, тоест втъпняват му думите, казани някога от дявола чрез устата на Мойсея. Църквата лъже народа, че царят е от бога, и царят за отплата наказва със смърт и затвор людете, дето си позволяват да се усъмнят в тая лъжа. Ето как чрез самата си уредба на живота дяволът подтиква хората да не съблюдават измислените от самия него десет уж «божи» заповеди. Дяволската плът на човека подтиква човечите към грехопадение, а дяволската уредба на живота кара бедните да грешат поради неволята си, а богатите — епископи, боляри и царе — да грешат поради алчността си и разврата, на който се отдават. Така че в края на краищата, грешейки, водейки несправеден живот, душите на хората да попаднат безвъзвратно във властта на дявола. Ето защо Мойсеевият бог, в който вярват хората, е една измислица на дявола, една лъжа. Той няма нищо общо с истинския бог. С бога на Доброто, с бога-Исус. Мойсеевите лъжи, тоест измислиците на дявола, са изписани в Стария завет. В Стария завет богът, измислен от дявола, превъзнася богатствата и реда в живота, наложен от богатите, той наказва със смърт оногова, дето се усъмни в тоя ред и въстане против него. Той е несправедлив спрямо народите; един народ като египтяните например изстребва, а друг народ като израелците покровителствува. А на тоя свят няма добри и лоши народи. Богът на Стария завет е жесток спрямо сиромасите. Той хвали безделника, дето се шляе без работа в съботен ден, а сиромашкинята, дето събира съчки, за да сгрее дечицата си, заповядва да се пребие с камъни. Той е коварен и ненаситен на кръв: подклажда вражди между народите, подстрекава едни

народи да изтребват с меч и огън други народи. Спечеленото пък от война не го дава на сиромасите, а го дава на богатите, за да увеличават богатството си. Воля му е да има на света сироти вдовици и гладни дечица. Ето какъв е богът на Вехтия завет, бог, измислен от дявола и утвърждаван от пророците, които също са хора, изучени на лъжа и хитрости от дявола.

Всъщност тоя бог е самият дявол — негово е всичко тленно, всичко видимо, всичките пъклени страсти на тялото, всичкият ред на земята; а той е ред на Злото, ред на греха.

Ти и много други хора взимате за един бога на Доброто и бога на Злото и затова се чудите и затова не можете да си обясните защо богът на Доброто е несправедлив, жесток и върши злини. А истината е такава:

«От началото на времената има един бог — творец на Духа — и един отлъчил се от него ангел — творец на видимото, дявола. Създателят на видимия свят, на световните порядки и на плътта човешка е дяволът. А за твореният в тялото човешки Дух е дело на Добрия бог.

Порядките световни и плътта човешка подтикват Духа човешки да греша. За да го спаси от греха, бог изпраща на земята Словото си — Исус. Исус, който е Словото на бога, слиза на земята, възприема образ човешки и учи хората да живеят по законите на Духа. Тия от хората които ще живеят по законите на Духа, закони, изложени най-правдиво в Йоановото евангелие, ще са праведни. Душите на най-праведните от тях, след като умре тялото им, веднага ще идат при бога, а другите праведни, които също са живели според законите на Духа, но са сгрешавали в някои дребни неща, ще дочакат деня на Апокалипсиса, когато бог ще прибере и тях при себе си. Туй ще стане в деня на Страшния съд. Грешните, тия, които са живели според земните закони на дявола и са тачили или защищавали неговия ред: църквата, болярите, царете; или са угаждали стръвно на плътските си страсти, като до насита и преснта са яли, пили, обличали се разкошно и задоволявали беса си — в деня на Страшния съд ще бъдат низвергнати от Словото-Исус във Вечната мъка. Там ще изпрати бог чрез словото си — Исус — и самия сатана. И тогава над света ще изгрее, както казва евангелистът Йоан, Светлината на Доброто. И тази светлина ще пребъде във времето. . .

Всичко, чедо, което е ставало в живота ти, е било дело на дявола. А ти, като не си знаел да разделяш бога на Доброто, бога на невидимия Дух, от бога на Злото и видимото, си приписвал всичкото зло, случило се в живота ти, на бога на Духа. Ето къде е грешката ти. От тази грешка произтичат всичките ти съмнения и душевни мъки. Аз ти донесох Светлина. Отворих душата ти за нейния творец — Словото-Исус. От тоя час нататък само от тебе ще зависи по чии закони ще живееш — по законите на Духа, изречени от Исус, или по законите на видимия свят, сътворен от Злото. Ако живееш по законите на Духа, благодатта на нашия Господ Исуса Христа ще бъде отнине довеки с теб.

Той се изправи:

— Благословете и ни пощадете! Амин.

15

Юла излезе, за да иде до в къщи си. Пожелах ѝ приятна разходка, препоръчах ѝ да изкара набързо една любов, за да си навакса часовете, изпълнени с добродетел, които беше прекарала при мене. Тя се престори, че не чува думите ми. Пък аз бях съвсем сигурен, че ги е чула и че вътрешно не е останала равнодушна към препоръката ми. В края на краищата тя беше една лъвица, самка; не беше в реда на нещата заради един болен лъв като мене да се обрича на пост. Докато си слагаше кърпата на главата, тя ми заръча много наставнически да си стоя мирно, да бъда умен и да не забравям да глътна лекарствата си, които ми беше натъкмила за удобство в една малка чинийка.

Ах, благодаря, благодаря! Лесно е за една лъвица, тръгнала по приключения из греховния видим свят (според богомилската терминология!), да дава наставления за смирен живот на един изпаднал в безпомощност лъв.

— Ако ти хрумне нещо, което би те развлякло, недей да се връщаш! — рекох. — Използувай нощта, както трябва, според правилата на играта.

За един миг, докато оправяше фльонгата на своето оранжево фишу, лицето ѝ замръзна. Без да извърща очи от огледалото, тя ме запита:

— Такива полезни съвети би ли отправил на съпругата си, ако беше тук?

И макар че фишутото ѝ остана недооправено, побърза да ми се усмихне, като че ли нищо не бяхме си казали, и да изхвърчи навън.

Сам я бях предизвикал да върне мислите ми към Ана. Дали бих дал подобни «съвети» на жена си? С късна дата ме убеждаш, миличка! Та аз още вчера по телефона свърших тази полезна работа. Посъветвах жена си да се целува с любовника си, какво ще се занимава с мен! Аз съм болен човек.

А ти, потомке на Фрина, не ми прави фасони! Нито съм те викал, нито съм те молил да стоиш при мен. И за какъв дявол собствено трябваше да се мъкнеш тук? Ето че свикнах да те гледам, да те слушам, да ми бъде добре с тебе. И като излизаш навън, да ми става чоглаво, да чувствавам, че наоколо ми е празно, защото те няма, да се вслушвам дали ще чуя стъпките ти.

То е, защото съм болен. Болният човек изпитва нужда някой да се върти около него. И когато някой се завърта, той свиква с особата му и му става някак си обидно и горчиво, ако си тръгне и му изгледа гърба. (В случая — момичешкия задник на Юла.) Но за обида не може да става и дума. Макар да е изумителна лъвица, Юла е все пак само една лъвица, а аз от такива не се обиждам. Но тогава, питам се, откъде пръкна у мен това чувство на чоглавост? Ех, много просто! Свикнах през тия дни да се шляе около мен. Нали навикът, казват, бил втората природа на човека.

А Ана да върви по дяволите!

Разбира се, на никой мъж, ако е истински мъж, не му е все едно дали жена му ще тръгне по дявола. В такива случаи истинските мъже непременно ще питат за много неща. Как е станала тази работа, с дявола — на истинския мъж му е ясно, но защо — това е въпросът, над който той си блъска главата.

Не бих казал, че животът ни с Ана е бил пренагряван от високи температури. Пък и смешно би било да се отваря дума за такива пренагрявания. Аз използвах голяма част от енергията си за боравене със скалпели и за човъркане на мозъци, а за семейните отношения (с изключение на най-интимните) отделях «джобни пари».

Само en passant¹ обръщах внимание на Анините интереси и занимания, но, честна дума — не защото Ана не ми е била на сърцето, а ей така, моите собствени занимания ме поглъщаха — учех се да въртя виртуозно бръснача около косъмчето на живота.

Не бих се клел, че срещу моите «джобни пари» Ана отделяше «златни». Вярно, през първите една-две години ѝ се случваше, в дни на разнежване, да хвърли по някой «златен наполеон». После захвана да употребява предимно «сребърни» пари. Нейното внимание беше обърнато в три четвърти към разните пшеници и селекционерства. Но все пак, нали трябва да бъде честен, тя беше по-щедра от мен. Когато замина за Толбухин, започна да меша «сребърните пари» с «парици». Париците имаха малка стойност, но и на тях се радвах, нали бяха от сребро. А откакто се появи на хоризонта «оня», почувствувах много определено, че ми подхвърля медни гологани. Вчера например тя ми подхвърли по телефона една медна стотинка, мизерна стотинка, като ми заяви, че нейният експеримент с пшеницата бил сега в такава решителна фаза, че, видиш ли, не могла в никакъв случай да дойде, но пък аз да съм стискал зъби, добър е бог, след някой и друг ден щяла да намери време.

Не зная каква е била любовта ми към Ана, има толкова видове любов! Но съм я обичал. Не зная каква е била нейната обич към мен, но ме е обичала някак. А ето че в нашите интимни отношения влязоха в обращение «джобни пари», «парици» и на края — «стотинки от бакър». Кой от нас е виновен, как се случи това?

Има ли значение! От значение е, че в кораба са се появили пробойни, нахлула е вода и скоро той ще иде на дъното, както се казва на морски език. (И аз имам чувство към тоя език, защото моят дядо от Арбанаси е прецапал през живота си много морета.)

Корабът ще иде на дъното. Дори е тръгнал вече към гибелта си. Една мрачна болка върти душата ми и аз съдя от нея, че корабът си отива. Ревматичните, когато ги завъртят ставите и кокалите, със сигурност познават кога иде лошо време. Лошо време нахлува, дявол го взел, и в моя живот.

Познавам един именит философ. Като се вдигна, ще

¹En passant — минавайки (фр.)

ида при него и ще го попитам кой изпраща в живота на човека лошото време; и защо.

Ха да видим какво ще ми отговори тоя именит философ!

Той естествено много ще се затрудни.

Излязох от просъницата си към два часа и първото нещо, което почувствувах, беше отсъствието на Юла. Хубава работа! Дойде ми на ум, че ставам чувствителен като моя събрат и съименник от ръкописа Лукан. Нали неговата чувствителност въвираще Юла в очите ми!

До чинийката с таблетките тя беше ми оставила да обядвам една купа с млечен крем. При други обстоятелства аз щях да му се израдвам, но тоя път — дали защото Юла си беше дигнала чуковете и развяваше полата си някъде — погледнах го начумерено и една зла мисъл изскочи в главата ми. «Непременно ще изхвърля този крем! — си рекох. — Както изхвърлих онази вечер в кофата за смет «истинското» пиле на Ана.» Сграбчих купата с крема и тогава се размислих къде да го изхвърля. Аниното пиле изхвърча в кофата, но кремът не идеше за там — Юла щеше да го забележи. Коя жена не поглежда в кофата за смет! «В тоалетната» — реших, но веднага ме бодна в съвестта едно остро угризение. Стана ми неудобно, дето бях помислил така. Ана беше донесла своето «истинско» пиле, за да ми замаже очите, един вид — «Виж колко те мисля!» Струваше си да изпратя в кофата лицемерния ѝ подарък. Но можеше ли крема, който Юлия ми беше измайсторила с грижовност и от сърце, да изхвърля не другаде, а в тоалетната и да дръпна отгоре му синджира. . . Това приличаше на светотатство и аз изрекох мълчаливо по свой адрес няколко нецензурни приказки.

Оставих крема на мира, а таблетките глътнах добросъвестно, защото исках час по-скоро да оздравея, беше ми вкиснало да боледувам, затъгувал се бях за скалпелните си, за операционната маса, за белия си калпак, вдъхващ страх и уважение у слабодушните, и за стерилната си бяла манта, която всяка сутрин нечии нежни сестрински ръчици закопчаваха сръчно на волската ми шия. Затъгувал се бях за работата си, вече шести ден живеях в забвение, сякаш въвн от света.

Но най-много ми липсваха усмивките на оздравяващите, оная светлина на възкресението, която проникваше в душата ми и правеше там всичко да изглежда някак си по-добро. Усмивката на оздравяващите, на спасените от смърт. Струваше ми се, че никакъв художник, и най-гениалният дори, не би успял да я пренесе на платното си. В тази усмивка имаше чувства, които може да изпита само човек, излязъл от един разтворил се по чудо гроб. Аз бях факирът, който изваждаше на бял свят умиращите, и първите им усмивки, когато дохождаха на себе си, бяха отправени към мен. Тия усмивки бяха богатството ми, бяха моята слава. И аз се гордеех с нея и не се смятах за суетен пуяк.

От всичко това бях отделен сега като със стена. Стоях пред стената, гледах пръстите си, свивах ги и ги разпушах и си мислех дали ще са способни вече да въртят скалпела около косъмчето на живота, без да го прережат.

През отворените прозорци появяваше топъл и влажен вятрец. Изведнъж се сетих за жасмините и люляка и се учудих — не усещах сладникавата им сантиментална мирризма. «Прецъфтели са вече! — си помислих. И си рекох: — Слава богу!»

Не знам защо си казах «Слава богу!» От това, че люляците и жасмините бяха прецъфтели, не печелех нищо. После ненадейно ми просветна: «А-ха! — си рекох. — Няма да ми напомнят ни в клин, ни в ръкав оная лигава песен за «люляка бял». Вече ще си пея «Тъкала й Донка престилки».

Тъкала й Донка престилки,
Доне, Доне ма. . .

В тоя миг на душевно просветление някой позвъня отвън. Позвъняването не беше кой знае колко смело, дори ми се стори плахо. «Върви по дяволите!» — си рекох. Ана имаше ключ от външната врата. И на Юла бях дал ключ. Ако беше някоя от двете, тя щеше да влезе, без да звъни!

Сетне чух да се отваря — Юла беше забравила да заключи. Стъпките, ни силни, ни слаби, отекнаха в хола и

на вратата се почука пак така, ни силно, ни слабо.

Моят шеф професор Марков беше дошъл да ме види. Мътните да го бяха взели! Управителят на правителствената болница му се обади, че му бил позвънил много отговорен другар да пита какво ме е сполетяло — криза или инфаркт. Отговорният другар бил чул, че съм получил инфаркт.

— Глупости! — рекох.

— Не са глупости! — поклати гостенинът ми глава.

Анализът на кръвта ми сочел, че съм бил изкарал лек инфаркт.

— То добре, че инфарктът бил от леките, имали сте късмет! — Той ми кимна доброжелателно и сякаш ошастливен от леката форма на моя инфаркт. — Ами защо сте отказали да постъпите в болница? Бива ли? Човек е вашата медицинска култура!

И лицемерът едва не закърши ръце. Нагаждачът му, с нагаждач!

— Не ми досаждайте! — рекох. — Криза ли е било, или инфаркт, това си е моя работа. Вие се погрижете някой да поеме временно работата ми! Затова са ви направили управител!

— О, ще ви намеря заместник, не се безпокойте!

— Ще ми намерите заместник, когато си видя ушите без огледало!

— Е, такива прочути като вас не се срещат често. Но способните хора не са се свършили.

— Кого например имате пред вид?

— Имам пред вид доцент доктор Манев, да речем.

— Ха! — засмях се аз. Същият, за да го взема за асистент, когато ходех в чужбина, предлагаше ми жена си — да дохождала понякога в ергенската ми къща, уж да слагала домакинството ми в ред. Мръсникът сам навираще пухкавата си женичка в леглото ми. — Ха! — засмях се отново.

— Но вие сам го хвалехте пред мен! Водехте го в чужбина. А сега се смеете. Как да ви разбирам?

— Имам една молба към вас! — рекох.

— Кажете, моля! — Нотките на мазничене и доброжелателство бяха се стопили в гласа му. Той се беше взел вече в ръцете си. Все пак той беше също професор и човек, за когото биха се застъпили не един и двама отго-

ворни хора. — Кажете? — повтори той и лицето му се изопна.

— Съобщете на доцент доктор Манев, че аз съм съгласен да ми изпрати някой ден жена си. Да пошета из ергенската ми квартира! Той сам ми е предлагал. Нали е човек услужлив, влиза ми в положението. А жена му си я бива и навярно ще пошета добре.

— Колега Шейтанов! — рече с още по-изопнато лице негодникът, тънките му устни се изкривиха, сякаш го беше побила тръпка. — Това си желание ще съобщите сам на доцент доктор Манев. Той ви е бил сътрудник, вие сте близки с него.

— Значи, не щете? Ваша работа! — казах аз.

— Доколкото знам, при вас има човек! — подхвърли ехидно мръсникът. — Има човек, който да ви помага.

— Слава богу! — рекох. Настръхнах, като че ли ме дебнеше гад.

— Само се чудя, колега, как така можахте да се сдобрите с тоя човек. Тоест как можа той да ви прости.

— Навярно имате пред вид медицинската сестра Юла Стоянова?

Той кимна важно и мълчаливо.

— И вие се учудвате, че тя няма лоша памет? Удивявайте се! — И понеже бях настръхнал вътрешно, рекох: — Тя е в служебна отпускат и може да разполага всякак със свободното си време.

— О, разбира се! — Той ме погледна със сразяващ поглед. В цепката между мъртвешките му устни като че ли пролази змия. — Медицинската сестра Юлия Стоянова не е в служебен отпуск, колега. Тя напусна болницата по свое желание и сега е на свободна практика. Когато човек е на свободна практика, може да разполага с времето си, както обича. Вие сте безусловно прав!

Ах, негодникът! Ах, глупачката!

— Не зная, че е напуснала болницата — рекох. — Предполагах, че е в отпускат.

— Тя подаде оставка още на следния ден, след като вие се разболяхте!

— Интересно! — повдигнах рамене. — А защо?

— Поиска да ползува годишната си отпускат, но аз не ѝ разреших, няхах резервна сестра. И тя се разсърди и подаде оставка. Но вие не я мислете, колега! Медсестрите на свободна практика не стоят без работа, печелят.

Помълчах и рекох:

— Знаете ли, че се изморих от приказки?

— Наистина не бива много да приказвате! Аз дойдох просто да ви видя за минута-две като приятел и като колега. Да се нуждаете от нещо?

— Идете си миром! — рекох. — И върнете на работа момичето!

— Желая ви от сърце да се оправите по-скоро, колега. Животът губи, като ви няма в операционната. А сестра Юлия не мога да върна на работа. Тя напусна болницата своеволно, в най-неподходящо време. Освен това, както знаете много добре, тя е наказана, понижена е временно в длъжност санитарка. Сега вакантно място за санитарки нямам. Съжалявам, колега!

Отиваше си победил, негодникът!

— Ще я върнете! — рекох. — Ще поправите безобразието, което сте извършили!

— Туй няма да стане, колега! — усмихна се снизходително подлецът.

— В такъв случай — рекох, — вървете по дяволите и зачертайте още днес името ми от щатния си списък!

Той отново се усмихна, пак снизходително, и си излезе.

— Чрев! — викнах подире му.

Не зная защо казах «чрев», а не «червей».

Гърдите ме стягаха, пулсът ми слезе кой знае под кое петолиние, но една зла воля бушуваше в главата ми, затова не протегнах ръка за нитроглицерин. Пулсът ми се свиваше по нанадолнището, а в душата ми клокочеха бури. Да се оставя «чревът» да ме победи, да си излезе победител — това беше непоносимо, взимаше ми дъха.

Всъщност победата му беше предварително осигурена, защото Юла ми беше вързала ръцете, аз влязох в битка с вързани ръце.

Защо е трябвало на глупачката да си подава оставка?

Ето едно ново «Защо»! Вдън да се продъни! Вече всяко «защо» започваше да стяга душата ми като клуп. Душеше ме. Ако имах сили да разтегна тия клупове, да измъкна шията си от тях, кой знае какви магистрали щяха да се открият пред очите ми! Едни ще да водят към слънцето, към звездите, други ще се спускат стремително към ада. Да излезе веднъж на тия магистрали, че да

разкърша рамене и да поема дълбоко въздух. Да се опия от въздух!

Ако глупачката беше подала оставка, за да защити честолюбието си, защото и кучките имат честолубие, аз ще целуна ръката ѝ като на светица. Но ако беше напуснала работа заради мен, във всичките си скалпели се кълна, че ще ѝ отпоря ушите! А после ще я изхвърля през прозореца, да върви при люляците и жасмините, а аз ще си запая «Тъкала ѝ Донка престилки»!

И както си мислех за Донка, дето е тъкала престилки, в ушите ми задумкаха тъпани, една гайда така писна, че пред очите ми лумна и се закърши един висок пламък в оранжев цвят. Този цвят ми напомни тутакси нещо и аз дълго се питах какво, какво и на края се сетих — напомнил ми беше фишутото на Юла. Тъпаните думкаха, гайдата пронизително пищеше, Юлиното фишу играеше лудо хоро.

Свечеряваше се, когато Юла пристигна. Беше ходила при фризьор, беше сменила роклята си с друга рокля, по-светла. Донесе ми букетче теменуги.

— Знаеш ли кой ми идва на гости? — попитах. — Професор Марков, твоят бивш шеф!

— Навярно много те е измъчил! — въздъхна Юла. Но забелязах, че по лицето ѝ премина сянка. — Ти не си изял крема си? Защо? — направи опит да се измъкне.

Бедната глупачка! Дали си въобразяваше, че ще ѝ се размине!

— Я ми кажи, защо ме излъга, че си в отпуската?

— Боже мой, толкова ли е важно това?

— От глупост или от милост към мен напусна болницата?

Креслото, на което беше си отпочивала и спала през първите две нощи, беше на колелца. Тя го премести поблизо до възглавницата ми и плахо се отпусна на него.

Мълчеше и дали заради мълчанието ѝ, което напомняше мълчание на виновно дете, или заради неудобството, в което беше изпаднала, една сякаш магическа ръка смири бурите, които ме разтърсваха, и аз почувствувах много ясно как в душата ми приижда светлина, а с нея и някаква мъка се изкачва в гърлото ми, която имаше едновременно и горчив, и сладък вкус.

— Защо трябва да ти давам отчет за неща, които за-

сягат само мен? — каза тя. — И с какво право ме разпитваш? Каква съм ти аз и какъв си ми ти, за да водим разговори на интимни теми? Ти си един болен човек, аз съм една медицинска сестра. Това не стига ли?

Не ѝ отговорих. Тя беше сложила ръката си върху страничната облегалка на креслото, аз сложих ръката си върху нейната и така стояхме някое време, без да си проговорим.

— Хайде, почети ми някоя и друга страница от ръкописа! — рекох. — Искаш ли?

— Ако си изядеш крема! — поклати тя глава.

— Дяволите да го вземат! — рекох. — Ще го изям.

София, зимата на 1946 г., в докторския ми кабинет.

Вчера ме изключиха от партията.

Днес, 13 декември, имам рожден ден, навършвам петдесет.

Изтеглям от най-долното чекмедже на бюрото си последната папка от записките си. Тя е посивяла, изглежда уморена и остаряла, не съм я изваждал на бял свят повече от шест години.

Прелиствам написаното. Последната записка от моя дневник носи дата: «Юни 1940 г.» Започва с изречението: «С мъка взимам перото и се чудя какво да запиша — нещата не вървят и не вървят. . .» И завършва с тъжното утешение: «Беше се случило нещо в душите ни, но и в живота се чупеха и сриваха главоломно толкова уж непоклатими неща!» Намеквах за усложнените ни по това време отношения със Соня и за влошаването на работите, които ставаха по света.

От деня, когато съм завършил последната си записка, са изтекли близо шест години и половина. До Девети септември животът ми беше неспокоен, бурен, изкарах не по свое желание около година и девет месеца във Франция. Да се водят записки беше едновременно трудно и опасно. След Девети ходих на война; когато се върнах, някое време не можех да изтрезнея от опиянението на революцията, което беше обхванало всички ни. А после — после трябваше да доказвам, че съм живял честно.

Така и не написах през тия години нито един ред.

Моят шурей, доцент Август Владимиров, превеждаше

старинния ръкопис от Монферие с бързината на костенурка. И след Девети той продължи да ми дава части от превода си през много дълги интервали или както се казва, «на час по лъжичка». Преди седмица ми предаде една нова глава от разказа на Лукан, която държа на масата си и която сега ще включа към записките си.

От доста време земята се тресеше под краката ми. Най-сетне затихна. Сега като че ли се намирам в дълбока и мрачна падина. Но и от такова тъжно място се виждат слънцето и звездите, и прекрасното буреносно небе, което грее над новия живот. Отблясъците на това небе радват душата ми. И понеже около мене настъпи тишина, мога спокойно да се вглеждам в себе си и да разчитам следите, оставени от изминалото време.

И така, в края на 1940 година районният комитет ме прехвърли към Военната организация, а от Военната организация ми възложи да образувам в трета рота на шести полк антивоенен комитет, от който щяха да бъдат вербувани по-сетне членове за нелегална антифашистка дейност на войската.

Веднага започнах да търся връзки, които да ми отворят път към тази непревземаема рота, но работата вървеше трудно, защото беше свързана със смъртоносни рискове, провалите по разните войскове части бяха изпратили вече десетки хора на бесило и разстрел. РО-то бдеше, протягаше хищнически пипала на октопод и към Центъра, и към низовите организации, като действуваше предимно с провокатори — изпитан метод от паметивека.

Един ден в началото на есента (хитлеристките войски бяха отдавна влезли в страната) адвокатът Минко Измирлиев, моят добър приятел, дойде в кабинета ми на улица «Гладстон» и за велико мое изумление поиска веднага да му сложа «някакви» капки в очите, от които да е личало, че е дохождал при мен като «истински» пациент. Изпълних молбата му и тогава, като премигваше и бършеше с кърпичка сълзите, предизвикани от капките, той ми каза:

— Ще излезеш утре следобед и ще гледаш да си точно в шест часа пред кино «Глория палас». Тогава публиката излиза от второто дневно. Ще държиш шапката си в ръка, а в устата ти да дими лулата. Към тебе ще се приближи

един човек и ще попита: «Бива ли си го тоя филм?» Ти ще му отговориш: «Един път!» След това той ще те поведе нанякъде и ще ти каже някои неща, които те интересуват. Аз не познавам тоя човек, нито той ме познава, нито ще искам да зная какво сте си говорили. Но ти ще го слушаш и ще му се доверяваш, както би се доверявал на мен. . . Разбра ли играта?

— Разбрах.

— И съм идвал при теб да ми сложиш капки в очите, и сме говорили за времето, кога ще падне първият сняг.

Кимнах и се усмихнах.

— «Cela va sans dire!»¹ — както казват французите.

— «Oui, cela va sans dire!»² — и му протегнах ръка.

Човекът, с когото се срещнахме пред «Глория палас», беше висок и сух младеж, облечен с вкус и доста изискано. След като се «опознахме», той ме улови свойски подръка и ме поведе по улица «Екзарх Йосиф». Като стигнахме до масивната сграда, която гледаше точно срещу северния изход на банската градина, той ми посочи емайлирана бяла фирмичка, която лъщеше до входа на сградата. Прочетох името на прочут столичен адвокат, сговорист, някогашен близък сътрудник на кървавия професор.

— В кантората на тоя тип — каза младежът — работи като машинописка една госпожица на име Марина. Щом ви потриявам, при краен случай ще дойдете при тази Марина и ще попитате къде може да намерите Сашо. Тя ще ви каже. А аз зная къде да ви търся.

— Хубаво! — рекох. — Няма да забравя името.

— Името е лесно. Английска марина, германска марина и прочие.

— Марина е синоним на «флота» и произхожда от «море» на латински. Но името няма нищо общо с флотите. То си е чисто романско име.

— Важно е, че звучи хубаво и се запомня лесно. — И Сашо изведнъж и някак съвсем без причина се засмя.

«Кой знае каква хубавица е тази негова Марина!» — си помислих наум.

— Сега слушайте! — каза младежът. Той се огледа и като видя, че наоколо няма никого, продължи: — Утре

¹ Cela va sans dire — това е безспорно

² Oui, cela va sans dire — да, това е безспорно

след шест часа ще дойде при вас, в кабинета ви, един фелдфебел-школник, горе-долу на моите години. Той ще ви каже: «Много здраве от Сашо!» И толкоз. Имайте му пълно доверие. — Той се засмя отново, и този път без видима причина. — Чрез него вие ще се доберете до онази «трета» рота.

— Чудесно! — рекох. — Но защо се смеете, бих попитал?

— Не се сърдете, моля ви се! Вие имате, и това е добро, вид на ротмистър от гвардейски полк, облечен в цивилно облекло. Як и строг и същевременно — шик!

С фелдфебела-школник, чието условно име беше Асен, работих до началото на декември 1942 година. Организирахме антивоенен комитет от 12 души. Трима от 12-те завербувахме за нелегална дейност — да разпространяват позиви и други нелегални издания, да изнасят оръжие и в случай на въстание — да обезвредят офицерите, които оказват съпротива, и да поведат ротата. Началник на тази бойна тройка беше Асен. Направихме дубликати на ключовете от ареста и склада за оръжие. Внесохме цивилно палто и шапка. Момчетата потулиха една бояджийска стълба, в случай, че стане нужда да се прескача оградата. До началото на декември изнесохме от казармата два маузера 9 мм, четири бомби, една карабина и дузина пълнители за маузерите и карабината. Това оръжие Сашо акуратно прибираше. Докато да го прибере, аз го укривах в мазето — там се слизаше по една тясна стълба направо от килера. В мазето пишехме позиви, кътахме под възглицата и дървата материалите, които получавахме отвън — калемни за писане на лозунги, броеве от «Работническо дело», позиви.

Така вървяха нещата до декември 1942 г.

В началото на декември от Военния отдел ми наредиха да скъсам незабавно всякакви връзки с казармата и да се очистя от компрометиращи материали. Докторският ми кабинет се превръщаше на явка.

Така вървя работата до голямата януарска бомбардировка на София.

Същата нощ, малко след като беше даден отбой, на вратата ми се почука (звънецът не работеше, токът спря, бях запалил свещ) — сърцето ми трепна не от самото по-

чукване, а от това, че почукването ми беше познато. Взех свещта в ръка, излязох в антрето и отворих. В светлината на люшкащото се пламъче, като Лазар, излязъл от гроба, изплава от тъмнината фигурата на Асен. Аз очаквах да видя Асен, нали го познах по почукването, затова, като го видях в рамката на вратата, не се усъмних, че очите ме лъжат — той беше, макар съвсем слабо да ми напомняше за оня човек, с когото бях работил допреди един месец. Най-напред ме блъсна по очите облеклото му — мека шапка, дълго зимно палто, облечено върху долни дрехи. Под шапката — подуто, насинено лице със затворено дясно око, с разцепени устни, по които личеше засъхнала кръв.

Мълчаливо му направих място да мине пред мен. Заключих вратата, като обърнах и секретата.

Когато влязох в кабинета, той профъфла като човек, чиито устни бяха пребити:

— Загаси свещта!

Загасих свещта, улових го за ръка и внимателно го настаних на канапето.

Мълчах някое време, докато успокоя сърцето си, после го попитах:

— Разкриха ли те?

— Тази заран.

(Предавам думите му нормално, а не както ги изговаряше той.)

— Кои други са арестувани?

— Засега други няма.

— И как се измъкна?

— На пост пред ареста беше нашият Милан. Имал съм късмет!

Милан беше вторият човек от бойната група.

— Е?

— Той ме отключи и ми каза: «Събери сили, братко, и ме бий по мордата, докато загубя свят. Гледай да ми пуснеш повечко кръв. А после бягай към улица «Фрийтоф Хансен», както сме говорили, по средата на зида е стълбата, до нея — палто и шапка. Бог да ти е на помощ! — И като гледаше, че се зверя в него, рече: — Хайде, брате, почвай, време няма!

Мене заранта ме взеха, преди да съм строил още ротата. Взеха ми поясока, пищова, панталоните, ботушите. Бяха двама подофицери от комендантството и един поручик. Подофицерите разпасаха коланите си и започнаха по

мене. «Това, вика поручикът, е за закуска. То е нищо!» Биха ме с каишите, докато отмаляха ръцете им. После грабнаха ботушите и с ходилата им — по главата, по гърба, където им падне. Престанаха, когато се свлякох на земята. Затова съм такъв.

Но събрах сили и както стоях пред Милан, замахнах и ударих. Млатнах го по зъбите. После по носа. Шурна кръв, човекът се олюля. Пак замахнах, пак и пак. Докато се захлупи на земята и не шавна. . . Туй нито аз ще си простя някога, нито близките ми до девето коляно. Струваше ми се, че бия баща си, дори още по-лошо, майка си. Такава гнусотия! . . .

Спуснах пердетата, придърпах върху тях тежките кадифени завеси така, че отвътре да не проникне навън никаква светлина. Отново запалих свещта, поставих я на пода и се захех да почиствам раните на нещастника. Дадох му да глътне коняк, запалих цигара и я пяхнах в подпуханите му и разцепени устни.

Оставих го да спи на канапето, а аз се разположих в креслото и се захих с палтото си. Беше лют студ. Имах дърва, но се боях да запаля огън — щеше да се забележи по комина, че в сградата живее някой. А наемателите от втория етаж бяха се евакуирали отдавна в провинцията.

Прекарах остатъка от нощта в просъница. Като че ли касапски ченгели теглеха сърцето ми на две страни. От една страна, аз няхах право да приемам в кабинета си другари, подгонени от полицията, защото кабинетът ми служеше за явка — дохождаха ръководещи дейци, някои минали в нелегалност, други със смъртни присъди. Приемайки подгонени хора като Асен, аз сам вкарвах «вълка» в кошарата — проследявайки го, полицията щеше да се натъкне на хора, които отдавна ѝ трябваха. От друга страна, съвестта ми настръхваше само при мисълта, че можех да тръсна вратата под носа на тоя пребит човек. Заловяха ли го, разстрелът му беше вързан в кърпа. Да не дадеш подслон на подгонен човек — по-голямо падение от това не можех да си представя! Но пък кой ми даваше право да нарушавам конспиративната дисциплина? Аз отлично знаех, че нарушаването на дисциплината води неизбежно до тежки провали.

Ето какви ченгели теглеха сърцето ми и аз се чудех какъв среден път да избира!

Но заедно с тия нерадостни мисли в съзнанието ми за-

почнаха да нахлуват и тревоги: ако групата в трета рота беше разконспирирана, над главата ми надвисваше страшна опасност, тъй като аз бях нейният организатор и връзката ѝ с Военния отдел минаваше през мен. Достатъчно беше един от групата да не устои на инквизициите и да проговори, включително Асен (ако полицията го пипнеше отново!), и аз щях тутакси да се намеря в преизподните или под тавана на онова зловещо здание до Лъвовия мост.

Когато към осем часа сутринта се разсветли и Асен отвори очи, аз му казах:

— Ти си добре дошъл при мене и ще стонш тук, докато е необходимо, но работата се усложнява, понеже кабинетът ми служи за явка на ръководещи другари, някои от които са в нелегалност.

Асен се изправи, седна на леглото и ме изгледа със суров упрек:

— Защо не ми каза веднага това? Или си мислиш, че аз съм толкова несъзнателен, та ще ти се разсърдя?

Мълчах, вътрешно се чувствавах като между чук и наковалня.

— Направил си голяма грешка! — въздъхна той. — Ами дай ми някакви твои стари дрехи и обувка и аз забавно ще си дигна чуковете. Ако агентите, които са плъзнали подире ми, надушат, че съм тук, и по същото време тук се намират и някои другари от окръжния комитет, или от... не дай си боже! Знаеш ли какво може да стане? Представяш ли си? Ще излезе, че аз, за да спася кожата си, и ти поради гостоприемство — двамата с тебе сме забъркали един главоломен провал!

— Е, не бързай! — магнах с ръка. — Не драматизирай чак толкова нещата! (По онова време глагола «драматизирам» много се употребяваше в нашите среди.) Къде ще ходиш веднага с това избито лице? И не ти ли иде наум, че кварталът може да е блокиран от полицаи?

Той повдигна рамене.

«Не е лесна и твоята!» — помислих си горчиво.

— Ще стоиш тук, докато получи инструкции как да излезем от това положение! — рекох. — Ей сега ще се измъкна и ще потърся връзка!

За да изглеждам по-«благонадежден», облякох тъмен костюм, сложих си гетри (по онова време бяха на мода), надянах на очите си половиндиоптрови очила за късоглед-

ство и си взех пътната лекарска чанта. А на Асен дадох ключ от външната врата.

Тръгнах да търся Сашо. София приличаше на фронтови град: изтърбушени сгради, сринати етажи, бетон, зидария, измешана с покъщнина, увиснали ламарини. . . Не работеха ни трамваи, ни таксиметрови коли, безкрайни върволици от смутени, изплашени и объркани хора се нижеха към гарата. Едни — нарамили каквото могат да носят, други — натоварили багажеца си на крехки детски шейнички.

Сашо не успях да открия. Сградата, където работеше неговата Марина, беше наполовина срината. Сред купичката тухли, бетонни парчети и разпартушинена покъщнина се виждаше и по някоя зелена адвокатска папка.

Тръгнах за Измирлиев. Неговата жена беше се евакуирала в Курило и живееше с моята жена в една квартира. Болницата на Соня беше се преместила там. През две къщи от жилищната кооперация на Измирлиев бомба беше сринала половината от една триетажна барокова сграда. От разполовения трети етаж, закачена за една кука от арматурата, се развяваше като траурно знаме една вечерна черна рокля.

Измирлиев ме посрещна готов за излизане, само дето не беше облякъл горното си палто. Лицето му изглеждаше уморено, личеше си, че не беше спал и той през тая тревожна нощ. За пръв път, любезен и гостоприемен човек, не ме покани да седна. Разправих му за провала в трета рота, за бягството на Асен и за това, как го бях настанил в кабинета си и как не бях успял да се свържа със Сашо.

— Научих за провала в трета рота още вчера след обяд — започна той, като дърпаше жадно от цигарата си. — Щях веднага да те предупредя, но от два-три дена съществува подозрение, че кабинетът ти се наблюдава от полицията. Исках да изчакам нощта, но ето че тази бомбардировка попречи. Има ли много разрушени къщи?

— Доста са. Народът бяга.

Той помълча, загаси цигарата си и поклати глава.

— А дето си прибрал оня момък — турил си в манджата сол. Ако стане нужда да я сърбаш, ще ти излезе сто пъти през носа. И не само на тебе, но и на мнозина още! Защото, когато една брънка от чорапа започне да се раз-

плита, никой не знае докъде ще стигне — може да иде зян целият чорап!

— Но какво можех да сторя? Да изпъдя човека ли?

— На твоє място щях да му дам дрехи, обуца, малко пари, щях да превържа лицето му с бинт. И щях да го посъветвам да вземе влака още на часа, да иде в родния си край и там да търси връзка с партизаните. Толкоз. Пред големите рискове се избира по-малкият риск. Такъв е законът.

— Сега какво да правя? — попитах.

— Дай ми ключа от кабинета си! — каза той.

Дадох му ключа.

Той облече палтото си, забави се за минута в кухнята и оттам изнесе хляб и две консерви. Хляба и консервите даде на мен, а той взе от кабинета си едно елегантно малко куфарче, което, изглежда, беше предварително пригответил.

— Напускам временно жилището си, заминавам в неизвестност! — усмихна се той с кисела усмивка. — А тебе ще заведа в апартамента на едни мои роднини, които отдавна са се евакуирали в провинцията. Там ще стоиш, докато те потърся отново.

— Ами оня човек! — възкликнах. — Какво ще стане с него?

Лицето му отново се изкриви в кисела усмивка.

— Ти си роден за войник, любезни, да водиш открит бой като там, край Сарагоса и Валадолид. Но за конспиратор не те бива, меко ти е сърцето.

— Все пак — рекох — какво ще стане с човека?

— За този човек аз ще се погрижа, повече не мисли за него. Забрави му името и физиономията и ако дори те разпънат на кръст — пак за казваш, че не си го виждал, нито си чувал гласа му. Същото ще твърдиш и за всички другари, с които си работил, включително и моя милост: никого не си срещал, никого не познаваш. . . Сега върви пред мен!

— Благодаря за наставлението! — рекох обидено, като се спрях пред вратата. — Не забравяй — продължих, защото почувствувах честолюбието си настъпено, — че аз съм от 23-а година в движението, че съм членувал и действувал и в нелегални организации и че досега нито съм направил провал, нито съм предал някого!

— Вярвам ти, братко! — усмихна ми се дружески

той, но зад приятелската му усмивка съвсем не личеше, че се е отказал от думите си или че съжалева за тях. — И на ум не ми иде да отричам или да се съмнявам, че ти си един прекрасен човек! — продължи той, като свойски ме потупа по рамото. — Но ето от годините ли, от що ли, сърцето ти е поомекнало и в един критичен случай като снощния ти си постъпил неразумно. А сега положението е такова, че дори само е д н а неразумна постъпка може да качи на въжето сума ти хора!

Не му отговорих, но почувствувах в «омекналото» си сърце да се налива горчилка.

Къщата, в която Измирлиев ме заведе, се намиреше на ъгъла на улиците «Веслец» и «Цар Симеон». Наблизо не бяха падали бомби, но осветление нямаше, както в целия град. По пътя се смесихме с хиляди хора, които бързаха за гарата, и това многолюдие, колкото и тъжно да беше, подпомагаше бягството ни и ни затуляше от полицейски очи.

На разделяне Измирлиев стисна ръката ми и ме посъветва, всъщност нареди:

— Тук ще стоиш и няма да си показваш носа навън! Ще заключиш със секретта и няма никому да отваряш освен на мен само като чуеш и познаеш гласа ми!

Останах сам. Така прекарах в това малко, но спретнато апартаментче три дни. Отначало ме обхвана една мъка, каквато навярно изпитват корабкрушенци, изхвърлени на някой непознат и безлюден остров. Какво ли не тровеше душата ми — горчилката от думите на Измирлиев. Когато близък човек те настъпи, болката е стократно по-силна. Сърцето ми било поомекнало! «От годините ли, от що ли!» Никога не съм имал по-кораво сърце, в него са бликали, бликат и сега едни и същи чувства. Или може би тоя вид сърца като моето да са излезли вече от мода!

Не бях виждал Соня и малкия Лука повече от месец. Особено бях се разтършил за Лука! Той бърбеше забавно, имаше много думи, с него можехме да водим вече «мъжки» разговор. Нещата със Соня бяха навлезли в едно русло нито дълбоко, нито бурно, течаха си кротко. И двамата бяхме се примирили, като хора, които доброволно са се отказали от нещо, което им е било много скъпо.

Бързо разбрах, че съм попаднал в дом на учителско семейство. На едно малко бюро забелязах учителски бе-

лежници и един класен дневник, върху етикета на който беше написано: «Първа девическа гимназия. VII «б» полукласически». Щеше ми се да отворя дневника, но ме възпря някакво смъртно чувство на неловкост. Все пак аз бях неканен гост в тоя дом.

Но се порових в малката им библиотека. Намерих «Писма от моята мелница» на френски. Два пъти бях чел тази прекрасна книга, тогава я зачетох за трети път. И в един промеждутък, както бях се размислил за някои неща, изведнъж се сетих за Арбанаси, родното село на скитника Танас, моя баща. Може би тоя спомен за Арбанаси извика у мен книгата на Доде, макар че от нея лъхаше сладък и топъл провансалски въздух, а Арбанаси беше прохладно село дори през летните месеци. Последната си ученическа ваканция прекарах там, покрай Янтра имаше караджейки, кротвах се на слънце до някоя и унесено (а навярно и «занесено») четях. По туй време прочетох «Виктория» на Хамсун и «Любовта на Митя» от Бунин. И двете книжки ме разтърсиха, всяка по своему, разбира се. Не дочаках края на ваканцията и предсрочно се завърнах в София — онова момиче, с което ме свързваше «безперспективна» любов, не ми излизаше от ума.

На четвъртия ден от моето затворничество, към четири часа след обяд, пристигна Измирлиев. Той имаше тоя път съвсем уморен и съсипан вид, само познатите ми живи дружелюбни светлинки в очите му напомняха някогашната му жизнерадост.

— Нагладува ли се? — попита ме той. И без да дочака отговор, продължи: — Работите са лоши, скъпи докторе. Арестували са Асен още оня ден, на 11-и. Вместо да тръгне направо за гарата, хлапакът се затирил да търси познати из разнебитена София и така попаднал в лапите им.

Нещо като че ли ме бодна по сърцето и аз тихо въздъхнах.

— Но това не е най-лошото! — изгледа ме недоволно Измирлиев. — Арестувани са и другите двама от групата, което значи, че един от тях е провокатор.

— Лошо! — стиснах ръце и усетих, че по гърба ми пролазват тръпки. В стаята и без това беше много студено, не беше пален огън кой знае откога.

— И все пак не е най-лошото! — каза Измирлиев и гласът му сякаш изведнъж се прекърши. — Същия този

ден на гарата е бил задържан Сашо, като изпращал своята Марина.

Някое време мълчахме и двамата. Измирлиев запали цигара, а аз напълних лулата си.

— Обръчът така се е стегнал около тебе, приятелю, че не виждам пролука, през която да се измъкнеш. А ти знаеш много и ако паднеш в лапите им, чорапът непременно ще започне да се разплита.

Поисках да възразя, но той рязко махна с ръка да мълча.

— Има само един изход и той е в интерес на всички ни. И на делото най-напред, разбира се! Да се махнеш още днес, още тоя час оттук!

— Добре! — повдигнах рамене. — Къде ще трябва да замина? При партизаните?

— При партизаните? Най-напред трудно ще стигнеш до тях. Пък и да стигнеш, опасността е само наполовина заобиколена. Аз избрах друго решение и то е най-благо-разумно.

— Интересно! — усмихнах се и пак усетих да лазят тръпки по гърба ми.

— Аз имам връзки с консулството при Външното министерство и с отделението за паспортите, успях да ти извадя задграничен паспорт и виза за окупираната Франция. Нещо повече — измайсторих ти едно командировъчно удостоверение от Министерството на народното здраве. Фалшиво, разбира се. В него се казва, че си командирован за Пастьоровия институт в Париж на собствени разноски.

Слушах го като замаян. Дори на първо време ми се стори, че се шегува с мен.

Дойдох на себе си и разбрах, че не слушам несклопосни смешки, когато той извади задграничния паспорт и го положи в ръцете ми. Разтворих го, видях «командировъчното», визата и. . . дори билет, придружен от бордеро за спално място. Погледнах портретчето си — такива портретчета имаше само при жена ми.

— Откъде взе това портретче? — попитах. — От жена ми?

— Не бъркай жена си в тая работа! — намуси се Измирлиев. — Бъди мъж и не задавай излишни въпроси.

Отмалях. Почувствувах се така, както беше веднъж

при Валядолид, един фугасен снаряд се пръсна на две крачки от окопа ни.

— В това красиво куфарче съм ти приготвил храна за из пътя, каквото можах да намеря. Франкове, братко — никакви! Като стигнеш в Париж, ще идеш веднага при един наш човек, той ще те напъти какво трябва да правиш. Ето адреса му — той ми подаде едно листче, — запомни го, а после скъсай тази хартишка.

И едно мълчание се възцари помежду ни, за което нямам думи. Колко сме мълчали — не знам.

После той сложи ръка на коляното ми и рече:

— Трябва да си ходя. А за тебе ще дойде файтон точно седем без четвърт. Кочияшът ще свирне от улицата и ти веднага ще слезеш. Ето ти моето шалче — той го свали от шията си. — С него ще превържеш долната част на лицето си. А горната ще захлупиш с шапката си. И във вагона ще седиш така, докато тръгне влакът.

Той се изправи.

— Ще нося много здраве на Соня и на малкия. Да знаеш, че и Соня ще се чувствава по-спокойна, като знае, че ще си на сигурно място, далече от този пожар. Е. . . на добър час! . . . Дано да се видим след победата!

Прегърнахме се. Мимолетен сух плач го задави в гърлото и той се прокашля няколко пъти. Сетне махна с ръка, без да ме погледне, и бързо изскочи навън.

Така на 15 януари 1943 година заминах за Франция.

Когато митническата проверка при Драгоман завърши и влакът потегли на запад, аз се изтегнах на койката в моето спално купе и затворих очи. И сякаш в унисон с равномерното почукване на колелетата по релсите в съзнанието ми се мярнаха някои пасажии от последната глава на старинния ръкопис, която доцент Владимиров ми беше предал:

«Аз ти донесох светлина. Отворих душата ти за нейния творец. . . От този час нататък само от тебе ще зависи по чии закони ще живееш. . . Благословете и ни пощадете!»

Кои бяха тия закони? За какви закони ставаше дума? Влакът стремително се носеше на запад.

«Благословете и ни пощадете! Амин.»

Лято 1258-о, Монферие, в дома на Бернарови.
Благословете и ни пощадете! Амин.

Две седмици вече превеждам от български на латински книгите, които Учителя Йосиф ми донесе. Превеждам от изгрев до тъмно. А като настъпи мрак, паля кандило и продължавам да превеждам, докато очите ми започнат силно да сълзят.

Гърбавата Варвара ми вари всеки ден билки. Едни от билките пия като отвара, а други билки чичо Никола смесва с лук и зехтин и тая смес налага върху пребитите ми меса. Раните бързо заздравяват и дали от билките, или от думите на Учителя и от мъдростта на книгите в душата ми всеки ден става все по-светло. Тя не се превива вече като вейка насам и натам, безпомощна и спяпа. Тя стои здраво и непоклатимо на краката си и споходят ли ме изкушенията от доскорошния ми живот — Инесса, която съм пипал, овнешкото, което съм гълтал, оръжията, които съм въртял, — насреща им възправам моята нова вяра и изкушенията падат в нозете ми като птици, които в своя летеж са разбили гърдта си в някоя скала.

И се чудя как съм могъл да бъда спяп за истината толкова години! Как не съм проумял неща от прости по-прости, достъпни за ума на най-неукият, за ума на един овчар или свинар, а скрити за мен, дето съм чел Аристотеля и изучавал Птоломея.

Ако бог, всеблагият и всемилостивият, е създал видимия свят, защо го е населил с толкова много несъвършенства и злини! Как може бог да създаде и да търпи такива злини, каквито са например земетресенията, войните, сушата, наводненията, морските бури и горските пожари, изригванията на вулканите? Нали той е всеблаг и всемилостив? Може ли всеблагото и всемилостивото божие сърце да създава и да търпи безмилостни и жестоки към човека стихии?

Стихиите и злото са присъщи на видимия свят. Видимият свят е несъвършен, иначе в него не биха действували стихии и злини. Бог, който е всемогъщ, не може да бъде създател на несъвършен свят. Несъвършеният свят, чиито чедата са и хората, не е и не може да бъде божие дело. Видимият свят е без друго дело на Злата Воля, на Злото начало, на оная сила, която се е отделила от бога и е противопоставила своето Зло на неговото Добро.

Тия мисли, в които най-вярно и правдиво се оглежда Създанието, истината на Сътворението, са изложени в «Беседата на Йоана с Христа». Тя отрича почти изцяло

Вехтия завет и тълкува по своему евангелието; затова е книга забранена и оня, у когото се намери, бива неизбежно изгарян на клада.

«В началото царувал Бог. Неговото царство било на седмото небе. От дясната страна на Бога седял Исус, който бил Неговото Слово. Началникът на божите ангели, Сатанаил, царувал на шестте небеса, които били по седмото небе. Той завидял на Бога и на неговото царство, разбунтувал се срещу Него и Неговите наредби и като повлякъл със себе си третината от божите ангели, създал видимия свят, тоест Земята и всичко, което е на нея и над нея. Той създал човека по свой образ. Направил телата на Адам и Ева от глина, но не могъл да ги оживи, защото животът е Дух, а творецът на невидимия Дух е Бог. Тогава той вкарал в телата на Адам и Ева ангели от второто и третото небе, които, макар и да се били отделили от Бога, били създадени от Бога. За да не стане тялото човешко подчинение на Духа, той накарал човека да вкуси от дървото на познанието и по този начин да всели в тялото си бесовски страсти и греховни желания. Бесовските страсти се обърнали срещу Духа и започнали да го подвеждат да греши. Те го съблазнявали със сладострастие, с чревоугодие, с бесовска наслада от насилието, от богатството и властта. Така се заченала у човека борбата между доброто и злото. И злото взело да надвива. Сатанаил изпратил при хората своите служители, дяволите, издигнал Еноха на небето и му предал да занесе на Мойсея, който бил негов верен слуга, своите закони. Това били законите на Дявола и те били изложени и записани във Вехтия завет.

Най-сетне Бог се смилил над човеците и решил да обърне душите им към себе си, към своята Светлина. Затова той изпратил на земята Словото си — Исус, — което да поучава хората в истините на Новия завет. За да попречи на Исуса, Сатаната изпратил на земята пророка си Илия, който се нарекъл Йоан Кръстител и започнал да кръщава хората във вода. А спасението трябвало да дойде от Исуса, който кръщавал с Духа свети.

Броят на покаяните се души не надвишил броя на грешните. Грешните се увеличавали, защото се поддавали на съблазните на тялото и на съблазните, които порождал греховният порядък в света. При Бога отивали само най-праведните души, тия, които се отказвали от

страстите на тялото си и не слугували на порядъка в света. За да избави от грях всичките души и да ги въведе в своето царство, Бог ще изпрати Словото на Исус втори път на земята. И Исус, взел образ човешки, няма да бъде разпънат, както някога, а ще свърже Сатаната с вериги и ще го изпрати в дъното на Ада. И тогава ще настане Страшният съд, Апокалипсисът. Исус ще възлезе при Бога с праведниците, ще ги нареди до ангелите, а грешниците ще изпрати в пъкъла, при Сатанаил, за да горят във вечен огън. И вече няма да има страдание. Над света ще изгрее светлината и тя ще царува во веки.»

Ако бог беше създал човешкото тяло — мислех си аз, — той не би вложил в него такива демонични страсти, каквито са чревоугодството, похотта, нагонът за прелюбодеяние, стихията на алчността, демоничната жажда за насилие. Ако бог е създал човека по свой образ и подобие, както твърди Вехтият завет, то може ли да си представим бог като чревоугодник, похотливец, прелюбодец, жаден за власт, богатство и насилие, благ към един народ и жесток към други? Такава представа няма и не може да има нищо общо с представата за истинския бог. Тя е представа за дявола, защото той е вложил в човешкото тяло своя образ и подобие, своите красти, своите демонични черти.

Бог няма нищо общо с краставото тяло човешко, измислено и създадено от дявола.

Бог е създател на невидимия свят — на Духа, на духовните наслади, на духовния живот.

Тялото — това е тюрмата, в която дяволът е затворил човешкия Дух.

Страстите на тялото и порядките във видимия свят — това са съблазните, на които дяволът подлага духа човешки.

Вехтият завет е книга на дявола, написана с ръката на Мойсея.

Между Вехтия завет и Новия, между откровението Мойсеево и откровението Исусово, записано с ръката на евангелистите и най-вече с ръката на евангелиста Йоан, любимия Исусов ученик — съществува бездна. Тези откровения се различават, както мракът се отличава от светлината.

Кой е впрочем Мойсей? В книга Втора, Мойсеева, наречена «Изход», Мойсей сам рисува своя образ:

«След много време, когато Мойсей порасна...

видя, че един египтянин бие одного евреина. . .

И като се огледа насам-нататък и видя, че няма никого, той уби египтянина и го скри в пясъка.»

Тоя същият Мойсей, който е предан слуга на дявола, казва в същата тази втора книга Мойсеева:

«Око за око, зъб за зъб, ръка за ръка, нога за нога; изгоряло за изгоряло, рана за рана, натъртено за натъртено.»

А Исус, който е Слово на истинския бог и негов син, учи хората:

«Блажени бедните духом, защото тяхно е царството небесно.

Блажени плачещите, защото те ще се утешат.

Блажени кротките, защото те ще наследят земята.

Блажени гладните и жадните за правда, защото те ще се наситят.

Блажени милостивите, защото те ще бъдат помилвани.

Блажени миротворците, защото те ще се нарекат синове божи.

Слушали сте, че бе казано: «Око за око, зъб за зъб!»

Аз пък ви казвам: да се не противите на злото.

Слушали сте, че бе казано: «Обичай ближния си и мрази врага си!»

Аз пък казвам: «Обичайте враговете си!»

Е, мислех си, какво общо може да има Вехтият завет с Новия и в чии думи грее божията светлина — в Мойсеевите или в Исусовите?

И щом божията светлина грее в Исусовите думи, то защо трябва да изпълняваме и да търпим порядъка в света, въведен от дявола? Като служим на тоя порядък, ние обричаме душите си на дявола и бог няма да ни приеме в царството си нито сега, нито в деня на Страшния съд!

Когато тия мисли заседнаха в съзнанието ми, аз изпитях чувството на човек, който гледа как пред очите му се сриват планини, как морето излиза от бреговете си и вълните му стигат облаците с разпенените си гребени и тръбачи да свирят толкова силно с йерихонските си тръби, че звуците им да се превръщат на пламъци и пламъците да обхващат целия свят.

«Боже мой, боже мой!» — стенеше душата ми и аз се питах къде е мястото ми, защото бях прогледнал за Исти-

ната и се питах какво трябва да правя отсега нататък, за да служа на Истината.

Междувременно оздравявах бърже и както зарастваха раните ми, така ми се отваряше охота за ядене, сещах се все по-често за оръжието си, а насън ме си присънваше понякога Инесса. Започна да ме навестява през ден-два моят спасител, морякът Танас. Той носеше със себе си мирис на солени ветрове и кръчми, беше в най-голямата си сила и приличаше на човек, който с еднаква готовност би заклал някого или би се хвърлил сред вълните, рискувайки живота си, за да извади същия жив. Той водеше потеклото си от някакво село около Търновград и много ми се смя, като му казах, че съм израсъл сред тръстиките около Хеброс. Единият му дядо бил соколар на болярина, а другият му дядо пуснал стрела по същия този болярин, та фамилията му и по бащина, и по майчина линия се пръснала кой накъдето види. По време на тази случка той шетал с Калоян и куманите му някъде около Кавала. Като чул за стрелата, измъкнал се тихомълком от стана, неясно нощ имало мъгла и валяло дъжд. Защото Калоян режел глави за посегателство срещу болярин, па макар той болярин да бил заклет враг на неговия род. За такива работи, както и изобщо, той не си поплювал. В Кавала го купил за роб един богат гемиджия. Дъщерята на тоя гемиджия се влюбила в него и се заклела пред баща си, че ще се удави, ако той не го освободи от робство и не ѝ разреши да се ожени за него. Зелените момичета са способни на такива работи. В деня, когато гемиджията направил записка, че го освобождава, сърцето му прихлопало, той се захлупил и не станал. Танас спипал златцето му и докато в къщи се готвели за погребение и за сватба, той си духнал на петите и се намерил в Солун. Тук си купил собствена гемия, двумачтова, и вършел с нея всякаква «работа» наблизо и надалеч. В много случаи тази работа не била за пред властите, но пък и самите власти много не му придиряли, нали им подхвърлял като на кучета по някоя и друга златна мръвка за Коледа и Великден. Било му мъчно за родното село, искал да се върне, но как — като там помнели и не забравяли за оная стрела. Случвало се в годината два пъти да го заболява сърцето за село — по жътва в края на юни и по гроздобер, когато шумата вземе да жълтее. В тия дни, когато го засърбявала душата, той не изскачал от кръчмата, а случ-

вало ли се да излезе по работа — като изговаряше тая дума «работа», той многозначително се усмихваше, — не правел разлика кого ще гали с ножа по главата — никеец ли ще е, или франк.

— Само да не ми даде господ да срещна някъде събрат еврей, българин! — кръстеше се той.

— Не бой се! — утешавах го. — Господ няма да скрои такава клопка за душата ти. Туй може да стори само дяволът!

Той ме гледаше дълго и замислено и клатеше глава.

— Този «дявол» да не ти е често на устата, момчето ми, защото ще те вземат за еретик и един ден ще цъфнеш върху някоя клада на хиподрома! Остави тез неща за рибарите и хамалите!

Не ми се влизаше в спор с него, защото той беше по природа, както са обяснявали това старите гърци, «хедонист», а един хедонист не можеше никога да разбере един богомил. Пък и в негово присъствие желанието ми за спорове се стопяваше, миризмата на солено море, на кръчми и момичета замайваше главата ми и ме обхващаше една лека тъга, като че ли мъгла започваше да пълзи в душата ми. Волята ми омекваше и ако в тоя миг той ми кажеше: «Тръгвай с мен!», щях непременно да тръгна с него, без да го питам за къде.

Но това бяха, разбира се, моментни настроения; а един скок бях прескочил от сеньорския замък в рибарската колиба, от Вехтия завет в Новия, дори куче да бях, пак щях да изпитам някакъв шемет в главата си.

Все пак отношението си към Танас разбирах, той беше сроден с оная част от душата ми, която се готвех да отрежа и от която се отричах в името на праведния живот. Но поведението на Учителя Йосиф често ме хвърляше в недоумение. Носеше ми да превеждам богомилски книги и с искрено удовлетворение забелязваше как мислите ми се променят от тия книги и колко бързо се пълни сърцето ми с любов към богомилската вяра. Възхищаваше се от решението ми да водя свят и чист живот, но отказвах ли се от мръвките и другите лакомства, които Танас ми донасяше, тутакси започваше да ме гълчи: «Яж, та яж! От нищо да не се отказваш!» Понякога дори ме поощряваше да отпия от винцето му глътка, две.

Веднъж, беше една тиха привечер, туй двойнствено по-

веденне, което имаше към мене, ме ядоса, кипнах и пред очите ми причервения:

— Слушай, Учителю! — рекох. — Ти подиграваш ли се, или какво? Ти сякаш само преводача виждаш у мене, а човека не забелязваш? Как тъй? Ето, душата ми се е отвърнала от предишните неща, от предишната вяра, от предишните заблуди, искам да тръгна по пътя, по който са вървели баща ми и майка ми, а ти ме тласкаш към греха, караш ме да угаждам на стомаха си, да укрепвам тялото си, което е от дявола. Ако преди съм продавал душата си на дявола, правел съм го, защото истината е била скрита от очите ми. Защо искаш сега да предавам душата си на греха, когато очите ми са прогледнали? Или бивай откровен с мене, или. . . не знам! Мойсеевият зъл бог пъхна в ръката ми главня, да паля. . . И пред очите ми започва да причервениява, както тогава, когато видях сметката на рицаря Гийом!

Тия ми думи са били едно очевидно доказателство, че не съм бил още узрял за новата вяра. Но тогава смяха, че съм прав, че Учителя ми няма доверие и затова се държи ни тъй, ни инак с мен. А в замъка на Людовик бяха ме учили, че ако някой ми окаже недоверие, не дай си боже, той ме обижда по най-грозен начин и че такава обида мога да измия само с острия си меч. Разбира се, аз не бих посегнал никога на Учителя не само защото ме беше извел от заблудите, но поради това, че беше стар и приличаше на живи мощи. Въз такъв човек никога не бих вдигнал ръка.

Като ме видя толкова ядосан и огорчен, Учителя силно се натъжи и само едни сълзи дето не бяха закапали от поизбелелите му очи. Той седна на скамейката и мълчаливо гледа дълго време морето. После ме покани да седна до него и кротко ме попита:

— Ти искаш да преминеш към нашата вяра, да станеш добър християнин, така ли?

— Ако ми нямаш доверие — възроптах, — защо ми даваш да превеждам тайните богомилски книги? Че аз мога да те издам и ти да пламнеш като перце на солунския хиподром!

— Това нещо ти няма никога да сториш, чедо! — въздъхна Учителя.

Той изрече тия думи толкова убедително, че дори малко ме досрамя. Засраших се от себе си.

— Пошегувах се — рекох. — Направих си лоша шега. Прости ми, Учителю!

— А да получиш кръщение, сине, е рано и за тази работа не бързай! Ти си натрупал за малко време много грехове и тия грехове трябва да изкупваш дълги години с праведен живот и с всеотдайно служене на истинската вяра Христова.

— Как ще служа на истинската вяра Христова, като ме караш да ям блажно, а понякога и вино да пия!

— Ние не задължаваме, сине, дори покръстените наши събратя да живеят в пълен пост. На суров пост за цял живот се отдаваме само ние, избраните. Но ти не скърби. Аз ще поема твоя грях на душата си и в деня на твоята смърт ще свидетелствувам пред бога, че аз съм ти внушил да грешиш. И твоето прегрешение бог ще припише на мене и аз ще отговарям за него.

— И все пак — рекох — не разбирам, защо трябва да греша?

— Защото ми е необходимо силно рамо като твоето, сине, на което да се опирам в предстоящия си дълъг път. Той ми разказа следната притча.

Един овчар пасял голямо стадо. На път за кошарата, като водел овците си за нощувка, излязла виелица и върху стадото се нахвърлили вълци. Те щели да издушат цялото стадо, но той им отлъчил една овца и вълците скочили на нея. Докато се хапели и драли едни други кой по-голяма мръвка да захапе, овчарят завел стадото в кошарата и залостил вратите. На другия ден стопанинът на стадото рекъл на овчаря: «Задето си отлъчил една от стоте мои овци, колкото е стадото ми, и си я предал на вълчата глутница да я разкъса, ще те глобя с една драхма. И задето, залъгвайки глутницата с тази овца, си успял да заведеш другите деветдесет и девет овци в кошарата и по този начин да запазиш овците живи — ще те възнаградя с деветдесет и девет драхми.» И стопанинът дал от сърце тия драхми на пастиря. А пастирят се радвал не на драхмите, а на стадото, защото успял да го спаси от вълчите зъби.

Ние дълго мълчахме, загледани в морето.

После Учителя ме запита:

— Проумя ли притчата, сине?

— Пастирят, Учителю, си ти; отлъчената овца съм аз; а вълците — това са дяволите, които погубват човешката душа. Само едно не проумявам, Учителю: защо трябва

ва моята душа да бъде хвърлена на дяволите? Нали ти ми помогна да прозра истината и аз я прозрях. Искам да водя праведен живот и с достойни за бога дела да изкупя греховете, които съм сторил досега. И съм готов да почакам с кръщението. И ще чакам търпеливо. Защо искаш, пастирю, да ме отлъчиш от овцете си, преди да съм се събрал със стадото?

— Прав си да питаш, чедо, и аз разбирам страха ти!

Като ми намекна Учителя за страх, аз настръхнах и ако не беше почитта ми към годините му и признателността, дете ми подаде ръка и ме изведе на светло, само аз си знам с какви думи щях да му отговоря!

— Учителю! — рекох. — Ти си живял дълго и сигурно си узнал що е това страх, а може би и да си го изпитал на кожата си. Защото съм чувал, че когато някой го е страх, то тръпки пълзят по кожата му. Моят живот е кратък, не съм имал време да изпитам това чувство. Но трябва да ти кажа, Учителю, че сто години да живея, пак няма да узная що е това страх. Ето, да речем, че се отвори сега яма пред краката ни, дълбока колкото морето и в дъното ѝ святкат огньовете на пъкъл. И ти ми кажеш: «Лукане, би ли слязъл в тази преизподня да си пробиеш път през дяволското събище и да ми донесеш оттам една главня?» Кълна ти се, Учителю, в чистата памет на баща си и майка си, че сърцето ми няма да трепне! На часа ще припна и ще ти донеса главнята. Тъй че, Учителю, всичко можеш да ми кажеш, само едно не искам да слушам — да ме подозиращ в страх!

Учителя разбра, че бях кипнал, та помълча някое време да се смиря. После ми рече:

— В началото Истината беше открита в нашата страна, в България. И тоя мъж, който беше открил истината, българите нарекоха «богумил». Той беше Първият пастир.

— И както Христос някога, така и той, ученикът Христов, имаше свои ученици. Едни от учениците му пасяха стадото Христово в България, разпространяваха учението му и кръщаваха хората с Дух свети.

— Други от учениците му по примера на апостолите излязоха извън нашите земи и там учеха и кръщаваха хората с Дух свети. Някои отидоха да носят светлината в много близки и далечни страни, в Сърбия и Хърватско, в Италия, в страната на франките.

— В България сега царува Борил, убиец на Калояна и човек с нрав на звяр. Той подлага на голямо гонение нашите братя. Но папата в Рим по кръвнина го е надмилан трижди: в земята на франките нощта е светла от запалените клади. В пламъци биват хвърляни стотици. Нашите братя там, в тия страшни за тях времена, имат нужда от Слово, за да укрепят духа си и се не огънат пред адските мъки.

— В тежки времена пастирят трябва да бъде при стадото. А кой пастир може да помогне най-много на онова стадо? Тоя, разбира се, който дохожда от страната, дето Словото е изгряло най-напред.

— Аз трябва да отида в онези страни. Но съм стар и немощен и за да стигна дотам, нужно ми е здраво рамо, на което да се опирам. А като стигна там, трябва да имам в помощ и здрава десница, която да ми проправя път.

— Но за да бъде рамото ти силно и за да възвърнеш предишната си сила, синко, ти трябва да ядеш силна храна. Каквата храна ядат богатите. А като идем там, ако ти тръгнеш с мен, ще се наложи да влизаш и в други грехове. Пътя до стадото, сине, дяволът е препречил с промеждия и за да ми откриваш път през тях, ще се наложи да не спазваш някои от Христовите наставления.

— Ето как пастирят иска да те отлъчи от Истината и да те даде на вълците, за да стигне до стадото си. Да пожертвува една овца, за да спаси деветдесет и девет.

— Затова ти разказах одева притчата.

— Душата на пастиря, като застане пред лицето на бога, ще каже: «Господи, той не е виновен, аз му заповядах да греши! Неговата вина е моя вина и за греховете му аз трябва да плащам!»

— Тъй ще каже пастирят на господа, като застане пред лицето Му.

— В притчата стопанинът благославя пастиря. Но притчите са дело човешко, а всичко човешко носи белега на несъвършенство. Дали господ ще благослови пастиря, а сгрешилия ще изпрати във вечния огън; или ще стори обратното: сгрешилия да благослови и нему да отвори вратите на Рая, а пастиря да изпрати във вечния огън — туй никой нито може да предскаже, нито бива.

— Рискът е твой, чедо, и ти сам трябва да решиш: приема ли го сърцето ти, или го отхвърля.

След тия думи на Учителя аз се почувствувах така,

както бих се почувствувал на турнирен двубой, ако се бием с къси мечове, а моят противник изведнъж извади копие и се прицели с него в сърцето ми, пък аз нямам щит, с който да се прикрия. Така се изненадах.

Но човек умира веднъж и със смъртта на тялото му свършват и мъките. После душата излита, освободена от затвора си, и ако е живяла праведно, отива за вечни времена при бога, а ако е живяла в грехове, ще иде за вечни времена в огъня.

Учителя имаше намерение да иде при богомилите, които населяват италианска земя, и при богомилите, които населяват франкска земя. Пътят до тия страни е дълъг и минава през свят, враждебен на Учителя, пък и враждебен на всичко българско, защото там, на запад, доколкото дочухах някои неща в замъка на Людовик, още не могат да преглътнат поражението на император Балдуина от българската войска. За да опазя Учителя Йосиф, минавайки през този враждебен свят, за да го опазя жив и читав, аз ще трябва да се ръководя май не от Исусовото наставление: «Обичайте враговете си!», а от Мойсеевото: «Око за око, зъб за зъб!» Ако се ръководя от Исусовото наставление да се не противим на злото, докато стигнем франкската земя, от Учителя ще остане само една дума и тя няма да се мотае между нищите на земята, а ще пребъдва в царството небесно.

За да пазя Учителя и за да му проправам път сред оня увълчен срещу България папски свят, аз ще трябва да живея по Мойсея, а знае се, че който живее по Мойсеевите закони, той сам се предопределя на дявола и на всичките мъки в пъкъла.

Да се надявам, че Учителя ще свидетелствува пред бога, че съм грешил не по своя воля, а заради него — туй е несигурна работа — не че Учителя не би го направил, но де ще помни. На тази възраст хората, дето има дума, и името си забравят! А е съмнително — не, пресъмнително е — дори той да свидетелствува за мене, че бог ще вземе мене в рая, а него, праведника, ще изпрати в пъклото! И дума да не става! Той е И з б р а н и к богомил, а аз не съм дори покръстен. . .

— Ако ти е тежко да решиш — сложи Учителя сухата си ръка на рамото ми, — не бързай, чедо. Успокой душата си, премисли всичко. Утре аз пак ще намина! —

Той повдигна десница за благословия и тихо произнесе: — Благословете ни, пощадете ни! Амин.

Беше припаднала кротка вечер и слабата му фигура потъна в меката мрачевина.

Слязох на брега, повдигнах глава към осеяното със звезди небе и в себе си помолих: «Господи, нека ме отмине горчивата чаша! Но да бъде не моята воля, а Твоята!»

Отпуснах се на пясъка и като слушах тихия плясък на вълните, умора ме надви, защото тежък беше разговорът ми с Учителя, и бързо заспах.

На другата сутрин, тъкмо превеждах Видението Исаево и бях стигнал до онова място, където ангелът показва на Исаия сцената на бъдещото Пришествие, споходи ме неспокойство, станах разсеян и за да се разтуша, излязох за някое време навън.

И когато излязох и погледнах на пътя, който идеше от града, разбрах веднага откъде се лъчеше неспокойството ми. На пътя, който идеше откъм града, видях да се насочват насреща ми Инесса и ромеецът Исак. Инесса беше покрила главата си с дълъг бял воал, но веднъж излязла от града, оставила беше воала на вятъра и лицето ѝ сияеше в слънчевата светлина. Исак, напротив, беше нахлупил на главата си капишон на франкски монах, така че само човек като мене, който беше го виждал хиляди пъти, можеше да се досети, че е той.

Като видях Инесса, две сили сякаш скочиха отгоре ми. Едната сила ме дърпаше към бараката да вляза вътре и да се скрия между самарите и въжетата, а другата сила ме тласкаше напред да се понеса по плажа срещу Инесса, да падна на колене пред нея и да обвия краката ѝ с ръце. И да притисна главата си в скута ѝ, пък нека всичките небеса после се сгромолясат върху мен. . .

Нито една от тия сили не взе връх и аз се отпуснах на пейката, по-нещастен от куче, което е загубило господаря си.

Като се приближи до мястото ми, на няколко стъпки, Инесса извика:

— Люкан, не ме ли виждаш? — И дойде още по-близо.

А аз протегнах ръка напред, като да я отблъсна, и извиках:

— Махни се от мене, сатана!

За някое време Инесса онемя, после се обърна към Исак:

— Той да не е полудял?

— Мозе и да е полудял! — каза ромеецът. — Трийсет тояги, туй не е малко. А сетне — в такава кучешка къста. Аз го разбирам. — Той направи една крачка пред Инесса и ми заговори: — Люкан, момце варварско, не позна ли своя учител?

— Пръждосвайте се по дяволите! — ревах и ударих с юмрук по дъските.

— Да си ходим! — предложи Исак и въздъхна: — Той не е в ред!

— Той ни мрази! — каза Инесса. — И навярно има право. — После започна да ми говори кротко: — Люкан, ние скоро ще си ходим. У нас е такава бъркотия! Бързаме, докато генуезците не са ни затворили пътя по море! И в тази бъркотия аз помислих за тебе, мое безразсъдно момче! — Тя извади от пазвата си един пергамент и го подхвърли в краката ми. — Аз сама го написах и скришом сложих печата на баща ми, той нали по цял ден е на пристанището и аз се възползувах от отсъствието му. Този документ те признава за «кавалер» и ти дава право да носиш меч.

Исак извади изпод мантията си един меч и го хвърли в краката ми. Той имаше кръстообразна дръжка и ръкохватката му беше позлатена.

— Инесса! — извиках и насмалко не скочих да я прегърна. Но останах на мястото си, това я огорчи и аз забелязах как по лицето ѝ премина сянка.

— Не ти ли се струва, че се държиш глупашки? — попита Инесса. И понеже не ѝ отговорих, тя продължи: — Ще те чакам в Нормандия, там ще ми се извиниш!

— Барон Людовик има имение в Нормандия — каза Исак. — С този документ ти можеш да пътуваш по цялата франкска земя и да стигнеш в Нормандия, когато поискаш. Баронът сте е забравил всицко и много сте се радва да те види.

— Особено ако дойдеш на сватбата ми! — каза Инесса.

Тя очакваше сигурно думите ѝ да ме ужилят по сърцето, но аз останах безразличен, в душата ми не полъхна дори ветрец. Тя не знаеше, че оня «Люкан», предишния,

вече го няма, че пред нея стои друг човек, макар и със същото лице. А отгоре на всичко до гуша ми бяха дошли тия нейни вечни игри!

— Баронът сте се радва да те види! — повтори Исак.

— За да смъкне още трийсет кожи от гърба ми! Нали? Не ми трябва вече никакви барони — рекох троснато. — А вие си вървете.

Инеса сви вежди, загърна се с воала си и без да продума, тръгна обратно по пътя за града.

— Варварско момце си ти, варварско! — закана ми се с пръст Исак. — Ами как мозах. . .

Той не се доизрече, а извади една кадифена кесия от пазвата си и я подхвърли в краката ми.

— Туй е от Инеса, за разноси до Нормандия! Макар да не заслужавас, лосо момце!

И ми обърна гръб.

Седях и гледах подире им. После излязох от вцепенението си, грабнах кесията и с все сила я запокитих по тях.

Те се извърнаха за миг, но не си взеха кесията обратно, а ускориha крачките си, сякаш някой ги гонеше.

В тоя миг насреща им изскочи морякът Танас. Стори ми се, че тримата се спогледаха и като че ли Танас им кимна. Но може би тъй ми се беше само сторило.

Танас се наведе, повдигна кесията от пясъка, понзупа я с ръце и с нея дойде при мен.

— Всичко на тоя свят можеш да запокитиш по дявола — рече той, — само две неща не бива: жената, която те е родила, и златото, което ти харизват. Тия две неща са свята и с тях шега не бива да си правиш!

— Върни им тази кесия — озъбих му се — или тозчас ще те пребия! Ще те пребия, макар да си спасил живота ми, чуваш ли?

Задъхвах се от гняв и целият свят пред очите ми причервения.

— Аз луди хора не слушам! — поклати глава Танас. — А като си решил да вдигаш ръка на спасителя си, опитай! — И той запретна ръкавите на ризата си.

Той ме гледаше право в лицето и едновременно ми се смееше и ме съжаляваше. Разбира се, аз щях да го смета, но един срам като че ли ме парна по сърцето.

— Аз не им ща златото! — рекох. — Не ми трябва баронско злато! Върни им го, моля ти се!

Нещо ме задави в гърлото и в очите ми изсочниха сълзи. Седнах на земята и улових главата си с ръце.

— На бой си голям, съща си ламя! — потупа ме Танас по рамото и се търколи до мен. — И силата ти е бича сила. Но в сърцето си мек, а умът ти, прощавай, момчето ми, умът ти е още зелен. Туй злато — той потупа кесията, — туй злато баронът да не го е изровил от земята? Това са данъци, тегоби, пот човешка, сълзи вдовишки, кръв. Баронът си отива в Нормандия и с него ще си купи нова земя, нови крепости, ще си построи до стария замък — нов замък. А туй злато на тебе ще ти трябва за свята работа. След една седмица аз ще вдигна платната на моята гемия и ще заведе тебе и оня благ старец, дето му викат Йосиф — ще заведе двама ви в далечни и чужди страни. Как ще я карате там, чужденци, без пукната драхма? Пари за по пътя тоя свят човек ми даде, ами после? Какво ще правите вие двамата после? Там не дават милостиня, не е като у нас!

Слушах го замаян и не вярвах на ушите си. Мигар бях дал вече съгласието си на Учителя?

А докато се питах, един вътрешен глас ми рече: «Защо се преструваш, Лукане! Ти още снощи даде съгласието си! Докато Учителя още говореше, ти му каза, че си съгласен!»

Излегнах се на пясъка, затворих очи, защото слънцето печеше право в лицето ми, и попитах:

— Кога тръгваме, братко Танас?

Зимата на 1946 г., София, лекарския ми кабинет.

... Пристигнах в Париж на 20 януари 1943 г.

Влакът ни се забави в Югославия — акции на партизаните бяха объркали железопътното разписание. Храната, с която Измирлиев беше ме подсигурил за из пътя, отдавна ометох, въпреки че няхах кой знае какъв апетит. Два дни изкарах в пълен глад, който се превърна в кучи глад, понеже се подсилваше от студа. Тъй като не стигаеше пара, вагоните не се отопляваха, а всеки, пътувал зимно време, знае какво нещо е да студуваш в неотоплен влак.

Над Северна Италия се сипеше мразовит сняг, прозорците на вагона се заледиха. През изчегъртаното с

нокът стъкло се мяркаха гари, почти безлюдни, тъжни, съскупчили се някъде изгърбени италиански войници, със забързани граждани, по чиито лица обичайните усмивки като че ли бяха отдавна, много отдавна изтрити.

В тишината, в безлюдиято, в отпуснатите рамене на иначе наперените нацистки офицери се чувствуваше, че войната се е затегнала, че нещата не вървят тъй, както са били предвидени. Катастрофата при Сталинград, дигнала се от волжските степи, фучеше през Алпите и летеше към Атлантическия океан като някакъв апокалиптичен циклон.

Над окупираната от нацистите Франция тежеше оловено, сиво небе. Прелестно интимният и величествено красивият Париж ме посрещна с дъжд и сняг, кисел и замислен, обеднял и толкова необичайно притихнал, обездвижен, какъвто не бях го виждал и през най-душните августовски дни. Нямаше помен от непрекъснатите потоци коли, от разточителната светлина по Шан-з-елизе и Риволи, от шеметната вавилония на рекламите. Зад широките витрини на прочутите кафенета около Операта, Пале Роял и Търговската борса седеше оня познат, червив от пари свят, комуто беше все едно дали в Л'Отел дьо вил ще се прозява френски кмет, или ще удря с юмрук по масата немски гаулайтер. Но в кафенетата по Бул-муш, Сен Жермен де пре и Монмартр не седеше някогашната публика, артистично весела, своеобразно парижка, сред която по някоя бледа Алфонсина Плеси чакаше своя Дюма. . . Сега зад тия витрини човек можеше да види една сива не по облекло, а по настроение публика, която гледаше навън, към живота на булевардите, с очи, обърнати навътре, с угаснали усмивки и с погледи, в които блясваха искрици — но искрици на злоба и ненавист — само когато пред витрините се мяркаха сивите униформи на «бошовете», на хитлеристките офицери или изфучаваха нанякъде зелените затворени камионетки на гестаповската комендатура.

Бях без пукнат франк, с фалшиво командировъчно, бях натикан в една игра, където се залагаше на живот и смърт и където срещу дребни мизи човек можеше да получи чашка промито кафе, подсладено със захарин, или в най-добрия случай — ритник по задника и завръщане по етапен ред там, откъдето си дошъл. Затова с елегантното си куфарче и с нехайно свалена ръкавица от едната

си ръка тръгнах с уверена крачка към улица Рю дьо ла Пе.

Витрините на суперлюксоznите някога сладкарници сега приличаха на футболни игрища без публика. В огромни пространства сред огледала и кристали се мъдреха кексчета със скромна глазура, по някоя кифличка, порцеланова къдрава купичка с оцветен нишестен крем. Това ли бяха витрините, които зашеметяваха очите със сладкарските си фантазии, усъвършенствувани непрекъснато от времето на кралица Мария Антоанета до романтичните времена на Ла бел епок и от «Закуската» на Мане до опаковъчния дизайн на фирмата «Нестле»? Това бяха останки от славно минало, витрини на повалено и ограбено величие, това беше изящната посетителка на гала-оперите, обсипана със скъпоценности, облякла сега рокля от евтина басма, сложила на шията си вместо брилянтни колиета мънистени гerdани и ухаеща не на парфюми «Коти», а на прости бръснарски одеколони. Такава изглеждаше сега улица Рю дьо ла Пе.

Имаше какво да ми спомня Рю дьо ла Пе, но в този час не ме вълнуваха «спомени мили, далечни». а тревогата дали ще намеря доктор Бруйя, в чиято клиника бях работил около две седмици през лятото на 39-а година, и ако го открия — дали ще ме вземе пак на работа.

Беше десет часът заранта. Натиснах звънеца и с туптящо сърце се заслушах ще зачуя ли отвътре шум. Война беше, окупация, десетки клиники не работеха, докторите им бяха се прехвърлили в свободната част на страната! Може би беше запитал нанякъде и добрякът Бруйя?

Отвори ми едно прелестно момиче с платинени коси и очи с цвят на узряваща смокиня. Беше облечено в униформена манта на милосърдна сестра, толкова бяла, че дори премигах.

— Доктор Бруйя? — попитах и свалих шапка.

— Доктор Бруйя приема в понеделник, сряда и петък от единайсет часа, господине! — И понеже чаках сърцето ми да се успокои, за да продължа по-нататък приказката си, тя се усмихна снизходително и с укор рече: — А днес, ако не сте забравили, е понеделник, нали?

— Моля ви се! — усмихнах се и аз, но доста смутено. (А един бог знаеше от какво се смущавах!) — Аз не съм дошъл за преглед — рекох. — Просто съм дошъл да видя моя приятел доктор Бруйя!

— Имате ли уговорена среща? — попита момичето. Аз извадих от портфейла си една стара визитна картичка.

— Ние с него сме стари приятели! — рекох.

Момичето ме изгледа безцеремонно от горе до долу и дали заради елегантното ми куфарче и жълтите ми кожени ръкавици, или защото очите ми святкаха поради вълчий глад, който ме измъчваше — наведе куклената си главица към лявото си рамо и великодушно изчурулика:

— Е, добре! Заповядайте!

Съблякох се, влязох в приемната и зачаках. Нищо в обстановката не беше се променило. Само едно чувство на умора беше обхванало вещите, но сигурно това чувство стигаше само до мен.

Най-после вратата на кабинета се отвори и в рамката ѝ застана, облечен в бяла докторска престилка, моят някогашен работодател. Беше понапълнял, остарял, слепоочията и мопасановските му мустаци бяха посивели. Заедно с енергичното изражение, което излъчваше лицето му, беше се появила и една добродушна лукавост, а зад нея — мека, прикрита като с тюл тъга.

— Вие, господине, винаги пристигате внезапно и изчезвате още по-внезапно! — Той ми подаде малко отпуснато ръката си, но любезно ме покани да се разположа в най-дълбокото и масивното от креслата. — Навярно пак някаква сантиментална история, нали? — Той ме погледна лукаво, поклати недоверчиво глава, но каза: — В мое време мъжете пресичаха Атлантика заради една любов, а тогава се пътуваше с пакебот петнайсет дни!

— *Amor omnia vincit*¹ — казах аз.

— Вярвам ви! — каза докторът, но насмешливо-недоверчивият израз на лицето му не се стопи.

— Аз съм изпратен от нашето министерство да постажувам в Пастъровия институт, но на свои разноски — рекох.

— В лошо време сте дошли, мили ми приятелю! — въздъхна той. — Виждате какво сполетя Франция и милия ми роден Париж! Бедният Париж! Викаха ме в Монпелие, господине, но аз отказах. Съдбата на Париж е моя съдба. Аз съм роден тук, младостта ми е минала по тия улици, не мога без тях. Не мога без моето кафене, без

¹ Любовта побеждава всичко! — лат.

Сена, без Булонския лес, където през младите си години толкова пъти съм правил любов! Е, добре, аз се надявам, че един ден всичко ще се оправи и че бошите ще си отидат.

— Непременно ще си идат! — рекох.

Той ме изгледа внимателно, но замълча. После каза:

— Пастъровият институт сега не работи. Ще отложите за по-добро време вашия стаж. Но сега, господине, ако имате желание да работите и се нуждаете от пари — моята клиника е на ваше разположение. Аз помня вашите чудесни операции! Вие сте, бога ми, факир. Но какво време беше тогава! Имах, нали си спомняте, трима помощници, сега е останал само един. А работата не е намаляла, напротив!

— За мене ще бъде голяма чест! — рекох.

— Документите ви редовни ли са?

— Абсолютно! — рекох.

Той извика момичето с платинените коси и му поръча да ни донесе по една чашка коняк. Когато момичето ни сервира, той шеговито ѝ се закани с пръст:

— Пък внимавай, Нана, тия южняци — той кимна към мен — са опасни мъже, да си събираш ума!

— Бъдете спокоен! — каза момичето.

— Преди две години се помина жена ми! — въздъхна докторът. — Сега съм тъжен, самотен ерген.

На излизане се отбих при счетоводителя, за да получа петстотин франка аванс. От най-близката сладкарница си купих две кифли и гълтайки ги на едри залци, закрачих към авеню Рап. Там, в едно бистро, щях да намеря човека, при когото ме изпращаше Измирлиев.

Авеню Рап, макар да излизаше през моста Алма и авеню Монтеню на Шан-з-елизе, беше сравнително тиха и малолюдна улица. Бистрото се намираще на последната ѝ пресечка пред моста Алма. Човекът, на когото ме препоръчваше Измирлиев, беше на моите години приблизително, носеше бял, ръчно изплетен пуловер, и сиво, широко в раменете палто. След като си разменихме уговорените пароли, аз му казах, че току-що съм пристигнал и вече съм се главил на работа в клиниката на доктор Бруйя. Моят сънародник, който предложи да го наричам

Люсиен, а той да ме нарича Мишел, веднага поиска да узнае къде се намира по-точно въпросната клиника. Когато му обясних, че се намира на ул. Рю дьо ла Пе, между Риволи и Ришельо, той изпадна в голям възторг и дори се замечта.

— Нямах представа — рече той — в каква услуга ще бъдеш на френските другари, които наблюдават германските учреждения в центъра на града. В този район се намира щабът на окупационната армия, главното интендантство и централната комендатура на Гестапо. Представяш ли си, драги Мишел? Клиниката ще бъде явка, а при случаи ще изпълняваш куриерска служба. В тебе никой няма да се усъмни, тъй като ти си персона грата, човек, командирован от съюзническа страна!

— Аз мислех, че като бивш интербригадист ще работя в подривната група на българските емигранти! — рекох разочаровано.

— Защо да заменяме кон за магаре! — разпери ръце Люсиен. И като видя, че позагубих настроение, продължи: — В тази работа ние не се ръководим от сантиментални чувства, драги ми докторе! Всеки работи там, където може да бъде максимум полезен за делото.

Пихме кафе с по едно малко коняче, после Люсиен каза:

— Утре ще те потърси в клиниката един човек на име Марсел Арно. Запомни това име. Марсел Арно. Доверявай му се безрезервно и го слушай. А мене все едно че никога не си ме виждал! — Той се усмихна: — До победата!

— До победата! — стиснах му горещо ръката.

Така станах явка и куриер на една от групите на Съпротивата, която действуваше в Първи парижки район. Задачите, които предстоеше да изпълнявам, съвпадаха със софийските ми задачи допреди една седмица, само че сега трябваше да действам на френска земя...

«По дяволите! — рекох си наум и по навик протегнах ръка за лулата и тютюна. — Ако бях суеверен, щях да си помисля, че това не е просто съвпадение, а «съдба»! И в

България фашизъм и германски войски, и във Франция — почти същото, окупация и хитлеристки войски. И тук — нелегална дейност и съпротива, и там. Много е естествено да има сходство във формите, когато работите си приличат!» Но продължавах да търся лулата и тютюна, защото ми беше чоглаво, а промъкне ли се това чувство в душата ми, тутакси зажаднявам за тютюн. Разните съвпадения в живота винаги са ме озадачавали повече или по-малко, защото никога не съм успявал да ги натикам докрай в логическата си премъдрост — винаги нещо от тях е оставало да стърчи навън.

— Дявол да го вземе! — рекох и погледнах недоволно към Юла. — Къде си скрила лулата и тютюна ми?

— Ти не бива да пушиш! — поклати Юла глава и безочливо ми се закани с пръст. — Не бива! След тази сърдечна криза още дълго време не трябва да помисляш за тютюн!

Малката прекаляваше очевидно. Какво си въобразяваше тя?

— Слушай! — рекох. — Дай ми доброволно лулата и престани да ми играеш роля на настойница!

— Никаква роля не играя.

— Играеш, играеш! Но аз не съм толкова деликатен като баща си, внимавай!

— Ако беше деликатен като баща си, ти щеше да бъдеш най-чудесният човек на света!

Разбрах, че няма да ми даде лулата, ядосах се и реших да я понастъпя.

— Слава богу, че не съм най-чудесният човек на света! — рекох. — Иначе ти щеше непременно да се влюбиш в мен!

— Е, и какво? — погледна ме тя уж спокойно, като мадона, но не успя да скрие червенината, която обагри леко бузите ѝ. — Какво щеше да те застраши, ако ти беше най-чудесният човек и аз се влюбех в теб?

— Знам ли? — свих устни.

— Сигурно си въобразяваш, че щях да правя опити да те разведа с жена ти?

— Е, чак да си толкова глупава, не си! — засмях се аз.

— Боже мой! — простена едва чуто тя. Бузите ѝ побледняха и в ъгълчетата на очите ѝ се появиха сълзи.

— Хайде, не се засягай чак толкова! — рекох. —

Малко ли доктори зарязаха жените си заради разни сестрички? Вие, сестричките, сте изобщо съблазнителни и не ви е чак толкова трудно да пощурите някой мъж!

Тя извърна очи от лицето ми и някоя и друга секунда като че ли се чудеше върху какво да задържи погледа си. После се вторачи в разписанието, взе го в ръцете си и внимателно го зачете, пък аз знаех отлично, че тя го помнеше наизуст.

— Трябва да ви дам вечерната доза изокет и ланитоп! — каза тя, без да повдига глава от «разписанието».

— Така ли мислите? — отговорих на «Ви»-то с «Ви».

Тя поклати леко глава и сложи таблетките в една малка чинийка.

— Заповядайте! — поднесе ми ги тя.

Изсипах таблетките в шепата си и като ги подхвърлих на дланта си, рекох:

— Ако продължаваш да се занасяш с «Ви»-то си, ще стана и ще навра тия таблетки в пазвата ти, тъй да знаеш. Разбра ли?

— Зная, че сте груб, че сте невъздържан, но много ви моля да не бъдете лош. Поне спрямо себе си да не бъдете лош! — Стоеше изправена като статуя и лицето ѝ беше станало студено, сякаш беше изваяно от мрамор. Гласът ѝ нежен и леко натъжен, като че ли идеше от друга жена.

Отблъснах чашата, която ми подаваше, и глътнах таблетките без вода.

— Благодаря ви! — кимнах ѝ с подчертана любезност.

— Моля! — каза тя. И ме попита, като гледаше над главата ми: — След половин час трябва да вземете таблетка валиум. Ще се сетите ли сам, или трябва да ви напомня?

— Нямам нужда от бавачка! — рекох.

И ме заля изведнъж такава мъка, че само дето не ахнах и не се хванах за сърцето, както правят жените в такива случаи. Излегнах се, като си давах вид, че всичко ми е омръзнало, и затворих очи.

Тя оправи одеялото около мен (без да ме погледне нито веднъж, диването!), запали настолната лампа, после загаси осветлението. И вместо да заеме обичайното си място в дълбокото и широко кресло на колелца, което вечерно време нагласяваше до главата ми, учтиво ми каза «лека нощ» и се прибра в спалнята на жена ми.

«Ама че съм магаре! — рекох си наум, като се мъчех

да изплавам от мъката, която беше ме заляла. — Не само че съм магаре, ами съм за убиване!» — продължавах да ритам с крака и да размахвам ръце, за да изскоча над водата.

И ту излизах на повърхността, ту отново потъвах. Когато се измъквах, поемах дълбоко въздух и си мислех: «Е, хубаво, както вървят нещата, скоро ще си лягаме да спим в едно легло. Мечта! Ами после — изпитвам ли към нея и други някакви чувства освен похот, за да продължим тази връзка и по-нататък? Ако изпитвам само похот, историята ще свърши след някоя и друга вечер и след туй — сбогом, мила! Такива като теб скитникът Танаас е срещал на всеки бряг и на всяко пристанище. . .

Помислях ли така, веднага пропадах отново в мъката и тогава си казвах: «Каква ти похот! Аз се привързвах толкова към нея, че когато я няма — сякаш няма част от самия мен! Когато отиде до кухнята, за да ми приготви чай, аз броя минутите, докато се върне, и тия минути ми се струват дълги като часове. Излезе ли навън, превръщам се целият в слух — ще чуя ли стъпките ѝ отново, превръщам се цял в зрение — ще я видя ли да отваря вратата на стаята ми и очите ѝ да ми се усмихват: «Ето ме! Как прекара без мен?»

Дяволите да ме вземат, ако това е само похот! Това е и нещо друго. И другото като че ли е повече от похотта и то, другото, изтиква с лакът похотта назад; както се казва, «на втори план». . .

Нека да не ляга с мен, дяволите да го вземат, но само да се навърта, само да се навърта наоколо, да я усещам през въздуха, да я откривам, когато облегалката на някой стол или бюрото ми закрият част от нея, да я откривам, както скитникът открива обетована земя, когато видя очите ѝ да се радват и да ме гаят, след като съм излязъл от временна загуба на сваяст. . .

Потъвам в мрачината на мъката и си мисля: «Но тогава, по дяволите, какво е това чувство? Любов?. . . Хайде де! Не ме карайте да се смея, господа! Знаете ли вие, господа, какво е това «любов»?

Това е неосъщественият копнеж на баща ми към неговата «безперспективна» Снежана.

Това е навярно първата ни целувка със сегашната заместник-министърка, там, на скамейката пред Езерото с червените рибки.

Това е може би първият ми поглед към Ана и нейната първа усмивка?

Изскачам на повърхността, поемам дълбоко въздух и си казвам: «Скъпа Юла, аз те търся и страдам, когато не си до мен, но това достатъчно ли е, за да бъде любов? Ти не си Снежана; не си момичето на скамейката пред Езерото с червените рибки; не си Ана, която чакам пред Факултета по агробиология и поглеждам нетърпеливо часовника си. Какво си ти? Ето, сърцето ме боли, задето одеве се държах с тебе като хайванин. Мъка ме залива и аз искам да ти кажа една нежна дума. Непременно искам да ти кажа една нежна дума!»

Полека се измъкнах от леглото и тихо пристъпих до спалнята, сякаш бях крадец, промъкнал се в чужда къща. Сърцето ми така биеше, дявол го взело, когато натиснах дръжката на вратата!

Дръжката не се поддаде, вратата беше заключена. Юла беше заключила спалнята.

Обля ме студена пот, въздухът се разреди сякаш и гърдите ме стегнаха. Болка прониза сърцето ми и коленете ми се подгънаха. Довлякох се до леглото и с чувство на злорадство се отпуснах на постелката. «Ето, малката, че и без тебе се справям!» Но това чувство на злорадство го отнесе вятърът, то беше само една мимолетна тръпка на накърненото ми честолюбие.

На кой мъж не му е притъмнявало пред очите, когато заключената врата на една спалня зашлеви достойнството му?

Отново започна да приижда онази мъка, предишната, и за да не ме повлече и погълне като мътна вода, за да се задържам на повърхността ѝ, върнах се нарочно назад в годините, когато с преизпълнено от щастие сърце обикалях около Езерото с червените рибки. Обикалях, очаквайки дулцинеята си, сегашната заместник-министърка. Де да съм знаел, че ръката, която целувах така вдъхновено, ще вземе някога зелената химикалка, за да напише в горния ъгъл на белия лист с присъдата ми категоричното си «Одобрявам!» Знаел ли е моят дядо Танас от Арбанаси, че ще остави някога костите си под мрачните сенки на непристъпните Кордилери?

Може би минаваше полунощ, когато чух вратата на спалнята да се отваря тихичко и Юла да пристъпва боса към леглото ми. Стиснах клепки и се престорих на дъл-

боко заспал. Тя се спря до краката ми, като някое време се вслушваше внимателно в дишането ми. После безшумно, незабележимо, с неуловими движения оправи одеялото, което беше се смъкнало, и пак така, сякаш беше безплътна сянка, се върна в спалнята и затвори вратата подире си. Чух как се превъртя ключът в ключалката.

Утринта беше мрачна, валеше дъжд.

Поздравихме се с «добро утро», пихме чай. После Юла ми направи поредната инжекция и аз за пръв път в живота си изпитах свян, когато оголих бедрото си. Какво ставаше с мен, вдетинявах ли се?

После тя разтреби, оправи спалнята и когато всичко беше сложено в порядък, погледите ни се срещнаха и всеки от нас като че ли питаше другия с тревога: «А сега?»

Аз посочих ръкописа и рекох:

— Означил съм мястото, където спряхме да четем снощи. Дори помня последното изречение: «...Задачите, които предстоеше да изпълнявам, съвпадаха със софийските ми задачи допреди една седмица, само че сега трябваше да действам на френска земя.»

— А аз казах, че ако вие приличахте на баща си, щяхте да сте най-чудесният човек на света!

— Хайде да не започваме отново! — рекох. — Няма смисъл.

— Няма смисъл! — съгласи се някак делово Юла.

— След като заключваме спалнята! — напомних ѝ злобно аз.

— А как иначе? — запита Юла и по лицето ѝ се изписа учудване на една Рафаелова мадона.

— Иначе щяхме да започнем една работа, на която краят не се вижда! — рекох хапливо.

Тя повдигна безучастно рамене и започна:

... На другия ден, точно в 10 ч., дойде един дребен човек, облечен като комивояжър, в голф, с кариран каскет и с превързано ляво око. Като влезе в кабинета ми, свали учтиво каскета си и запита: «Вие ли сте доктор Мишел?» Кимнах му и той рече: «Аз съм Марсел Арно.»

Така продължих работата си в Париж.

Записките, които ми предаваше Марсел Арно, аз предавах на други хора, като предварително уговаряхме мястото на срещите, признаците, по които да се разпознаем, и паролите, разбира се. След десетина дни, когато «болното» око на Марсел Арно оздравя, дойде на негово място друг човек, някой си уж Алберт Абрахам. И той започна да ме разпраща насам и натам, понякога със записки, понякога с устни поръчения, които трябваше да си преповтарям наум, за да не ги забравя. Най-често срещите си устройвахме или по Шан-з-елизе, или на площада пред катедралата Нотр Дам, а после свивахме по някоя странична по-безлюдна улица, за да проверим дали не водим подире си «опашка».

До началото на пролетта аз лекувах няколко «болни» като Марсел Арно и Алберт Абрахам. Тези, при които отивах, ме изпращаха често от своя страна при трети лица. Така че аз сновях като билиардна топка и започнах да правя спонтонети в най-различни квартали — игралното ми поле значително се разшири. Дори и в куриерската ми служба настъпи известно разнообразие. Случваше се да нося до «адресата» не обикновена записчица, мушната в дъното на цигарена кутия, а значително по-тежък пакет, който понякога едва се побираше в елегантното ми куфарче. Този пакет винаги биваше увит грижливо и по специален начин в амбалажна хартия и моят «болен» всеки път ме предупреждаваше да съм се отнасял с него като към чупливо яйце. Не зная какво материално тайнство съдържаша тия пакети. Но една заран научих от Нанѐ, че на гарата Сен Лазар, виж ти, в центъра на Париж, моля ти се, избухнала адска машина.

— Мон дьо! — учудих се безкрайно аз.

Нанѐ, кукличката, знаеше отлично немски и бърбеше често с германските ни клиенти — търговци, които пушеха пури, други господа, които палеха цигарите си със златни запалки, понякога и с офицер някакъв, с висока сива кокарда и като по правило — с очила в позлатени рамки. Нанѐ беше мила с всички и с всички чуруликаше оживено. Може би от тях научаваше «ужасни» новини, които заран шепнеше в ухото ми, закопчавайки бялата ми манта. На бул. «Лафайет» бил застрелян полковник от Гестапо, под един товарен влак за Лил избухнала мина, когато приближавал гарата. . .

Една заран, беше в началото на май, Нанѐ, както за-

копчаваше престилката ми, внезапно обви ръце около шията ми, притисна се силно и задъхано ме целуна. Отвърнах на целувката ѝ, после, отстранявайки я внимателно, сякаш отстранявах перде от окото на болен — колко чувствителни са жените, когато не им отговориш с взаимност, — погалих я по косите и казах:

— Нанѐ! Ако това е за «добро утро», съгласен съм да го правим всяка заран. Това е толкова хубаво! Но подалече да не отиваме, много те моля. Не бих искал моят шеф, нали разбираш. . . Нека свърши войната, а аз имам чувството, че тя скоро ще свърши, нали?

— Аз бих искала още утре! — каза Нанѐ.

— Като свърши войната, аз ще си отворя клиника и ще те взема при мен!

— Много сте мил! — усмихна ми се Нанѐ, но не изглеждаше особено въодушевена. После внезапно и чуруликащо се засмя: — Какви сте вие, от Ориента, боже мой!

Всяка заран се целувахме за «добро утро» и всеки път научавах от нея по някоя интересна новина.

— Мосю Лукѐ! Тия дни бошите ядат пердах при Орел! Много голям пердах!

— Мосю Лукѐ! Ужасно. . . Вчера пак бъркотия при Сен Лазар!

Изсини се небето, разцъфтяха лехи от лалета в Жарден дьо Тюйлери, младите парижанки комплектуваха ансамблите на пролетните си тоалети в цветовете на националния триколюр. Бошите умираха от яд, но не идеше да стрелят, само спипваха от време на време по някоя млада жена и я завличаха, където им попадне.

Нанѐ ми шепнеше:

— Вчера ударили с желязо по главата един бош, на улица «Вожиар»!

Ходех понякога в онова бистро на авеню «Дьо Рап» и се случваше вечер да срещна там моя сънародник «Люсиен». «Върви ли?» — питаше ме той на френски и аз му отговарях също на френски: «О, да, върви!» Понякога сядяхме на една маса, пиехме бира, разговаряхме. Но разговаряхме само за времето, за цените на сиренетс или за жени. Една вечер, в средата на юни беше, той ми предаде писмо — не беше изпратено по пощата. Разбира се, не го попитах как е попаднало при него.

Писмото беше от Соня, носеше дата «20 май». Не беше весело. Веднага след моето заминаване полицията правила обиск в кабинета ми, обискирали и жилището ни в «Лозенец». Измирлиев дохождал на два пъти в Курило, нощем и нелегално. Обадил ѝ, че към края на май щял да я навести един търговец, който щял да замине за Париж, та по него да ми изпрати писмо. Заръчал ѝ в писмото да ми съобщи две неприятни новини: че школникът Асен бил заловен, осъден и обесен и че Сашо загинал при престрелка с полицията на софийската гара. От жената на Измирлиев научила, че мъжът ѝ бил арестуван на 7 май. Не знаела нито къде е, нито какво става с него. Тя, Соня, била добре. Но не работела вече в болницата, уволнили я един месец след моето заминаване. Припечелвала по нещо от частна практика, за нея и за малкия Лука да не съм се тревожел. Било цяло щастие, че съм се измъкнал от този ад. Тя била сигурна, че и в Париж не стоя на глуха линия, но все пак «Париж не е навярно такава зверилница, каквото е тук.» Моли ме да се пазя и да зная, че всяка вечер ми казват с Лука: «Татко, лека нощ!»

Живея в един хотел на авеню «Боске», близо до авеню «Дьо Рап». Купих си шише коняк от бистрото, заключих се в стаята си и за пръв път, откакто бях дошъл в Париж, пих без мярка.

На другата заран след обичайната целувка Нана ме попита:

— Мосю Лукò, имате уморен вид. Да не сте празнували с някоя «малка»?

— Мила Нана! — ѝ се усмихнах. — Нали ти обещах, че ще чакам края на войната и че дотогава ще ти бъда верен?

Към края на септември, един четвъртък, получих поръчение да предам записка на една дама, която щяла да ме чака в шест часа на Плас Вандом, щяла да бъде облечена в черен костюм и на въпроса ми: «Искате ли да се разходим до «Булеварда на Капуцините»?», щяла да ми отговори: «Предпочитам рю Роял».

Най-прекрасното време в Париж са привечерите, а най-прекрасните привечери са септемврийските, когато градът особено край Сена и Монмартр напомня Мане и Реноар и човек няма да се учуди, ако на Плас Вандом

срещне една карета и от нея види да слиза в дълга муселинена рокля Алфонсина Плеси. Привечерите на Париж, най-вече през ранна есен, като че ли връщат миналото, а с миналото — и ония картини от албумите, които сте гледали десетки пъти, и ония образи от книгите, които сте запаметили за цял живот.

И така, точно в шест часа аз пристигнах на Плас Вандом без никакви романтични чувства в душата си, без да усещам прелестта на септемврийската привечер, без никакъв респект към Наполеоновата колона и към онова място, където някога се е издигала къщата на Корней. Окупацията, «бошовете», кръвта, която Гестапо проливаше всеки ден из парижките улици — тия неща и чувството на несигурност, което не ме напускаше нито за момент, правеха и вечерта, и площада, и небето над него да изглеждат сиви, изписани и пропити с куршумен цвят. Видях жената, един строен силует в черно, да обикаля около колоната и на часа се запътих към нея.

После парижката привечер се отърси мигновено от сивотата си, едно небе, гаснещо в замечтана усмивка, напомни за Алфонсина Плеси, Сид излезе сякаш на площада и Наполеон му се усмихна от своята височина.

Пред мен стоеше Мари. Мари от Плас Конкорд, от Риволи, от мансардата на една шестетажна къща около гарата Сен Лазар; Мари, която не беше напускала душата ми четири години; Мари, за която толкова често се сещах и която не смеех да потърся. Моята Мари!

Прегърнахме се, сякаш през тия четири години все бяхме се търсили, устните ни се сляха, замряхме. Един шишкав немски офицер, който минаваше наблизко, рече поучително:

— C'est mieux que faire boum-boum!¹

17

В тоя миг някой почука припряно, вратата се отвори и на прага ѝ застана Ана. Моята Ана. Също в костюм, само че сив, гълъбовосив.

¹ C'est mieux que faire boum-boum — така е по-добре, отколкото да се стреля — фр.

Тя стоеше на прага като закована и очите ѝ — мога да се закълна в паметта на баща си — се спряха върху лицето ми само за едно мигновение, а сетне се насочиха към Юла с една подчертана настойчивост.

Юла се изправи, без да се стряска, обиколи креслото и застана скромно, но с достойнство до облегалката му.

— Добро утро, Ана! — казах аз и се засмях или по-скоро се ухилих. Спомних си внезапно за «добро утрото» на баща ми с онази Нана и излезе глупаво, разбира се. — Влизай, Ана! — рекох. — Не е опасно, не съм инфекциозно болен. Няма опасност да се заразиш. И защо чукаш, дявол да го вземе!

— Видях на закачалката дамско манто! — усмихна се кисело Ана.

Тя влезе, със ситни стъпки доближи до леглото ми, наведе се и едва забележимо ме целуна по челото. После седна на една табуретка до краката ми и все стискаше чантата си като човек, който не мисли да остава за дълго.

— Мантото, което сте видели на закачалката, е мое! — каза Юла. Гласът ѝ беше равен и спокоен. Тя продължаваше да стои права.

— Ах, да! — кимна Ана, като отново я изгледа от главата до петите. — Да не сте вие сестрата от болницата, на която се обадох преди време?

— Преди десет дена! — уточних аз.

— По гласа ви познах! — каза Ана.

— Да, аз съм тази сестра! — кимна Юла. — Дойдох да видя какво става с вашия съпруг.

— И оттогава имам чувството — каза Ана, — че стоите постоянно при моя мъж.

— Нали все някой трябва да се грижи за него! — каза Юла.

— Да, наистина! — кимна разсеяно Ана.

Юла тръгна да си ходи. Преди да излезе, тя се обърна към мен:

— По обяд ще дойда да ви сложа лидокаиновата инжекция. Много ви моля да не се движите из стаята, другарю професор!

— Не се безпокой, Юла! — махнах ѝ с ръка. — Едва ли ще стане нужда изобщо да ставам!

— Довиждане! — каза Юла на двама ни.

— Довиждане, Юла! — отговорих ѝ само аз.

Кой знае защо, Ана сви рамене. Но не каза нищо.

Тя мълчеше замислено, а мене ме беше обхванало едно чудно спокойствие, едно «вцепенение на духа», както се изразяват някои. Все пак рекох:

— Ана, защо не оставиш чантата си на масата? Или много бързаш?

— Има ли смисъл да не бързам! — каза Ана. — Виждам, че тука всичко е в ред. Има кой да се грижи за тебе, има с кого да си говориш по приятелски. Защо ти е една невярна жена?

— Май че е така! — рекох.

Тя помълча, после се премести по-близо и взе ръката ми в ръцете си.

— Това, дето мислиш за мен, е толкова обидно, че само заради него си струва да поискам развод — започна тя. — Към тоя човек, който ти е в ума, нямам никакви женски чувства. Той ми е сътрудник и аз го обичам като сътрудник, но тази обич няма нищо общо с неща от рода на целувките и други подобни. Ако искаш да знаеш, той ще се жени наскоро и бъдещата му съпруга е една отлична лаборантка от нашата лаборатория в Толбухин.

— Не искам да зная нищо! — рекох. — Обичай си тоя човек, както щеш, и си гледай пшениците.

— Тук си напълно прав, Лука, за пшениците. Аз обичам моите пшеници. Тоест обичам работата си върху пшениците. И трябва да ти кажа, че твоята отвратителна ревност ме накара да почувствувам в опасност работата си, всъщност — самата СЕБЕ СИ, защото извън работата си аз не съществувам. Аз не мога да се РАЗДВОЯВАМ, Лука, аз не съм от тия жени, които природата е надарила със способността да се раздвояват — да делят по равно любовта си между РАБОТАТА и МЪЖА. Ето, настъпи критичен момент в моя живот и аз с болка разбрах, че обичам работата си малко повече, отколкото обичам теб. Може би това звучи грубо или книжно, или егоистично, или както искаш да го наречеш, но е ИСТИНА. Аз ТЪРСЯ нещо, гоня го — и в това търсене, Лука, изпитвам повече щастие, по-силно щастие от щастието, когато съм с теб или когато живея само за теб. Аз те обичам, Лука, и те уважавам, обичам те и те уважавам — въпреки че ти си ме мамил и сега ме мамиш — и затова ти говоря от сърце: аз не мога да се деля.

— Е, хубаво! — рекох. — Не се дели!

— Но аз не съм и от жените, Лука, които търпят да

бъдат обиждани, ревнувани, които търпят да им се говорят гнусотии. А ти не си от мъжете, които се въздържат, които обмислят спокойно нещата, ти във всичко влагаш премного страст и премного честолюбие.

— Такъв съм! — рекох. — И е малко късночко да ставам друг! Пък и не виждам смисъл.

Тя погали ръката ми и я допря до устните си, притисна я до бузата си и в очите ѝ изскочиха сълзи.

— Ние работим на различни места, Лука. Твоята работа е в града, моята — на полето. Малко време ще ни остава, за да бъдем заедно. А когато не ще сме заедно, винаги две неща ще се случват: аз ще работя с други мъже и ти ще ревнуваш; а като си сам, ще посягаш, макар и да не отдаваш на това голямо значение, ще посягаш на други жени. Лука, скъпи, това не е живот!

Тя се свлече на пода, прегърна коленете ми и горчиво заплака.

«Ех, жена, жена, за теб ли е тоя кръст!» — залютя нещо на гърлото ми, но не продумах.

Когато се наплака, Ана се изправи, отвори чантичката си и извади оттам един джобен часовник със сребърни капаци.

— Отвори горния капак! — помоли ме тя със свенлива усмивка.

Натиснах винта за навиване и капакът леко отскочи. На вътрешната му страна имаше майсторска гравюра: едно море от пшеница, люшнало се чак до хоризонта. На преден план, сред пшеницата — Ана, усмихната, с развени коси.

— Благодаря! — рекох. — Ще нося този часовник винаги с мен. Ще ми напомня, че сме живели десет години заедно в мир и любов!

— Ако някога имаш син от друга жена, подари му го! — каза Ана.

— Непременно ще му го подаря! — рекох.

Мълчахме някое време.

— Нямам претенции за къщата — каза Ана. — А дреболиите, които имам, нека ти останат за спомен, ако държиш на тях.

— Ще ги запазя! — рекох.

— Лука, Лука! — въздъхна тя. Наведе се, целуна ръцете ми, а сетне устните.

И понеже ми досади мълчанието, което отново се възцари помежду ни, рекох ѝ:

— Трябва да спя, Ана. Върви си с мир. . . Останалото са адвокатите! — И затворих очи.

Когато тя си отиде, усетих под клепките си въглени, пареха очите ми, затова се изругах: «Върви по дяволите, глупако! Взимай пример от дядо ти Танас, от скитника Танас. На всеки бряг по една любов, във всяко пристанище — по една жена!»

Като че ли ми се зави свят. Из мъглата изскочи избраникът Йосиф и повдигна ръка: «Благословете и ни пощадете!» И както беше повдигнал ръката си, сложи я на рамото ми и прошепна: «Търси, и ще намериш!» «Бабината ти! — рекох му. — На човек му стига да търси! Останалото е един джобен часовник със сребърни капаци!»

Избраникът Йосиф наведе глава. Паднаха мъгли, скриха го, не можах да разбера дали се съгласи с мен.

А сетне и аз изчезнах в мъглата. Последното нещо, което се мярна пред очите ми, беше онова широко поле с пшениците и Ана сред тях — смееше се безочливо и същевременно плачеше и не можеше да се разбере дали повече се смее, или повече плаче.

Продължаваше да вали и дъждът като че ли се усили. Вятърът беше се обърнал, по ламарината на первазите плискаха дъждовни капки, а някои по-ситни капчици течението направо навяваше вътре; в стаята замириса на влажно, захладня.

Дойдоха ми наум някои дреболии от одевешната сцена и си рекох: «Какъв съм идиот! Дъждът беше намокрил краката ѝ до глезените чак, а аз не се сетих да ѝ кажа: «Ана, събуй тия мокри обувки, в спалнята имаш пантофи и сухи чорапи, иди се преобуй!» Или просто можех да ѝ кажа: «Ана, събуй тия мокри обувки и мушни краката си под моето одеяло, докато се стоплиш!» Дори можех да ѝ кажа: «Протегни ми краката си, ще ги стопля в ръцете си!»

«И друга дреболия забелязах — продължавах да си мисля. — Ето, по буклите на косата ѝ имаше ситни капчици, краищата на косите ѝ бяха мокри, аз можех да ѝ кажа: «Ана, допри косите си от бузата ми, аз ще ги изсуша!» Можех да ѝ напомня — продължавах да си мисля:

«Ана, спомняш ли си, когато се връщаше през есента от курсове, как слагах шепите си на мокрото ти личице и как духах в косите ти, за да ги изсуша?»

За такива дреболии се сетих сега, когато тя си беше отишла вече. После си казах: «Всичко това са глупости! Да върви по дяволите! Това, дето стана, трябваше да стане и не биваше да се отлага. С толкова жалки рупчета поддържахме нашите отношения напоследък, че не можеше да се не стигне до фалит! Имахме златни пари — и ти имаше, и аз имам, — но ги хвърляхме за други работи. Залагахме златните си пари за неща, които стояха извън нашите отношения. Кой е виновен за това и можеше ли да бъде другояче? На добър час, скъпа, вдигай платната по курса и търси Елдорадото си! Така е търсил своето Елдорадо и моят дядо Танас от село Арбанаси. За да остави костите си, къде беше. . . из усоните на Андите, дето се катерят из чукарите, гъвкави като търновски кокони, някакви си лами.

Карай да върви!»

Точно по обяд пристигна Юла. Като видя дъжда, който вятърът навяваше през прозорците, и усети хладината и дъха на влагата, по лицето ѝ се изписа смесица от отчаяние и възмущение. И тутакси се разтича да затваря прозорците, да подсушава с кърпа первазите, без да ѝ пука дали съпругата ми си е в къщи и ако си е в къщи — редно ли е да я замества в тия работи.

«На всичко отгоре е и дръзка!» — помислих си.

После включи в мрежата една електрическа печка «Лъч», и само след минута-две в стаята стана уютно и топло.

Юла седна до краката ми и каза:

— Жена ви можеше да стори всичко това! Извинявайте, но тя не трябваше да ви оставя на отворени прозорци! Една настилка сега, в това ви състояние, ще ви създаде големи неприятности. Съгласете се!

— Съгласен съм, Юла! — рекох. — Друго какво ще ми кажеш?

Тя повдигна рамене:

— Тогава аз ще ти кажа: жена ми си отиде завинаги. Формалностите по развода ще уреждат адвокатите.

Тя ме гледаше втрещена и като че ли не вярваше на ушите си.

— Остави ми за спомен ей този часовник! — Кимнах

към часовника, който лежеше на масичката и изглеждаше съвсем не на мястото си сред шишенцата с лекарства, ампулите и лъскавата кутия със спринцовката. — Часовникът е хубав, ако искаш, разгледай го! — рекох.

Тя не го удостои дори с поглед.

— Вие сериозно ли говорите? — попита ме тихо тя, като се взираше в очите ми, за да долови в тях някаква лоша шега.

— Ти, любезничката ми, смяташ ли, че мога да си правя майтап с такива неща? — свъсих вежди ненадейно и за себе си и навярно съм изглеждал «страшен» в тоя миг, защото тя инстинктивно се отмести малко встрани. Бедничката ми глупачка! Тя имаше основание все пак да се бои от мен. — Това е! — рекох. — И не смей да се съмняваш повече в тази работа. Аз не съм цвете, но не съм и такова говедо, дето ще си позволи да те подмамва с лъжи!

Тя ту розовееше, ту ставаше бледа, сякаш в едно и също време ѝ ставаше и студено, и горещо.

— Извинявайте — рече тя, — не е моя работа да се меся в отношенията ви. Вие си знаете сами защо и как. . . Но вашата съпруга е могла да почака мъничко, си мисля, да се изминат поне още десет дни, колкото е срокът за възстановяване. . .

— Е, да речем, че е имала това добро намерение, да изчака някой ден, но. . . — Щях да кажа: «Като те е видяла да седиш на леглото ми, доброто ѝ намерение се е изпарило, и толкоз!» Махнах с ръка: — Хайде да говорим за други неща, по-весели. Сега може да не се притесняваш, че изкушаваш «чужд» мъж. Нали?

Юла беше момиче с характер, не отстъпваше лесно.

— Могла е все пак да затвори прозорците, като си е отивала, да не ви оставя на вятъра и на дъжда!

Стиснах зъби и замълчах. Ана ме беше зарязала наистина, но не исках други да ми казват това. Пък и кой ли друг освен мене можеше да разбере за щ о го беше направила! Нали с а м о аз знаех, че тя беше си отишла зашметена от тъга, че в оня миг не ѝ е било до никакви прозорци и до никакъв дъжд. . .

По бузите на Юла потекоха сълзи, аз се ядосах, дотегнало ми беше всичко и рекох грубо:

— Ако толкова ти е мъчно, момиченцето ми, легни до мен и аз ще те утеша, искаш ли?

Тя се изправи рязко и устните ѝ трепнаха няколко пъти, преди да ми заговори.

— Вие не сте цвете — рече тя, — но не се правете и на говедо, моля ви се!

Не ми беше до смях, ама никак, но ѝ се зарадвах и се усмихнах. Личеше си, че беше от «сой» не само по фигура, а и по душа.

Тя извади от скромната си зелена чанта кърпичка, избърса очите си, после изми ръцете си със спирт и се зае с инжекцията. И аз пак изпитах онова вдетинено чувство на свян, сякаш бях момиче, което оголват за пръв път.

След като обядвахме с хляб, масло и конфитюр и масата беше разтребена, и лекарствата ми бяха дадени, тя ми пожела приятна почивка и понечи да си тръгне.

— Сигурно на среща отиваш? — уплаших се от самотата си.

— Рано е за среща, какво приказвате!

— Е, разходи се! При болен и безочлив чичко, какъвто съм аз, не е приятно да се седи с часове! Вземи въздух, походи! Аз пък ще си мисля за ланския сняг и времето ще мине.

— Искам да спите! — каза тя. — Особено д н е с вие се нуждаете от повечко сън!

— Особено д н е с сън не ще ме хване! — рекох ѝ откровено. И понеже тя пристъпваше нерешително от крак на крак, подвикнах ѝ: — Какво чакаш, дявол да го вземе! Да не би да си мислиш, че ще пукна без теб?

А тя ми се усмихна ласкаво и сякаш нещо изведнъж ѝ беше дошло наум, сложи показалец на брадичката си и попита:

— А няма ли да ви бъде приятно, ако ви прочета една нова глава от ръкописа? Знаете ли, че така ще бъде най-добре?

— По-добро не бих могъл да измисля! — усмихнах ѝ се на свой ред. — Само ми се закълни, скъпа, че не го правиш от жалост. Помисля ли, че ме съжбяват, настръхвам!

— Честна дума! — поклати тя глава и ми протегна ръката си.

Допрях устни до ръката ѝ и понеже почувствувах, че тя не бързаше да я изтегли, опрях бузата си на нея и някое време престоях така, жалък като изпъдено куче, което

случаен човек е погалил по главата. После се сепнах, отпуснах нарочно ръката ѝ не особено нежно и рекох:

— Знаете ли, мадам, че от ръката до леглото има само една крачка? И че ако любовните емоции не ми бяха забранени поради инфаркта, аз щях да ви помоля да направите тази крачка?

— Но знаете ли, уважаеми професоре, че в такъв случай, вместо да направя тази малка крачка, аз ще предпочета да ви покажа лакътя си?

Погледнах очите ѝ и в тях — бог да ме убие, както казват сърбите, — в тях не съзрях никакво желание за показване на лакът. В тях грееха ласкаво две добри зелени светлини, обкръжени с трепкащи, златни искрици.

— Благословете и ни пощадете! — рекох.

Тя съдържано се засмя, отвори ръкописа и започна да чете.

Лято 1258-о, Монферие, средата на есента. В дома на Бернарови.

Благословете и ни пощадете! Амин.

И така, когато Инесса и ромеецът Исак си тръгнаха, аз захвърлих подире им кесията с Инессините жълтици, но пръкна отнякъде морякът Танас, прибра кесията и ми я върна обратно. Щях да го пречукам заради тази негова постъпка, която ме унизяваше до немай-къде, ала ето че научих от думите му една работа, която ме хвърли в най-ужасен смут. Бил съм дал съгласието си на Учителя да го придружавам в далечна земя, където щял да ходи, за да укрепва духом стадото си, та да съм му служел един вид за пазач. Той ми намекна снощи за такава работа, но аз се побоях за душата си и не му отговорих нищо. После отидох на морския бряг и се помолих богу: «Боже, нека ме отмине тази горчива чаша, но да не бъде по моята воля, а според Твоята!» Защото пазачът, за да е пазач, трябва да действа според Мойсеевите закони: око за око, зъб за зъб, а не според Исусовите закони, които предписват да не се съпротивяваме на злото. Знаех вече накъде водят Мойсеевите закони, право в пъклото, и ми беше страшно да продам душата си на дявола за вечни времена. Но както казах вече, помолих се на бога, пък той да реши дали да изпия горчивата чаша. И ето, излизаше според

думите на тоя проклетник Танас, че бог беше решил да изпия чашата до дъно. Само един бог му беше внушил, че съм дал съгласието си да стана пазач на Учителя, защото аз не бях изрекъл дума никому.

Така унижението на Инессините жълтици и болката, че дяволът ще има душата ми, стегнаха гърлото ми и аз ревах от мъка, но вътре в душата си, а навън се показвах мъж, да не си мисли проклетникът Танас, че съм замесен от тесто. И когато почувствувах, че се държа вече в ръцете си, запитах го, както лежеше до мене на пясъка и жумеше срещу слънцето.

— Брате Танасе — рекох, — щом като туй злато ще ни трябва за из пътя, за да стигне Учителя при стадото си, аз ще го взема. Но за да ми бъде по-ясно пред очите, искам да зная кой е Учителя. Той е свят човек, в туй не се съмнявам, иначе бих ли се съгласил да му служа! Но ще бъде добре да зная и други неща за него.

— Момче! — рече Танас. — Аз в църковните неща не се бъркам и малко искам да знам кой е прав — богомилът или тоя, дето се кръсти и целува ръка на попа. Аз съм грешник и зная, че на оня свят ще играя на кокалчета с дявола, в пъклото. Но на тоя свят искам да ми е мирна главата и да си живея така, както на мене ми е по вкуса. Затуй не ме разпитвай много-много за тогова, дето наричаш «Учителя». Пък и какво ли знам аз за него! Това знам, дето се шушне тук и там. Бил епископ на богомилите в България, но Борил го подгонил да му види сметката и дядката се видял принуден да избяга тъдява, на тая земя. Други пък шушнат, че дядката не избягал от страх заради кожата си, нали богомилите не дават пукната пара за кожата си. Ами бил се прехвърлил тъдява, за да иде оттук по море в далечната земя на франките, където щял да се събира богомилският синод. Знам ли кое е истина! Истина е туй, че той ми даде две кесии като твоята и аз му обещах като на земляк, защото и аз съм българин, мътните да ме вземат! Обещах му, че ще го прекарам по море до франкската земя. Ще го стоваря във Венеция, пък оттам нататък — вие двамата да си трошите главите. Туй е, момче, което знам и което мога да ти кажа. А ти си дръж устата затворени за тия работи, защото видя на какъв огнец пекат богомилите на солунския хиподром!

— Малко ме е еня от тоя огнец! — рекох. — И ти,

brate Танас, не се опитвай да ме плашиш. Ако си ме гледал тогава на хиподрома, когато изгаряха богомилите, сигурно си разбрал, че аз не съм от страхливите.

— Не си от страхливите, напротив! Но се горещиш лесно, момче, и понеже умът ти е още зелен, току си изпуснал някоя дума и си направил непоправима пакост!

— Ако ще да действувам според закона на Мойсея, аз ще го правя само когато се наложи да защищавам святото дело на моя Учител. Иначе, братко Танас, за тия ти думи, дето изрече за мен, аз да съм те хванал за гушата още в тоя миг! Моят ум не е зелен, щом съм стигнал до истината за бога. И ако разговаряш с мен, ще разговаряш с уважение. А дето се горещя лесно — туй не е недостатък, а добродетел. Тия, дето не се горещят, служат коняри при барона и му гледат кучетата, и целуват на поповете ръка.

— Добре, добре! — потупа ме Танас по рамото. — Гледай само в огъня да не идеш заради тоя, дето духа. Аз съм видял повече свят от тебе и повече години имам на гърба си и ти говоря за твое добро. А сега извади една жълтица от кесията и ми я дай, за да ти купя такива дрехи, каквито подобават за един млад благородник. Защото тия дрехи, дето имаш на гърба си, са станали едни парцали и ще пробудят съмнение у първия крастав стражник на пристанището. Според както аз мисля, дядката ще е твоя освободен роб и ти ще го водиш в онази земя, за да види там някакви свои роднини, взети в плен от франките. Това — едно. Друго — трябва да вдигаме платната още тия дни, за да изпреварим франките. Те напускат тази земя, защото ромейците са ги притиснали. Не ми се ще да ни стигнат по море техни кораби — от такава среща, слушай ме аз какво ти казвам, добро няма да излезе. . . Давай сега жълтицата, момче, и иди да се молиш на българския бог за попътен вятър.

Чичо Никола работеше на пристанището — каквото франките бяха плякосали с войни и грабежи, сега го товареха на корабите си. Гърбавата беше хванала пътеките отатък стените на града, събираше билки. Аз слязох на морския бряг, излегнах се до самите вълни, така че, като прииждат, да гаят босите ми нозе, и вперих очи в синевата. И както гледах в тая бездънна вис над себе си, дойдоха ми на ум някои неща от «Видението Исаево», прит-

чата, която оня ден преведох на латински, а вчера — на франкски. И си представих как високо, високо в тая вис има една твърд, която наподобява досущ нашата земя. Ангелът божи уловил за десницата Исайя и го извел на тая земя. И Исай видял, че на нея стават същите неща, каквито стават долу, на земята. Но на земята Исай виждал само тоя свят, дето бил около него и докъдето стигали очите му, и слушал само това, което стигало до слуха му. Издигнат от ангела над тая твърд, той видял всичко, което ставало на нея и което наподобявало досущ нещата, дето ставали на земята. И видял Исай войни, как се избиват едни народи с други народи, как в пламъци изгарят златни ниви, лозя, села и градове и реките текат червени от човешка кръв. Видял как болярски войници бият с камшици крепостни селяни, видял вдовишки сълзи и чул сиротен плач на дечица, и владици, дето безчинствуват, и попове, дето си чупят от залька на сиромаси, видял царе, дето си пируват сладко в замъците и нехаят за злото, което се шири по земята им. Видял всичко, каквото ставало по цялата земя, и ангелът му казал тогава: «Туй е царството на дявола, а редът, дето виждаш, е нагласен от дявола и всичко, което става на земята, се извършва по неговите закони.»

След това ангелът възнесъл Исайя на първото небе. Там светело кротко слънце, царувал покой, безброй ангели — едни от дясната страна на главния ангел, а други от лявата му страна — пеели сладкозвучни химни. Първо запявали ангелите отдясно, а след тях — ангелите отляво.

После ангелът възнасял Исайя от едно небе на друго и светлината на всяко по-горно небе била невъобразимо по-хубава от светлината на по-долното небе. И песните ангелски били също така все по-хубави и по-сладкозвучни и все по-сладко омайвали душата. Най-накрая ангелът възнесъл Исайя на седмото небе. Там светлината била най-прекрасна, ангелите били наредени от лявата и от дясната страна на невидимия бог, до когото седял Исус. Всичките ангели запели и тогава невидимият бог взел ангелски образ. А около него и около ангелите стоели праведниците. Ангелът, дето съпровождал Исайя, рекъл: «Праведниците ще седнат на тронове си и цветни венци ще увенчаят главите им, когато се изпълни туй, което е в божията воля. И понеже ти ще се върнеш на земята, бог

ще ти покаже бъдещето, за да го съобщиш на твоя цар, на царя Езекия.» И видял Исай как Исус, синът божи, слязъл от небе на небе, та чак до земята. И не бил познат нито на едно небе, нито на земята. На земята Исус взел да учи хората да живеят по божите закони, но малко хора му повярвали. Подучени от дявола, невярващите, които били повече, разпнали Христа на дърво. И дяволският ред на земята не се изменил. Но Христос възкръснал, възнесъл се до Отца си. И по волята на Отца си той пак слязъл на грешната земя, за да извърши Страшния съд: да изпрати дявола и грешниците във вечния огън, а праведниците да възведе по небесата. Най-праведните от праведниците завел на седмото небе. Там сияела най-преlestната от прелестните небесни светлини и звучала най-сладкозвучната ангелска песен. . .

Представях си всичко това и ме обземаше тъга. Моите очи нямаше да гледат в светлината, а в пушеците и пламъците на ада. На мен беше се паднало да пия от Горчивата чаша. . .

18

— И на мен! — рекох и сложих ръката си върху ръката на Юла.

Тя не издърпа ръката си.

Мълчахме и в тишината се чуваше как дъждовните капки почукват по стъклата на прозорците. Беше здрачно и Юла натисна копчето на настолната лампа. Смеси се здрач и жълта светлина.

Юла бавно изтегли ръката си от моята и рече:

— Ето, другарю професор, вие оздравявате. Днес ви бих последната инжекция. Затова аз не съм ви нужна повече. Лекарствата може да взимате и сам, разписанието е на масата.

— Наистина! — рекох. — Време е да си ходиш, да гледаш своите си работи, ти и без това си ги объркала предостатъчно.

— Ще се оправя някак! — каза Юла.

— Ожени се! — рекох. — По-здравословно ще бъде, отколкото да миткаш.

Тя не ми отговори.

Потърсих ръката ѝ пак, но тя я беше прибрала при другата, между коленете си. Седеше наведена и някак свита, сякаш ѝ беше станало изведнъж студено.

— Ех, Юла, Юла! — рекох. — Защо слагаш сама тоя кръст на гърба си! Защо не си гледаш живота? Раменцата ти са слабички, за да носиш разни кръстове. Времето на добрите самарянки мина, сега има държавни болници, където служат щатни медицински сестри.

— Това ми е добре известно, другарю професор! — каза Юла.

— Ти беше при мене като на покаяние — рекох. — Изкупваше грехове или си пречистваше душата с мило-сърдие, един бог знае. Но молитвеното време свърши, взела си комката, успокоила си, така да се каже, душата си. Какво повече? Аз съм ти благодарен и ако ти не се дърпаше като дивачка, щях да целуна много благоговейно пръстчетата на ръцете ти. И краката ти бих целунал, без да ги пипам, за да бъде целувката ми достойна за твоята благочестивост.

Както ѝ говорех, видях, че раменете ѝ трепнаха, тя закри очите си и тихо изхълца. Дявол да го вземе, моите думи като че ли я бяха задавили! Пък аз не ѝ бях казал нищо лошо.

— Не ви ли се струва, че се занимавате премного с мене? — каза Юла, като изтриваше очите си с длан. — Не съм извършила за вас нищо особено. Това, дето направих за вас, щях да го направя за всеки друг. За всеки друг, ако се намираше във вашето положение! — уточни се тя.

— Е! — рекох. — Благодаря. Сега всичко ми е ясно. А когато на човек му е ясно, става му по-добре. Сега се чувствам много добре. Благодаря ти за отзивчивостта.

— Няма защо! — каза Юла.

— Имам един въпрос. Може ли?

— Моля?

— Бяхме започнали да си говорим на «Ти». Как се случих това?

— Не зная! — каза тихо Юла.

— Всъщност ти започна да ми говориш на «ти».

Юла повдигна рамене.

— Ако съм ви обидила, моля да ме извините! — прошепна тя.

— Извинена си! — рекох.

Пак стана тихо в стаята. Проклетият дъжд започна да чука така силно по стъклата, сякаш искаше настойчиво да напомни някому за нещо, което беше важно и не биваше да се изпуска.

— Жаля за твоето «ти»! — рекох. — Знаеш ли колко ще ми липсва?

— Не зная! — каза Юла.

— Добре, че не знаеш! — засмях се, но смехът ми, взели го дяволите, съвсем не беше весел.

Помълчахме, после Юла се изправи:

— Трябва да си ходя, време е!

— Но защо в тоя дъжд. Почакай!

— Време е, време е! — каза Юла, но като че ли на себе си. А на мене се усмихна ласкаво и малко тъжно, както не беше ми се усмихвала досега. — А вие не бива да излизате навън поне още няколко дена! Аз имам съседка една стара жена, ще ви я изпращам, за да ви носи отвън каквото ви е необходимо. Зная, че сте невъздържан, но много ви моля — не излизайте! Ако не бях медицинска сестра, а вие не бяхте професор, щях да ви попитам: обещава ли?

— Не обещавам! — рекох. — А старата жена да върви по дяволите, вместо да дохожда при мен!

— Сбогом! — махна ми Юла от вратата.

— Нима няма да си вземем «сбогом» като хората? — изправих се на лакът и протегнах ръка.

— Не бива! — каза Юла.

Стори ми се, че едва не се разрева.

А аз се разревах, но в «душата си», както казва моят събрат Лукан.

Погледнах с омраза към вратата — за втори път скриваше тоз ден от очите ми един скъп човек.

И отново взех ръкописа в ръцете си. Може би той щеше да ми разкрие оная загадка, заради която щях да ходя при моя приятел-философ: защо дохождат в живота на човека, дори в живота на праведния човек, лоши времена. . .

Лято 1258-о, средата на есента, Монферие, в къщата на Бернарови.

Благословете и ни пощадете! Амин.

След дълго и изнурително пътуване по море, което едва не довърши Учителя, пристигнахме във Венеция. В сравнение със Солун, с неговия хиподром и замъци, с неговите кули и стени, с неговите слънчеви улици и площи Венеция е една огромна купчина от къщи, струпани върху няколко острова. Освен каналите, които разделят островите, и няколкото църкви и сгради от бял мрамор покрай тях всичко друго е теснотия, влага, дълги лодки и стройни жени, облечени в ярки рокли и с воали върху лицата си. Спахме в една странноприемница, която миришеше на мухъл и вино и се намираше на един сравнително широк площад, наречен «Свети Марко». Тоя площад освен голямата си църква, която дострояваха, та се не виждаше лицето ѝ, имаше наоколо си все внушителни сгради, които до една бяха държавни и служителите в тях ходеха с черни мантии и изглеждаха много важни.

На този площад ни доведе Танас, а странноприемницата, в която пренощувахме, гъмжеше от чужденци и сред тях се чуваха какви ли не езици. Танас се чувствуваше помежду тия чужденци като сред свои и бързо ни намери човек, който да ни изведе на суша и оттам да ни закара с кола до Милано. Туй пътуване до Милано щеше да ни струва една третина от жълтиците, с които разполагах. (Инеcssините жълтици, да я дари бог с дълги години и да прости греховете ѝ!) Разменихме жълтиците при един сараф с тукашни пари, дукати, и се разделихме с Танас.

— Да даде бог да се съберем на родна земя, да те черпя с арбанашко вино! — прегърна ме Танас и по мургавите му бузи потекоха редки, но парещи като въглени мъжки сълзи.

И ето какво се случи на тоя площад «Свети Марко», след като Танас си замина. Но по-напред да кажа две думи за човека, който щеше да ни води до Милано. Шмекер и хитрец. И още една дума — пияница. На бой беше нисък, имаше тъмна кожа, сбръчкана на лицето като сушена слива.

Та ето какво се случи на площад «Свети Марко». Тъкмо тръгнахме да го прекосим, и ето че от една двукатна тежка сграда с колонада на втория кат излиза млада жена, плаче и си скубе косите, а подире ѝ върви едър, тежък мъж, наметнат със сива мантия, която му стигаше до петите, върви подире ѝ и я шляпа по гърба с тънък кожен

камшик. Жената пици, скубе си косите, я той я шляпа по гърба и на заваления си франко-италийски език нарежда все едно и също: «Върви, кучко! Върви!»

Като видях да бият тази жена и никой от многобройните минувачи по площада да не се намесва, пред очите ми причервения. Доближих до едрия човек и го попитах:

— Сеньоре, защо биеш тази жена като добиче и на всичко отгоре я наричаш «кучка»?

Едрият човек ме изгледа недружелюбно, а жената, която беше съвсем млада, почти момиче, тутакси се хвърли на земята, коленичи и протегна ръце:

— Милост, сеньоре, спасете ме!

Едрият човек я зашлеви по раменете с камшика си и почервеният от яд, ми рече:

— Какво се бъркате в тази работа, сеньоре? Нейният баща ми дължи десет златни дуката и понеже не може да ми ги изплати, Сенатът постанови да се задържи дъщеря му в затвора на длъжниците. Тогава аз предложих на Сената, вместо момичето да стои без работа в затвора, да го взема на работа в моята странноприемница. Хем ще я храня и обличам, хем ще ѝ плащам по два дуката на година. Тъй че за пет години тя ще изплати дълга на баща си и няма да бъде в тежест на републиката. Сенатът се съгласи на драго сърце. Сега аз я водя, сеньоре, а тя се дърпа. Затуй я бия!

— Сеньоре! — проплака момичето и още по-умолително протегна ръце към мен. — Неговата странноприемница е публичен дом за моряци и чужденци! Той иска да ме направи проститутка! Милост, добри ми сеньоре, помогнете ми!

Около нас бързо се насъбра тълпа, едни от мъжете казваха, че момичето ще си го бива за онази работа, а други възхваляваха Сената за мъдрото му решение и казваха, че тъй трябва да се управлява една република, която иска да вземе световната търговия в ръцете си.

Един измежду мъжете, които милееха за интересите на републиката, гръмко се провикна:

— На Генуа трябва да сложим пръст!

— Вива! — провикна се тълпата.

— Сеньоре — рекох на разбойника, който искаше да прави момичето проститутка. — Ела с мен в Сената, аз ще ти изплатя парите, които бащата на това момиче ти-

дължи. А момичето ще оставиш да се завърне при родителите си.

— Вървете си по пътя, сеньоре! — почервеня още повече от гняв едрият мъж. — И не си пъхайте носа в чужди работи! Сенатът няма да се занимава втори път с тази никаквица за това, че на един глупак като вас му хрумнало нещо! Освен това тя няма майка, а баща ѝ е непрокопсанник и пияница, фалирал търговец. Къде ще върви?

— Ако не се съгласиш да вземеш от мен тия десет дуката, сеньоре, аз ще ги внеса за сметка на баща ѝ в Сената и ти ще си ги получиш от чиновника, който се занимава с дълговете. Стани, момиче! — рекох на девойката и ѝ подадох ръка да се изправи.

Тогавя оня разбойник замахна с камшика си и ме удари по ръката. Ударът попадна върху опакото на дланта ми и много ме заболя. Че като ме взеха бесовете! Че като се завъртя целият «Сен Марко» пред очите ми! Грабнах негодника и макар че беше тежък като вол, издигнах го над главата си, засилих се и го плъоснах на земята. Всъщност плъоснах го на плочите, защото тоя площад беше покрит с хубави бели плочи. Разбойникът нито гъкна, нито шавна. Наредил го бях добре.

После улових момичето за ръка, заведох го в Сената и платих сметката на баща му.

Още докато бях в Сената и броех дукатите, дойдоха войници и началникът им поиска да знае кой съм, защо съм тръшнал на плочите еди-кой си сеньор и с какво право нося бароновия пръстен. Началникът се усмихна кисело, но ми отдаде чест. Докато плащах и доказвах «благородието» си, момичето стоеше до мен и трепереше, като че ли треска го тресеше.

Когато излязохме от Сената, на площада беше изгряло едно хубаво, сияйно слънце и тогава забелязах на слънцето, че момичето е прелестно — бяло лице, на което святакаха две големи и дълбоки черни очи, а извитите ѝ устни имаха цвета на трендафилите, дето ги помнех от някога си, край градините около Филипополис.

Попитах я как се казва. Тя ми отговори:

— Мария.

После падна на колене и взе да ми целува ръцете и аз толкова се засрамах, че ме изби пот, и за да не се издам, рекох грубо:

— Я ставай и ме остави на мира, че ме чака дълъг път!

— Вземете ме с вас, добри ми сеньоре! — заплака момичето. — Баща ми дължи на Чезаре Савели още десет дуката и падежът на полицата е само след няколко дена. Той пак ще ме вземе. Вие не знаете какъв страшен човек е той! Смилете се над мен, сеньоре, вземете ме с вас! Захвърлете ме на пътя, оставете ме в някой град, само да не съм тук!

Изпратих я с Марио, нашия човек, да си прибере нещата и след час се качихме на каруцата трима: Учителя седна отпред, на капрата, а ние с Мария — отдире, върху сеното. Марио, разбира се, ми поиска един дукат повече, нали щеше да вози още един пътник. Дадох му тоя дукат с удоволствие. Имах чувството, че съм извършил едно добро дело и че бог е доволен от мен.

В града Венеция пристигнахме на 19 април 1209 година. На следващия ден, 20 април, тръгнахме с каруцата на Марио за Милано. Каруцата на Марио теглеха четири яки коня и понеже багажът и на трима ни беше никакъв — освен книгите на Учителя всеки от нас носеше по един вързоп дрехи за преобличане, — движехме се бързо и щяхме да пристигнем в Милано най-много за два дни. Пътят беше добър, римски, постлан с едри плоски камъни, такъв гладък и чист път виждах за пръв път в живота си. Така че ние щяхме да пристигнем в Милано навреме, ако проклетният Марио не се запи на два пъти — веднъж във Верона и другия път в Бреша. Наложих ни се да носим във Верона и Бреша. Учителя се сърдеше на бабежа ни, като казваше, че работата, която му предстояла, била много, а дните до края на живота му били малко, примерно, колкото е един хвърлей камък. «Учителю — казвах му аз, — ако се засия и хвърля един камък, голям колкото е шепата ми, знаеш ли чак докъде ще стигне? Има дълго да ходиш, докато стигнеш до онова място, където камъкът ще тупне!» Той ми се усмихваше благо и не продумваше нищо. Но изглеждаше умислен, имаше си много неща наум, а силите му поради дългото пътуване бяха останали наистина малко. Когато спирахме, аз го свалях от капрата и той тежеше в ръцете ми колкото едно седем-осемгодишно момче. Просто се потърсвах, едно неприятно чувство ме бодваше, когато го свалях на земята.

А на мене — да ме прости бог — пианството на Марио и бавежът ни по пътя ми падаха добре. Едно лъчезарно момиче се усмихваше мило до рамото ми, светът ми се

струваше чудесен, от хубав по-хубав, не изпитвах желание да бързам за където и да било, в каруцата се чувствах отлично. Най-добре ми беше, когато някое колело пропадеше между два камъка и каруцата се наваляше — тогава Мария полягваше на гърдите ми и с плаха усмивка ме поглеждаше, а аз ѝ помагах уж да се изправи, но не бързах твърде. И дали защото пътувахме все през равнини, зелени и накичени с разцъфнали овошки, и тая гледка събуждаше в душата ми спомени за родния ми край, или защото прохладният ветрец ме заливаше с миризма на затоплена земя, на тучни морави и дъхави тревы; или защото Мария доверчиво се притискаше до рамото ми и с плътен, топъл глас ми пееше закачливи венециански песни — един бог знае, в сладък унес се опиваше душата ми и аз си казвах, непрекъснато си казвах: «Боже, колко хубав е светът!»

Пристигнахме малко подир пладне във Верона — Марио караше лудешката и не жалеше конете. Верона ми се видя като кътче от рая — това градче беше потънало в зеленина, къщиците се гушеха сред разцъфтели овощни градини; отколе изоставени замъци, навярно от римско време, показваха порутени зидове, затулени от див бърз и бръшлян. И такава тишина царуваше над тоя мирен свят, че ми идеше да прегърна Мария през раменете и да ѝ кажа: «Хайде, момиче, искаш ли да останем тук за цял живот!»

Отседнахме в една странноприемница, която се намираще на пътя, току до входа на градчето. Аз бях изгладнял като вълк, а и на Мария не липсваше охота — нахвърлихме се млечешката на печените пилета, които кръчмарят ни поднесе, на прясното сирене, на зеления лук, чиито нежни перца се топяха в устата ни като масло. На края изпихме по чаша възкисело ланско вино, то беше силничко и очите на Мария светнаха като гранатови камъчета. С такива камъчета беше украсена брошката на Людовиковата жена. Марио ядеше само сирене и лук и пиеше вино от една дълбока кана. А Учителя, тоя свят човек, пред него имаше чинийка със сухо грозде и той си вземаше от време на време по някое зрънце.

Като се нахранихме, слънцето не беше още залязло, поканих Мария да се поразходим из града. Не знаей какво ѝ дойде на ум, тя се натъжи, като че ли светлинките, дето

бяха изгрели в очите ѝ, тутакси угаснаха, но покорно като кученце тръгна с мен.

Като изминахме двадесетина крачки от градската порта, тя заситни, сякаш бяха премалели краката ѝ, и внезапно се спря. Лицето ѝ беше пребледняло, очите ѝ плуваха в тъмна влага, устните ѝ потръпваха.

Тя се взря в лицето ми и тихо попита:

— Тука ли се каните да ме оставите, сеньор Люка?

Аз се втрещих най-напред, толкова в реда на нещата ми се виждаше, че е до мен и че сме излезли на разходка, и че си бъбрем безгрижно, както си бъбрехме доскоро с Инесса. И в същия миг като да изтреснях, завесата, която беше се спуснала временно над живота ѝ, сякаш изведнъж се разкъса и аз видях през пролукуите ѝ да се мярка една неизвестност, в която не святкаше дори искрица светлинка. Как щях да оставя това беззащитно и слабо създание в един чужд град, сред непознати хора, без близък човек, всичкото имущество на което беше събрано в една бохчичка? Но пък и да я водя със себе си не беше редно, аз бях подчинен на Учителя, а Учителя просто не искаше да я забележи, за него тя беше сякаш едно празно място. Нито ми беше жена, нито сестра, за какъв дявол я мъкнех със себе си? Тя не беше дори от *нашите*, защото, докато пътувахме, на два пъти се прекръсти, но аз бях тогава като замаян и не се замислих над нейния кръст. . .

— Тук ли ще ме оставите, сеньор? — запита ме още по-тихо тя.

— В никакъв случай! — рекох. — Как можа да ти дойде на ум?

— Все пак, милостиви сеньоре, вие трябва някъде да ме оставите, нали? Аз не съм ви никаква и като ходя с вас, излагам честта ви. Ако бях уличница, никой нямаше дума да ви каже, всеки сеньор може да води колкото си иска уличници със себе си, но мен жените може да ме пребият с камъни някъде, а и вие да си изпатите. Ах, пресвета Богородичке, защо майчица си нямам поне! — заплака се горко тя.

— Хайде да не мислим за това! — рекох, защото се почувствувах като на тръни. — Дълъг е пътът, ще видим какво ще направим, все ще измислим нещо, не плачи!

Тя избърса сълзите си с ръкава на блузката си и ми се усмихна.

— Все пак по-добре ще бъде да не ходите с мен из града!

— Мария — рекох, — само някой да ти каже лоша дума, кълна се в честта си, ще го сполети нещо по-лошо от това, дето се случи с оня негодник Чезаре Савели.

На градския площад имаше един-единствен дюкян и той беше още отворен. Какво ли не продаваха тук! Брашно, катран, платове, сушени смокини, женски украшения. Купих един гердан от червени мъниста за Мария. Отиваше ѝ дяволският гердан, превръщаше я някак си изведнъж на жена! Не можах да не ѝ се усмихна, като видях гердана на гърдите ѝ.

Собственикът на дюкяна, един добродушен чичко, каза:

— Млада и хубава ви е женичката, сеньоре. На дърта вещица сложи злато и брилянти, пак си остава вещица. А на младото стъклен гердан надени на шийката — като слънчице ще грейне! Да ви е жива и здрава сеньората, като кандилце от фарфор да я пазите!

Като излизахме от портата, Мария рече тъжно и свенливо:

— Той ме помисли за ваша жена, сеньоре!

— На колко си години, Мария? — попитах.

— Седемнайсет започнах преди два месеца, сеньоре!

Аз останах да спя в каруцата, Марио и Учителя, нали бяха дребни, наместиха се по скамейките в странноприемницата, Мария се намести в килера, а гостилничарят се изкачи в стайката си на втория етаж.

Изпружих се на сеното, а сън не ме хващаше. Къде щях да оставя това момиче и какво щеше да стане със сиротата? Безбройните звезди мигаха над главата ми, Голямата мечка се спущаше на североизток, Квачката се зададе от запад. Щурци засвириха, славеи заизвиваха гласчетата из близкия храсталак. И ми се стори, че съм си у дома, на село, че съм излязъл да спя на двора, върху накастрената шума за козите, и само не чувам вратата на одаята, дето ще скръцне — нали мама излизаше по два пъти нощем да види дали съм завит?

Но ето че вратата на странноприемницата едва чуто изскърца и след няколко мига при мене се покачи Мария, разтреперана като лист, хълца и заеква: Марио, пиян, нахълтал в килера и я спипал и тя едва успяла да се изкопчи от ръцете му.

Да ида да го пребия, не идеше — кой щеше да ни закара до Милано? Пък и не биваше да вдигам шум. Учител-

ля щеше да каже: Видя ли, Лукане, като послуша дявола, какви ги забърка? Защо ме не попита, преди да вземеш това момиче с нас?

— Не бой се, Мария! — рекох. — Тази свиня, Марио, няма да тръгне подире ти. Ако пък излезе, ще го вържа и ще го хвърля в хрсталака, при жабите. Не бой се!

Но тя се беше уплашила и все трепереше, хълцаше, криеше главата си в гърдите ми. Аз я завих с пелерината си, прегърнах я. Прегърна ме и тя и се притисна до мен, както котенце се притиска до майка си.

Така се оженихме ние тая нощ. Свещи ни бяха звездите, а славеите пееха венчалната ни песен.

Призори я изпратих да си иде в килера. Марио хъркаше като заклан на пода. Учителя спеше със съня на праведниците.

После, като впрягаше конете, Марио ми намигна и рече:

— Ще дадеш ли половин дукат, за да си мълча?

Замахнах да го ударя по пиянската му мутра, но в тоя миг Учителя се зададе откъм странноприемницата и аз се сдържах.

— Ще ти дам! — рекох. — Като стигнем в Милано, ще ти дам.

Изчаках Учителя и му рекох:

— Учителю, сърдиш ли се, задето във Венеция се застъпих за това момиче?

— Не ти се сърдя, чедо. Задето я спаси от позора и не даде на оня човек да я направи уличница, ти извърши добро дело. Но задето удари оня човек, извърши грях. Само бог има право да наказва.

— Добре! — рекох. — Поемам тоя грях на душата си. Пък да ти кажа, Учителю, има ли значение колко ще са отсега нататък греховете ми? Щом веднъж се съгласих да въртя меч, за да те пазя, докато стигнеш при стадото си, вече съм сторил главния грях, продал съм душата си на дявола!

— За тоя главен грях, чедо, аз ще се застъпя за тебе пред бога и ще моля бога мене да наказва, а не тебе. За останалите си грехове сам ще молиш бога за прошка и прошка ще ти бъде дадена, ако се покаеш от душа и сърце и водиш през бъдните си дни праведен живот. А тази девойка трябва да оставиш, докато дяволът не те е подтикнал да извършиш грях. Защото тъкмо ти, който прояви

милост към нея, не бива да я пипнеш дори с пръст. Който раздава милост, не трябва да иска или да приема награда за милостта си. Тъй е казал Исус.

Замълчах си. Сконфузах се в себе си, защото съзнах, че Учителя беше прав.

По пътя за Бреша мълчах през повечето време и гледах да не се допирам до Мария. А тя ме поглеждаше учудена и бузите ѝ ставаха ту румени, ту бледнееха. Така беше, докато стигнахме Бреша.

В Бреша поканих Мария на разходка да разгледаме града и когато отминахме градската порта, тя пак ме запита: «Тук ли ще ме оставиш, Люкан?» Тя не ми казваше вече «сеньоре», а Люкан. Аз не ѝ отговорих, но я заведох в дюкянчето, на площада, и там ѝ избрах една гривна, пак от мъниста, но тоя път мънистата бяха пет реда и бяха жълти. Търговецът рече: «Жена ви, сеньоре, е такава капка, че на нея всичко ѝ отива!» — и Мария, като чу тия думи, почервения.

Тая нощ тя пак дойде при мене. Марио беше се запил в града и призори, когато се завърна и видя Мария да притичва от колата до странноприемницата, отново ми смигна:

— Още половин дукат, сеньоре, за да си мълча!

— Ще го получиш, Марио! Да стигнем Милано веднъж!

В Милано стигнахме подир пладне. Настанихме се в една странноприемница, но този път тя не беше извън портите на града, а се намираше близо до градския пазар. Учителя изпрати прислужника от кръчмата да намери и доведе едного, когото наричат Марко, и ме помоли да му обясня, че този Марко живеел там и там. Аз обясних на прислужника къде живее поменатият Марко и той излезе да го търси.

— Този Марко — взе да ми обяснява Учителя, но шепнешком, макар че хората от околните маси не разбираха български, нито пък Мария, която седеше на нашата маса, — този Марко е наш българин, родом е от едно село близо до Велбъжд, но от петнайсет години живее тук, в Ломбардия. А го доведе в тази земя Назарий, също българин, който допреди пет години беше епископ богомилски на цялата Ломбардска област. Назарий е родом от Търновград и душата му се освободи от тялото си преди

пет години. Склопи очи, преди да ръкоположи Марко за свой заместник. Сега тази работа трябва да извърша аз, чедото ми. Аз да го ръкоположа за пастир на ломбардското стадо.

— Толкоз ли няма тукашни хора! — учудих се. — Да биеш толкоз ми ти път на тия години за една работа, дето може и местен човек да свърши!

— Учението на поп Богомила за Сътворението и за Истината на Исуса е проповядвано на тази земя най-напред от българи. Епископ Назарий пръв е събрал Христово стадо в близкото тук градче, наречено Конкорето. Той пръв е донесъл тук и е превел на латински език нашата Свещена книга. Той по душа е свят човек и в него, и в истините, които е проповядвал, са повярвали мнозина. Сред повярвалите има князе и други велможи и затуй истинската Христова вяра не се преследва в Ломбардия така, както се преследва в нашата страна. Като ръкоположа тук Марко за пастир на ломбардското стадо Христово, ще се спуснем на юг, в земята на франките, наречена Окситания. Там нашите братя са на голямо изпитание, защото лъжехристовата църква и князете от север са повели срещу тях смъртоносна борба. Туй, което Борил прави в България, колкото и да е страшно, е детска игра на гоненица в сравнение с туй, дето става сега в земята на франките. . . Ето защо, чедо, за да ходя сред тях и да укрепвам духа им, немощото ми тяло има нужда от здрава десница като твоята. . .

Докато Учителя приказваше, Мария задряма и аз я наметнах с моята пелерина. Тогава всички наоколо впериха очи в мен, защото аз бях в благороднически дрехи и на бедрото ми висеше меч.

Но ето че прислужникът доведе тогава Марко и Учителя стана, за да му стори място на нашата маса. Марко, човек, около петдесетгодишен, нисичък и чевръст, беше облечен в сива власеница. Той почтително целуна ръка на Учителя, а Учителя го целуна по челото. После Марко седна и не си отвори устата, докато Учителя не му обясни кой съм аз, къде съм изучил латинския език и франкския и че му носи в мой превод Свещената книга и Видението Исаево. Като чу за тия книги, замисленото лице на Марко се пооживи, той ми се усмихна и рече:

— Само туй дело ти стига, сине, за да погледне бог благосклонно на сегашните и на бъдещите ти грехове.

После Учителя му разправи за Мария, която през туй време сладко спеше, захлупила лице върху масата. Марко рече:

— Има едни добри хора в Конкорето. Ще я настаня на работа при сеньората. — Той помълча, извади от расото си шепа сушени сливи, сложи пред всеки от нас по няколко и поклати угрижено глава. — Дошли сте в лошо време, братя! — започна той. — И над Ломбардия папа Инокентий Трети извади меч и протегна главня! Дукът на Милано му се опираше, и сега му се опира колкото може, но оня дяволски син разполага с голяма сила и много пари и натиска. И нашият дук взе да отстъпва по малко, за да печели време.

— А нима дукът на Милано е богомил? — учудих се до немай-къде.

— Да е богомил — не е, сине. Но нашата църква не е като католишката църква, да го прави слуга на папата и папата да му бъде господар. Нашата църква го освобождава от папското господство. А това значи той да не плаща на папата десятъка от приходите си, да не му изпраща войници, когато папата поиска, и да има развързани ръце спрямо съседите си. Той има интерес, сине, църквата в Италия, пък и навсякъде, да е богомилска. Но ще ти кажа, сине, че благодарение усърдието на нашия Назария, чиято душа сега блаженствува в божите нозе, мнозина сеньори приеха в душата си нашата вяра, а някои от тях се дори и покръстиха в Духа светого. Така например маркизът на Конкорето, Лоренцо Мацони, е наш човек, макар да не се е покръстил. Но жена му, маркизата, при която ще проводя тази девойка — той кимна към спящата Мария, — се покръсти, има вече две години — в Духа светого. И тя е една примерна наша сестра и живее според нашия ред. В Конкорето мнозинството от хората са наши верующи, има само една шепа католици, но и те не враждуват с нас. А тука, в Милано, работите тръгват на зле.

Марко повдигна очи към опушения таван и зашепна молитвата «Отче наш». Като свърши молитвата, той се поклони на всички ни, дори на Мария, която безгрижно си спеше, и продължи:

— От време на време дукът на Милано подхвърля на оня демон Инокентий Трети по някоя жертва. За да му покаже, че дип не е с нас и че не ни поддържа чак толко-

ва. Ето, брате Йосифе, и на тебе, брате Лукане, който си възприел в душата си истинската вяра Христова, ще кажа и на двама ви, че моят дух е днес във велика печал и че всичко в мене трепере от скръб. Тая вечер ще бъде изгорен на градския пазар, на кладата, един наш с т ъ р ш е н брат. . . Бог да приеме душата му и да я възнагради за страшната мъка, на която ще бъде подложен клетият!

Аз мълчах потресен, а Учителя отправи очи към тавана и на свой ред прочете шепнешком молитвата «Отче наш».

— След като свърши тази екзекуция — каза Марко, — ще ви заведе в Конкорето. Мой дълг е да стоя срещу мъченика и да се моля богу, докато той изгори в огъня.

— Тя не бива да гледа т о в а! — прошепнах, като кимнах към Мария, която беше започнала да шава под пелерината ми и да се пробужда.

— Ще изпратя една наша сестра да заведе двама ви у едни добри хора — каза Марко.

— Аз ще бъда там, където е Учителя! — рекох. — А тя да иде у тези добри хора и там да ме чака.

— Къде ще ме водят? — попита Мария, като се възря уплашено в очите ми.

— Не бой се! — рекох. — Ще те проводят привечер у едни добри хора. А като се стъмни хубаво, Учителя Марко ще ни заведе в близкото градче Конкорето.

И за да не будим съмнение сред хората, които седяха по околните маси и бяха започнали да ни гледат подозрително, викнах на гостилничаря:

— Ей, сеньоре! Донеси ни кана вино и прясно сирене и почерпи всички тия почтени хора около нас от мое име с по чаша от най-отлежалото вино, което имаш!

Градският пазар беше почернял от народ, но дойдоха войници и избутаха хората по-надалече от кладата. А кладата беше една камара от едри и дребни цепеници, сред които стърчеше кол, на който висеше желязна верига. Аз отведох моите старци при началника на войниците и му казах, че искам да гледам по-отблизо екзекуцията, защото ми предстои скоро да ръководя такава работа и в моята страна, а тия двамата с мене — кимнах. към старците — са калугери и искат, благочестивите, да насладят душите си, като гледат мъките на тоя еретик.

— От коя страна е благородието ви? — попита началникът.

— От Нормандия сме! — рекох.

— То не е много за гледане, ама щом като искате, назовайте се! — рече намръщено началникът и ни остави да стоим близо до кладата.

Скоро палачите доведоха осъдения, изкачиха го по цепениците и го вързаха с веригата за кола. Беше човек на средна възраст, с изпокъсано черно расо, сух като върлина, с жълто лице и големи измъчени очи. Минавайки край нас, воден от палачите, той забеляза Марко и за миг ми се стори, че ще спре, но това беше мое чувство, изглежда, защото продължи пътя към голготата си спокойно, сякаш беше минал покрай непознат човек.

След като го привързаха с желязната верига за кола, палачите нагребиха съчки от една стъкмена наблизко купчина и ги разхвърляха върху цепениците. Така направиха няколко пъти. После двамина от тях запалиха факли и съпровождани от един калугер в лъскаво расо и с икона в ръце, доближиха до кладата. Калугерът повдигна иконата и попита:

— Признаваш ли света Богородица?

— На тоя свят никога не е имало никакви Богородици! — отговори с пресипнал глас осъдения, но силно, за да го чуят и ония, които стояха на края на площада.

— Отричаш ли се от пъклената си ерес, богохулнико?

— Моята вяра е истинска християнска вяра, а вашата, клетници, е еретическа!

Някой извика из тълпата:

— Дръж се, Луций! Покажи на тия неверници как се мре за истиннаго бога!

Към мястото, откъдето се чу тоя глас, хукнаха войници, а двамата палачи започнаха да палят съчките. Вдигна се пушилка, на разни места огнени езичета запърпориha сред вършините, появиха се малки пламъци, а сетне бухаха бързо все по-големи и по-големи и като се събираха заедно, взеха да се изкачват бавно към върха на кладата.

Когато пламъците стигнаха върха, аз затворих очи. Учителя четеше с немощен глас «Отче наш» и ту избързваше, ту забавяше думите. А Марко запя «Veni Creator Spiritus»¹ и напъваше силно гърлото си, за да надвие фученето на огъня.

¹ «Ела, Създателю Дух» — богомилска молитва, четена на Запад

— След половин час тълпата започна да се разотива. Беше припаднал мрак. На върха на кладата сред искрящата жарава се виждаше един тъмен силует, който ту припламваше тук-там, ту гаснеше, озаряван от последните изхвърчали нависоко искри.

Към десет часа пристигнахме в Конкорето. Когато се разделяхме с Мария, тя се разрева горчиво, а аз усетих в сърцето ми като да се забива стрела.

— Не плачи, Мария! — рекох ѝ. — Утре ще дойда при тебе и ще те взема и през идните дни ще бъдеш само с мен!

Когато тя и жената, дето я водеше, се затулиха в мрака, аз рекох на моя Учител и на Учителя Марко:

— Благочестиви пастири на стадото Христово! Аз съм грешен човек и съгреших. Тази девойка, докато пътувахме за Милано, стана моя жена. За греха си ще отговарям пред бога. Но ако изоставя тази девойка, след като съгреших с нея, бог ще ме накаже още по-сурово. И ако изоставя тази девойка, а тя вече носи в утробата си моя син или моята дъщеря, бог ще отвърне лицето си от мен, защото аз ще съм един безчестник. Ако послушах дявола веднъж, та съгреших с нея, няма да слушам дявола втори път, та да я изоставя и тя да бъде презряна от всички хора като майка на незаконно дете.

Така им рекох, а те и двамата се замислиха и дълго мълчаха.

После и двамата прочетоха заедно молитвата «Отче наш» и Учителя Марко ми каза:

— Понеже братът Йосиф е по-горен пастир от мене, той ще да отсъди какво да бъде с тебе и с тази девойка по-нататък. Но аз ще кажа какво мисля. С недостойната си душа аз мисля, че детето, което ще се роди от греховната ви връзка, ще трябва да носи в тоя жесток свят името на баща си. И че ти, ако оставиш детето си без бащино име, дяволът повече ще се радва.

— Ех, Лукане, Лукане, чедо мое! — въздъхна Учителя Йосиф. — Ти съгреси с тази девойка, но виновник за греха ти съм аз, защото аз те поведох със себе си по лъжовните и коварни пътеки на тоя дяволски свят! Тая нощ аз няма да спя, а ще се моля богу мене да накаже заради твоя грях. А и ти се моли богу и всеки половин час чети молитвата

«Отче наш». Утре аз ще ви благословя, за да взема върху себе си вашия грях пред бога. А вие с девойката се венчайте в дяволската църква на тоя град, за да смята властта връзката ви за законна и детето, което ще се роди — за законнородено. И за да не бъде без време пресечен пътят на майка му към божията истина. Защото и тя има дни пред себе си, за да се покае и изкупи греха си!

До някое време съм чел молитвата «Отче наш», сетне съм заспал. Рано сутринта ме събуди Учителя Йосиф, лицето му беше жълто, очите му бяха измъчени и страшно уморени.

— Чедо, чедо! — въздъхна той. — Аз разпъвам душата си накръст цяла нощ заради тебе, а ти сладко спиш!

Учителя Марко ни заведе в една просторна сграда, където беше се насъбрал много народ. Веднага очите ми се спряха на една стройна сеньора. Нейната рокля беше скромна, но в сравнение с бедняшките рокли на другите жени изглеждаше разкошна. Самата сеньора беше голяма хубавица, имаше миловидно лице и годините ѝ не бяха повече от трийсет.

— Това е сеньора Беатриче, съпруга на маркиз Лоренцо Мациони, наша сестра във вярата Христова — представи ми сеньората Учителя Марко. — На нейното добро сърце поверихме твоята Мария. — И като се обърна към маркизата, ѝ рече: — А това е момъкът, който днес ще ѝ стане съпруг.

Аз целунах ръка на маркизата, тя ми благодари, но се смути.

— Тука аз съм само сестра на братята си, сеньоре — рече ми тя. — Не е прието брат да целува ръка на сестра си.

Аз се поклоних.

— Извинявайте! — рекох и отново по навик понечих да целуна ръката ѝ, но тя деликатно я отдръпна и този път лицето ѝ наистина порумения.

Сетне Учителя Йосиф възведе Учителя Марко в сав епископ.

Марко постла една маса с бяла покривка и постави на нея пита хляб. После три пъти се поклони на Учителя Йосиф. Учителя Йосиф рече: «Пощадете ни и благословете!» И прочете три пъти молитвата «Отче наш». Всички, които присъстваха, повтаряха с него молитвата, получаваше се нещо като църковен хор.

Учителя Йосиф каза:

— Българската църква е майка на ломбардската богомилска църква. Българският богомилски епископ отец Назарий беше нейният първи ломбардски епископ. Като представител на църквата-майка аз въвеждам отец Марко в сан епископ.

Отец Марко наведе глава и Учителя Йосиф простря и двете си ръце над него и отново прочете молитвата «Отче наш». Повториха я в хор всички, които присъствуваха на тоя обред. Само аз си мълчех. Аз не бях покръстен.

Сетне Учителя Йосиф рече:

— Нашият Господ Исус Христос казва на своите ученици в евангелието на свети Матей: «Идете и научете всички народи и ги кръстете в името на Отца и Сина и Светаго Духа. И научете ги да пазят всичко, що съм ви заповядал. И ето аз съм с вас до свършека на света.» И в евангелието на свети Марко нашият господ бог Исус Христос казва: «Истина, истина ви казвам, че никой човек не ще влезе в царството божие, ако не е бил възрожден от вода и Духа светаго.» И Йоан Кръстител говори за това кръщение, когато казва: «Вярно е, че аз кръщавам с вода, но Тоя, който иде след мене, е по-силен от мене и аз не съм достоен да вържа ремъка на обувките Му. Той ще ви кръсти с Дух свети и с огън. Ето защо аз въвеждам отец Марко в сан епископ богомилски на Ломбардия чрез Дух светаго.

А ти, отец Марко, брате наш, трябва да знаеш, че на божията черква е дадена власт да свързва и да развързва, да опрощава греховете и да ги задържа, както и Христос казва в евангелието на свети Йоана: «Както Отец ме води, тъй и аз ви провождам. — И като рече това, духна и ми рече: — Приемете Духа светаго!»

Отец Йосиф разчупи хляба:

— Както хлябът дава живот на тялото, така и твоите слова, в които говори Словото на Исус, да дават живот на душата. Учи със словата си, които са слова на Исус, да живеят хората по наставленията Христови, а не по наставленията Мойсееви. И да знаят хората, че редът на земята е ред на дявола и че само тоя, който му противопоставя истините, изречени в евангелията и най-вече в евангелието Йоаново, ще да възлезе при небесния Отец.

— Благословете и ни пощадете!

— Благословете и ни пощадете! — повториха в хор присъстващите.

И с това обредът свърши. Аз погледнах маркиза Беатриче Лоренцо — бузите ѝ бяха побледнели и в очите ѝ бяха излезли сълзи.

На излизане от сградата всички си отчупиха по залък от питата, само аз не се докоснах до нея. Сред тия хора аз бях единственият недостоеен. Маркизата забеляза, че се опечалих, и като минаваше покрай мен, прошепна на ухото ми:

— Не скърбете, сеньор! Днес ще ми бъдете гост и аз ще ви нахраня с хляб, по-бял дори от шийката на вашата млада съпруга!

— О, маркизо! — рекох. — Днес ще бъде най-щастливият човек на света.

Маркизата ни предостави колата си, за да обиколим и разгледаме имотите на богомилската община. Минахме покрай лозя, ниви и овощни градини и отец Марко, новият епископ ломбардски, вдъхновено ни обясняваше колко плод събирала общината и по колко от общото се отделяло за всяка къща.

— Според броя на хората от всяко семейство! — казваше отец Марко. — Никой не преяжда, а за услаждане на гърлото и стомаха дума да не става! Но пък и никой не гладува, а това е много важно!

Учителя Йосиф слушаше и се мръщеше.

— Струва ми се, брате Марко — поклати той побеляла глава, — вие, тукашните братя и сестри, май попрекалявате с грижи за телесните нужди. Пък и много деца гледат из улиците!

— Уча ги да се въздържат, брате Йосифе, ама тукашните хора обичат децата, какво да ги правя!

Заобиколихме и покрай имотите на маркиз Мациони. Богати имоти и всичко — образцово по тях. Никъде запустение, всяка педя земя — грижовно обработена.

— Само със своите ли работници обработва маркизът тази земя? — попита Учителя, като се престорваше на учуден.

— И ние му помагаме, брате Йосифе! — въздъхна отец Марко.

— Но като му помагате, не мислите ли, че поддържате и укрепвате една наредба на живота, измислена от дявола?

— Ех, брате Йосифе! — въздъхна отново отец Марко. — Ние му помагаме, но пък той ни пази от папските

войници, не събира от нас десятък за църквата, не ни гонят, а напротив, улеснява ни да се молим богу и да изповядваме нашите си убеждения, да се събираме, да си живеем по нашему. Ако ние не му помагаме, той няма да устои на папската сила, а ти видя снощи, брате Йосифе, какво върши в Милано тази сила! Ще пламнат клади, ще се дигнат бесилки, ще бъдем изтребвани, докато не остане ни един от нас!

— А за какво ни е притрябвал пък толкова чак този земен, греховен живот! — възнегодува Учителя. — Земното съществуване е миг, а животът в царството небесно е вечност!

Така беше, съгласен бях с Учителя, умът ми беше изцяло на негова страна, целта на земното съществуване беше само една — да се подготви душата за вечния живот! Но сърцето ми — нали тогава бях млад! — ме учеше да бутна отец Марко с лакът и да му смигна: «Мълчи си, отец Марко! Току-виж, на Учителя му хрумнало да ти вземе епископския сан!»

Но отец Марко и без аз да се намеся, си замълча.

Така в мълчание стигнахме до замъка на маркиз Лоренцо. На двора ни посрещнаха слуги, всички се втурнаха да целуват десниците на моите старци, а на мене се дивяха. Като стигнахме пред главното стълбище, на площадката му излезе маркизата. Сега тя беше облечена в друга рокля, също скромна, но по-хубава от предишната. Целунах ѝ ръка и тя не ми направи бележка. С маркизата се изкачихме на по-горната площадка и там насмалко не ми се завъртя главата — там беше застанала Мария, ала така пременена, че едва я познах. Грееше като слънчице, усмихваше ми се мило и току посягаше да ме хване подръка, но аз се дърпах, защото подире ми крачеха старците, а моят старец съвсем не обичаше такива неща.

В голямата зала ни прие маркиз Лоренцо Мациони. Той беше едър, пълен човек с румено лице и хитри очи, които ми се усмихваха, както ми се стори, едновременно снизходително и закачливо. Слугите ни поднесоха по една малка чаша вино и маркизът вдигна наздравница в чест на отец Марко, като каза, че е много доволен, дето такъв разумен човек като него е встъпил в епископски чин. Отец Марко отговори (без да допре дори устните си до чашата), че в епископски чин го е възвел представителят на българската богомилска черква епископ Йосиф, тъй като

конкорецката църква е дъщеря на българската богомилска църква. Той каза, че ще наставлява стадото си, както го е наставлявал досега, и че ще се моли богу в дома на маркиза да владее мир.

Както разговоряхме, доприпка дъщеричката на Лоренцо и Беатриче, едно ангелче, улови се за ръката на Мария и повече не я изпусна.

Християнската конкорецка черква се намираше в центъра на града. Церемонията беше нарочно тържествена, имаше хор, запалени бяха стотина свещи, а ние бяхме сами, придружиха ни само управителят на замъка и жена му, да се распишат за свидетели. Кюрето се въртя дълго около нас, дрънка на латински, пъ и често ни подсещаше да се кръстим, но кръст струваше само Мария, аз не си помръднах ръката.

Трапезата в замъка беше празнична. Имаше пилета, дивеч, агнета, сирене, медени питки, сладкиши, виното пръскаше искри, а медовината се лееше като разтопен кехлибар. Дватамата отци бяха си избрали място в най-отдалечения ъгъл, те се гощаваха със сливи, сушено грозде и варен лук. Маркизът вдигна пак наздравица, този път за нас, младоженците, а после дойде при Мария, целуна я по челото и ѝ подари една малка, но изящна златна гривна. На свой ред аз вдигнах наздравица за щастieto на семейството Мациони, а сетне извадих от пазвата си тежката скъпоценна брошка на Людовиковата съпруга и като поисках разрешение от маркиза, поднесох я на сеньора Беатриче. Моят подарък предизвика у всички възторг, а когато разказах как съм спечелил брошката в честен турнирен двубой с граф Гийом де Борн, на масата настъпн голямо веселие.

Най-много се радваше маркизът. Той каза:

— Гийом де Борн беше голямо куче. Той беше фаворит на Инокентий III. Похвално е, Лучияно (той ме прекръсти от Лукан на Лучиян), че си освободил света от тоя звяр, но пази се да те не стигне папската мъст! Той и без това е бесен срещу българите заради поражението на Балдуин!

Сътрапезниците пяха разни песни, подобаващи за случая. Аз взех китарата от ръцете на една сеньора и изпях, аккомпанирайки си, една трубадурска песен, която бях научил в Людовиковия замък. Имало угощение. На угощението присъстваха синът и дъщерята на двама

барони, които враждували смъртно помежду си. Когато угощението стигнало разгара си, синът и дъщерята на двамата смъртни врагове излезли незабелязано от залата, отишли в парка и там се прегърнали и целунали. Всичко живо се възмутило от тая постъпка. Кукумявката изпискала, бухалът забухал, псетата се разлаяли, а вълците в полето вдигнали морди и завили на умряло. Само месечинката била довольна. Тя излязла из облаците и се замяла на влюбените.

Много ми ръкопляскаха. Когато овациите затихнаха, за велика моя изненада думата взе отец Йосиф, Учителя. Той каза:

— Мотивът на тази неприлична песен е взет от библейската притча за Енох. За това, как този Енох уж странствувал по небесата, видял бога и преписал някои от божите книги, а сетне се върнал на земята. Има богомилски епископи, които приемат тази притча. Аз я намирам за лъжлива, както е лъжливо всичко библейско.

Ох, тоя мой Учител! Той и от кладата, ако му се случи да довърши дните си в огън, и от кладата ще говори срещу Мойсея!

Тъй и стана после, но ще разкажа за това допъти.

А на нас ни дадоха една стая в замъка и там прекарахме седем щастливи дни. Отец Марко и отец Йосиф ходиха през туй време по селата около Конкорето и там кръщаваха в името на Дух светого и извършваха обреди.

На осмия ден тръгнахме с Учителя отново на път.

Мария припадна от мъка и плач, едва не се разревах и аз. А Беатриче ме утеши:

— Каквото и да се случи с тебе, Лукияно, аз ще гледам жена ти като своя дъщеря, а детето ѝ — като свое внуче.

Целунах развълнувано и двете ѝ ръце.

От Милано стигнахме до Генуа без особени преमेждия. Пред властите ни покровителствуваше препоръчителното писмо на миланския дук, измолено от Лоренцо Мацони (което пък беше измолено със сълзи на очи от Беатриче). От Милано до Павия, от Павия до Торонта кираджиите на коне и каруци се надпреварваха да ни предлагат услугите си, а в странноприемниците ни посрещаха като скъпи гости. Но колкото слизахме по на юг

и слънцето печеше по-силно, толкова студенееше властта към нас, а обикновените люде или ни избягваха, или някои от тях само скришом ни изразяваха симпатиите си. Тук препоръчителното писмо на миланския дук, вместо да улеснява, започна да умъчнява придвижването ни към Генуа, а причината за тоя обрат разбрахме много бързо: папа Инокентий III беше предупредил дука на Милано, че ще го отлъчи от църквата и ще изпрати войска срещу него, ако продължава да покровителствува еретиците, тоест богомилите, които по тия краища наричаха «патарени».

На половин ден път до Генуа, като влизахме в едно село, видяхме на малкото му площадче издигнати три бесилки и трима обесени да висят на тях. Духаше вятър откъм морето и телата на нещастниците, някак удължени, като живи се полюшваха на клуповете. По-нататък видяхме няколко къщи, изгорени до основи, а през селото като че ли беше минала чума, жив човек се не мяркаше по улиците, само кучета притичваха сегиз-тогиз с подвити опашки. Най-сетне срещнахме едно кюре, той лъхаше отдалече на вино и по рижата му брада се стичаха лигави слюнки.

— Сеньоре, защо селото ви е пострадало така? — попитах тоя безобразник.

— Господ го наказал! — отговори попът и се оригна. — Моите енорияши послушаха ония еретици, дето сте видели на бесилките, и отказаха да предадат на епископа в Генуа десятъка от вълната, дето бяха настригали от овцете си. Затова господ ги наказал!

Той се оригна, лиги потекоха от устата му и от погнуса викнах на кочияша, колкото ми държеше гласът:

— Карай! Карай, дявол да го вземе, докато не ми е причервенияло пред очите!

— Сеньоре, не викайте така! — прекръсти се уплашено кочияшът. — Ако искате да стигнем живи и цели в Генуа, дръжте си устата затворени и се правете, че не виждате нищо!

Пред самата Генуа ни спряха войници и началникът им попита кои сме и какво ще правим в града. Не му показвах препоръчителното писмо на миланския дук, а тикнах под носа му удостоверение на барон Людовик.

— Поръчано ми е да предам лично послание от барона до негово превъзходителство! — рекох.

Нито знаех кое е превъзходителството и такава ли беше титлата на най-главния в генуезката република, но навярно бях случил, защото началникът кимна благосклонно и заповяда на войниците да ни сторят път.

През цялото време Учителя мълчеше, очите му гледаха разсеяно, а лицето му беше станало сивопепеляво, като на човек, който се стяга за оня свят.

Като влязохме в града, аз рекох на кочияша:

— Закарай ни до пристанището, там ще ти платя!

Минахме през една улица, която беше поне десет пъти по-хубава от най-хубавата солунска улица и с толкова високи сгради, каквито не бях виждал досега. А в пристанището имаше закотвени кораби, колкото в Солун не пристигаха за една година. Не бих казал, че бяха повече от венецианските, но бяха струпани в един само залив, затова ми удивиха очите.

Скрих Учителя сред една камара от сандъци и тръгнах по кейовете да разпитвам тоя или оня моряк как може да се стигне до Окситания по море и до кое окситанско пристанище трябва да се пътува. Повечето моряци ми отговаряха, че окситанският бряг е дълъг, че от Генуа до Марсилия има най-малко пет-шест дена път при положение, че бог е добър и непрекъснато духа попътен вятър. Но ми казаха още, че между Генуа и Марсилия има и по-малки пристанища, откъдето също мога да тръгна за вътрешността на страната.

Върнах се при Учителя и го попитах за кой град във вътрешността на Окситания иска да пътува. Учителя ми отговори:

— Трябва да посетя много градове, но най-напред ми предстои среща с пастирите от град Ним.

Качихме се на един товарен двумачтов кораб, чийто трюм беше натъпкан с бурета и сандъци — маслини и сушена риба, а на палубата бяха накамарени денкове с платове, закупени от Византия. Настанихме се между денковете и пътуването ни до Марсилия мина горе-долу сносно, като изключим две неприятности: прекомерния ни бавеж по междинни пристанища, където корабът приемаше и разтоварваше стока, така че пътят ни се удължи с още десет дена. В Марсилия пристигнахме на 1 юни 1209 година. А втората неприятност се състоеше в това, че един моряк, като поиска да навре насила в устата на Учителя късче осолена сланина, аз взех, че го хвърлях

в морето. После се наложи да скачам от борда, за да го спасявам от удавяне, тъй като негодникът не умееше да плува.

В Марсилия купих за себе си един кон, а за Учителя — муле. Той и на мулето се полюшваше, но криво-ляво се държеше и повече го поддържаше духът, отколкото онова, дете беше останало у него като телесна сила.

Река Рона беше придошла и беше наводнила полетата, през които минаваше път за Арл, често се случваше да газим през мочурища. Духаше влажен вятър, по небето бягаха към север кълбести бели облаци. А където облаци се разкъсваха и се появяваше пролука, там се показваше такова синьо небе, каквото не бях виждал през живота си. Заран синевината беше прозрачна и толкова дълбока, че като се взирах в нея, чинеше ми се, като да ме издърпва неусетно нагоре. Към обяд небето ставаше лазурно, но се усещаше колко слънце има в лазура му, та изглеждаше, че се смее. Жена, която се смее, и не като моята Мария, току-що напъпила, а като зряла хубавица, каквито хубавици бяха например Атала и Беатриче. Това южно небе на Окситания напомняше по обед като че ли тяхната хубост.

Като говоря за природната хубост на тоя край, аз не забравям, разбира се, хората. Никъде не ни питаха кои сме, откъде идем и каква ни е вярата. Усмиваха ни се, пожелаваха ни добър път и с голяма охота ни предлагаха сирене, поддранили ябълки и смокини. Ако се бърках за пари, сърдеха се. Такива добри и чудни хора!

Така се случи, че аз дълги години кръстосвах окситанската земя и общувах с окситанските хора. И затова искам предварително да изкажа едно свое впечатление и за природата, и за хората. Хубавицата природа ставаше толкова по-пищна и засмяна, една тридесетгодишна невяста, която са събудили след сладък следобеден сън — колкото се отиваше по на запад към Тулуза и се слизаше по на юг — към Пиренеите, и на югоизток — към морето. В средата оставаха Алби и Каркасон, обградени с лозя, докъдето стигаха очите, а по крайбрежията ухаеха портокалови градини и радваха погледа белите цветове на смокините, в които едва забележимо се усещаше и малко от златото на янтара.

В град Ним останах два дена. Тук почувствувах за пръв

път тътнежа на бурята, която се задаваше от север. Зимата на 1946 година София, лекарския ми кабинет.

... И така, през есента на 1943 година в Париж ние се срещнахме с Мари отново — на Вандомския площад, под колоната на Наполеон, срещу онова място, където някога се е издигала къщата на Корней. Че не се лъжеха очите ни — това продължи секунда-две, а после се хвърлихме един срещу друг и се прегърнахме, сякаш през изминалите четири години от последната ни среща бяхме се търсили непрекъснато по света. Бяхме скитали къде ли не, за да се открием, и ето, че бяхме се намерили неочаквано, изведнъж.

— Боже мой! — шепнеше тя.

— Това си ти, Мари! — целувах я аз.

Тогава оня шишкав немски офицер мина край нас, навярно беше от интендантските части, и поучително рече:

— C'est mieux que faire boum-boum! — с неприятен немски акцент.

И ние мигновено изтрезняхме от тоя акцент, който неумолимо ни връщаше към действителността, уловихме се подръка и гузно, но с много щастие в душите си тръгнахме към Жарден де Тюйлери.

Седнахме на една скамейка на главната алея, недалече от входа. Наоколо беше безлюдно. Дадох ѝ бележницата, никой не ни наблюдаваше. След като я прочете набързо тя я накъса на ситни парченца, сви ги на топчици и с небрежен жест ги разпиля в канавката, сред навяната от вятъра пожълтяла шума. Поседа замислена някое време, после като че ли се стресна, сложи ръката си на моята ръка и попита:

— Откога си тук?

— От януари! — рекох. — Осем месеца живеем под един покрив! «*Sous les toits de Paris.*»¹

— Да! — въздъхна тя — «*Sous le toits de Paris.*». Ходим по едни улици, обикаляме едни площади и понякога може би сме се разминавали!

«Какво събира хората? — помислих си. — Какво ги

¹ «*Sous les toits de Paris*» — «Под покривите на Париж», френска популярна песен.

разделя — това изглежда по-ясно, но какво ги събира?»

— Омъжена ли си, Мари? — попитах.

— Когато се срещнахме с теб през 39-та, аз бях вече от шест месеца разведена. Сега съм на 34. Времето за любов не е изминало, не съм остаряла, но сега не ми се мисли за това. Сега ИМА други грижи.

— И аз съм в тия ГРИЖИ, Мари, но си спомням често за първата ни среща на Плас Конкорд. Ето — рекох, — Плас Конкорд е пред нас. Не е ли наистина чудно, че след четири години сме отново заедно на същото това място? Какво ни събра пак?

— Ами същото, което ни събра тогава! — усмихна се Мари.

— Но тогава се срещнах с много хора, с хиляди мъже и жени, а сега седя с теб!

— Е! — каза Мари и стисна леко ръката ми. — Ние станавме приятели тогава. — Тя мълча някое време, после попита: — А как е съпругата ти? Нали не си се развел?

— Не съм.

— Тогава ти ме уверяваше, че ѝ приличам. Приличам ли ѝ сега, или съм остаряла?

— Такава си, каквато те помня! — рекох.

— Благодаря! — кимна тя. — Ти си много добър. Ти и тогава беше премного мил с мен!

— Преувеличаваш! — поклатих глава. — Нищо особено не бях направил тогава. Това се случва «по пътя».

— Една случка по пътя?

— Но случка, която се помни, мила! Случка, която остава в душата като едно малко слънце, което не угасва никога.

— И когато това «слънце» не остане самотно, изгреят и други, в душата става светло, както някога, по Шан-зелизе?

— Може би! — повдигнах рамене.

— Но сега по Шан-зелизе е сумрачно, приятелю! — въздъхна тя. — Не забелязваш ли?

— Нека да е сумрачно! — махнах с ръка. — На мен ми е светло, защото те открих отново! — Наведох се и я целунах по устните. Тя не ми отговори. — Извинявай! — рекох изненадано.

— О, боже мой! — изохка тихичко тя. — Не ще ли бъде по-добре, приятелю, да не говорим за това?

— За кое, Мари?

— Изобщо че сме се срещали и така нататък.

— Както искаш! — рекох.

— Знаеш ли, по-добре ще бъде! — каза твърдо Мари.

Свечеряваше. Излезе вятър, размърдаха се и зашумяха сухо отвените в канавката пожълтели листа. Фенерите светеха нарядко, притъмняваше, сякаш бяхме в Булонския лес, а не в центъра на Париж.

— Време е да си ходя! — каза Мари. — Чакат ме и други неща!

— Още ли живееш там — до гарата Сен Лазар?

— Рядко се прибирам в къщи. Защо?

— За нищо. Просто се сетих!

— Рядко се прибирам! — повтори подчертано тя.

— Докъде да те изпратя? — попитах.

— До изхода. Ти ще тръгнеш към Риволи, аз — към Сена.

Слязохме по стъпалата и си подадохме ръце. Дори се целунахме, мисля, че тя поднесе първа устните си. Но това не беше одевешната сърдечна целувка, когато се срещнахме под колоната на Наполеон. Това беше нещо като целувка на добри приятели, които си пожелават «лека нощ».

Като минавах по Рю де ла Пе, срещнах група германски войници, понаправили главите си, да пеят замечтано и тъпо любимата си «Лили Марлен».

Върнах се в хотела си на улица «Боске» в отвлечено настроение. Помолих камериера на етажа да ми донесе бутилка коняк. Бях решил да пия, докато забравя в кой месец на годината сме влезли, коя е датата, какъв е денят. Никой нямаше да ме види, бях с а м. Но изпих само една чашка и блъснах шишето встрани. На масата лежеше пликът от писмото на Соня. Писмото бях изгорил.

Излегнах се на леглото и си помислих отново: «Какво среща хората и какво ги р а з д е л я?» От Вандомската колона до Тюйлери разстоянието се изминава за половин час. Какво беше станало през тоя половин час в сърцето на Мари?

И нещата започнаха да си текат, както преди. Предавах записки, пакети, а адресатите познавах според уговорената парола. Понякога се случваше «адресатите» да

изпратят до «адресантите» някоя записка чрез мен. Дохождаше тоя «адресат» (обикновено с превързано око), казваше паролата и аз му предавах писмото. Така вървяха работите. И Нана ме целуваше за «добро утро» всеки ден. Веднъж ми прошепна на ухото:

— Chérgi¹, научихте ли? Червената армия превзела вече целия Крим! И Керч, и Севастопол!

Целунах я от душа.

Валеше сняг, примесен с дъжд. Понякога заваляваше само сняг и понеже колите бяха намалели и движението беше слабо, улиците побеляваха — една рядка гледка за Париж.

Но когато започваше да се сипе сняг, завладяваше ме едно остро, мъчително чувство на носталгия. Сякаш бях ужасно жаден, а не можех да утоля жаждата си, дори с една капка вода. Какви ли видения не се появяваха пред очите ми! Видения и спомени — от родното село Арбанаси, похлупено като с бял овнешки калпак от снега, до Борисовата градина в София. Слушах «Les patineurs» при езерото до «Ариана» и чаках моята Снежана да свали кънките си и да излезе на брега.

Случи се през декември, към края на месеца, на два пъти да ми бъде определяна среща — веднъж на моста Йена, а следващия път на моста Александър — с дама, «облечена с черно палто, с черна воалетка на лицето си». Още първия път се сетих коя щеше да бъде «дамата» и тръгнах към моста Йена с развълнувано сърце. Стиснахме ръцете си, но не се целунахме, нали тя носеше своята елегантна воалетка пред лицето си, не беше удобно да я повдига.

Беше студено, откъм Сена подухваше пронизващ вятър, сипеше ситен, сух снежец. Хванахме се подръка, притиснахме се един до друг, за да ни бъде по-топло, и тръгнахме към Трокадеро.

— Ето че и конспирацията си имала своите приятни мигове! — прошепнах в ухото на Мари. — Иначе как щях да се видя с моята някогашна приятелка от Плас Конкорд?

— Защо «някогашна»? — попита Мари.

— Защото не иска да бъде «сегашна»! — засмях се и я притиснах по-близо до рамото си.

¹ Chérgi — мили.

— Приятелю, приятелю! — въздъхна Мари. — Нали решихме да не говорим за това?

— Ах, да! — рекох. — Имам слаба памет, извинявай! В градината, като се уверихме, че наоколо няма жива душа, дадох ѝ бележката; тя я прочете и ме запита:

— Имаш ли кибрит?

Изгорих бележката върху пламъчето на запалката си. Вятърът отнесе и разпиля изгореното.

— Наблизо има малки кафенета — рекох. И предложих: — Хайде да идем до някое от тях!

Мари дълго мисли, пристъпва от крак на крак. После рече:

— О, боже мой, боже мой! — и някак отчаяно ме улови подръка.

Вятърът духаше насреща ни, снегът ни заслепяваше, влязохме в първото кафене, което ни се стори по-малко луксозно. Слава богу, в това кафене имаше галерия и ние тутакси се изкачихме. Галерията беше слабо осветена, нямаше никого, масите бяха празни. Избрахме си маса в най-сумрачния ъгъл, настанихме се и тогава чак Мари повдигна воалетката си. Сините ѝ очи ми се усмихнаха тъжно и ласкаво, както ми се бяха усмихнали онази сутрин преди четири години, когато си казахме «сбогом» след кратката ни любов.

Попитах я:

— Къде ще прекараш Новата година, Мари? Искаш ли да идем пак в оня бар, над станцията Трините, където те отведох след забавната история в бижутерияния магазин на Риволи? Навярно сега там още свирят «Les patineurs»! Там свиреха само класически валсове, може би ги свирят и сега?

— Не зная! — каза Мари. — Не съм стъпвала вече в оня бар.

— Аз си поръчах смокинена ракия, а на тебе предложих уиски, спомняш ли си?

— О, да! — поклати глава Мари. — Имаше и козе сирене, поръсено с черен пипер. Такова сирене вкусих тогава за първи път.

Като спомена за козето сирене, кой знае по пътищата на какви тайнствени асоциации в паметта ми се мярна тутакси образът на Едмонд. Едмонд, монтьорът на вело, Луизиният мъж. Бях го потърсил наскоро след присигането си в Париж, но над работилницата му беше спусната

ролетка, заключена със секретен катинар. Кой знае къде се беше запиял! Може би в Монферие? И като се сетих за Монферие, видях плевника на Бернарови и Луиза — по бяла риза, с елече и синя фуста, изпъстрена с червени цветчета.

— За какво се замисли? — попита Мари и през очите ѝ премина тревожно облаче. Нежната им синевина стана по-дълбока и в дъното ѝ като че ли проблеснаха далечни светлини.

— Мисля си колко ще бъде хубаво, ако на Нова година идем пак в оня бар! Ще потанцуваме и ще си мечтаем за хубави неща!

Донесоха ни коняк и кафе. Мари изпи кафето си, но до коняка не се докосна.

— За най-хубавото нещо не се мечтае, а се работи! — забеляза тя. — Навярно се сещаш какво имам пред вид!

Тя имаше пред вид освобождението от фашизма, победата над нацистката чума.

— Става дума за по-дребни мишени! — засмях се аз. — Искам на Нова година да пиеш уиски, аз — ракия от смокини и на масата ни да има козе сирене, поръсено с черен пипер. Искам да танцуваме какво да е танго. Искам в полунощ да те целуна по устните и да ти пожелаю щастие. Това не са дори «неща», а «нещица».

— А после? — попита Мари.

— За «после» не искам да мисля. Нека оставим това «после» само да почука по сърцата ни и да си предяви правата.

— Скъпи мой, нали си дадохме дума да не говорим за такива неща? — погледна ме с упрек Мари.

Почувствувах да се надига в душата ми раздразнение и рекох:

— Мари, ти сериозно ли си решила да изпратиш по дяволите всичко онова, което е било помежду ни?

— Бих искала да повярваш, че никога нищо не е било помежду ни — каза тя. — Помъчи се да повярваш! Толкова ли е трудно?

Повдигнах рамене. И след като помълчах някое време, попитах:

— Как мислиш, Мари, за Нова година ще има ли сняг?

— Не зная! — каза Мари.

— И аз не зная! — рекох.

Повиках сервитьорката. Пред входа на кафенето подадох на Мари ръка:

— Сбогом! — засмях се пряко сила. — И смятай, че нищо не помня вече от онова, което е било!

Сутринта на 30 декември, тъкмо се бях обръснал, на вратата ми се почука. Нямах «опасни» неща в стаята си, но през сърцето ми премина една позната болезнена тръпка, усещал я бях в София, и то неведнъж. Отключих и останах, както се казва, «гръмнат»: пред мен стоеше... Нана!

— Какво ти е дошло на ум, малката ми! — отдръпнах се от вратата, за да ѝ направя път. И макар че се мъчех да изглеждам шеговит, в гласа ми прозвучаха нотки на строгост. Не беше нито разумно, нито етично да се забърквам в истории с това бърливо и агресивно същество. Затова не ѝ предложих да свали палтото си, а ѝ посочих с глава единствения стол, върху който не беше натрупан никакъв багаж. — Наистина, Нана, какво ти е дошло на ум? — рекох. — Нали си имаме уговорка с тебе, защо бързаш?

За моя изненада, Нана не пожела дори да седне.

— О, господине! — каза тя.

— Нали бях до вчера «chéri»? — усмихнах се, за да не я огорча съвсем.

— Chéri, работата не е толкова весела, колкото си мислите! — каза Нана. За пръв път очите ѝ ме гледаха тревожно и угрижено. — Не трябва да дохождате вече в клиниката! — отсече важно тя.

— Какво се е случило, Нана?

Тя погледна към вратата, после се приближи до мен и предпазливо зашепна:

— Вчера, след като вие излязохте, дойдоха при господин Бруйя двама германски офицери от Гестапото. Сметнах за свой дълг да послушам какво ще си приказват с моя шеф. Те разговаряха тихо, господине, но аз на два пъти чух да споменават вашето име. А когато, господине, гестаповци започнат да се въртят около някое име, от това добро не излиза. Ако питате мен, вие не трябва да дохождате повече в клиниката. И макар да изглежда смешно, че се бъркам във вашите работи, господине, аз бих ви посъветвала да изчезнете тутакси от този хотел!

Ето, значи, каква била Нана! А и самият аз през последните един-два дена имах чувството за някакво невидимо, но опасно присъствие около себе си. Така «чувствах» змиите по камънаците около Гренада, когато ме изпращаха на разузнаване: не виждах пепелянката, но «чувствах», че е наблизо. И тя изпълняваше наистина, изведнъж привличаше очите ми като биологичен магнит.

— Ти си чудесно момиче, Нана! — рекох. — Непременно след победата ще се ожения за теб!

— Оставете шегите за след победата, господине! — каза Нана.

Погледнахме се, както никога не бяхме се поглеждали досега, и кой знае, навярно си казахме с очи някои думи, които беше опасно да се изрекат на глас.

След пет минути бях готов за път. Прибрах в малкото си куфарче-чанта някои дреболии и рекох на Нана:

— Ще се измъкна с товарния асансьор. Ти постой още десетина минути тук, а на излизане мини тържествено през централния вход. В най-лошия случай ще лъжеш, че си била при мен по любов!

Целунах я по бузите и през още безлюдния служебен коридор поех към двата товарни асансьора.

След като се разкарах около два часа по станиците на метрото, за да се очистя от евентуални «опашки», отбих се в онова бистро на авеню «Рап», където обикновено дохождаше сутрин «Люсиен». Той ме беше изпреварил. Седнах на масата му с гръб към витрината и набързо разказах новините, които ми беше донесла Нана.

— Много е възможно да си попаднал в мрежата им — поклати глава моят български събрат. — Ти се срещаш с различни хора, някои от тях са под наблюдение може би. . . Но в клиниката на доктор Бруйя и в хотела си няма да се завръщаш, разбира се. . . Нито ще поддържаш с мен връзка. . . Без да искаш, може да ми навлечеш голяма беля! . . . Изобщо с наши българи няма да се срещаш. Ще работиш с френски другари. Запомни тоя адрес: «Ке дьо ла рапе: ъгъла с улица Вилио, кръчмата «Льо Пероке». Там ще търсиш «Пер Гоше». На тоя «Пер Гоше» ще кажеш много здраве от Люсиен и ще му разправиш това, дето разказа на мен. . . Само да не забравяш, че си «доктор Мишел». Туй ти е името. . .

Като изскочих по моста Алма на десния бряг на Сена, стигнах до кръчмата «Льо Пероке» към обяд. Беше влажно

и студено, навремени превалияваше ситен, едва видим дъжд.

Стара сумрачна кръчма с десетина маси и една тръпчива миризма на кисело вино и тютюн «Житан» — мъчно можеха да се свържат тия неща с прекрасната птица, каквато беше папгалът. Беше все едно да свързваш понятия като например сирене и теоремата на Питагор. Зад ламаринения тезгях на кръчмата стоеше човек на средна възраст, пълничък, кръглолик и червендалест, с весели светли очи. На главата си имаше готварско кепе, закръглението си кръст беше препасал с кожена престилка. Свалих учтиво шапка и попитах къде мога да видя мосю Пер Гоше. Тоя добродушен човек зина от изненада и някое време ме гледаше, като да съм паднал от Марс.

— Кой търси Пер Гоше? — попита той.

— Търси го доктор Мишел по препоръка на господин Люсиен.

— Хм, виж ти! — Той като че ли не можеше да надвие изненадата си и все ме гледаше, като наистина да бях паднал от Марс. — Доктор Мишел търси Пер Гоше, казвате. По препоръка на...

— На Люсиен! — повторих.

— Е, добре, щом ви изпраща Люсиен!... Хм... Заповядайте! — и ми посочи да вървя пред него, като заобиколя тезгяха. Отворих една врата, влязох в мрачен коридор, оттам се спуснахме в избата на кръчмата, натъпкана с бурета, до замайване наситена с миризма на вино и коняк. През тясна вратичка, затулена от празна бъчва, влязох в една просторна стая и там изведнъж ме лъхна на уют. Подът беше постлан с провансалски черги, една кръгла масичка, върху която имаше ваза с голям букет от хризантеми, две легла, покрити с чисти бежови одеяла. Светеше лампа със зелен абажур, от нисичкото сутеренно прозорче скъпернически се цедеше малко от меката светлина на деня. Пред долап, висок до тавана и опатинирани врати, украсени с резба, стоеше строен мъж, по-млад от мен, с кожено яке и кадифен панталон, с графитеночерни очи и също такава коса, буйна и естествено къдрава, един истински провансалски тип!

— Мосю Пер Гоше — обърна се към него кръчмарият, — водя ви доктор Мишел, по препоръка на мосю Люсиен!

Пер Гоше ме разглеждаше внимателно и аз изпитвах

чувството, че ме обгарят черни пламъци от горе до долу. Той ми подаде ръка и по южняшките му устни се появи топла, но сдържана усмивка.

— Съблечете се и седнете, доктор Мишел! — Той отвори долапа и извади оттам закачалка. — Заповядайте, окачете балтона си, ето че имаме готовност да посрещнем един елегантен гост!

— Благодаря! — усмихнах му се и аз, макар да не ми беше до усмивки, и не без малко учудване забелязах, че в долапа имаше окачени и женски дрехи.

— Гардеробът е смесен! — рекох. — Да не би да съм притеснил неволно с присъствието си някоя дама?

— О, докторе! — махна с ръка Пер Гоше. — Не се вълнувайте чак толкова! Когато целия свят е притеснен, в реда на нещата е и някоя дама да бъде притеснена. Не се тревожете, моля ви!

Докато говореше и се шегуваше, очите му спокойно и внимателно ме проучваха и като че ли ме претегляха на кантар. Почувствувах една лека струйка на неприязън да се промъква в душата ми. Той беше по-млад и сигурно биографията му не беше по-богата от моята. Пък и тая негова провансалска мъжка напереност не ми допаднаше много, никога не съм изпитвал възхищение от тореадорската хубост!

Седнах пред масичката с хризантемите, извадих лулата и тютюна. Той се намести на леглото, което беше под прозорчето, така че да ме гледа право в лицето.

— Колкото тия хризантеми са обичайни за нелегална квартира, толкова и псевдонимът ви отговаря на вашата външност! — рекох.

— Всичките мъже от нашия край, а аз съм от Юга, са хубавци! — засмя се той. — Но трябва да ви кажа, че пред жените от Юга ние не вървим много. Нашите жени имат слабост към Севера! Колкото до псевдонима ми, измислиха ми го моите по-стари другари. Наложих се аз да ръководя временно по-възрастни другари, да ги наставлявам в някои работи и те ми измислиха прякор «таткото». Татко Гоше! А за хризантемите вие, докторе, трябва да се досетите сам, като видяхте женските одеяния в долапа. Истинските парижанки дори когато са в нелегалност, не могат без цветя! Както и истинският южняк не може без това! — Той измъкна изпод възглавницата на леглото едно плоско шише. — Ракийка от смокини! —

Той погали с поглед шишето и отново го скри под възглавницата. — Но, докторе! Нито аз си позволявам, нито ще позволя на когото и да било от другарите си да вкусят от тоя еликсир, докато не дойде Победата! Когато издигнем отново френското знаме над Отел дьо вил, аз ще излея туй шише в гърлото си до капка! А между другото ние с вас се познаваме, но от разстояние! Ето как се пресичат пътищата на хората, докторе! По най-невероятен начин. Ние с вас сме си кореспондирали вече няколко месеца, но посредством трети лица, разбира се! И така, скъпи докторе, оня бонбон, Нана, ви изненада тази заран ранорано в хотела, а? Ха-ха! Все пак лошите известия ви бяха поднесени от едни хубави устица, нали? Да благодарим на бога, случва се човек да научи, че е в капана с двата си крака направо от някой гестаповски офицер!

— Не знаех, че Нана е ваш човек!

— Искате да кажете «наш»?

— Да речем!

— И аз не зная нищо за Нана. Колкото по-малко неща знае човек за тоя свят, толкова по-добре!

— Но вие знаете за мен доста неща!

— Зная.

— Какво собствено?

— Каквото е необходимо! — Той помълча и се усмихна: — Имам информация за вас и от източници, за които никога не бихте се сетили! Да, да! Знаете ли, днешният ден ще бъде ден на сюрпризи за вас! Търпение!

— Не обичам загадките! — рекох. — Бих предпочел да говорим по-делово.

— От много деловитост понякога боли глава, докторе. Нещата са ясни: вие сте при Пер Гоше и ще бъдете при него неопределено време. Ще имате добрината да не си показвате носа навън по понятни за вас причини. Поне за известно време.

— Не съм свикнал да стоя без работа! — рекох.

— Ако стане нужда от рискове, ще ви рискуваме, докторе! В такъв случай вие няма да излезете с вашия елегантен балтон, разбира се, и с вашата още по-елегантна шапка, както ви знаят от Гестапо. Ще се погрижим да носите нещо по-обикновено.

— Как се казва кръчмарят?

— Кръчмарят ли? Е, наричайте тоя човек «братовчеда Морис»!

— Ще изпратя братовчедата Морис да ми купи от някой вехтошар каскет и износена полушубка.

— Ще видим това, скъпи докторе, защо бързате? Аз имам тук един дебел скиорски пуловер, ще ви го дам веднага. С него може да се поразтъпчете до братовчедата Морис, няма да прави впечатление на публиката. Свалете това безупречно сако, тука прият виното си стрелочници от лионската гара и носачи от кея!

Описвам по-надълго първата ми среща с Пер Гоше не защото имам слабост към подробностите, а защото тоя човек, бърбив като повечето южняци, изрече една мисъл която заседна дълбоко в душата ми. Той каза, без сам да се замисля нито миг над думите си: «Ето как се пресичат пътищата на хората, докторе!» Нашите пътища се пресякоха и пресечката, поне що се отнася до мен, остави в душата ми дълбока и незаличима следа.

Вечерта при Пер Гоше дойде жената, чиито дрехи бях забелязал в долапа. Дойде Мари. Като ме видя до масата с хризантемите, тя ужасно пребледня, толкова, че едва не припадна. Горката, устните ѝ едва можаха да прошепнат: «О, вие ли сте!», и аз скочих, за да ѝ отстъпя мястото си на стола. А Пер Гоше се засмя:

— Нали ви казах, докторе, че ще имате днес още един сюрприз!

Стори ми се, че в смеха му прозвуча някаква нотка на скрито злорадство, но може би се лъжех, аз самият бях развълнуван не по-малко от Мари. А когато човек е развълнуван, много неща стигат до слуха му преиначено, понякога фалшиво.

— Имате право, Пер Гоше! — рекох. — Не очаквах, че ще се срещнем с тази дама в кръчмата на братовчедата Морис! И ти, Мари — обърнах се към нея нарочно на ти, — не очакваше, че ще се видим тук, нали?

— Ние ще имаме един малък разговор тази вечер! — каза Мари. Бузите ѝ бавно започнаха да възвръщат естествения си цвят. — Чакаме още двама другари.

— Случайно узнах, че живееш тук! — казах небрежно, като захванях да тъпча лулата си с тютюн. — Видях в долапа черното ти манто. Нали беше с него, когато се срещнахме през есента под Вандомската колона?

— С него бях — каза ни жива, ни умряла Мари.

— Тя не се прибира доста време вече в квартирата си — кимна към нея Пер Гоше. — Поради същите причини, докторе, които подгониха и вас за кръчмата на братовчеда Морис!

— Какво да се прави! — повдигнах рамене.

Мари мълчеше поруменияла. Тя гледаше като хипнотизирана хризантемите. Дожаля ми. Но за нея ли, за себе си ли — не разбрах.

Дойдоха другите двама — докери от пристанището. Те бяха на ръст с ъ в с е м докери — ниски и плещести, с дебели, яки вратове. Единият беше синеок и гледаше добродушно, по детински някак; другият, с жълтеникави котешки очи, имаше вид на човек, комуто мъчно «минават» разни «номера».

Мари погледна часовника си, после се обърна към Пер Гоше:

— Мисля, че може да започваме вече? — И като го видя да кима благосклонно, тя се обърна към жълтоокия: — И така, Луи, какво ново ще докладвате за «Жантийом»? Потвърждават ли се слуховете?

— Потвърждават се, мадам! — поклати глава жълтоокият.

— Каква «мадам» съм ви аз! — рече с кротък укор Мари. — Наричайте ме другарко, сестро, само не «мадам»!

— Потвърждават се, другарко! — продължи жълтоокият. — Слуховете излязоха верни. Нека да каже Гастон какво е чул от съседите!

— От кои съседи? — сепна се Гастон.

— От нашите хора, дето работят на Ке дьо Берси!

— Ами да! — усмихна се Гастон. — Съседите най-достоверно казват, че «Жантийом» е ангажиран за през новогодишната нощ от трима висши гестаповски началници. Двама от тях ще тръгнат към единайсет и половина часа вечерта от Ке дьо Берси, като натоварят на «Жантийом» новогодишната кльопачка и пиячка. Малко преди дванадесет часа ще вземат третия офицер от лувърския кей, който пък ще натовари сандък с илюминации. «Жантийом» ще бъде разкарван по Сена от някакво оберлейтенантче.

— От Берлин са им пристигнали за тая вечер специални мадами! — обади се жълтоокият. — Откакто една наша

отрови помощника на коменданта, нямат вече доверие в нашите курви. Викат си свои, от Берлин.

— Аз съм осигурила вече моторница! — каза Мари. — Когато «Жантийом» спре на лувърския кей, един от нас трябва да го приближи с моторницата и да подхвърли на палубата му новогодишен подарък. Кой е шофьор?

Двамата с Пер Гоше повдигнахме ръка.

За пръв път тази вечер Мари ме погледна открито и очите ни се срещнаха. И ми се стори, че в нейните очи се разпискаха на вълни, на вълни две мъчителни чувства — на безкрайно смущение и на безкрайна молба.

— Защо се предвземате, Пер Гоше? — обърна се тя с укор към приятеля си. И многозначително замълча. В мълчанието ѝ сякаш чух: «Ти представляваш Центъра, приятелю, и отлично знаеш, че не е уместно да участвуваш в подобни акции. Защо наистина се предвземаш?» — А вие — тя се полуизвърна към мен, — вие сте чужденец!

— На него е разрешено! — каза Пер Гоше. — Той се води като наш.

— Но той е чужденец все пак!

— Няма «чужденец»-«нечужденец». Той е наш. Толкоз!

— Тогава ще ида с него и аз! — каза твърдо Мари.

Пер Гоше я изгледа учудено, стреснато, сякаш не можеше да повярва на ушите си. После очите му изригнаха яростни пламъци, чисто по тореадорски. Но, изглежда, осъзна след миг само, че е ПЕР ГОШЕ, и се овладя.

— Както искаш, това си е лична твоя работа! — рече той.

Останалото за тая вечер са подробности. Ще ги спомена с няколко думи. Като стана време за лягане, Пер Гоше ми посочи леглото, което беше до вратата, и ме предупреди, че там спяла Мари.

— А ние двамата ще спим тук! — и той кимна към леглото, което беше под прозореца.

Ние бяхме едри мъже, беше достатъчен само един поглед, за да ни стане ясно, че то не може да ни побере двамата, в никакъв случай. Тогава Пер Гоше извика по южняшки: «По дяволите! — И още: — Спете вие двамата тук! Аз ще се кача на тавана!» — и бързо излезе.

Останахме с Мари сами. Тя седна на леглото си прекършена, захлупи лице в шепите си и като че ли замря.

Постоях някоя и друга минута, без да продумам. Какво можех да ѝ кажа! После взех балтона си и отидох в кръчмата, при братовчедата Морис, да му правя компания. Бяха останали край масите двама-трима клиенти, но и те скоро си отидоха. Братовчедът Морис заключи, постави на тезгяха две шишета с коняк и заговорнически ми смигна. Отговорих му по същия начин. Приказвахме си до среднощ, сетне събрахме няколко маси и всеки се зави с палтото си. Братовчедът Морис захърка почти моментално. А аз до призори си мислех за какво ли не и благославях шишето с коняка едва ли не със сълзи. То ми беше помогнало да приема някои неща такива, каквито бяха, и да не дълбая мозъка си с проклети въпроси.

31 декември, 1943 година. Десет часът вечерта.

Над Сена беше паднала лека мъгла, прехвърчаше рядък, ситен снежец. Пред моста Толбиак ме посрещна жълтоокият докер Луи. Бях с испанско таке, в левия вътрешен джоб на шофьорската си полушубка усещах тревожната и солидна тежест на 9 мм броунинг, с който ме беше въоръжил Пер Гоше.

— И сега не е лошо — рече Луи, — но ако се посгъсти мъглата, ще стане още по-добре!

Преминахме мълчаливо през моста и на другия му край ни посрещна един дребен железничар, с фуражка без шинел. Луи ми пожела успех, стисна ми ръка за Новата година и си отиде. Направихме десетина крачки по кея, срещу течението на реката, и из мъглата се появи, изплава сякаш, силуетът на Мари. Познах я, макар че носеше фуражка и палто на служещ от държавните железници.

Стиснахме си мълчаливо ръце.

Беше тихо, както бива винаги късно вечер по този кей. Минахме през няколко реда релси, заобиколихме вагони и отново се оказахме срещу моста, пред един доста усамотен товарен вагон.

— Ще влезете в будката — прошепна железничарят. — Прозорчето гледа точно към онова място насреща, където ще акостира «Жантийом». Видите ли светлините, му, слизате по рампата и се настанявате в моторницата. Тя е завързана на първия кол от дясната страна на Тол-

биак. Моторът ѝ уж е обезшумен, но вие не натискайте твърде газта. И не забравяйте да дръпнете шнура на пакетчето, преди да го прехвърлите на «Жантийом». Е. . . — Помълча някое време и ни подаде ръка: — Лека нощ и честита Нова година! Да ни донесе победа и да е чиста от бошове!

Изчаках го да изчезне в мъглата, после отворих портичката на кабината, влязох вътре и подадох ръка на Мари. Седнахме на тясната дъсчена пейка и веднага се почувствувах, като да съм в някакъв батискаф, на самото морско дъно, толкова глуха и потискаща беше тишината. Едничкият шум, който стигаше до ушите ми, беше дишането на Мари. Погледнах през прозорчето — светлините на отсрещния бряг се сливаха в мъглата като едно лъкатушно жълтеникаво сияние.

— Непременно ще забележим «Жантийом! — рекох на Мари. — Не се безпокой. — И понеже тя мълчеше, продължих: — Сега е десет и четвърт. До единадесет и четвърт имаме на разположение цял един час!

— Да! — каза Мари.

Усетих я да трепере като от треска. Кабината беше един хладилник.

— Много ли ти е студено? — попитах.

— Има ли значение!

Взех ръцете ѝ, бяха ледени. Започнах да ги разтривам, приближих ги до устата си, духнах им, както се духа в ръцете на изстинало дете. Тя не се противеше.

— Нали няма да помислиш нищо лошо, ако те прегърна? — рекох. — Ще ти стане по-топло!

— Няма! — прошепна тя.

Прегърнах я през раменете, а ръцете ѝ скрих под палтото си.

Така седяхме в тъмнината, на самото морско дъно сякаш, и мълчахме.

— Мари — извадих за секунда-две ръцете ѝ от пазвата си и ги целунах, — какво да ти пожелаая за Новата година?

— Каквото ти хрумне! — каза Мари.

— Най-напред — рекох — да дочакаш победата.

— А после?

— После да си много, много щастлива!

— А как например?

— Да работиш, без да се притесняваш и да те прите-

снят; да имаш съпруг, който да те обича; да имаш време да мечтаеш и да си спомняш без тъга за миналото. Какво друго? Е, и деца, разбира се!

— Прекалено си мил! — каза Мари.

— А на мене би ли пожелала нещо? — попитах.

Мари помълча, после рече:

— Никога, никога да не става нужда да протягаеш ръка на жена, която гонят полицаи!

— Друго?

— Да бъдеш щастлив!

— А как например?

Почувствувах, че се усмихва, тънката ледена корица помежду ни беше започнала да се топи.

— Да работиш, да имаш съпруга — впрочем, ти я имаш, извинявай! Да ти остава време за мечти и да си спомняш — не с лошо, а с добро — някои минали неща.

Целунах я деликатно по устните. Тя едва ми отговори, но отговори.

— Хайде да си представим, че идната Нова година пак ще бъдем заедно. Как си представяш новогодишната вечер?

Тя се притисна силно до мен и въздъхна. После рече:

— Ето как си я представям. Пак сме двамата в оня бар, под станцията Трините. Оркестърът свири «Les patineurs». Ти ме каниш да танцуваме и аз слагам ръката си на рамото ти. Танцуваме.

— После?

— Няма «после». Това ми стига. Танцуваме. Оркестърът свири безкрайно «Les patineurs». И ние безкрайно танцуваме. . .

Наведох се да я целуна, но се сепнах — стори ми се, че в прозорчето се появи светлина. Изправих се — на отсрещния бряг блещукаха размазано светлините на «Жантийом».

Ето как се развиха нещата по-нататък. Накратко.

Изтичахме по рампата до мястото, където беше вързана моторницата. Мъглата беше се разредила, но затова пък над света се сипеше прекрасен сняг. Видимостта беше станала още по-лоша, годината, която си отиваше, като че ли беше решила да се покаже добра към нас.

Отвързах лодката, седнах зад кормилото, Мари — до мен.

Направих широк завой, за да изляза в гърба на «Жан-

тийом», но по-надалечко. Угасих мотора. Водата се плискаше около бордовете, а снегът се люшкаше и ни криеше в диплите си.

«Жантийом» потегли най-после. Изчаках да вземе преднина, запалих и едва-едва подадох газ.

Така го следвах отдалече, докато той стигна лувърския кей и пристана. Тогава дадох газ и като стигнах на петдесетина метра от кърмата му, изключих. Течението бързо ни понесе и след около две минути ние се изравнихме с десния му борд. Тогава взех пакета, който беше оставен в краката ми, под кормилото, дръпнах шнура му и с едно малко усилие го прехвърлих зад фелшборда на «Жантийом».

— Бързо към кея отляво! — прошепна задъхано Мари.

Дадох рязко газ, после отнех и с риск да се обърнем направих рязък завой. Вода плисна в краката ни, загребах, но в последната секунда моторницата се изправи и плавно пристана на кея. Сkochих, подадох ръка на Мари и буквално я изтеглих от седалката. Беше тихо, снегът се сипеше на гъсто, кротко, шумолеше нежно, едва чуто в ушите ми. И в тоя миг отсреща изригна светкавица и адски трясък разтърси нощта.

Излезли бяхме на кея «Волтер», но накъде трябваше да бягаме, не ми идеше на ум. Мъгла сякаш беше обгърнала мозъка ми, голямото напрежение беше ми подеиствувало като силен алкохол.

Тогава Мари ме улови за ръка и ние хукнахме нанякъде. Изтичахме по една широка улица, после свърнахме наляво, по друга. Все тичахме, а наоколо ни беше пусто като в напуснат град.

После тръгнахме ходом, защото се задъхвахме, въздухът ни се свърши. И Мари все ме държеше за ръка. Насреща ни се откри нова пресечка и тъкмо се запътихме към нея, зад нас се зачу тропот на ботуши и прегракнал глас извика на немски: «Стой!»

Понеже забавих крачките си, Мари мина зад мен и като ме буташе по гърба, отчаяно викаше: «Надясно, надясно!» Екна изстрел и в същия миг престанах да усещам ръката ѝ. Мари се строполи зад мен. Извъръщайки се, измъкнах броунинга и стрелях срещу фигурата, която излизаше из ресните на снега. Беше германски войник. Той залитна и се захлупи на плочите по лице.

Коленичих до Мари. И тя лежеше по лице, на снега.

Извадих от шубата си фенерче и светнах — снегът беше почервенял под главата ѝ. Взех ръката ѝ, не усетих никакъв пулс. Изхълцах ли, изплаках ли, не знам. После се изправих, стоях миг-два втренчен в посоката, откъдето беше изскачил немецът, но отпреде си виждах само сняг. Около мене имаше само сняг, пустош и тишина.

Мушнах обратно броунинга в джоба си и свърнах по улицата, която беше ми посочила Мари.

Лято 1258-о, есента, Монферие, в дома на Бернарови. Благословете и ни пощадете!

Откъм Сен Бартеlemi надойдоха облаци, заваля дъжд, по Монсегюр пълзят мъгли. . . Иде краят на есента, трябва да се стягам за Милано, защото усещам по кожата си как инквизиторите от Фуа ме дебнат и хищно потриват ръце. Изгарят от желание, тия зверове, да поправят грешката на Юг де з'Арси, палача на Монсегюр.

На втория ден след като пристигнахме в град Ним, немските богомили, които тук се наричат КАТАРИ (богомилите в цяла Окситания се наричат КАТАРИ), свикаха в залата на общината малък църковен събор. Тоя събор беше свикан всъщност от Учителя Йосиф, когото и тук почитаха като представител на българската богомилска църква. А българската богомилска църква, както и в Конкорето, се тачеше като МАЙКА на всички богомилски църкви.

В залата на общината, която сеньорът на Ним представи драговолно, дойдоха двадесетина катарски първенци, които тук наричат, както и у нас, «свършени». И те като българските си събратя бяха окльошавели хора, ходеха с власеници — някои бели, други черни, — имаха смирени и кротки лица на светци, само очите им горяха. И очите на моя барон Людовик горяха понякога, но техният огън беше огън унищожителен, зъл, убиваш, а у тия хора той беше повече като с в е т л и н а, каквато е на пример светлината на слънцето, когато изгрее внезапно през навъсен януарски ден. Такъв беше огънят в техните очи.

А за двата цвята на расата им, белия и черния, научих още през първия ден на събора. Бели власеници носеха свършените, които във вярата си не се различаваха по нищо от вярата на Учителя Йосиф. Свършените, дето

носеха черните раса, наричаха себе си «драговищци». Тоя ден, като слушах пренията им с Учителя Йосиф, разбрах в какво се различава вярата им от нашата вяра. Те смятаха Сатанаил за равен на бога. Драговищците казват: както Доброто е вечно, така и Злото е вечно. Бог на Доброто е нашият бог и син му — Духът Исус. Бог на Злото е Сатанаил. От началото на времената Доброто и Злото враждуват помежду си. Винаги е имало и винаги ще има Добро и Зло. Драговищците казват: само душите на тия от хората, които живеят строго по божите закони, изложени от Духа Исус, записани от евангелиста Йоан и отчасти записани от другите евангелисти; само тия души ще идат в царството божие и ще имат достъп до престола на Отца. А душите на всички останали, които не живеят по божите закони, но живеят по законите на Злото или само отчасти живеят по законите на Злото, или само отчасти по законите на Доброто — всички те са обречени на Сатанаил и ще бъдат в неговото царство до края на безкрайните времена.

Според богомилството на Учителя Йосиф душите на всички полуправедници и полугрешници, каквито са повечето от хората — ще пребъдат на някое от долните небеса и там ще дочакат Апокалипсиса, тоест Страшния съд. Когато според тях настане Страшния съд, Духът-Исус ще низвергне Сатанаила за вечни времена в огненото му царство, а полуправедниците и полугрешниците ще изведе от долните небеса и ще ги възведе на Седмото небе, където е царството божие и където блаженствуват душите на праведниците, дошли при Отца от деня, когато грешната им плът е била предадена на Смъртта.

На събора в Ним Учителя Йосиф казваше на съвършените, които бяха облечени в черни власеници, на драговищците:

— Начало на живота е Доброто и Доброто е родило живота. Злото унищожава живота, а не създава живот. Ето защо в начало е било Доброто, а Доброто е бог. Това отговаря на първите редове у Йоановия запис: «В начало беше Словото и Словото беше у Бога, и Бог беше Словото.» Защото Словото, както го е разбирал Йоан, е било Доброто начало — Доброто, което ражда живот.

Учителя Йосиф казваше още на драговищците, катарите, които ходеха облечени с черни власеници:

— Вие отричате Страшния съд и с това допускате у

бога наличие на зла воля. Защото само бог със зла воля може да отвърне лице от разкаяните полугрешници и полуправедници и да ги низвергне във вечните мъки, в царството на Сатанаил. Но ако у бога имаше наличие на зла воля, той нямаше да бъде Бог-Слово, тоест Бог-Добро. У бога няма зла воля и затова той ще изведе в деня на Страшния съд всички разкаяни полугрешници и полуправедници в своето царство, при светлината. А Сатанаила ще проводи в огъня, за да остане в света само Доброто.

Учителя Йосиф казваше на драговиците:

— Защо хвърляте в отчаяние обикновените хора, каквито са полуправедниците и полугрешниците, като им убивате надеждата, че все някога ще възлязат при Отца? Когато отчаяние обхване човека, у него доброто замира, а се възражда злото. Ето защо вие не бива да отчайвате хората. Като ги отчайвате, вие ги подготвяте за злото. . .

Вечерта на тоя ден сеньорът на Ним ме повика в замъка си. Неговият замък не беше внушителен и разкошен като замък на миланския дук, но беше приветлив и дори по-отворен за слънцето от замък на конкорецкия маркиз. Сеньорът беше в години вече, макар отвореното му лице, гръмкият му смях и охотата, с която вдигаше чашата, да заблуждаваха очите. Синът му, който присъствуваше на вечерята, беше с четири години по-голям от мен.

Бях под впечатлението на думите, които бях чул през деня от Учителя, затова не се отказах нито от едно от ястията, които ни поднасяха, но от всяко си взимах по малко. Не се отказах и от разните южни вина, които се разливаха на трапезата, но от всяко вино си отпивах само по глътка-две. Като ме гледаше такъв предпазлив, сеньорът се засмя и поклати глава:

— Виждам, сеньоре, че сте решили май да тръгнете по пътя на вашия катарски епископ. Ако продължавате по тоя начин, след година-две ще преминете, струва ми се, само на тревица и вода!

— О, сеньоре! — сложих аз ръка на сърцето си и му се поклоних. — Вие ме виждате в прекалено добра светлина. От душа ви благодаря. Но ще ви кажа, сеньоре, че аз не съм достоен за такава висока оценка. Никога не

бих могъл да тръгна по пътя на нашия български епископ. Никога не бих могъл да бъда толкова чист в душата си, колкото е той, нито да пренебрегвам тялото си до такава степен, както той го пренебрегва. Аз съм полугрешник, полуправедник, сеньоре, не бягам от изкушенията, но не искам и да им се отдавам напълно. А катарите, както и българските богомили, са чисти хора.

— Това е вярно! — каза сеньорът и в знак на съгласие с думите ми вдигна чашата си и я изпразни до дъно. — Напълно е вярно! — повтори той. — Между моите катари не съм спипал досега нито един разбойник, крадец или клеветник. Те са изобщо добри хора. Но като споменахте за българските богомили, аз ще ви осведомя, сеньоре, че на север църквата и властите наричат катарите «бугри». По-презрителна дума от тая няма, сеньоре! Пък като гледам вас и като зная как българите са наредили императора Балдуин, не ми се вижда племето ви да е чак толкова загубено! Нали, сеньоре?

— О, сеньоре, нас си ни бива! — рекох с гордост. И понеже се възгордах, задето бяхме наредили императора Балдуин, позабравих се и преполових чашата си, а това вече не беше половин грях, ами цял. «Благословете и ни пощадете!» — щях да вдигна очи към небето, но се сепнах навреме и се въздържах.

След вечерята сеньорът покани мене и сина си в частния си салон. Когато прислужниците донесоха сладкишите и сладкото вино, той заповяда да затворят вратите и като ни покани да седнем по-близо до него, поверително започна:

— Ще ви съобща едни известия, сеньоре, които не са добри нито за катарите, нито за мен, нито за целия Лангдок. Тази заран при мен дойде разярен владиката на Ним и насмалко не ме анатемоса, задето бях разрешил на катарите да се съберат в залата на общината. Какво не ми надума само! Че съм покровителствувал еретиците, че вместо да изловя първенците им и да ги предам на съд, за да си получат заслуженото като врагове на Христовата църква, на папата, краля и бароните, на сенешалите, владичите и благочестивите християни, аз съм ги пуснал в общината да си разпасват езиците пред целия свят и пред целия свят да хулят мъченическия кръст Христов! Само дето не протегна ръка да ми оскубе брадата тоя лукав служител на бога! Не го ли знам какъв е женкар и

не знам ли, мислите, колко и кои булки е препипал на изповед.

На това място синът на сеньора се прокашля, но сеньорът само поклати глава.

— Туй го знаят всички! И ще ти кажа, сине, че ръката му е бъркала не само в пазви на обикновени жени от народа, ами е опипвала и прелести на благороднички, на дами от фамилии, които имат собствен герб!

— По-добре да не говорим за тия неща, татко! — рече синът.

Сеньорът се умълча, после започна отново:

— Друг път тоя владика е разговарял смирено с мен, не е повдигал глас за каквото и да било, камо ли да ми се кара и да ругае! Но днес той се държа необикновено. Необикновено ви казвам, сеньори! Той си позволи, представете си, да ме заплашва с отлъчване от църквата и да направи оплакване, сетете се пред кого? Пред краля, сеньори, пред самия крал! . . . Като чух това, аз кипнах и му казах, че ми е все едно пред кого ще се оплаква и че най-малко ме е еня от краля! Кралят да си гледа своя Север, а тук да не се бърка! Така му казах. Той изфуча и изскочи като ухапан, а аз се изсмях подире му, колкото ми глас държи!

— Прав си, татко! — каза синът — Защо трябва кралят да се бърка в нашите работи?

— Така е, сине. Така е, сеньори. Нашият владика се държа днес н е о б и к н о в е н о с мен. Но аз не съм злопамятен и щях да забравя тази случка, ако само час след него не беше ме посетил един виконт от Бургундия, няма да споменавам името му. Той пътувал за Монпелие по своя работа и понеже сме добри приятели още от младите си години, дойде да ме види. И като изпихме по чаша, знаете ли какво ми каза? Каза, сеньори, че папа Инокентий насъсквал бароните и графовете от Север, и крал Филип Август също, да ни ударят и да разчистят сметките си с нас, задето сме поддържали еретическа Тулуза и албигойските еретици, катарите. Инокентий е вълк и аз не се учудих, че е взел да вие срещу нас. Но пък да насъска Севера срещу Лангдок, срещу Окситания, която никому не пречи, а си гледа лозята и си живее кротко, това не можех да преглътна. Тогава моят виконт ми рече: «Приятелю, сдобрявай се с владиците и прави подаръци на черквите им, защото около Лион вече се събират в о й-

с к и!» Така ми каза и си отиде. И тогава чак се сетих защо беше се държал толкова наперено с мен нимският владика. Представете си, сеньори: около Лион се събират войските на Севера! Тоя вълк, Симон де Монфор, дето отдавна му текат лигите за Тулуза, ще тръгне срещу нас! Е, добре, добре, нека заповядат!

Никой не хапна от сладките. Отказах се от тежкото черно вино, синът на сеньора отпи малко, само сеньорът изпразни чашата си. Като избърса устните си, той въздъхна и се обърна към мен:

— За всеки случай нека утре катарите да не се събират в общината. Кажете на вашия владика да ги събере в някоя частна къща. Докато не разберам как стоят работите, защо да дърпаме дявола за опашката? Ако се наложи да воюваме, ние трябва да се подготвим, нали, а за да се подготвим добре, необходимо ни е време.

— Прав си, татко! — каза синът. — Лангдок не е готов за война. Северът има повече войски!

— Може да са повече, сине, но не са храбри като нашите!

Синът не отговори. Сеньорът пак се обърна към мен:

— Аз бих ви предложил да оставите вашия владика да си гледа работите, а вие, сеньоре, да прескочите до Безие и да разкажете на Раймон Роже Тренкавел, върховния суверен на Каркасон и Алби, какво сте чули от мен. Нека той да провери колко истина има в тази новина. Аз я научих от един мой бургундски приятел, в чиято чест нямам основание да се съмнявам. Ако сте съгласен да тръгнете още утре, ще наредя на един от моите адютанти да ви придружи до Безие.

Казах на сеньора, че нямам нищо против да тръгна за Безие дори още тази вечер, но бих искал по-напред да чуя какво ще каже за тази работа моят владика.

— Разбира се! — разпери ръце сеньорът. — Но аз бих ви посъветвал да не тръгвате тази вечер, а да изчакате утрото. Щом се разсъмне, да сте на път.

Бързаше сеньорът на Ним, бързаше! Виждаше се, че думите на бургундския виконт бяха подпалили душата му. И имаше защо! Шегата ли беше една война със Севера, десетки барони и графове, че и със самия французки крал!

Разказах това на Учителя Йосиф. Той дълго мисли, прочете молитвата «Отче наш» и най-после ми каза:

— Ние не се боим от войната, сине, защото войната носи смърт, а смъртта е за нас освобождение. Но тукашните сеньори са благосклонни към катарите и ако те се задържат по-дълго, ние ще имаме възможност да проповядваме учението Христово по-дълго време и да обърнем към истината много хора. Ето защо, сине, иди при сеньора Раймон Роже Тренкавел и му разкажи каквото си чул. И остана в град Безие. Аз ще те намеря там.

Тази нощ дълго не можах да заспя. Най-напред се упрекнах, дето се бях сам причислил към полуправедниците, полугрешниците. Гладна кокошка просо сънува! Какъв «полу» бях аз! Аз си бях направо грешник! И работите така се развиваха, че към натрупаните прегрешения ми предстоеше да притуриям още цяла една планина от смъртни грехове! С такъв товар не приемат на никое небе, а изпращат веднага в пъклото. Сам се бях наредил, никой не ми беше крив.

После изведнъж се сетих за Мария и в душата ми нахлу тъга. Мария дойде като видение пред очите ми и аз коленичих пред нея и прегърнах коленете ѝ. «Богородичке моя — шепнех, — дето носиш детето ми в утробата си, прости ми, че те изоставих на чужди хора!»

И като притисках лицето си в полата ѝ, изведнъж се почувствувах малко гузен: думите, дето шепнех, сякаш бяха по-силни от мъката ми. Един строг човек, какъвто беше Учителя Йосиф, беше се прокраднал в душата ми и там мереше с кантар чувствата и думите ми. «Думите, дето ги шепнеш, са по-тежки от чувствата, които изпитваш. Затова криеш лицето си в полата ѝ!» — съдеше ме той. Идеше ми да му кажа: «Лъжеш! Не мериш право!» — но си замълчах.

А може би в думите на тоя човек имаше истина. Аз бях срещнал случайно Мария на пътя си и ние бяхме живели с нея само няколко дена! Колко бяха нашите общи преживелици, нашите спомени! Инесса, че бяхме се целували две години, че бяхме си казали толкова неща; Инесса, с която се карах и която прегръщах — тя захождаше в душата ми, вече беше се превърнала в спомен, от който не лъчеше топлина. А Мария беше едно мигновение, една звезда, която пада и прави златна чертичка по небето, а сетне изчезва в мрака.

Тъгата, която ме заливаше, като че ли идеше от вината ми към нея; не извираше от сърцето.

Адютантът беше мой връстник, весел и сърцат човек. Казваше се Дезире, по фамилия е Лавенале. Когато излизахме от Ним, слънцето току-що изгряваше и всичко, което беше пред очите ни — равнината, далечните хълмове и още по-далечните планини на северозапад, — всичко беше потънало в една чудна розова виделина. Магията на тази гледка сякаш въодушеви Дезире и той, като придръпваше юздата на коня си, запя с приятен глас една весела песен, в която се славеше оная любов, с която човек лесно се разделя. Розовото утро беше изчистило терзанията, които бяха ме споходили през нощта, и затова може би песента на лесната раздяла много ми хареса.

— Тази песен е съчинена от един нашенец, трубадур, казва се Пейре Кардинал. Той беше много хлътнал, бедният, по виконтесата Полина дьо Бовоар, съпругата на нарбонския виконт Дюмезнил. А Полина по туй време беше така хлътнала, нещастната, по Имбер дьо Раба, конт от Тулуза, че не кимаше на нашия Пейре дори за «добър ден». Тогава той се отчая и за да изрази мъката си, написа тази песен за любовта, с която човек лесно се разделя. Това беше миналото лято, в Пуивер. Вие, сеньоре, не сте ходили в Пуивер, за да знаете колко е вълшебно там. В Пуивер се намира летният замък на фамилията Беранже, сеньори от град Безие. Та бедничката Полина, захласната по Имбер, дори не кимаше на Пейре, затова той изпя една вечер под прозореца ѝ песента си за лесната любов. Ще ви кажа какво стана нататък. . .

На това място от разказа си Дезире нещо много се въодушеви, пришпори коня си и като извика: «О, господи!», като луд се понесе по пътя. Нямаше как, хукнах и аз подире му. А да се препуска по тая златна равнина сутрин, между лозя, смокинови горички и портокалови градини и насреща ти да свири топлият вятър, който духа откъм морето, от югозапад — това е като силно вино: изпиеш една чаша и душата ти започва да пее. Настигнах Дезире и понеже и моята кръв се запали, забодох стремена в корема на коня и го надминах. Спрях под едно клонато орехово дърво. Дезире доприпка, кимна ми да слеза, а и той скочи от коня си.

— Сега ще ви накажа, сеньоре, задето ме изпреварихте! — рече той и войнствено размаха меча си.

— Сеньоре — рекох му, — вие и на шега не бива да се

биете с мен, защото, без да искам, мога наистина да ви убия!

— Хайде, вие се уплашихте! — засмя се той. — Страх ли ви е?

Не обичам дори на шега да ме наричат страхливец, затова извадих меча си, но останах на място. . . «Нека той да ме напада — помислих си, — аз само ще се отбрънчавам!»

На шега, наистина, той връхлетя отгоре ми и замахна. Аз леко подложих меча си и отбих удара. Този човек на няколко пъти скача насреща ми, докато най-после ми омръзна. Направих крачка, замахнах и избих меча му.

— Защо се захващате с мен! — рекох. — Аз не съм ви по мярка!

Отдох, където беше отлетял мечът му, повдигнах го и му го подадох.

— Това беше игра! — рече той. — Но вие май и на шега може да убиее човек. Аз не съм виждал мечка, но като ви гледам, струва ми се, че мечката не ще да е по-силна от вас!

Той ме прегърна и ме потупа приятелски по гърба.

Преди да стигнем Монпелие, Дезире ме предупреди:

— Тук не обичат много катарите. Местният владика е енергичен човек и държи здраво в ръцете си тоя град!

В Монпелие само сменихме конете си и отново тръгнахме на път.

— Вие не довършихте историята с Полина и трубадура Пейре — рекох на Дезире. — Какво се случи по-нататък?

— По-нататък ли, скъпи сеньоре? Ами когато нещастният Пейре запял песента си под прозореца на бедната Полина, съпругът ѝ, нарбонският виконт Пиер Дюмезнил, тъкмо се завръщал от любовна среща. Тоя строг човек, като видял да правят серенади на любимата му съпруга, излязъл от кожата си, грабнал китарата на Пейре и я разбил в камъните. След това уловил за яката самия Пейре и навярно щял и с него да постъпи по същия начин, ако благородната Полина не била изтичала от спалнята си, за да се хвърли върху врата на своя свиреп съпруг. Страшният нарбонски виконт се опомнил, простил на Пейре, като го ритнал само по задника и му заповядал да върви по дяволите. И тогава забелязал ужасен, че

благородната му съпруга била само по нощница. И тъкмо се накарал да я завие с пелерината си, ето че една сянка с пелерина, вдигната над главата ѝ, скочила от балкона на семейната му спалня и с бързина на елен се устремила към непроницаемите мрачини на парка.

— Тази сянка много ми напомня окаения конт от Тулуза Имбер дьо Раба! — изръмжал свирепо Дюмезнил.

— О, Пиер! — увила ръце около врата му благородната Полина. — Ти виждаш винаги някакви сенки, като се завръщаш от виконтеса Емили Бертран. С какво вино те гошава тази сенъора, та разни привидения ти се привиждат пред очите?

Страшният Дюмезнил само скръцнал със зъби и си замълчал.

— Пък аз, ако бях на негово място — рекох, — щях да убия и двамата. И онай Имбер, и тая курва Полина!

— Господи! — едва не залитна от коня си Дезире, — Ако при тия неща се постъпва по вашия начин, сенъоре, вълшебният Пуивер ще се превърне само за едно лято на истинско гробище. Ще оживее някоя и друга бабичка, за старците не гарантирам!

В град Безие пристигнахме привечер, бяхме капнали от умора. Градът изглеждаше богат, жителите весели, по улиците продаваха вино, наливаха го направо от бурета, поставени на дървено скеле. Около буретата имаше сковани маси, хората пиеха и вечеряха на открито. Навсякъде се чуваше смях, кънтяха младежки песни, а прозорците на къщите светеха като на празник.

Потърсихме виконта в замъка му, но оттам ни казаха, че от два дни не бил се прибирал и че ако искаме непременно да се срещнем с него, да сме го потърсили в Пуивер, щял да бъде до края на седмицата в Пуивер.

Настаниха ни в хубава стая, сложиха ни богата вечеря.

Като се навечеряхме, Дезире ми рече:

— Хайде да те водя при момичета, тук има големи хубавици!

Ходеше ми се, но реших да пазя място в душата си за други, по-неизбежни грехове.

Рано на другата сутрин тръгнахме за Пуивер.

Напуснахме замъка на Раймон Роже Тренкавел и като вървахме все покрай южната стена на града, излязохме

през вратата Свети Жак на широк път, който тозчас ни отведе на един стар римски мост. През него минахме широката река Орб и поехме пътя за град Нарбон. Този път, както научих от Дезире, бил римски и бил прокаран от римския император Домициан.

До Пуивер пътувахме два дни. Отначало се движехме през блатисти места, но от град Нарбон нататък излязохме на чудесни равнини, покрити, докъдето окото ти стигне, с лозя и овощни градини. Минавахме през богати градини и села, където хората, доколко можех да съдя по дворовете им, не живееха лошо — навсякъде се чуваше грухтене на свини, квакане на кокошки, блеене на овци. Всяко село си имаше черква и по едно охранено кюре. Според Дезире катарите по селата не бяха много — за разлика от градовете. А в градовете катарите ставаха все повече, колкото се отиваше по на юг и югозапад. Така в град Лезиня, който беше най-близо до Нарбон, те наброяваха тридесетина души и имаха един «свършен». А в по-южните градове Лаграс, Дюфор, Арк и особено в Квилан катарите бяха стотици и сред тях имаше много «свършени». Попитах Дезире на какво се дължи тази разлика в броя на катарите и той ми обясни. В градовете имало повече сиромаси. А в катарство се обръщали най-вече сиромасите. Селянинът си имал кокошки, свине, по някоя овца, а бедният гражданин притежавал само две ръце и тях ги продавал на предачниците и тъкачниците. Град Безие, който наброявал 20 000 жители, имал 200 свършени и около 2000 катари.

При Квилан преминахме река Од и се насочихме към Пуивер. Местността беше хълмиста, а лозята и тучните морави, по които пасеше добитък, нямаха край. На югозапад се издигаха високи планини.

Изкачихме един хълм, пресякохме гъста и мрачна гора и пред очите ни се откри езеро, хубаво и святащо на слънцето като погледа на окситанска девойка. Над езерото се издигаха кулите на красив замък, а встрани, по-тънали сред овощки, се виждаха къщите на самото село Пуивер. През един обиколен път се изкачихме до замъка и там бях приет от господаря на Каркасон и Безие, на половината окситанска земя, Раймон Роже Тренкавел.

Този замък е обиколен от стена, която се защитава от две четвъртити и четири кръгли кули. След като се мине през рова по един подвижен мост, влиза се в обширен двор,

в дъното на който се издига самият замък — прекрасна четвъртита кула, украсена с каменни корниз и дълго-образни прозорци. Виждаха се по протежението на стените по-малки постройките, където са били настанявани гостите на фамилията Беранже от град Безие. Върховният господар на Каркасон, Алби и Безие виконт Раймон Роже Тренкавел, често е идвал и идва на почивка в тоя вълшебен кът.

Виконтът ме прие на третия ден, след като бях напуснал Ним. Той ме прие по обяд, така че имах възможност от сутринта до обяд да слушам разказите на бърбивия и сърдечен Дезире — къде били настанени благородната Полина и свирепият виконт Дюмезнил, през къде минавал красавецът Имбер дьо Раба, за да се прекачи в спалнята на Полина, и къде прекарвала времето си любовницата на страшния Дюмезнил, виконтеса Емили Бертран.

Беше средата на юни, в замъка бяха пристигнали вече доста гости, велможи от Безие и други градове, преобладаваше женският свят. Дезире ми посочи сред гостите двама певци — менестрели, както ги наричаха в тоя край. И двамата бяха младежи, носеха се контешки, пееха песни, съчинени от трубадури, и си акомпанираха с китари. Прекалено се набиваха в очи и затова не ми харесаха.

В замъка имаше три зали, разположени една над друга. Виконтът ме прие в най-горната зала. Тя беше просторна, светла, по два високи сводести прозореца гледаха на юг и запад. Иот едните, и от другите се виждаха равнини, хълмове, проблясваха реки, мяркаха се в далечините високи планини. Чуваха се как вятърът свири в островърхия покрив на кулата, сякаш жужеха наоколо безброй пчели. Подът беше постлан с дебели килими; други килими, по които се виждаха везани фигури на хора и животни, висяха по стените. В ъглите беше окачено оръжие, а срещу прозорците имаше дивани, покрити с възглавници, украсени със сребърна и златна сърма.

В средата на залата беше поставена кръгла маса, порита с атлазена покривка. На масата имаше сребърна кана с вино и две тежки сребърни чаши. Когато прислужникът ме въведе в залата, виконтът тъкмо наливаше вино в една от чашите. Той ми се усмихна и като остави каната, кимна ми с глава да се приближа.

— По фигура приличате на окситанец, сеньоре, макар с такъв ръст като вашия да няма много окситанци. А на

лице напомняте Изтока, разбира се, ако бяхте по-мургав, щях да ви взема за мавър.

Виконтът едва ли имаше повече от 30—32 години, беше тънък, нежен на ръст, но лицето му беше като изрязано от камък, сурово и в същото време много одухотворено от очите му, които бяха гълъбовосиви и често променяха изражението си. Бяха ту замислени, ту весели, а навремени ставаха направо студени и зли.

— Наистина, сеньоре — рекох, — аз съм от далечна страна, казва се България, и хората ѝ доста приличат на вашите хора по външност.

Той ме покани да седна, наля вино в другата чаша и едва забележимо ми кимна да пия. Докладвали му бяха, че по ранг съм някакъв си кавалер — не вървеше виконт като него да ме почете с наздравица.

— За България чух, когато се разнесе новината за гибелта на Балдуина. На Север вашата страна не се ползува с добро име — заради Балдуин и заради ереста, която нашите катарни са възприели от вашите еретици. Да не би и вие да сте еретик?

— Не съм никакъв — рекох. — Но нямам нищо против катарите, макар да съм възпитан в двора на един ваш барон от Нормандия.

— Разкажете ми накратко живота си! — каза виконтът и очите му изведнъж станаха замислени. — Къде сте научили така добре франкския език и как сте попаднали в двора на барон Людовик.

Разказах му накратко приключенията си и забелязах, че отначало той ме слушаше разсеяно, а сетне с все по-нарастващ интерес. Когато му споменах за турнирния си двубой с Гийом де Борн, той ме потупа по рамото, наля ми вино, и на себе си наля и каза, че ще пие за мое здраве. Това беше голям жест от негова страна и аз се изправих и леко му се поклоних.

Разбира се, за Учителя Йосиф много не се разпрострях. Казах, че е старец, който очаква края си всеки ден, дошел да види своите събратя по убеждения, преди да се представи пред бога. За маркиза на Конкорето споменах бегло, а за Мария не обелих нито дума. Защо трябваше да занимавам тоя голям човек със семейните си грижи.

На края стигнах до най-главното — за разговора си с нимския сеньор. Разказах му какво чул нимският сеньор от своя бургундски приятел.

Той мълча някое време, после стана от мястото си и започна бавно да се разхожда напред и назад. Поглеждаше мимоходом през прозорците и понякога кимаше с глава, като че ли оттатък, от далечините, някой му махаше с ръка: «Здравей!»

Завърна се отново на мястото си, очите му бяха станали студени, синият им цвят напомняше отдавна изстинала пепел. Но погледът им беше остър и твърд като кованата стомана на моя меч.

— Ето какво, сеньоре — каза ми той, — най-напред никому да не споменавате нито дума за разправията си с Гийом де Борн. Да ви накарам да криете, че сте родом от България, че сте българин — не би било честно от моя страна. Човек не бива, дори когато е в крайна опасност, да се отказва от родната си земя. Но избягвайте да отваряте дума за България особено пред по-ревностни почитатели на папата и пред негови служители. Аз ще ви зачисля в свитата си като адютант и ще заповядам да ви се изплаща четвъртината от прихода, който получавам от една моя тъкачница в Каркасон. Засега това не е много, но след време работите в тази тъкачница ще се развият и вие ще получавате повече. Колкото до известието, че войски от Севера се събират около Лион — бургундският приятел на нимския сеньор не е излъгал. Папа Инокентий ме е увещавал неведнъж да предам еретиците от Алби, Каркасон и Безие на католическата черква, за да бъдат съдени и наказани. Понеже му отказвах, защото не е в традициите на моя род да предавам хората си комуто и да било — в традициите на моя род е да зачитам правото на хората да мислят, както си искат, и да вярват, в каквото си искат, — той се настърви против мен и повдигна целия Север против мен. Той обяви кръстоносен поход срещу моята земя. А на сеньорите от Севера не им е толкова чак до еретиците, колкото до моя Юг. На тях им текат лигите за моя Юг. Ето защо събират войски в Лион. Като ме повалят, те се надяват, че ще им бъде по-лесно да глътнат Тулуза, където моят роднина Раймон VI е загубил от страх ума си. А такъв хищник като Симон дьо Монфор откога мечтае за Каркасон!

Не само че зная за този поход, но мога да ви кажа, сеньоре, и кои господари от Севера ще участвуват в него със свои войски. Това е бургундският дук, това е неверският конт, това са господарите на Сен Пол, на Женевоа,

това е самият крал на Франция, Филип Август, който също гледа да сложи ръка на моя Юг и на Тулуза, макар че си има разправии с Фландрия, с Лотарингия и с английския крал. В похода ще участвуват със свои войски още десетина чакали от Севера, гладни за земя и грабежи.

— Простете, сеньоре, но защо не ги ударите в Лион, тия чакали, преди да са се обединили в една глутница, да ги изпреварите, преди да са тръгнали срещу вас? — Толкова ми беше харесала Окситания и така обикнах от пръв поглед тоя човек, че не можах да се сдържа.

— Не е в традицията на моя род, сеньоре, да нападам, преди да ме нападнат. Освен това, преди да стигнат до Алби, Безие и Каркасон, те ще има да чупят зъбите си на много места. Може да бъдете сигурен, сеньоре, че те никъде няма да бъдат срещани като драги гости. А пък Алби, Безие и Каркасон имат здрави стени и вдъхновени защитници. Аз не ги очаквам при Безие по-рано от есента.

Разказах на Дезире разговора си с виконта за войските, които Северът събираше около Лион. Помолих го да предаде на нимския сеньор тоя разговор, тъй като аз оставах в Безие — виконтът ме беше назначил за свой адютант. Като чу тази новина, Дезире изпадна във възторг и горещо ме целуна.

— А знаеш ли какво разказват, че е казал оня ден твоят виконт на папските легати в Монпелие? Като го натиснали тия зловещи хора да им предаде своите еретици и да склони глава пред папата, той им рекъл: «Туй няма да стане, сеньори! Никой от рода Тренкавел не е предавал никого поради това, че той мисли по свой начин и по свой начин се моли на бога. И аз, Раймон Роже Тренкавел, няма да ви предам нито един еретик!» А като го заплашили с война, тоя великолепен човек рекъл на ония мизерници: «Моят меч ще защитава беззащитните, които вие ще гоните, моят дом ще дава подслон на бежанците, чиито къщи вие ще горите, моят хляб ще бъде раздаван на всички, които вие ще обречете на глад!» А, какво ще кажете, сеньоре?

— Ще бъда щастлив да умра за такъв човек! — рекох аз.

Виконтът остана в Пуивер пет дена.

Същия този ден, когато ме повика на разговор и ме назначи за свой адютант, той покани гостите на вечеря. Вечерята беше сложена в средната зала на замъка, която не отстъпваше по наредба на най-горната.

На тази вечеря аз се запознах с Есклармонд.

Гости на виконта бяха трима сеньори със съпругите си, една сеньора с дъщеря си и двамата менестрели, за които споменах вече. Самотната сеньора беше облечена от главата до петите в черно. Тази жена на 32-33 години, красавица и по фигура, и на лице, седеше от дясната страна на виконта, а аз седях срещу дъщеря ѝ. Масата завършваше с менестрелите, за които споменах вече. Единият заемаше място до мен, от дясната ми страна, а другият седеше отсреща, до дъщерята на самотната сеньора.

В залата бяха запалени най-малко две дузини лампи, така че на масата беше светло, сякаш денят не беше си отишъл още.

Последна за вечерята пристигна сеньората в черно. Аз казах вече, тя беше хубавица, но такива зрели хубавици бях виждал доста. Дъщеря ѝ пристъпваше до нея като някаква фея — за разлика от майка си беше облечена цялата в бяло и макар да нямаше повече от 13—14 години, на височина беше като нея, а по хубост я надминаваше поне десет пъти.

Всеки си има своя мярка и свои очи за женската хубост, но като видях това момиче, аз си помислих в същия миг, че по-хубаво от него не бях срещал досега. Това момиче отстъпваше по женственост на Инесса, още повече пък на Мария, която щеше да разцъфти като роза след две-три години. То беше тънко, гърдите му едва бяха набъбнали, раменете му бяха слаби и въпреки това аз не можех да откъсна очите си от него. Може би ме омагьосваше лицето му? Лицето на тази девойка беше миловидно, безкрайно нежно и деликатно, имаше нещо ангелско в него. Косите ѝ бяха светлоруси, къдрави на едри вълни, очите ѝ синееха толкова чисто, бяха толкова прозрачно дълбоки, колкото чисто и дълбоко беше ведрото окситанско небе. Лицето на тази девойка отговаряше напълно по нежност и изящество на още неразвитото ѝ женско тяло, от него се лъчеше меко сияние, напомняше лунната светлина, когато минава през тънък облак. Такова лице имаше тя: олицетворение на невинност, на съвършена хубост, която не беше сякаш земна.

Преди да седне на скамейката срещу мене, тя беше взела вече сърцето ми. Тя не беше още жена, а всички жени, които познавах до тоя миг, като че ли бяха по-малко жени от нея.

Виконтът ме представи с няколко думи на гостите и на шега ме предупреди да не се заглеждам твърде в момичето, което седи насрещу мен.

— Без да искате, сеньоре — рече той, усмихвайки се, — ще му създадете неприятности. Майка му, сеньора Корба, съпруга на моя приятел Раймонд дьо Перей, е катарка, а сигурно знаете, дори по-добре от мен, че катарите не обичат НЕКУРТОАЗНАТА любов. Поклонете се впрочем на сеньора дьо Перей и ѝ обещавайте, че няма да гледате Есклармонд, дъщеря ѝ, с очи на мъж.

Аз се изправих, поклоних се на сеньората, но не произнесох нито дума. Отде-накъде ще давам празни обещания? Това не отговаряше на моите разбирания за чест.

— Напразно смушавате момъка, сеньоре! — обърна се към виконта майката на Есклармонд. — Та моята дъщеря е още дете!

Няма да разказвам повече за тази вечер, защото за най-главното вече разказах. Вечерята мина весело. Двамата менестрели изпяха по една песен и, кой знае защо, дяволът навярно беше се промъкнал в душата ми, взех че и аз изпах една песен, онази за месечинката. Тази песен, слушана през катарски уши, беше направо неприлична и не беше в реда на нещата да я пея пред Корба, но какво да правя, дяволът беше се промъкнал вече в душата ми!

Виконтът извади иглата от нагръдника си — тя беше златна и на горния ѝ край святакаше скъпоценно камъче — и рече:

— Ще дам иглата си на тоя от певците, когото младата сеньора дьо Перей посочи, че е пял най-добре и че неговата песен е била най-добра!

Без всякакви колебания младата сеньора дьо Перей посочи мен.

— Браво, момиче! — каза виконтът. — Присъединявам се към твоето мнение! — и ме повика с ръка, за да ми връчи наградата.

Лицето на сеньора Корба беше потъмняло. Но тя надви смущението си и някак страдалчески се усмихна.

Да се усмихва както ще и колкото иска! Нищо не беше в състояние да ме отвърне от Есклармонд!

Само така, мой далечни събрате! Само така. С нищо и с никого не се съобразявай, когато има да гониш една благородна цел!

Оставих ръкописа на масата. Три дена бях се разхождал из Париж и страдал с баща си за Мари. Какъв романтик е бил баща ми, ужасно нещо! Оня Пер Гоше го оставя сам с Мари и той, вместо да си легне до нея, отива да зъзне при кръчмаря. Иди ги разбери тия рицари от 30-те години. Опасни хора!

После бях скитал с моя събрат по слънчева Окситания. Где го тоя Пуивер, тоя рай на галантната любов в днешно време! Че да ида в Пуивер и да заседна там, какъвто съм галантен любовник! Макар да почитам «куртоазната» любов, колкото почитам шапката си. Иначе съм само за Пуивер, ама где го?

Оставих ръкописа на масата. Време беше да се заема най-сетне и със собствените си работи.

Пресегнах се за часовника, който ми беше подарила Ана, да видя колко е часът. На ръката си имам японски «Сейко», електронен, но откакто Ана ми донесе тоя сребърен часовник с капаци, протягам ръка все към него. Колко било приятно да си има човек джобен часовник! Особено пък — часовник с капаци! Старомодна работа, ама гъделичка чувствителността ти, натиснеш отгоре, пружинката щраква и капакът отскача. Чудо на техниката! Тия неща ги няма при ръчния часовник. Затова се пресягам за антиката, която великодушно ми подари моята бивша жена.

Тя ме гледа, както стои замечтано сред пшениците. А може би не гледа мен, а пшениците си и си прави сметка колко килограма на декар ще получи от тоя сорт. Нали в тоя чудодееен сорт е вложила душата си и всичките си мечти! Хиляда килограма от декар — това гали сърцето по-нежно от музика. Моцарт и Шуберт да пасат трева.

Но имаше мигновение, когато си представях, глупаво говедо, каквото съм, че мисли за мен!

Тоя часовник ме ядосва, но нямам сърце да го хвърля през прозореца. Ето — натиснеш винта, пружинката

шраква и капакът отскача! Праща ли се по дяволите такава машинка?

Струваше ми се, че откакто съм излязъл от света, се е изминало кой знае колко време. Бях живял с живота на Лукан пет години, с живота на баща ми — седем години. Всичко дванайсет години. Бях странствувал през тия дванайсет години къде ли не! С Лукан — от Пловдив до Солун, от Солун до Венеция, Милано, Конкорето, Окситания. С баща ми — от Монферие до Париж, от Париж в София, от София — пак в Париж. Бях живял дванайсет години, скитал бях къде ли не — за ЕДИНАДЕСЕТ дена, без да ставам от леглото си. Бях преживял дванадесет бурни години за единадесет дни.

През тия дни и аз самият скитах през странни зигзаги в собствения си живот — преживях съвместните ни години с Ана и как на края двамата стигнахме до развод. През тия единадесет дни аз открих Юла — като отчаян пътешественик, който изведнъж открива приказна страна.

Какво скиталчество, дявол да го вземе! Да ми завидят Магелан и испанските конквистадори!

Но от ръкописа остават още страници — предстои ми още път. А и собствения си път не съм извървял докрай. Трябва да уредя някои неща. После дали ще свия платната, или ще се впусна в нови пътешествия — бъдещето ще покаже. Нали се казва: «Каквото рекъл бог!»

Онази възрастна жена, съседката на Юла, дойде вчера, за да сложи домакинството ми в ред. Юла ми беше изпратила по нея два карамфила и за закуска — бутилка мляко и две банички. Аз сложих двата карамфила в най-хубавата ваза, каквато успях да намеря, а на възрастната жена рекох:

— Ти ще си идеш и повече няма да ми дохождаш. Аз имам една жена за чистене, която от десет години се занимава с домакинството ми. Не е редно да давам пътя на тази жена. А на тебе ще ти дам десет лева, задето си била път дотук. Ето. И още двадесет лева ти давам, за да идеш до някой цветарски магазин и да купиш с тия пари карамфили. Ще помолиш продавачката да нагласи един букет от карамфилите. Тоя букет ще предадеш от мое име на Юла. И ще кажеш на Юла да не ми изпраща по когото и да било храна. Изпраща ли ми храна — ще я хвърлям в боклука, тъй да ѝ кажеш.

— Добре, докторе, ще ѝ кажа! — рече жената. — Грехота е да се хвърля храна!

Преди да си излезе, дойде ми на ум нещо и запитах за адреса на Юла.

— «Дунав» 17, третият етаж, гарсоньерата вляво — отговори жената. — Аз живея насреща.

Според правилата бях длъжен да «пазя» стаята поне още една седмица, а след това да «проходя», като през първия ден направя не повече от двайсетина крачки навън. Но на единадесетия ден аз се изправих, взех един хладен душ, облякох черен костюм и си сложих светла връзка. Откърших цветчето на единия от Юлините карамфили и го забодох до бялата кърпичка на самото си. После извиках такси.

Таксито ме отведе до болницата. Появата ми в болницата предизвика такъв ефект, сякаш вътре беше влязъл не човек, а слон. Докато чаках асансьора за първия етаж, понеже пестях силите си, от кабинетите наизлизаха доктори и сестри и така удивено ме гледаха, сякаш не бях редовен човек, а някакъв «възкръснал от мъртвите», като оня Лазар, дето Христос вдигнал от гроба.

Пред кабинета на управителя щях насмалко да прегазя онова миниатюрно същество, секретарката, с която разговарях на другия ден, след като бяха ме наказали. Тя тъкмо затваряше вратата на кабинета подире си и просто сама налетя върху мен. Може би щеше да припадне, виждайки се неочаквано в обятията ми, едно мишленце в лапите на огромен котарак. Аз се отдръпнах, колкото можех, и като извадих Юлиния карамфил от джобчето на самото си, галантно ѝ го поднесох:

— В знак на почитанията ми към вас! — усмихнах ѝ се и още по-мило ѝ рекох, за да се успокои съвсем: — Вие сте храбро момиче, такива като вас ме възхищават. Ако някога ви изгонят оттук, разчитайте на мен!

Тя пребледня и без да продума, тръгна замаяна за стаята си. Какво да се прави, и най-храбрите се сащисват понякога!

Управителят не пребледня, само една тръпка премина през лицето му, като че ли нещо го прободо отвътре.

— Само вас не очаквах! — рече той и в гласа му прозвуча наистина голямо съжаление. Сякаш в кабинета му

беше влязъл оня вестител с черната наметка, за да му каже, че трябва да се готви за път. Той ми подаде ръка като умрял и аз отговорих на ръкостискането му също като умрял. — Не трябваше да излизате! — рече той. — Голяма грешка сте направили!

— Я не се занимавайте с мен! — рекох. — За грешките си аз ще се разплащам, от вас никой няма да поиска за моя сметка дори лев!

Той повдигна рамене и очите му потъмняха.

— Аз ви говоря като колега! — рече той.

— Да оставим колегиалните разговори за по-добро време! — рекох. — Сега съм дошъл при вас заради онази медицинска сестра, която изгонихте от болницата.

Лицето му почервения, а по устните му се появи една усмивка, която някои литератори наричат «ехидна».

— Да не повярва човек на ушите и на очите си, уважаеми колега! Такава звезда като вас да рискува живота си за една капризна и недисциплинирана служителка! Трябва наистина големи чувства да ви вълнуват, щом сте поели такъв риск!

— За големи хора като вас, колега, не бих отишъл на голям риск. За такъв голям човек като вас например не бих заложил дори един грош. Но медицинската сестра Юла е малък човек, малките хора се нуждаят понякога от покровителство. Вие трябва да върнете Юла отново на работа, аз за това съм дошъл!

— Не ми подхожда, колега, да се интересувам какви чувства са ви довели. Но работата, за която сте дошли, не се решава по чувства, а по устав, наречен «кодекс». Медицинската сестра Юла Стоянова е подала оставката си сама. Ако иска да постъпи отново на работа в нашата болница, тя трябва лично да подаде молба. Л и ч н о! Такъв е редът. А дали ще бъде отново назначена, това е друг въпрос.

От формална гледна точка този тип беше абсолютно прав. Формалистичната му душица веднага беше напипала слабото място на работата. Юла не беше нито непълнолетна, нито невменяема, за да бъде представяна по пълномощие от друг човек. И понеже беше сигурен, че Юла никога не би се унизила с а м а да моли за милост, той натискаше педала — «лично да подаде молба!» Лично, ама Юла не беше от тия, дето л и ч н о падат на коле-

не. Юла беше жена с достойнство, аз сам бях изпитал това на гърба си.

— Отказвате да назначите момичето? Така ли да ви разбирам?

— Отказвам да разговарям с вас по въпрос, който засяга друг човек!

— Хитро го измислихте! — рекох.

— Да се прилагат правилниците и законите, колега, не е хитрост, а дълг!

— А-ха! — засмях се. — Е, добре!

Почувствувах, че не ми достига въздух, по челото ми изби студена пот. Облегнах глава на креслото.

— Лошо ли ви е? — попита ме професор Марков. — Да извикам ли дежурния кардиолог?

— Благодаря! — рекох. — Нямам нужда от кардиолог, а ми трябва един празен лист. Дайте ми един празен лист.

Той ми даде и аз, като се наведох над бюрото му, написах оставката си и небрежно я тикнах под носа му.

Той прочете написаното, въздъхна и поклати глава.

— С вашето напускане, колега, болницата ни ще претърпи една невъзстановима загуба. Но понеже вие сте едно светило в медицината, аз чувствавам неудобство да се противопоставям на волята ви. Но съм длъжен да изпратя молбата ви в министерството, както му е редът!

— Вие ми познавате нрава! — рекох. — Напразно ще си правите труд! — И му подадох ръка.

— Моля ви се, почакайте! — заусуква се той. — Ей сега ще наредя да ви заведе до в къщи моята кола!

— Няма нужда! — рекох. — Благодаря. Решил съм да си ида до в къщи с трамвай.

И му обърнах гръб.

Лято 1258-о, Монферие, към края на есента. В дома на Бернарови.

Благословете и ни пощадете!

В Пуивер прекарах последните безгрижни дни от живота си. И понеже тия дни са свързани с младостта ми, споменът за тях е останал в паметта ми жив, времето еминало сякаш край него, без да го засегне.

Виконтът устройваше всеки ден игри. Веднъж се

състезавахме на танци — двамата менестрели свиреха и пееха, а ние танцувахме. Арбитър на танците беше благородната Полина, която пристигна с мъжа си още на другия ден след нас. Благородната Полина наистина си я биваше, една разцъфнала южна роза, пищна жена на около 35—36 години. Мъжът ѝ, контът Дюезнил, сух като върлина човек, мрачен, нямаше вид на любовник, но кой ли можеше да разбере на какво са способни тия южняци!

Та когато се състезавахме на танци, благородната Полина беше арбитър. Тя сложи венчето на първенството върху косите на Есклармонд, като я обяви за най-грациозната и изящна танцьорка на Пуивер. Както му беше редът, всички се наредихме да поздравим девойката, като мъжете ѝ целуваха ръка, а жените я целуваха по бузата. Когато дойде моят ред, аз се обърках и взех, че я целунах по бузата, и това предизвика голям смях. Есклармонд се изчерви, бедничката, а майка ѝ, Корба, която единствена от жените не танцуваше, ме изгледа с най-истинско недоумение и дори с малко тревога.

— Той е чужденец, скъпа приятелко! — обърна се към нея виконтът. — Не познава още нашите обичаи, не му се сърдете!

Корба повдигна рамене, погледна ме още веднъж с недоумяващи очи и замислено поклати глава.

На другия ден се състезавахме на стрелба с лък. Стреляхме по една женска шапка на разстояние петдесет крачки. Дюезнил улучи периферията на шапката, а аз я пронизах точно по средата. Всички се наредиха да ме поздравяват — жените ме целуваха по бузата, а мъжете ми стискаха ръка. Когато дойде ред на Есклармонд, аз изтръпнах, главата ми се замая и вместо да подам бузата си, подадох ѝ устните си. И тя беше смутена, изглежда, защото не забеляза промяната и по този начин устните ѝ попаднаха на устните ми. Гръмна пак голям смях, но добре беше, че я нямаше Корба. Не знам как щеше да ме извниjava виконтът! На всичко отгоре и Есклармонд беше объркала конците, а пък тя не беше чужденка!

Да, това бяха навярно последните ми безгрижни дни.

В Безие заварих Учителя Йосиф. Той беше пристигнал два дена преди нас, настанили го бяха в замъка, изглеж-

даше ми някак посъживен, очите му, колкото и да бяха изтъркани от годините, излъчваха една особена светлина. Разпита ме за Пуивер, аз му разказах всичко с изключение на ония две случки с Есклармонд. Разбира се, не обелих нито дума за чувствата си към девойката, ако бях загатнал за тия чувства дори с една дума, щеше тутакси да ме презре.

Аз самият съзнавах греховността на чувствата си. Погледнати през очите на обърканите от дявола християни, те си бяха един чист грях, камо ли пък ако се гледаха през очите на истинските християни. През очите на Учителя те щяха да изглеждат чудовищно греховни: предателство спрямо истинската вяра и пълно тържество на сатаната. Защото аз бях забравил жена си, за която бях се венчал само преди един месец, от която чаках дете и която бях изоставил при чужди хора. Кой може да постъпи така? Само един окаян мъж, който пуска дявола в душата си и му става роб.

Съзнавах, че чувствата ми бяха греховни, но да ги изтръгна от душата си няхах сили. Затова се помолих искрено богу за две неща: да не срещам вече Есклармонд на пътя си, ако ли пък случаят ни събере — тя да е отдала вече другиму сърцето си и за мен да няма очи на жена.

Но макар и да скрих от Учителя Йосиф чувствата си, той не остана доволен от живота, който бях водил през тия дни.

— Напусто е текло времето ти! — рече той. — Празен е бил животът ти. Не си сторил нищо, което да е угодно богу и да е противно на дявола. Животът има оправдание, сине, само ако полагаш ден и нощ усилия да си с бога и да отваряш очите на заблудените за Духа свети. Ако измине един ден, без да си съблюдавал тия две неща, денят ти е бил пуст, напразно си живял. Аз се безпокоя за тебе, сине! Тоя град, в който сме отседнали, е богат със съблазни. Дяволът ще те изкушава на всяка крачка! Затова да се вземеш в ръцете си, чедо. Докато аз връщам катарите към истината за Сътворението, за да им вдъхна кураж и вяра и да ги подготвя за изпитанията, които предстоят — а тия изпитания ще са страшни, и те чукат вече на вратите, — ти да седнеш над книгите, които сме донесли, и да ги преведеш на езика, с който говорят и се разбират най-нищите — на обикновения франкски език. Латински разбират малцина, най-образованите, народът не познава

тоя език и затова истините, които са в нашите книги, не стигат до него или мъчно стигат. Ето ти една задача, с която ще зарадваш бога и ще огорчиш сатаната!

Лесно му беше на Учителя да говори така, защото неговата кръв беше изстинала, а моята кипеше. От друга страна, тая заръка дойде тъкмо навреме, защото в часовете, когато не се разсейвах с нещо, една болка, близка до отчаяние, вливаше нокти в сърцето ми. Не се ли улисвах с нещо, веднага изпадах в страшни съмнения: не бях ли преминал вече чертата, зад която имаше само ад и никакви надежди дори за първото небе?

Хванах се за книгите и работата с преводите потръгна, но не бяха се изминали няколко дни, когато виконтът ме повика отново. Този път срещата ни се състоя не в замъка му, издигнат в югоизточната крайнина на града, в ъгъла, където се срещаха източната стена с южната стена. Срещата ни се състоя върху терасата на една огромна кръгла кула, наречена Тур Вентуз. Тази кула се издигаше на онова място, където западната крепостна стена правеше чупка, за да се спусне на юг и югозапад. Наляво се виждаше църквата «Сен Назер», построена върху една скала на стотина крачки извън градските стени, а насреща ни влачеше тихите си води голямата и дълбока река Орб. Виждаше се по на юг старият римски мост, през който се отиваше за град Каркасон. Един широк стръмен път, покрит с плочи, съединяваше този мост с южната врата на града, наречена Сен Жак.

И така, срещата ни се състоя върху терасата на Тур Вентуз. Тука бяха дошли десетина висши офицери и велможи, католическият владика — в разкошно лъскаво расо и синя наметка, украсена със златни ширити, с разпятието на гърдите си — от злато и украсено със скъпоценни камъни; малко встрани от групата стоеше човек в бяла конопена власеница, сгърбен и притеснен, чувствуваше се очевидно не на своето място. Навярно беше представител на катарите, които изповядват българското богомилство.

Виконтът беше с бял плосък калпак от скъпа кожа, с червена пелерина и червени ботуши. Бяхме нависоко, духаше вятър и той, както беше изнежен и зиморничав, а може би и защото се вълнуваше, потръпваше от студ и току се завиваше с пелерината си. Повика ме да застана до другите офицери и започна:

— Ваше светейшество, сеньори! Вчера получих извес-

тие, че последните отряди на ОС¹ са напуснали околностите на Лион. По долината на река Рона се спускат към нашия Юг. Претекст за тоя кръстоносен поход срещу нас са катарите, бургите, както Северът презрително ги нарича, тъй като ние отказахме да ги предадем. За катарите претендира папата, а за земята на Юга под предлог, че искат да унищожат «бургите», претендират бароните на Севера и кралят на Франция. Но както не предадохме катарите, така няма да предадем, разбира се, и земята си. Ваше светейшество, вие сте подчинен на църквата, която вдигна кръстоносния поход срещу нас. Затова вие може да напуснете моя град още тоя час. Ще ви бъде неудобно да стоите в един град, чиито жители ще се бият на живот и смърт с папската войска.

— Сеньоре, докато има дори само един християнин в Безие, аз няма да напускам пастирския си пост! Аз съм пастир и ще стоя при стадото си.

Наду ме смях. Какъв пастир ще е тоя лъскав владика. Виконтът се обърна към човека в бялата власеница:

— Аз не ви предадох, сеньоре, но в замяна на това съвсем не ви задължавам да се биете с кръстоносците. Зная, че вие сте миролюбиви хора и че войната ви е чужда.

— Ние сме миролюбиви хора и войната ни е чужда, както светлината е чужда на мрака, сеньоре. Но в случая вие защитавате божията истина, а не истината на дявола, затова ние ще ви подкрепим с каквото можем и според силите ни.

— Както намерите за добре, сеньоре. Ние няма да се откажем от каква и да е помощ, стига да е истинска и да се дава от сърце.

Той помълча, загледан в синьосивите води на Орб, после рече:

— Ваше светейшество, и вие, сеньоре — обърна се той към представителя на катарите, — може да си вървите, аз ви чух.

Владиката вдигна ръка, благослови ни и с надменно вирната глава тръгна към стълбите пръв. Дори не погледна към човека с власеницата — за него той беше изчадие дяволско, боеше се да не оскверни душата си, ако, не дай си боже, погледът му попаднеше случайно на него.

Когато и катарът си отиде, произнасяйки своето «Бла-

¹ ОС — популярно име на армията на кръстоносците.

гословете и ни пощадете» с очи, отправени към небето, виконтът се обърна към свитата си:

— Кръстоносците имат своя съюзник пред нас, това е нашият владика. Трябва добре да се внимава да не би в някой критичен момент за нас той да се превърне от съюзник в «помощник» на ОС! Разбирате ме за какво намекам, нали? А що се отнася до тая проклета ОС, ако разбойниците не срещнат сериозна съпротива от градовете между Ним и Безие, ние ще ги видим до края на месеца как се приближават към нас по тиберийския път. Какво пък, нека дойдат! Нека си изпочупят зъбите в нашите високи и яки стени, в нашите кули и барбикани! Ние ще издържим обсадата им до есента. А като дойде есента и ливнат дъждовете и пълчищата им започнат да се разлагат, на помощ ще ни се притече нашият приятел арагонският крал! Тъй че никакво униние и никакви излишни страхове, сеньори!

— Нашият Юг не ражда страхливци, сеньоре! — обади се малко засегнато контът на градчето Лаграс, който командуваше каменометните машини. — Ние ще ги бием и те ще се завърнат посрамени в своя Север!

Другите одобрително закимаха глави.

Виконтът каза:

— Върховен началник на ОС е Арнолд Амори, папски легат и абат на манастира «Сито». Военачалник е известният на всички ви Симон дьо Монфор. С него трябва да се воюва сериозно.

— Какво имате пред вид, сеньоре? — попита командирът на каменометните машини.

— Първо: да се осигури градът с храна за една продължителна обсада. Второ: да се разположат върху южната стена и върху югозападната, от моя замък до тази кула, всичките каменометни машини, с които разполагаме. Това трябва да стане, тъй като ОС ще атакува града откъм юг и най-вече югозапад. И трето: никои и в никак случай да не извежда войски навън, да не излиза на открит бой. Когато нашият час удари, тогава ще покажем на ОС какво можем и на какво сме способни! Имате ли въпроси, сеньори?

От тоя ден бях включен в работите по отбраната на града, така че за превода на книгите не ми оставаше много време. А на 15 юли Учителя Йосиф реши да изпрати книгите в Каркасон.

Сега си мисля, че това негово решение му беше внушено направо от бога.

А ето какво се случи на 22 юли през същата тази нещастна година:

На 21 юли по обед в града настъпи голямо оживление. Начало на оживлението дадоха бойните тръби, които свиреха тревога и свикваха бързо войската по стените.

Превеждах последната страница от едничката книга, която Учителя Йосиф ми беше оставил — книгата, в която беше изложено нашето разбиране за сътворението на света и за Апокалипсиса; но като чух тръбите, захвърлих перото, изскочих на двора и по първите стъпала, които се мярнаха пред очите ми, излетях на стената. Там заварих виконта, командира на каменометните машини Мартин дьо Беранже и още двама-трима офицери от свитата му. Всички гледаха със съсредоточени лица на изток, по посока на тиберийския път. От далечината се задаваше един огромен пращен облак, сред който проблясваха множество пламъчета. Не беше нужна много досетливост, за да съобрази човек, че това беше оръжие, което блестеше на слънцето.

По цялата стена, чак до вратата, в която опираше пътят от Монпелие, цареше необичайна тишина. Каменометчици и стрелци, тия бърбиви хора, бяха замлъкнали изведнъж, сякаш по заповед. Всички гледаха, потънали в размисъл, огромния облак, който пълзеше към града.

Имаше над какво да се замислят хората! Насреща им идеше хала, която беше погълнала вече в търбуха си всичко, каквото ѝ се опираше, и всичко, което имаше някаква цена. Кой повече, кой по-малко, десетки градове бяха разорени: който се опираше — смазваха го, който от страх отваряше вратите си — там клането биваше по-малко, но все пак колежа хора и плякосваха имане за наказание, дето тоя град беше проявил търпимост спрямо бугрите. Само Монпелие беше останал непокътнат, жителите му открай време бяха верни на папата. Папата беше изпратил свой легат там за всеки случай, защото градът беше богат и можеше да изкуши кръстоносците.

За числеността на тая армия се носеха най-различни слухове. Някои казваха, че абатът Арнолд водел 500 000 души, други — 150 000. Виконтът искаше да види с очите

си тази войска, за да си направи сам преценка — както за числеността, така и за силата ѝ. Защото се говореше, че истинската войска не наброявала повече от 20—30 000 души, останалите били наемници и «четирисетници» — цивилни, на които папата беше обещал индулгенция за греховете им, ако обслужват армията 40 дни.

След един час първите вълни на това човешко море, или по-скоро — на това море от човеци-скакалци, стигнаха до града и започнаха бавно да се разливат в равнината, която се простираше на юг и граничеше на запад с река Орб. Като се държеше на разстояние 200–300 крачки от стените, най-напред премина един конен отряд от около стотина конници, всеки конник държеше в лявата си ръка папското знаме. След този отряд се заточи една конница, която продължи да се ниже пред очите ни повече от час. Конницата беше разделена на колони, всяка колона носеше по няколко знамена, гербове и ликове на светци. Получаваше се чудна шарения, колкото страшна, толкова и приятна за очите.

Подир конницата заприижда пехотата, една нагъната чак до хоризонта змия. След пехотата се затъркаляха, возени от волове, стотина каменометни, стрелометни и щурмови машини. Следваха ги колоните на наемниците и пълчищата на «четирисетниците».

Цялата тази войска се влачи около пет часа пред очите ни. Но още докато се дилеше и разстилаше в равнината, от туловището ѝ се отделиха няколко отряда, разгънаха се и заеха позиции по дължината на цялата източна стена. Докато се извършваше тази маневра виконтът ми нареди да изляза през южната врата със сто души конници и да вардя моста на Орб и пътя, докато той излезе от града.

Пътят, който свързваше моста с южната врата «Свети Жак», имаше на дължина 300 крачки, издигаше се над равнината и затова не беше мъчен за вардене. Ето защо разставих по пътя 50 души, а с другите заех двете устия на моста. Кръстоносците или не ни забелязаха, заети с разставянето си в равнината, или не ни обрнаха внимание, защото ние бяхме една капка хора в сравнение с тяхното море. Пък и припадаше здрачевина вече, може да не ни бяха забелязали, техните предни стражи бяха поне на хиляда крачки от нас.

Виконтът излезе на свечеряване, придружаваха го

трима офицери. Спря се при мен и загрижено кимна с глава към равнината:

— Само редовната им войска е повече от 30—40 000 души! — прошепна той. — Наемниците, тая най-опасна и кръвожадна сган, не са по-малко от 10 000. Със стенобитните си машини те могат да бият всеки сто стъпки от нашите стени. А ние имаме всичко 2000 души, включително катарите!

— И в такъв случай? — попитах аз и почувствувах как кръвта ми изстива. — Ще успеем ли да се задържим до есента?

— Ако докарам хиляда души войници от Каркасон, ще успеем! — Той махна с ръка и пришпори коня си. Отведох обратно моите хора в крепостта.

Виконтът беше предал командуването на Мартин дьо Беранже.

До късно през нощта гледах през амбразуриите на Тур Вентуз необгледния лагер на кръстоносците. Като че ли адът беше изскочил отгоре, на земята: горяха безброй огньове, цвилеха тревожно хиляди коне, безброй овни се печеха на шишове и южният ветрец заливаше целия град с миризма на печено месо.

На другия ден Мартин дьо Беранже ме назначи за командир на един специален отряд за свръзка, който се състоеше от петнадесет млади мъже, отчаяни майстори на меча, на виното и на изкуството да се задирят жени. Тия шегобийци пишеха на пергамент разни дръзки излияния, навиваха пергаментата около тънките стволоче на стрелите си, после изстрелваха стрелите в близките дворове, съседни на стените, където знаеха, че се въртят хубави жени.

Стотина катари изнасяха на стените каменни гюлета за метателните машини, стрели за стрелометните машини, трупаха около кулите зидария, кирпич, вар, за да затулят на часа ония пробиви, които щяха да направят с гюлетата си каменометните машини на кръстоносците. На площада, срещу замъка на виконта, Учителя Йосиф беше сковал с помощта на свои по-млади събратя дваисетина одъра, покрил ги беше с чисти постилки, кипнал беше вода в два казана, а на една широка маса беше натрупал какви ли не билки и материали за превръзки — погрижил се беше за първите ранения. В очакване на битката той

благо разказваше на струпалите се наоколо зяпачи богомилски притчи за сътворението на света.

Към десет часа сутринта владиката, облечен като за литургия и начело на петдесетина души богомолци, поиска разрешение от Мартин дьо Беранже да му отвори вратата «Сен Жак», за да отслужи тържествена меса в църквата «Сен Назер». Тази църква се намираше извън крепостните стени на една височинка не кой знае колко далече от вратата «Сен Жак». За моя голяма изненада Мартин дьо Беранже му разреши и богомолците начело със своя владика излязоха през вратата и се заизкачваха по стръмната пътека, която водеше за «Сен Назер». «Сеньоре, не направихте ли грешка, като пуснахте тия хора да излязат?» — не се сдържах аз и запитах заместника на викаронта. Той ме изгледа надменно и повдигна рамене: «Сеньоре, защо ми се бъркате в работата?» — но отговорил все пак:

— Сеньор Лукиан, както позволявам на вашия катарски епископ да държи проповеди на площада пред замък, на същото основание разрешавам на католиците да извършат своята меса!

— Чудесно! — рекох. — Но позволете ми да забележа, че катарският епископ проповядва вътре в града, а католичкият владика изведе хората си вън от стените и само на хвърлей камък от враговете!

— Да прави каквото ще! — отговори ми троснато Мартин дьо Беранже. — Аз нямам право да се бъркам в работите на католическата църква!

И ми обърна гръб.

Тоя ден имаше страшна горещина, слънцето така прижуриаше, сякаш искаше да подпали и обърне в пламъци грешната земя. Ние умирахме от жегата по стените, а кръстоносците, за да ни ядосат, събличаха дрехите си и скачаха във водите на прохладната Орб.

Към три часа следобед една група от трийсетина кръстоносци дойде близо до стените — близо, близо, колкото да не ги достигне някое гюлле от каменометните ни машини. Водачът им се отдели от тях и доста безразсъдно излезе напред. Като стигна на един изстрел със стрела до вратата «Сен Жак», той се спря, сложи ръце около устата си и ревна колкото му глас държи:

— Войници! Изпратете ни вашите катари, за да ги обърнем на пепел, и един товар злато за обезщетение,

дето сме били път дотук, и ние ще ви пощадим! Иначе всички сте обречени на смърт!

Мартин дьо Беранже се обърна към мен:

— Чух, че сте отличен стрелец. Можете ли да свалите шапката на тоя негодник?

И докато да му отговоря, той ми подаде един тежък лък и дълга стрела.

Обтегнах силно тетивата, примерих се, затаих дъх и пуснах стрелата. След едно мигновение шапката на негодника отхвъркна в прахта. Ох, какъв смях избухна на стената! Моите момчета скачаха от възторг, крещяха неприлични думи и махаха с юмруци към кръстоносците.

Но докато траеше нашата веселба, кръстоносците изтъркаляха до групата, която беше излязла напред, три щурмови кули и смелчаците бързо се прехвърлиха зад дебелите им дъски. Това ни учуди, защото по целия огромен фронт на неприятеля цареше спокойствие и по нищо не можеше да се съди, че той се готви за щурм. Само един конен отряд от петдесетина души беше се запътил към римския мост, навярно командуването на войската искаше да знае как стояха работите ни откъм западния бряг на реката.

— Ще наредя на нашите каменометчици да очушкат тия кули! — каза Мартин дьо Беранже, но веднага се замисли. — Дали пък да не изчакаме, за да видим понапред като какво са замислили тия негодници?

Докато той се колебаеше, ето че нашите богомолци започнаха да се спускат от «Сен Назер» начело с владиката. Позлатените му одеяния така блестяха на слънцето и кръстът, който държеше над главата си, изпущаше такива искри, че човек неволно се стъписваше и не можеше да не му стори път. Богомолците, загърнати с пелерините си, навели глави, вървяха подире му.

Отегчен от спокойствието и малко замаян от слънцето и задухата, аз приседнах зад закритието и затворих очи. Задрямал ли съм, заспал ли съм, колко време беше се изминало, след като бях затворил очите си — нямах представа, стреснах се от неописуеми викове, от страшна гълчавя, която идеше откъм вратата «Сен Жак», сякаш там беше се продънила земята и из пъклото изскачаха дяволи, удряха с тризъбци по нажежените си щитовете и ревяха по дяволски колкото имаха сили. Погледнах към равнината — тя като че ли беше се събудила от дълбок

сън, разшавала се беше, докъдето окото стига, и като десет прелели се една в друга реки Орб настъпваше срещу нас.

Ето какво беше се случило през тези две-три минути, докато се унасях в сън:

Щом като владиката, който водел богомолците от «Сен Назер», се появил пред вратата «Сен Жак», войниците в двете кули, които фланкирали вратата, веднага завъртели руданите, за да разтворят двете ѝ крила. Но богомолците, вместо да продължат пътя си по широката улица, смъкнали пелерините си, извадили мечове и се превърнали мигновено в кръстоносци — нахълтват в кулите и започват яростно да секат. Изумените стражи били съсечени, преди да посегнат към мечовете си, и руданите тутакси се намерили в ръцете на пришълците.

Докато «богомолците» се справяли с пазачите на вратата, кръстоносците, скрити зад трите шурмови кули, изскочили навън и доприпкали до своите, преди войниците по стените да се опомнят и да опънат лъкове. Оная колона от конници, която уж лениво се отправяла към римския мост, веднага свила наляво, препуснала по павирания път и за броени мигове нахълтала през широко разтворените врати.

Така кръстоносците успели за две-три минути да овладеят вратата «Сен Жак» и да застанат пред стълбите, които слизали от брустверите на стените. Войниците, спуснали се да помагат на своите при вратата и да запущват пробива, били съсичани още на първите стъпала, преди да стъпят на земята.

Много години са изминали от това тъжно събитие, вече никой не говори, нито си спомня за зловещата дата, когато Безие беше превърнат на пепел. Но две неща времето не бива да отдава на забвение. Тия неща трябва да се помнят, докато има човеци на земята и докато понятието за грях не се е превърнало на празен звук. Първото нещо — това е предателството, извършено от владиката на Безие. През нощта срещу 22 юли петдесетина отбрани шурмоваци-кръстоносци се промъкват в черквата «Сен Назер» и там си кротуват, докато владиката довежда в същата църква своите петдесетина истински богомолци. Когато настъпва уреченият час, кръстоносците събличат плащовете си и обличат плащовете на набожните католици и начело с владиката се отправят към вратата «Сен

Жак». Заклучени в църквата, богомолците чакат завръщането на своя пастир. Но не го дочакват. Понасяйки се към града, опиянени от лекия си успех, кръстоносците запалват църквата «Сен Назер». Загиват в пламъци обречените от владиката си петдесетина набожни християни.

Второто нещо, което човеците не бива да забравят, това са думите, произнесени от върховния началник на кръстоносната армия, абата Арнолд Амори. Тия думи аз, Лукан, син на Ральо от България, чух със собствените си уши. Това стана така:

Когато до ушите ми стигнаха ликуващите викове на първите кръстоносци, които влизаха в града, аз и моите момчета се втурнахме към стълбите, по които войниците слизаха или се изкачваха върху стените. Но тясното устие на стълбата беше задръстено от множеството войници и всеки, обхванат от дива паника, от страх за себе си и за своите, гледаше да изпревари другите. Така нашият ред дойде петнадесетина минути след като вратата «Сен Жак» беше паднала в ръцете на кръстоносците. Тия разбойници бяха застанали пред изхода на стълбата и рядко някой от нашите войници успяваше да се измъкне през кървавия им обръч.

— Пазете главите си! — викнах на момчетата си и както беше причервенияло пред очите ми, така завъртях меча си, че въздухът изсвири и веднага се чу едно «храс!» — бях разсякъл надве първия кръстоносец, който беше се мярнал пред очите ми. Така доста време въздухът викаше «фиу» и след това се чуваше «храс». Сякохме, докато пред очите ни не остана кръстоносец. Тогава пак викнах на момчетата, които бяха останали с трима по-малко: «Събличайте си наметките и слагайте техните! Сваляйте си калпаците и нахлузвайте техните!»

Преоблечени като кръстоносци, ние се спуснахме към вратата «Сен Жак». Каква тъжна картина се представи пред очите ни! В съгъстени редици армията на кръстоносците продължаваше да нахлува в града, без някой да пусне поне една стрела насреща ѝ! Къде беше изчезнала нашата войска, как се беше стопила — не ми идеше на ум. Докато размислях дали да извадя меча си, па да се хвърля срещу редиците, да умра поне от достойна смърт, ето че се зададе насреща ми някакво светейшество на бял кон, с огромен златен кръст на гърдите си. Той се дви-

жеше сред четиригълник от рицари, в брони, с шлемове и с дълги копия в ръцете си.

«Да не би пък тоя да е абатът Арнолд Амори?» — мина ми през ум.

В тоя момент от дъното на площада препусна един конник. Конят му беше черен като прегорял и отдавна угаснал въглен, самият той беше наметнат с черна мантия, а върху шлема му се кипреше черно орлово перо. Той беше снажен мъж, лицето му излъчваше господарска воля и суровост.

— Ваше светейшество! — обърна се той към абата Арнолд Амори, като спря коня си пред четиригълника от рицари и ги накара, без да му мигне окото, и те да спрат. — Ваше светейшество! — повтори той. — Християни и катарии така са се измешали, че човек не може да познае в тази тълпа кой е християнин и кой е еретик!

— Сеньор Монфор! — каза абатът Арнолд Амори, като свъси рунтавите си вежди. — Колете всички поред, господ ще разпознае своите!

Аз изтръпнах от тия думи, а ми се стори, че и Симон дьо Монфор, защото този конник беше Симон дьо Монфор, стори ми се, че и той не можа да преглътне изведнъж тия думи, защото помълча някое време и чак тогава рече:

— Добре!

Но изрече това «добре» с твърд и ясен глас.

Той обърна коня си и полетя нагоре по улицата.

През това време от туловището на армията се отделяха по-малки отряди, които се изнасяха наляво и надясно около стените, за да обхванат в клещи целия град.

Рекох на своите:

— Спасявайте се, приятели, както можете! Помъчете се да стигнете североизточната врата, откъдето започва път за Монпелие! Друг изход не виждам!

Махнах им с ръка и се спуснах към площада, където Учителя Йосиф гласеше откритата си болница. Бях закъснял. Върху струпаните и запалени одъри, вързан възник за една греда, гореше Учителя Йосиф. Пламъците вече го поглъщаха, нито имах възможност да стигна до него, нито пък имаше смисъл.

Тогава се юрнах в замъка, за да измъкна от стаята си книгата за Сътворението. По стълби и коридори щъкаха кръстоносци-наемници и всеки мъкнеше по нещо — кой влачеше килим, кой атлазена завеса някаква, друг пък —

сребърни съдини, прегърнал ги с две ръце, сякаш притискаше до гърди собствената си рожба. Намерих книгата, мушнах я в пазвата си и излязох.

Вече нямаше войска, заповеди, какъвто и да било ред. Имаше хиляди обхванати от жажда за кръв убийци, подпалвачи, насилници и ненаситни крадци. Всеки от кръстоносците сечеше каквото му попаднеше пред очите: мъже и жени, деца, бебета. Влизаха по къщите, изваждаха от мезета и тавани хора и ги сечаха. Палеха къща по къща. Лягаха върху млади жени, после им прерязваха гърлата и спокойно си закопчаваха панталоните с окървавени ръце.

Пробивах си път с лакти и юмруци все по-нагоре, към катедралата «Света Магдалена». Оттам можех да се измъкна през две врати — едната при църквата «Сен Афродиз» и другата на изток, на пътя за Монпелие. Катедралата беше препълнена с народ — да се избиват хората поединично щеше да отнеме много време. Затова залостиха вратите, счупиха прозорците и започнаха да хвърлят вътре факли, напоени с катран и смола. Пламнаха хората — 1500 души. Пламнаха иконите, олтарът, пламъци се заизвисиха до небето. Замириса ужасно на печено месо, смрадлив дим легна като черна мъгла над площада.

По улицата, която отиваше от катедралата до църквата «Сен Афродиз», настигнах един наконтен офицер-красавец, мъкнеше за косите млада жена и търсеше сгодено място, където да я изнасили. Жената стенеше и се дърпаше, но не можеше да се изскубне, защото мръсникът беше навил косите ѝ около китката си и държеше здраво.

— Пусни жената, говедо! — ревах аз и го ритнах по задника.

Той залитна, жената изпищя от болки, хубавецът не беше изпуснал косата ѝ. Като се извърна към мен, той ме изгледа с безкрайно учудване, смесено с безкрайна злоба.

— Как смееш, куче! — извика той и измъкна мечата си.

— Ти си куче, защото искаш по кучешки да изнасилиш една беззащитна жена!

Тогава той освободи китката си от косата на жената и зае тутакси стойка за дуел.

— Преди да те съсека — рече той, — искам да зная в коя част служиш и кой е командирът ти. Аз и него ще наредя, задето не е успял да налее в главата ти ум!

Смъкнах наметалото си и останах само по червената си офицерска куртка.

— Върви да нареждаш Раймон Роже Тренкавел! — изсмях се в лицето му. — Аз съм негов адютант!

Сега по лицето на тоя човек, който беше мой връстник, изчезна злобата, остана само безкрайното учудване.

— Но как така си оживял в това клане? — запита той.

— Не ми задавай въпроси, а вдигай меча си «в гард», защото няма да се церемоня дълго с теб! — рекох му аз.

— Досега никой, който се е счепквал с мен, не е оставал цял! — поклати той глава, като ме измерваше с очи. — Но като тръгнеш за ада, искам да знаеш кой те е наредил — аз съм конт Юг де з'Арси, син на Юг де з'Арси старши, който командува кралската войска в тоя поход. Запомни ли, покровителю на еретиците?

Ето как и при какви обстоятелства се срещнахме с човека, който след 35 години като кралски сенешал на Каркасон щеше да командува обсадата на последната катарска крепост — Монсежюр.

Докато разговаряхме така и се мерехме с очи, младата жена беше офейкала вече, а наоколо ни се беше насъбрала тълпа от кръстоносци. Време за губене нямах — вдигнах меча си и налетях, но и той се спусна насреща ми, отби моя удар и аз веднага почувствувах, че си имам работа със сериозен противник, с истински войник. Усетих силата му в китката на ръката си — тя изтръпна. А досега беше изтръпвала само веднъж — в турнирния ни двубой с рицаря Гийом де Борн.

Последваха десетина удари — мои и негови. Никой от двама ни не можеше да вземе превес. При един негов удар мечът му докосна бузата ми — съвсем леко, но достатъчно, за да шушне кръв.

— Дамгосах те за цял живот! — рече Юг де з'Арси-син, като си поемаше въздух. — С тоя белег няма да печелиш битки в любовта!

Като рече тия думи, мен ми причервения пред очите — засилих се и така замахнах, че въздухът изпищя, неговият меч издрънча върху плочите, на пет-шест крачки от нас. Той самият залитна, падна на рамо, аз скочих, затиснах го с крака си и насочих меча си към гърлото му.

— Не ми се умира! — рече той с пресипнал глас.

Хубавите му пъстри очи ме гледаха с болка и гореща молба.

— Че кому се умира! — рекох. — Макар смъртта да е едно освобождение! — спомних си думите на Учителя Йосиф.

Отместих крака си и му подадох ръка да стане. Той стисна десницата ми и дълго я друса, без да проговори.

А наоколо се бяха насъбрали стотина главорези, гледаха ме, взимаха ми мярка и само лигите им дето не бяха потекли. Сам бях влязъл в капана.

Младият Юг де з'Арси се огледа и като че ли разбра участта, която ми готвеха тия типове. Усмихна се и ме потупа по рамото с ръка.

— Никой няма да ви пипне! — рече той.

Извади от чантичката, която висеше на ремъче за пояса му, сребърен молив и парче пресована кожа за писане. На тази кожа той написа няколко думи, допря пръстена си до бузата ми, това му беше печатът, и с кръвта ми подпечата бележката си.

— Прочетете, сеньоре, какво съм написал! — подаде ми той бележката.

Прочетох: «Тоя човек да не се пипа!» Печат — монограмът на фамилията Юг де з'Арси.

Като срещна очите на одного от главорезите, той го повика с пръст:

— Филип, я ела тук!

Мръсникът застана мирно пред него.

— Ще намериш един кон за сеньора и ще го придружиш, докато излезе през някоя от вратите на града. За кожата му ще отговаряш с главата си, разбра ли?

На раздяла си стиснахме ръце и аз не се сдържах да не му кажа:

— Все пак това с жената беше мръсно от ваша страна, сеньоре! Признайте!

— О, сеньоре! — засмя се той и отново ме потупа по рамото. — Мръсно е, разбира се! Но всички го правят. Зараза!

Гледахме се, усмихвахме се един на друг, разбирахме се без думи, а пък бяхме врагове на живот и смърт. Какви приятели щяхме да станем, ако не бях по убеждение богомил, а той — католик!

На раздяла той ми каза:

— При каквито и обстоятелства да ни срещне животът,

в мое лице вие ще имате един верен приятел. Знаете ли, че аз ви обикнах?

— И аз като че ли ви обикнах, дявол да го вземе! — рекох и му кимнах за сбогом.

Свечеряваше. Минах през римския мост и поех пътя за Каркасон. Зад мене Безие напомняше ад — от пламъците, които го унищожаваша, небето над него приличаше на нагрят до червено бакър.

В град Пуишерик смених коня си, а на следващия ден срещнах Раймон Роже Тренкавел при град Барбера. Той водеше войска от хиляда души за Безие.

— Безие вече го няма! — рекох му и като преглъщах сълзите си, разказах му какво се беше случило в неговия град.

Той не продума. Отдалечи се от мен на двайсетина крачки, седна на земята и хвана главата си с ръце. Така престоя половин час. После се разпореди отрядът да се връща назад.

— При Каркасон няма да допуснем такава позорна грешка — рече той с угаснал глас.

ПЪРВИ ЕПИЛОГ

Лято 1258-о, края на есента, Монферие, в дома на Бернарови.

Благословете и ни пощадете!

Вали ден и нощ. От Сен Бартелеми се спускат мъгли, облаци са погълнали половината от планината Монсегюр. Десет дена остават до ноември. На юг зимата е мека, може би ще стигна до Марсилия и Генуа, преди в Ломбардия да е паднал сняг. Но до Марсилия има много път, а моите сили са колкото за една шепа, дори по-малко.

Вчера извиках Жералд-Бернар в град Фуа.

Бернар се завърна от град Фуа смутен и подтиснат. Досетих се какво са му наприказвали доминиканците, но все пак попитах:

— Брате Бернар, какво ти казаха от Инквизицията?

— Казаха ми, брате Лукияне, че ще те вземат, ако до два-три дена не напуснеш Монферие!

Преглътнах мъката и яда си, помълчах и му казах:

— Днес е сряда. Потърси за в друг ден, петък, човек с коне и кола, който да ме изведе от Монферие!

Добрият Бернар въздъхна и като не вдигаше очи от земята, рече с успокоена вече душа:

— Времето е мъчно, но се надявам да ти намеря човек с коне и кола!

Не биваше да му се сърдя. Инквизицията му беше хвърлила око, чакаше само повод, за да го изправи пред зловещия си трибунал. Ако го разминеше кладата, щеше да дочака края на живота си в някоя килия под земята, окован в желязо.

Оставаше ми само един ден, за да довърша спомените

си — да преживея отново живота си, за да сгрея старческите си ръце над онова, което е било хубаво, и с него да се утеша.

Няма да описвам подробно събитията в Каркасон — и поради липса на време, и защото не желая да се превърна в летописец на албигойския поход. Един трубадур го описа вече в една своя поема — замазвайки истината за Безие, своите симпатии към катарите и дивата злоба на оня човекоядец в расо — абата Арнолд Амори. Боял се е за кожата си тоя трубадур — ако беше казал истината, Инквизицията щеше да превърне и него, и съчинението му на пепел. Аз пък, доколкото описвам похода, правя го за себе си — той се превърна в част от съдбата ми, част от пътя, който извървах, за да стигна до голямата Истина за Живота.

Кръстоносците се появиха пред стените на Каркасон на 28 юли. До 1 август те търсиха слабите места на крепостта и ги откриха — това бяха двата квартала, застроени североизточно и югозападно от главната крепост. Североизточният квартал се казваше «Льо Бург», а югозападният — «Льо Кастелар». Стените, които обграждаха «Льо Бург» бяха по-слаби, каменометните машини на кръстоносците направиха пробив и разбойниците се втурнаха вътре, през пробива, както нахлува голяма река, която е разкъсала бента си.

Но Каркасон не беше Безие, ако в Безие кръстоносците влязоха като на сватба, улеснени от предателството на владиката, тук, в «Льо Бург», те трябваше да се бият за всяка къща, за всяка улица. Сам Раймон Роже Тренкавел участвуваше в битката и трябва да признае, че той се биеше чудесно, пъргаво, като същински рис, най-малко двадесетина кръстоносци паднаха от неговия меч. Само когато насреща му се изпречи Симон дьо Монфор, черният конник, който командуваше пристъпа срещу «Льо Бург», аз изтръпнах — той беше два пъти по-едър от виконта. Където се появеше, мястото се превръщаше тутакси на кланица, с очите си видях как разполови едного от рамото до кръста. Като зърна виконта, той пришпори така силно коня си, че животното се изправи на задните си крака, а после като бясно полетя срещу нас, тъпчейки и наши, и свои. Тук Роже Тренкавел щеше да намери смъртта си,

смърт хиляди пъти по-достойна от онази, която щеше да го сполети само след три месеца. Аз се проклинам и до ден днешен, задето, намесвайки се, спасих тогава живота на тоя благороден човек.

Като пришпорих на свой ред коня си, излязох пред виконта в мига, когато Симон дьо Монфор щеше да стовари меча си върху главата му. Мечът на Симон дьо Монфор тресна така силно върху моя щит, че екотът от удара накара всички, които се биеха наоколо, да преустановят боя помежду си и да извърнат глави. Тоя удар, който едва не ме отхвърли от седлото, щеше без друго да разполови виконта надве.

Ние си разменихме десетина удара и аз през цялото време чувствавах, че тоя човек вижда в мен една преграда, която закрива щелта му. На края, като не можа да ме отмести, вдигна меча си за поздрав, усмихна ми се и се запиля на друго място, където неговите хора имаха нужда от помощ.

Колкото и отчаяно да се биехме, не можахме да спасим «Льо Бург» — бяхме не повече от триста души, а кръстоносците бяха хиляди. Но дадохме възможност на населението му да се изтегли в крепостта.

Така крепостта прие 5000 души, за които не беше предвидена нито вода, нито храна.

На другия ден каменометните машини на кръстоносците съсредоточиха ударите си върху «Льо Кастелар». Тоя квартал беше по-добре укрепен и се държа два дена, като през това време на два пъти минаваше от едни ръце в други. На края ние отстъпихме в крепостта, където се прибра и населението на тоя квартал. Така крепостта даде приют на десет хиляди мъже, жени и деца, за които не беше предвидена нито вода, нито храна.

Ако не бяха тия десет хиляди души в повече, крепостта щеше да се държи още няколко месеца. Жаждата и гладът направиха това, което мечовете и стенобитните машини на кръстоносците не успяха да направят. Крепостта имаше само един кладенец, но и той от жегата беше почти пресъхнал. Река Од течеше на 500 крачки от стените, но между водите ѝ и стените на крепостта заемаха позиции кръстоносците, десетки каменометни и стрелометни машини обстрелваха това пространство, така че не човек, а котка не можеше жива да го пресече. Беше страшно да се гледа как хиляди хора се тълпяха около

кладенеца, още по-страшно беше да се слуша плачът на децата, чиято мъка немилостивото през тия дни августовско слънце правеше непоносима. Ако виконтът беше изоставил жителите на «Льо Бург» и на «Льо Кастелар» и не ги беше приютил в крепостта си, за да дели с тях водата и храната, предназначени за войската му, той щеше да устои на обсадата до есента. А през това време кралят на Арагония щеше да събере войска, за да удари в тил разложената вече армия на кръстоносците. И Окситания щеше да живее навярно още дълги години свободна. . .

Не липсата на мъжество и сила погуби в ония времена Окситания. Милостивото сърце на виконта ускори гибелта на тази прекрасна страна. Така си мисля сега, но и в ония времена, и сега аз не съдя виконта. Правото на съд има само бог. Бог е дал милосърдието на човека, за да страда, защото само през страданието човек стига до Истината, а Истината е самият бог. Пътят към бога минава през страданието, а блаженството не води доникъде. Блаженият няма нужда от бог. Той живее в доволство, а доволството не поощрява търсенето на бога.

До тези истини дойдох, а събитията през моя живот само потвърждават, че съм вървял по прав път. Ще спомена накратко някои от тях.

През малкото часове на отдиш от битките аз издирих човека, комуто Учителя Йосиф беше предал нашите книги. Заедно с Книгата на истината аз ги скътах в една кожена торба. Тази торба праметнах през рамо и с нея не се разделях ни ден, ни нощ, докато траеха боевете за каркасонската крепост.

През тия дни виконтът ме запозна с едного от своите най-приближени хора. Тоя човек беше контът Раймонд дьо Перей, съпругът на съвършената катарка Корба и баща на Есклармонд. Както бяхме тримата в една от залите на крепостта, виконтът каза:

— Лукиан, мой приятелю, твърде скоро ще настъпи часът на раздялата ни. Ето този човек — той посочи с глава дьо Перей — ще бъде твой покровител и неговият дом ще бъде твой дом. Неговият дом е в планините на юг и аз се надявам, че кръстоносците няма да стигнат дотам.

За да не се чувствуваш притеснен, аз прехвърлям селото Монферие в негово владение, с една-едничка разпоредба: доходите, които това село ще носи, да бъдат изцяло твои.

Аз целунах ръка на виконта, а с дъо Перей се прегърнахме. Той беше малко по-млад от жена си, а по нрав беше общителен и весел човек.

Аргонският крал не беше готов за война, затова се опита да посредничи между виконта и кръстоносците за сключване на почетно примирие. Но абатът Арнолд Амори предложи условия, които знаеше предварително, че няма да бъдат приемливи за виконта — да напусне замъка с единайсет души свои близки, като вземе толкова от богатството си, колкото може да носи със себе си. Виконтът се изсмя: «Да предам на огъня и на меча 15 000 души, за да спася собствената си кожа и кожата на единайсет свои близки? Никога!»

Битките се подновиха, но липсата на вода и на храна направи абсурдна по-нататъшната защита на крепостта. Тогава Раймон Роже Тренкавел ме взе със себе си и двамата отидохме в лагера на кръстоносците. Приеха ни в една обширна палатка Арнолд Амори, неверският принц, бургундският граф и Симон дъо Монфор. Виконтът попита какво трябва да направи, за да бъдат пощадени петнадесетте хиляди души, включително катарите, които се намираха в крепостта. «Да останеш пленник при нас!» — отговори му сухо Арнолд Амори. Виконтът отпадна меча си и го хвърли в краката на неверския принц.

На излизане от палатката Симон дъо Монфор ми предложи да премина на негова служба. След похода щял да ми даде голямо имение и да ме направи свой първи помощник.

Понеже знаех, че мрази до смърт катарите, рекох му: — Знаете ли кому правите това предложение, сеньоре? Аз съм по убеждение катар, тоест «бугр», както вие презрително наричате катарите. Нещо повече, сеньоре! Аз съм по рождение българин, роден съм в България. А българската богомилска църква е майка на вашата катарска църква, огънят, който гори под краката ви, сеньоре, иде от България. А навярно знаете, сеньоре, и това, че българите, тоест бугрите, биха преди пет години вашата рицарска войска при Одрин и плениха самия ви император Балдуин? Ако сте съгласен да вземете такъв човек за помощник, сеньоре, моля!

Студените светлосиви очи на тоя човек пламнаха, лицето му се изкриви от злоба, ръката му стисна позлатената кръстообразна дръжка на меча, устата му се отвори и затвори няколко пъти, преди да проговори:

— Бугр! Ако не те защищаваше неприкосновеността ти на делегат, щях да те заколя като пиле, щях да те стъпча с краката си като змия!

— Ще постъпя с вас точно по този начин, сеньоре, ако случаят ни срещне още веднъж! — усмигнах му се, яхнах коня си и полетях към крепостта.

Кръстоносците ни дадоха два часа, за да напуснем крепостта — без багаж и оръжие. След изтичането на тия два часа те щяха да имат развързани ръце, а аз от Безие вече знаех какво означава това. Народът и войската се юрнаха да бягат през четирите врати и в блъсканицата около вратите загинаха повече хора, отколкото по време на най-разгорещените битки с кръстоносците.

Аз и Раймонд дьо Перие се скрихме в развалините на «Льо Кастелар». Там дочакахме нощта. Понеже кръстоносците го бяха ударили на пиене и бдителността им беше никаква, ние се спуснахме по една срутена стена, излязохме в полето и като преплувахме ръкава на Од, стигнахме левия бряг на реката. Там починахме и преди да се разсъмне, запрашихме срещу течението ѝ, на юг.

По градовете и селата на юг войната още не се чувствуваше, никой не беше пропъдил сеньорите от владенията им, животът си течеше спокойно и тихо. В Лимукс си купихме коне и през Квилан и Пуивер навлязохме в планините. На седмия ден пристигнахме в замъка на Раймонд дьо Перей. Посрещнаха ни Корба, голямата ѝ дъщеря Филипа и Есклармонд.

Още на другия ден отидохме с Филипа и Есклармонд в планината, за да берем къпини. Когато Филипа се залисваше около някой храст, ние с Есклармонд бързешката се целувахме.

О, щастливи дни!

Отново се захванах с превода на книгите. Каквото превеждах, Корба преписваше и на свой ред го раздаваше на по-грамотните катарии, за да се преписва и размножава. Понякога спорехме с Корба за Сътворението. Тя вярваше във Вечното Зло и твърдеше, че само по пътя на

пълния аскетизъм може да се стигне до бога. Аз пък поддържах, че и полуправедният, и полугрешният живот може да отведе душата на човека до небесния Престол. Филипа не се интересуваше от нашите спорове, но Есклармонд и баща ѝ винаги взимаха моята страна.

О, Есклармонд, Есклармонд! Душата ми и всяка частица от тялото ми се стремеше към тебе, така както пеперудите и пчелите се стремят лятно време към ухаещите и пъстри цветя! С мъка си лягах, защото нямаше да те виждам през нощта, и с радост се пробуждах, за да те търся и гледам, за да се опива душата ми от погледа на очите ти, от усмивката ти, от нежната красота на ангелското ти лице!

Есклармонд, Есклармонд. . .

През юли следващата година катарският епископ Жилбер дьо Кастр ни съобщи, че кръстоносците подновили похода си и че насочвали главната си сила срещу градчето Минерв, което се намирало на север от пътя Безие — Каркасон. Градчето Минерв беше катарска крепост, там имаше повече от сто души свършени богомили. Сеньорът му, Гийом Минервски, беше човек предан до смърт на катарите, той беше голям войник, ловец и веселяк. Можех ли да остана със скръстени ръце? Можех ли да пропусна случая да се срещна отново със Симон дьо Монфор? Ако имаше човек, когото исках страстно да убия, това беше именно тоя вълк, Симон дьо Монфор. Той беше затворил Тренкавел в подземнието на каркасонския замък и там го беше държал в тъмнина и смрад три месеца, докато умре в нечовешки мъки. Сега тоя звяр беше сеньор на Алби, Каркасон и Безие. Дребното сеньорче, което имаше само едно парче земя до Париж, сега беше господар на половината Окситания!

Събрах дружина от двадесет души рицари, заклетии врагове на Севера и предани приятели на катарите. Тръгнахме за Минерв. Когато се разделяхме с Есклармонд, и двамата едва сдържахме сълзите си. Есклармонд, любов моя! Обичах те с цялата си душа, но омразата ми към кръстоносците и към убиеца на Тренкавел излезе по-силна от любовта ми!

Минерв беше отлично укрепен град. За да сломят съпротивата му, кръстоносците докараха всичките си ка-

менометни и стенобойни машини. Град от камъни заваля върху малкото градче. Не остана несрината къща. На края Минерв почетно капитулира — не защото кръстоносците успяха да се промъкнат вътре, а от жажда — повтори се историята с Каркасон. Сто и двадесет души свършени катарии — пиша го с думи, а не с цифри от почит към паметта на тия достойни мъже, — сто и двадесет души катарии предпочетоха да влязат в огъня, вместо да се откажат от вярата си.

Със Симон дьо Монфор не успях да кръстосам мечи си — тоя вълк точеше зъбите си за Тулуза, събираше войска за поход срещу западната столица на катарите.

През следващата 1211 година не се завърнах в планината на Раймонд дьо Перей — с хората си скитах надлъж и нашир по северна Окситания, за да помагам на нападателите от кръстоносците градове. Бих се при Терм, Кабаре, Лавур. Изпратих много кръстоносци в ада, при дяволите, но със Симон дьо Монфор не успях да се срещна.

В края на годината реших да се завърна в планините, но дали от умора, или от честите си срещи с катарската несрета в душата ми нахлу печал, обади се и съвестта ми. Какъв човек бях аз? Увлечен в битки срещу кръстоносците, закопнял за Есклармонд, бях свършено забравил онова клето същество, с което слепият случай ме беше свързал и което ми беше станало жена. Сякаш нямаше никаква Мария на тоя свят, а тя съществуваше и навярно мислеше ден и нощ за мен и може би час по час поглеждаше към двора, изпълнена с надежда — дали не се завръщам най-после от дългия си път.

Връзката ми с Мария беше плод на състрадание и на плътска страст. За любов не можеше да става и дума. Но тя ми беше жена и аз постъпвах подло спрямо Есклармонд; мамех я, без да се замислям, защото, докато имаше Мария на света, тя не можеше да ми стане жена.

До Генуа стигнах по море, а от Генуа до Конкорето — с коне. В Ломбардия ме завари зимата, изстинах и две седмици лежах в една странноприемница, докато отново се изправих на крака. В Конкорето пристигнах в началото на февруари. Раждайки ми син, Мария беше починала от родилна треска. Беатриче беше отгледала и гледаше сина ми като втора майка.

Мислех да не се завръщам вече в Окситания, постъпих на служба като офицер във войската на миланския дук.

Бях близо до сина си, сърцето ми се разтапяше, когато го чувах да шепне с устничките си: «Татко, татко!»

По средата на август 1213 година в Милано долетя слух: арагонският крал обявил война на Симон дьо Монфор! Окситания въстана! Без да му мисля много, наех коне и отново полетях по познатия ми вече път.

В началото на септември пристигнах в лагера на войските от Тулуза, които се командуваха от сенъора на град Тулуза Раймонд VI. Веднага намерих приятели от битките при Каркасон и Минерв, които ме представиха на виконта на град Фуа Раймонд Роже и на сина му Бернар Роже. И двамата бяха прочути рицари, приятели на покойния Тренкавел и закleti противници на кръстоносците и на Симон дьо Монфор. Лявото крило на съюзническата войска се командуваше от арагонския крал Пиер II, млад и храбър човек; разправяше се за него, че бил много самонадеян и лекомислено смел. Войската на кръстоносците, далече по-малочислена от съюзническата войска, беше се затворила в град Мюре, очаквайки подкрепления от Симон дьо Монфор.

Битката при Мюре загубихме от глупост. Арагонският крал и неговите испанци предлагаха да ударим Мюре още на 11 септември, преди да е пристигнала войската на Монфор. Раймонд VI, тоя колеблив човек, отказа — той наложи своето становище: да изчакаме кръстоносците да ни нападнат и понеже сме по-многобройни, да ги обкръжим и унищожим. Но през нощта на 11 срещу 12 септември кръстоносците, преминали през блатата, образувани от разливите на реките Гарона и Арнеж, изненадаха испанците, врязаха се в лагера им и започнаха поголовна сеч. Арагонският крал беше убит още в самото начало на боя. Докато войската от Мюре избиваше испанците, левият ни фланг беше обкръжен от току-що появилите се на бойното поле войски на Монфор. Раймонд VI, сенъорите на Фуа и аз едвам успяхме да излезем от обкръжението и да хванем пътя за Тулуза. В равнината пред Мюре оставихме 15 000 трупа.

В Тулуза останах около един месец, докато да излекувам раната си — една стрела беше ме улучила под дясната плешка. Когато се оправих, Раймонд VI ми подари хубав кон, блестящо оръжие и кесия, пълна със злато. Щях да откажа златото, но понеже бях решил да се ожения за Есклармонд, приех го с благодарност.

Пристигнах в замъка дьо Перей жаден до смърт да видя Есклармонд, да я прегърна и да я нарека своя жена. Но там сякаш ме тресна гръм от ясно небе: Есклармонд се появи пред мен в широка бяла власеница, пребледняла, тъжна, с уплашени и смутени до немай-къде виновни и молещи очи. Тя стоеше с отпуснати ръце, дишаше тежко и не смееше да се приближи до мен.

— Какво се чудите, сеньоре! — сгълча ме Корба със строгия си глас. — Това трябваше да го очаквате и да го желаете! Нали и вие сте по душа катар и сте обещали на бога да служите на истинската вяра? Поздравете Есклармонд, тя е от един месец покръстена катарка!

Сложих ръка на сърцето си и се поклоних дълбоко на Есклармонд, а Корба изгледах така, както щях да погледна Симон дьо Монфор, ако беше изникнал случайно пред мене. Но и нейният поглед не беше ангелски — в очите ѝ се четеше злорадство и някакво диво тържество.

Раймонд дьо Перей ме отведе в стаята си, наля ми вино в една дълбока чаша, наля си и той. Мълчаливо пихме някое време, после Раймонд ми рече:

— Аз не бях съгласен с т о в а, сеньоре, но може ли да се противоречи на Корба? Вие знаете, сеньоре, каква властна жена е Корба. Преди два месеца оженихме Филипа за Пиер Роже от Мирпуа. Филипа отиде с мъжа си в Мирпуа. Може би от страх да не се изплъзне и Есклармонд от ръцете ѝ, тя настоя да се покръсти. А може би тя направи това, за да живее Есклармонд праведно и като живее праведно, да осигури на душата си място в рая?

— Катарите се женят! — рекох. — Какво ни пречи да се венчаем с Есклармонд по катарски?

— О, сеньоре! — изтръпна Раймонд дьо Перей. — Извадете тази мисъл от главата си поне за година-две! Вие не познавате Корба!

Изпих още една чаша вино, после излязох от замъка, спрях се на една полянка, легнах на земята и заплаках.

Беше краят на есента. От сивото небе закана тихо дъжд.

Престоях в замъка около една година. Това беше време на непоносими мъки и за мен, и за Есклармонд. На края не издържах — взех пътя за Генуа.

В Милано постъпих отново на служба във войската.

Беатриче кръсти сина ми Марио — на името на клетата му майка.

А над моя живот легна една сянка — облак беше закрил слънцето и в душата ми стана здрачно като през късен есенен ден.

В тоя здрач живея и до ден днешен.

Когато през 1218 година Тулуза отново развя знамето на свободата и Симон дьо Монфор тръгна насреща ѝ, аз взех отпуска и в началото на юни пристигнах в Тулуза. Раймонд VI ме посрещна сърдечно като брат, даде ми отряд от сто души вдъхновени мъже, повечето катарии, и ми повери охраната на източната врата на крепостта — срещу тази врата Симон дьо Монфор насочваше най-ожесточените си атаки. На 25 юни, когато Монфор отново налетя на крепостта, аз изведох своите хора, строих ги в четири-тъгълник и тръгнах насреща му. Тоя властолюбив и алчен човек веднага ме забеляза — пришпори коня си и се втурна срещу мен. Кръвта ми закипя, светът зачервения пред очите ми извадих меч а си и на свой ред се втурнах да го срещна, като диво ревах: «Тулуза, Тулуза!» И в мига, когато ни разделяха само двадесетина крачки, един камък, изпратен от каменометната машина, която беше нагласена над вратата и която се обслужваше от четири жени — един камък, изпратен от тази машина, свирна във въздуха и се стовари върху железния му шлем. Камъкът смаза главата му и той се свлече мигновено от коня си.

Така съдбата ме лиши от едно велико удовлетворение. Ако бях съсякъл тоя човек, сянката, която лежеше върху душата ми, щеше може би да се разсее и аз щях да изляза от здрача.

На връщане за Ломбардия минах през замък на Раймонд дьо Перей. Една малка надежда грееше в сърцето ми, но когато срещнах Есклармонд, тя изгасна като духовната свещ. Върху гърдите на бялата ѝ власеница беше избродирано със зелени конци клонче на бор. Това клонче означаваше, че Есклармонд беше покръстена за съвръшен а. Върху бледото ѝ лице горяха с тъжна светлина големите ѝ сини очи. Боже мой, аз не можех вече да я докосна дори само с ръка!

Престоях в замъка около един месец. Всеки ден излизаш в планината да бера ягоди и малини. Есклармонд ядеше само плодове, зеленчуци, хляб и малко мед. Времето

си прекарваше в плетене на дрешки за децата на победните катарии или пък ходеше да проповядва и да извършва обреди в близките села. Избягахме да оставаме само двамата, насаме. Случваше ли се да останем сами, тя навеждаше ангелската си главица над плетивото, местеше бързо куките и мълчеше. Но повдигнеше веднъж или два пъти глава, и тогава очите ни се срещаха. Каквото не можехме да си кажем с думи, казвахме го с очите си. Нейните очи бяха изпълнени с тиха тъга и тиха обич, те молеха моите очи да не я прегръщат и да не ѝ се сърдят. Но понякога в дълбочините им светваха ония познати някогашни пламъчета и тогава руменина избиваше по цялото ѝ лице, до шията чак.

Така течаха годините. Когато Марио стана на седемнайсет години, Беатриче го изпрати в Болоня да учи латински език и да следва правни науки. В Болоня токущо бяха открили първата студентска школа в Италия. Аз командовах голяма войскова част в Милано, но всяка година ходех през лятото при Есклармонд. Веднъж, на раздяла, за голямо неудоволствие на майка си, тя ми подари една вълнена блуза, която беше изплела скришом от синя прежда. На цвят тази блуза имаше цвета на нейните очи. Гледах я, както се гледа светиня. Вечер я слагах върху възглавницата си, допирах бузата си до нежната ѝ тъкан и затварях очи. Спомените ме отнасяха в Пуи-вер, в онова време, когато наоколо ни имаше само песни и смях.

Годините течаха. Марио завърши Болонския университет и дукът на Милано го назначи за свой съветник. Една година преди да почине, маркизът на Конкорето му завеща имението си. Беатриче не беше свършена, като повечето катарки от Ломбардия тя се държеше по-свободно от своите окситански посестрими и при нея аз, самотникът, срещам разбиране и прекарвах в кротки разговори дълги часове.

През април 1242 година Раймонд VII, син на покойния ми приятел Раймонд VI, въстава срещу кралската власт и влиза в Тулуза като освободител. Цяла Окситания се надига. Използвайки смутното време, Пиер Роже дьо Мирпуа, съпругът на Филипа, с група обезземлени рицари влизат в град Авиньонет и убиват главния инквизи-

зитор Гийом Арно в навечерието на голям процес срещу група катари. Людовик IX използва това убийство като претекст да се разправи веднъж и завинаги с окситанските бунтари, катари и поддръжници на Раймонд VII. Той назначава каркасонския сенешал Юг де з'Арси за командир на усмирителните войски. Така в началото на юни 1244 година една десетхилядна армия се отправя за планината Монсегюр. На върха на тая планина, върху непристъпни скали Раймонд дьо Перей беше построил силна крепост, в която бяха се приютили 209 души катари, в това число Корба, Есклармонд и катарският епископ Бертран Мартен. Тук бяха дошли Пиер Роже от Мирпуа, жена му Филipa и група велможи, около стотина разбунтували се срещу краля обезземлени рицари.

Тук пристигнах и аз в края на юни, изпреварвайки само с няколко дена кралската войска.

Няма да описвам десетмесечната обсада на Монсегюр, защото това е свръх силите ми, сърцето ми още кърви. Десет месеца сто души смели мъже отблъскахме атаките на кралската войска. Може би щяхме да издържим още няколко месеца, ако нарбонският владика Пиер Амиел не беше издигнал срещу нас една гигантска каменометна машина, която ден и нощ биеше югоизточния ъгъл на стените и сееше смърт в самата крепост. През февруари група испански алпинисти, извикани от Юг де з'Арси, превзеха южния аванпост на нашата отбрана. Бяхме отрязани от всички страни, кралските войници изпълзяха до самите врати на крепостта. Съпротивата беше вече безсмислена, от защитниците бяхме останали едва четиридесет души. Юг де з'Арси предложи почетна капитулация, Раймонд дьо Перей изпрати зетя си Пиер Роже дьо Мирпуа да преговаря. Условиата бяха същите, каквито ги помнех от времето на обсадата срещу Минерв: велможите и рицарите да напуснат свободно крепостта; които от катарите не се откажат от вратата си и не подписват декларация, ще бъдат изгорени на клада. Юг де з'Арси щедро ни отдаде на разположение петнайсет дена за размисъл.

На третия ден след подписването на почетната капитулация аз помолих Есклармонд да ушие три кожени торби. Когато получих торбите, сложих в тях нашите свещени книги, избрах трима по-млади и яки катари и през нощта тайно ги спуснах с въжета от скалите. Кни-

гите, които съдържаха нашата светлина, трябваше да бъдат спасени от огъня, за да раздават светлина на живите и да им сочат пътя към бога.

Четиринадесет дни, ден и нощ, свършените се молеха на бога. В навечерието на петнадесетия ден Бертран Мартен им каза:

— Никой от вас не е длъжен да иде в огъня. Всеки от вас може да се откаже от вярата си и да избегне по този начин мъките на смъртта. Но тия, които ще идат в огъня, нека да знаят, че мъките им в пламъците ще траят мигновения, а после душите им ще възлязат при Отца!

Цяла нощ почти без прекъсване свършените се молеха на бога.

Малко преди полунощ Есклармонд ме докосна с ръка и с глава ми посочи да излезем навън. Беше тиха, студена нощ, духаше леден вятър, а на небето горяха със златен блясък безброй звезди.

— Трябва да се разделим! — прошепна Есклармонд. — Утре аз ще ида на кладата, а ти ще тръгнеш за Ломбардия. Желая ти щастие, скъпи Лукиан! И дано си спомняш понякога за мен!

— О, Есклармонд! — рекох. — Нима допускаш, че не мисля за спасението на грешната си душа? Нима допускаш, че няма да използвам случая, за да очистя в пламъци душата си?

— Лукиан, Лукиан, не говори така! — проплака Есклармонд. — Ти не бива да влизаш в огъня! Ти трябва да живееш! Помисли за сина си, за онази Беатриче, която го е отгледала и сега е сама-самичка на тоя свят! Ти трябва да живееш, Лукиан! Не искам да умираш, да гориш!

Тя се свлече в краката ми, прегърна ги и горко заплака.

Повдигнах я и само един бог знае как се сдържах да не я прегърна, да не слея устните си с нейните, да не попия дъха ѝ — прегръдка, за която бях мечтал през целия си живот. Но тя беше свършена, не исках да оскверня чистотата на душата ѝ само няколко часа преди да се яви пред небесния Престол!

— Есклармонд — рекох. — Както мислиш ти за спасението на душата си, така мисля и аз за спасението на своята. Освен това как бих живял по-нататък без теб? Нима бих си простил позора да те оставя да влезеш в огъня сама, без мен?

Тя помълча и аз почувствувах, че в тия мигове и тя изпитва същото непреодолимо желание да ме прегърне, каквото бях изпитал и аз. Но се овладя, преглътна сълзите си и поклати глава.

— Ти не си приел кръщението в Духа свети! — рече тя. — Твоето място не е сред нас! — И ми обърна гръб.

На разсъмване вратите на крепостта се разтвориха и през тях излязоха рицарите Раймонд дьо Перей, Пиер Роже от Мирпуа с жена си Филипа. Излязоха и останалите велможи. Останаха 209 души свършени, между тях Корба и дъщеря ѝ Есклармонд. Останах и аз.

Бертран Мартен излезе начело и ни поведе.

Аз тръгнах до Есклармонд. Тя вече не ме увещаваше да остана, очите ѝ ме гледаха щастливо усмихнати, от лицето ѝ лъчеше блага и кротка светлина.

Докато се спускахме по стръмнините, аз я подкрепях, държах я за ръка. Това не беше прието, но тя не се противеше, облягаше се на ръката ми и когато очите ни се срещаха, нейните очи ми се усмихваха така, както някога много, много отдавна в Пуивер.

Войниците на краля бяха приготвили вече огромната клада. Спокойно, без колебание всички се наредихме върху изравнените клонища и пънове. Двамата с Есклармонд застанахме на първата редица, на левия ѝ край.

Палачите, десетина души, запалиха насмолени факли, приближиха и застанаха до кладата, готови да поднесат огъня до купищата сухи вършини, натрупани околоръст.

В тоя миг от редиците на войската, строена насреща ни, излезе, яхнал бял кон, Юг де з'Арси. Той обиколи кладата отдясно наляво и със смръщено лице гледаше обречените. Когато очите му се спряха на мен, той се сепна и като че ли се дръпна назад на седлото, сякаш някой го беше натиснал по гърдите. Той ме гледа втрещено някое време, а аз повдигнах рамене и се усмигнах.

Юг де з'Арси обърна коня си, пришпори го и препусна към войската. Палачите поднесоха факлите си до вършините. Лумнаха пламъци, а всички, които бяха на кладата, тържествено запяха *Veni creator Spiritus!*

Пареща топлина и лютив дим облъкна лицата ни. Стиснах ръката на Есклармонд и се наведох над ухото ѝ: »Обичам те, Есклармонд!« — щях да ѝ кажа, но в тоя миг

двама от палачите се покачиха върху кладата, сграбчиха ме и ме понесоха нанякъде. Направих опит да се измъкна от ръцете им, но единият от тях ме удари по главата и аз загубих съзнание.

Когато дойдох на себе си, видях се захвърлен на една поляна. Пазеха ме двама войници. Оттатък гората се издигаха към небето гъсти фъндъци дим.

Единият от войниците се приближи до мен и ми рече:
— Сенешалът заповяда да се измитате веднага отук и до два дни да сте напуснали Окситания!

Тръгнах за Монферие. Преди да вляза в селото, ми прилоша, седнах на пътя да почина. Мина човек с кола, смили се и ме качи на колата си. Това беше Жералд-Бернар.

В Ломбардия престоях четиринайсет години. Беатриче почина, Марио наследи цялото имущество на маркиза. Марио е в душата си заклет богомил. Но той не е богомил, какъвто съм аз, каквито бяхме всички ние от Монсежюр. Той е особен богомил. Той ми казваше често, смеейки се и потупвайки ме гальовно по рамото:

— Вашето богомилство, татко, бере душа, отива си. Кралската армия и църквата не могат да бъдат победени със смирение и със самоотричане от благата на живота. Ние ще победим църквата, като я очовечим, като я направим приятелка на хората. А когато тя стане приятелка на хората, хората ще намерят начин как да я преобразят!

На тия думи аз не вярвах, и сега не вярвам. Но понеже покълнах някакви съмнения в душата ми, дигнах се да видя отново Монсежюр.

Свършвам. Ще оставя този ръкопис у Бернарови, за да видят някога хората как сме живели, какви са били мечтите ни и до какви съмнения сме дошли на края. Хората ще търсят истината, но дали ще разберат някога, че в самото свое търсене те общуват с бога?

Вали, вали. Облаци са затулили Монсежюр. Сбогом, Есклармонд!

ВТОРИ ЕПИЛОГ

София, в навечерието на 1961 година. В стария ни дом в Лозенец.

... Същата новогодишна нощ, когато Мари загина, спасявайки ме от гестаповския куршум, аз се прибрах на разсъмване чак при Пер Гоше. Той не беше си легнал, седеше облечен на леглото си, стаята беше потънала в синкав тютюнев дим.

Отпуснах се съсипан върху леглото на Мари, няхах сили да извадя дори лулата си. От лютивия дим на цигарите ли, които Пер Гоше беше изпушил без мярка, от мъката ли, дето изяждаше сърцето ми, в очите ми залютя и аз ги закрих с ръце.

Така и двамата мълчахме някое време.

После Пер Гоше запита тихо:

— Къде е Мари?

— Няма я вече Мари — рекох. — Убиха я срещу лувърския кей.

Пер Гоше се изправи, не, той почти подскочи, сякаш искаше да се хвърли отгоре ми.

— Сигурен ли си? Да не би само да е ранена тежко?

— Куршумът прониза тилната част на черепа ѝ — рекох. — Аз я оставих без пулс.

Пер Гоше се отпусна подкосено на леглото, улови главата си с ръце и захлипа:

— Боже мой, боже мой!

— Това стана десет минути след като вдигнахме «Жантийом» във въздуха! — рекох.

— Тя струва повече от сто «Жантийома»! — ударил с юмрук по масата Пер Гоше. — Знаете ли wie каква жена беше Мари? Тя беше светица!

После извади изпод възглавницата си плоското шише със смокинова ракия, отля няколко капки на пода, шепнейки: «Да бъде вечна паметта ти, мила Мари!» — и отпи няколко едри глътки.

Същото направих и аз, само че моята ръка трепереше и на пода се изляха много капки.

— Да бъде вечна паметта ти, скъпа Мари! — рекох. И отново в очите ми залютя.

При Пер Гоше живях до август. С френските другари

взимах участие в опасни акции, убих двама гестаповски офицери, вдигнах във въздуха влак на гарата Сен Лазар. Нарочно предизвиквах смъртта, но смъртта минаваше покрай мен и не ме закачаше.

Малко време след освобождението на Париж Люсиен ме намери и ми съобщи за антифашисткото въстание в България, за навлизането на Червената армия и за взимането на властта от Отечествения фронт. Посъветва ме да се завърна веднага.

Никой не знаеше къде е гробът на Мари, нямаше как да се простя с нея, затова в навечерието на заминаването си отидох в Жарден Тюйлери и поседях на онази скамейка близо до езерото, където бяхме седели двамата миналата година, след срещата ни под колоната Вандом. Беше кротка септемврийска вечер, вятър шумолеше тихо в повехналите и пожълтели листа на дърветата, откъм лувърския кей долитаха навремени пресипналите сигнали на корабчетата, които минаваха по Сена.

После отидох до станцията Трините и след малко лутане намерих същото онова заведение, където през август 39 година бяхме прекарали с Мари един хубав и незабравим час. Слязох в бара; за мое щастие масичката, където бяхме се приютили тогава с Мари, не беше заета. Нищо не беше се променило в тоя бар! Същите разноцветни лампиони, същият струнен оркестър, само хората навярно бяха други. И същата бележка над подиума: до единнайсет часа оркестърът свири само класически валсове!

Поръчах си ракия от смокини, чаша уиски и две порции закуски. Уискито и едната закуска сложих насреща си, където беше седяла Мари.

— Наздраве, мила! — казах на Мари и отпих от ракията.

Мари ми се усмихна мило и допря чашата с уискито до устните си. Нослето ѝ се набръчка смешно, тя не беше пила уиски до тоя час.

— За победата, скъпа! — насърчих я аз.

И допих ракията си. Поръчах си друга ракия, мушнах една банкнота в ръката на келнера и му заръчах да помоли диригента да изсвири валса «Les patineurs» от Емил Валдтойфел.

Диригентът ми се усмихна приятелски и разбиращо, така разбиращо, както могат да се усмихват само французките артисти. И повдигна леко пръчката си.

— Заповядай, мила! — поклоних се на Мари.

Излязохме на дансинга. Сложих ръка на кръста ѝ и вълните на валса ни понесоха — понесоха ни в някакъв безкрай от синя светлина.

Попитах Мари:

— Щастлива ли си?

Тя се усмихна, но аз забелязах, че в усмивката ѝ имаше тъга.

— Нали мечтаеше някога да танцуваме до безкрай?

— До безкрай! — рече тя и склони главата си на рамото ми. — До безкрай! — прошепна тя.

Така се разделих с ликуващия от победата Париж. Ис Мари.

Пристигнах в София в края на септември. Соня дълго плака на гърдите ми, а осемгодишният вече Лука ме гледаше дръзко и кой знае защо, с малко обида в очите си. Може би защото не му бях донесъл подарък. Той беше израснал на височина и изглеждаше по-възрастен за годините си. После Соня изведнъж се сети, че трябва да ходи на събрание, облече се припряно и излезе.

Вечерта изпратихме Лука да спи в кабинета ми, а ние със Соня си легнахме в спалнята. Това беше нашата последна взаимна нощ. И двамата се бяхме отдалечили невъзвратно един от друг.

От тая вечер нататък аз си лягах в кабинета, а Лука спеше при майка си. Като поотрасна, настанихме го в мансардната стая. Нито аз влязох вече в спалнята на Соня, нашата обща спалня някога, нито тя отвори вратата на моя кабинет. Така потече нашият живот.

След това отидох на война.

Когато войната завърши, постъпих на работа в Александровската болница, която по-сетне стана болница при Медицинската академия. Назначиха ме за завеждащ кабинета по очна хирургия. Революцията кипеше във всичките кътчета на живота, не усещах как лети времето.

През есента на 46 година някой се беше възрял в партийното ми досие. Извикаха ме в градския комитет и там поискаха да узнаят как и защо бях заминал в началото на 1943 година за Франция. Казах им, че бях заминал по нареждане на адвоката Измирлиев и че той беше уредил заминаването ми. «Но адвокатът Измирлиев е мъртъв! —

отговориха ми. — Застреляха го фашистите! Той не може да свидетелствува. Посочете друг човек!» «Връзката ми с Военния отдел беше Измирлиев! — рекох. — С друг човек не съм имал работа!» Спомних си за Сашо, но него бяха застреляли. «С друг човек не съм имал работа!» — повторих. «Е, добре, да предположим, че сте се уплашили след провала в трета рота и затова сте заминали за Франция. Но какво сте правили там до септември 1944 година?» «Участвах във френската съпротива! — рекох. — Бях деен член на подривна група!» «Хубаво, но кой ще докаже това? Имате ли свидетели?» Повдигнах рамене. «Имаше един Люсиен — рекох. — Българин. Той ме свърза с френските другари.» «Ние не познаваме никакъв Люсиен. Нашите другари, които се завърнаха от Париж, не ви познават, не са ви срещали, нито са ви чували. Какво ще кажете?» «Нищо не мога да ви кажа!» — рекох. «Е, добре! — усмихнаха ми се и поклатиха глави. — Знаем, че сте били добър интербригадист, затова няма да се ровим в провала с трета рота, няма да повдигаме въпроса за залавянето на фелдфебел-школника Асен, нито за смъртта на Сашо. Ако речем да се ровим в тия работи, току-виж, че сме ви изправили на съд. Затова ще се ограничим само с въпроса за Франция. Докато не ни докажете, че сте изпратен там по партийна линия и че сте участвували във френската съпротива, съгласете се, имате място в партията! В партията не членуват дезертьори. Когато докажете, че не сте били дезертьор, ще възстановим членството ви в партията на драго сърце!»

Като научи за изключването ми, Соня се разплака и сълзите ѝ ме трогнаха дълбоко.

— Ще ида да им кажа — изхълца тя, — че Измирлиев ми поиска твоя снимка и че това беше през първата половина на януари 43 година! Тази снимка му е била нужна, за да ти издади паспорт!

Соня не спеше с мене, но ми беше останала приятелка. Целунах ръката ѝ и я погалих по косите.

— Няма смисъл! — рекох. — Те ще кажат, че е поискал снимката ми, за да я сложи в албума си. Как ще ги убедиш, че му е била нужна непременно за моя паспорт?

Така в живота ми настъпи късна есен, която продължи десет години. За да бягам от себе си, написах книга по очна хирургия, защитих дисертация и станах доцент. Четях лекции на студентите, учех ги на хирургическо

майсторство. Публикувах статии в списания, издавани в чужбина, написах друга книга и през 56 година станах професор. Лука следваше втора година медицина и като го гледах как върви в науката, душата ми се изпълваше с доволство — той щеше да иде много надалеч.

А в моя живот въпреки успехите ми нямаше слънце. Радвах се на промените, на напредъка, който се забелязваше в обществените работи, радвах се на новите поколения, но тази радост не топлеше сърцето ми — там беше забит лютив трън и раната болеше. През 55 година то ме заболя и физически — прекарах инфаркт.

През тия години промених много навиците си, нали човек не е през есента такъв, какъвто е през пролетта или лятото например. По един начин се държи през пролетта, като гледа как цъфтят овошките, и по друг — когато от прогизналото небе вали мразовит дъжд и въздухът в парка мирише на гнила шума. През късна есен човек се свива, ограничава разходките си, затваря се повече или по-малко в себе си, стеснява кръга на хората, с които общува. Това се случи и с мен. От къщи отивах в университета, от университета — в болницата, от болницата — в къщи. Или обратно. Всеки ден. В къщи — няколко любезни думи със Соня, кратък разговор по медицински въпрос с Лука, а после — в кабинета и с книгите, самичък, до среднощ.

През тия години, колкото и да изглеждаше невероятно, ходих в парка само няколко пъти и винаги се завръщах оттам разстроен. А когато си лягах да спя — стисках клепачи и не допусках в душата си никакви спомени: нито от младостта си, нито от Испания, нито от Париж.

Но веднъж през май 1957 година, бях в университета, на вратата на канцеларията ми се почука и преди да отговоря с «да» — вратата се отвори и пред мен застана. . . Люсиен.

Сега времената бяха станали други, априлският вятър беше отвял недоверчивостта от лицата на хората, мнителността в очите им, никому и на ум не идеше да търси от мене отговорност за провала в трета рота или за смъртта на Сашо. Всички от градския комитет с най-жив интерес изслушаха разказа на Люсиен, а после първият секретар се закашля, просълзи се и за да скрие смущението си, изпрати една от инструкторките да купи коняк. О, вре-

мена! После наля копяк във филджанчета, защото комитетът още не беше се снабдил със специални ликьорени чашки, прегърна ме и ме помоли да забравя, ако мога, грешката на ония момчета, които се бяха престарали. Той ме покани да мина към комитета през някой от следващите дни, за да си получа отново партийната членска книжка. Всички ме прегърнаха, а Люсиен целунах аз.

Соня отново плака, този път щастливо, а Лука каза, че ония типове, дето се бяха заяли на времето с мене, трябва да получат сега по един юмрук по мордите си и че той ще направи това, ако срещне някого от тях. Лука имаше сърдечен нрав, но понеже беше физически огромен, стесняваше се от сърдечността си и гледаше да я прикрива зад една маска на грубост и цинизъм. Тая маска ме тревожеше — понеже я носеше непрекъснато, тя можеше да се врасне в характера му и да стане негова постоянна черта.

И всичко в живота ми щеше да се нагласи, както се случва във финалите на баналните романи, ако не бяха ме споходили две неприятни неща — отслабваше сърцето ми, а в душата ми се настанн като неканена, но упорита гостенка една с нищо необяснима печал. Тъгувах непрекъснато, а защо — не можех да си обясня. Никой не ме обиждаше, напротив — бях обграден с внимание, с почит, удостоен бях със звание, с ордени, — а тъгата се разстиляше все повече в душата ми като гъста мъгла. Започнах да живея със спомените си, а от настоящето, радвайки му се, да се отчуждавам, да се отдалечавам, както се отдалечава кораб, който излиза в открито море.

Така, като вегетирах душевно и като поддържах разхлабеното си сърце с какви ли не лекарства, дочеках зимата на 1960 година.

В навечерието на Новата година реших да повторя оная своя разходка, която правех в силните си години. Облякох балтона си, взех бастончето си, един анахронизъм, от който се срамувах, но без който не можех вече, и тръгнах по булевард «Руски» за Парка на свободата.

Сипеше се като че ли в моя чест гъст и хубав сняг. Светеха весело електрическите слънца, витрините блестяха празнично, весели хора на тумби, на тумби бързаха за големите ресторанти, звучеше смях, кънтяха безгрижно младежки гласове. А аз, като дошъл от друго време, подпирайки се с бастончето си, бавно вървях към Парка на свободата.

Ето че стигнах. Нямаше го вече онова павилионче пред входа на парка, където се отбивахме със Снежанка — да вземем по едно топло кафе, да изпуша една ароматична цигара, преди да тръгнем към Езерото с червените рибки. Но Ариана блестеше празнично, от високоговорителите излитаха скокливи мелодии, за които сърцето ми беше глухо, по леда на някогашното езеро с лебедите лудо се пързеляше и танцуваше безгрижна младеж.

Крачейки бавно по снега, стигнах най-после до моето езеро, до Езерото с червените рибки. Седнах на онази скамейка, където някога бяхме седели със Снежана. Нямаше никой, беше тихо като в сън, само снегът шумолеше едва чуто в голите клони на брезите.

И изведнъж ми се стори в тази тишина, че се намирам в кабинката на вагона, чието малко прозорче гледаше в замъглените светлини на Ке дьо ла Рапе, на отвъдния бряг на Сена. До мене седеше Мари.

Целунах я деликатно по устните. Тя едва ми отговори, но отговори.

— Хайде да си представим, че идната Нова година пак ще бъдем заедно. Как си представяш новогодишната вечер?

Тя се притисна силно до мен и въздъхна. После рече:

— Ето как си я представям. Пак сме двамата, в она бар под станцията Трините. Оркестърът свири «Les patineurs». Ти ме каниш да танцуваме и аз слагам ръката си на рамото ти. Танцуваме.

— После?

— Няма «после». Това ми стига. Танцуваме. Оркестърът свири безкрайно «Les patineurs». И ние безкрайно танцуваме. . .

Наведох се да я целуна, но се сепнах — стори ми се, че в прозорчето се появи светлина. Изправих се — на отсрещния бряг блещукаха размазано светлините на «Жантийом». . .

Блещукаха през невидимата завеса на снега празничните светлини на София. Погледнах часовника си — бях седял на скамейката повече от час.

Снежана се изправи и бавно тръгна към шосето. Скри се зад диплите на снега. *Acta est fabula!*¹ — рекох си наум.

¹ Свърши се представлението! — лат.

Завърнах се в къщи към десет часа. Соня беше отишла на новогодишен бал. Лука посрещаше Новата година със студенти, приятели.

Сърцето ме болеше. Тресеше ме. Изпих чаша коняк и седнах на масата да опиша в дневника си тази чудесна новогодишна вечер. Нима не беше чудесна? Бях със Снежана, с Мари. Видях «Жантийом», веселата черупка, която издъних пред лувърския кей. . . Какво повече?

ТРЕТИ ЕПИЛОГ

Само една седмица след като беше написал тия последни бележки в дневника си, баща ми почина, съборил го беше втори инфаркт. Аз карах втори курс по медицина. Сега, двадесет години по-късно, сам възстановявайки се от инфаркт, безкрайно съжалявам, че бях се докоснал до тия бележки. Две години след моя «цар» почина и майка ми — изпрати я на оня свят един най-мизерен грип.

Защо съжалявам за «записките» ли? Не бих могъл да обясня тази работа с думи, това е по-скоро чувство. Просто чувствавам, че Лукан и баща ми играят една игра, в която и аз съм вътре. В тази игра се печели, но и много се губи, а на мене ми е дошло вече до гуша от загуби. Дори сребърният часовник с капациите, който получих от бившата си жена, погледнато строго, и той е една загуба.

Днес е 7 юни, стягам куфарите си за път. Утре, 8 юни заминавам за Никарагуа с група доктори. Ще лекуваме две години братята никарагуанци, защото братята никарагуанци си нямат достатъчно доктори. Аз ще им изкусурия едно отделение по неврохирургия и ще извърша пред техните няколко операции, хем да им взема ума, като въртя «бръснача» около косъмчето на живота, хем да ги уча на майсторство, защото в тази служба няма място за калфи. Ама имало опасност ЦРУ да насъска хондураски и гватемалски главорези срещу братята никарагуанци — е, добре, аз защо да не се бия за правата бога срещу разните хондурасци и гватемалци! Със скалпел ще ги ряз-

вам под гущката, дявол да ги вземе, в тази благородна дейност няма да посрамя събрата си Лукан.

Сутринта написах писмо до моя колега от Париж д-р Бернар, сина на приятеля на моя баща от Монферие. Писах му, че ще демонстрирам тази операция — вадене на тумор от мозъчната ямка — чак след две години, на връщане от Манагуа. Писах му още, че съм прочел старинния ръкопис и че като ида във Франция, ще го моля да ме заведе на юг, да видя градовете Безие и Каркасон и да се поклоня на планината Монсегюр.

В единайсет часа ние, «никарагуанците», ще имаме среща с министъра на народното здраве. Дано не сапикасам там заместник-министърката, моята любов от студентските години, дето в края на април ми тегли чертата със зелено мастило. Макар да е лелка, ако не я щипна по бузата, да не ми е името Лука!

А сега ще напиша набързо писмо до Юла. Снощи, като се върнах в къщи, заварих писмо от нея. Постъпила на работа в окръжната болница в Кърджали. Не ми била писала до оня ден, защото нямала установена постоянна квартира. От вчера си имала постоянна квартира и ето, седнала веднага да ми пише. Как съм със здравето, взимам ли редовно лекарствата за възстановяване; да съм оставел лулата и никакво пушене! И да не съм се товарел с много работа, поне още един месец. Природата около Кърджали е чудесна, подходяща за почивка и ако някога намеря свободно време — да съм ѝ отидел на гости, ще си почина хубаво за ден-два. Подпис: «Твоя (болногледачка) Юла».

Защо се беше затирила, глупачката, чак в Кърджали, когато повечето болници и клиники в София търсеха медицински сестри? И защо след «твоя» беше сложила в скоби «болногледачка»? За да ограничи територията на думата «твоя» навярно. Ох, наивничката ми, аз и болногледачки хрупкам, стига да не са жилави и твърди.

Сядам и пиша:

«Юла, скъпа моя глупачко!

Утре летя за Никарагуа. Когато те видя отново след две години, най-напред ще изтегля ушите ти, после ще

те напляскам по момичешкия задник и след това ще изям устните ти като някогашен канибал от стари приключенски романи.

Аз те търся тук цял месец, а ти да си заминала тайно за Кърджали, без да ми се обадиш! Чета писмото ти от Кърджали и ругая ли, ругая, и добре е, че не си ми подръка.

Две години, скъпа моя, не са кой знае колко за човек, който умее да чака. Ако си от тая категория хора, то заkopчавай блузката си до най-горното копче, а на сестринската манта, понеже няма такова копче, да ѝ зашиеш. И свикни да гледаш в краката си, за да не четеш в очите на разни негодници желания, които могат да те смутят и да поставят на изпитание доброта ти и щедра душица.

Итък аз ще лекувам никарагуанските братя и когато не човъркам в чужди мозъци, ще човъркам в своя, за да ти намеря там постоянно и лично място, достойно за великодушното ти сърце.

Целувам очите, устните, ръцете ти — те ми помогнаха не само да оживея, но и да поскитам в себе си и да открия, представи си — нови и чудни светове! И тъй — копчето! И си имай едно на ум.

Подписвам: «Твоят Лука» — банално, но хубаво, друго не мога да измисля. Аз съм неврохирург, не съм литератор, за да вадя от шапката си най-подходящи и най-хубави думи.

Натискам бутончето на сребърния часовник с капациите — това техническо чудо. Време е да излизам.

Сбогом, чудни светове! Скитникът отново тръгва на път.

София — Сопот
1980—1981 година

АНДРЕЙ ГУЛЯШКИ

Избрани
произведения

Том четвърти

Първо издание

Редактор Димитър Коруджиев
Художник Любомир Гуляшки
Худ. редактор Кирил Гогов
Техн. редактор Веселина Балабина
Коректор Стойна Стаменова

Формат 32/84/108; тираж 30 113 екз.; печатни коли 23; издателски коли 19,32; уик 21,39; л. г. VI/56^a; изд. № 6067; поръчка № 30/1983 година на изд. «Български писател»; дадена за набор на 11. X. 1983 година; излиза от печат на 30. III. 1984 година; цена 2,78 лв.

Код 25 $\frac{9536279411}{5605-233-84}$

ДП «Димитър Благоев» — София

2,78 лв. ,